

CİLT / VOLUME: VII • SAYI / ISSUE: 1 • HAZİRAN / JUNE 2020
ONLINE ISSN: 2529-0045

MARMARA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

MARMARA UNIVERSITY JOURNAL OF TURKOLOGY

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi (MUTAD) / Marmara University Journal of Turkology (MUJOT)

6 Aylık Ulusal Hakemli Dergi / Biannual Peer-Reviewed National Journal

Yıl / Year: Haziran / June 2020, Cilt / Volume: VII, Sayı / Issue: 1

Online ISSN: 2529-0045

Kuruluş Yılı / Foundation Year: 2014

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi / Owner

Prof. Dr. Erol ÖZVAR (Rektör / Rector)

Derginin Kurucusu / Founder of the Journal

Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK

Derginin Sahibi / Owner of the Journal

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Adına / On behalf of Institute of Turkic Studies of Marmara University

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Enstitü Müdürü / Director of Institute)

Editör / Editor

Doç. Dr. Özlem DENİZ YILMAZ (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Arş. Gör. Dr. Yeşim ÇAĞLAR (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ / Türkiye)

Makale Düzenleme / Editing Articles

Zeynep AKARSLAN (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye), Elif UZUNAĞAÇ (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Tofiq ABDÜLHASANLİ (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü / Azerbaycan)

Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Gülay BEZER (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Yüksel ÇELİK (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Doç. Dr. Özlem DENİZ YILMAZ (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Harun DUMAN (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Vahdettin ENGİN (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Mehdi GENCELİ (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Viktor G. GUZEV (St. Petersburg Devlet Üniversitesi, St. Petersburg / Rusya Federasyonu)

Prof. Dr. Nurten GÜNAL (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Davut HUT (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Oğuz İCİMSOY (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Ahmet KANLİDERE (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Yerden KAZHYBEK (Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı Ahmet Baytursınoglu Dil Bilimi Enstitüsü, Almatı / Kazakistan Cumhuriyeti)

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Firdaus KHISAMİTDİNOVA (Rusya Bilimler Akademisi, Ufa / Başkurdistan Cumhuriyeti / Rusya Federasyonu)

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU (Michigan Devlet Üniversitesi, Detroit / ABD)

Prof. Dr. Nizomitdin MAKHMUDOV (Özbekistan Bilimler Akademisi, Taşkent / Özbekistan Cumhuriyeti)

Prof. Dr. Rafael MUKHAMETDİNOV (Bütün Dünya Türk Halkları Kurulu, Kazan / Tataristan Cumhuriyeti / Rusya Federasyonu)

Prof. Dr. Syrtbai MUSAEV (İ. Arabayev Kırgız Devlet Üniversitesi, Bişkek / Kırgızistan Cumhuriyeti)

Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Göksel ÖZTÜRK (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Rufat RUSTAMOV (Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü / Azerbaycan)

Prof. Dr. Tashpolot SADYKOV (K. Karasayev Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bişkek / Kırgızistan Cumhuriyeti)

Prof. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU (Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Öğr. Gör. Dr. Liaisan ŞAHİN (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Hakan TAŞ (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Cengiz TOMAR (Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan / Kazakistan)

Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)

Prof. Dr. Alimkhan ZHUNİSBEK (Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı Ahmet Baytursınoglu Dil Bilimi Enstitüsü, Almatı / Kazakistan Cumhuriyeti)

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Hatice AYNUR (İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. Tooru HAYASHI (Tokyo Üniversitesi, Tokyo / Japonya)
- Prof. Dr. Orhan BİLGİN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL (Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul / Türkiye)
- Doç. Dr. Danuta CHMIELOWSKA (Varşova Üniversitesi, Varşova / Polonya) Prof. Dr. A. Emel KEFELİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Prof. Dr. Evá Judit CSÁKI (Pazmany Peter Catholic Üniversitesi, Budapeşte / Macaristan) Prof. Dr. Darhan KIDIRALÍ (Uluslararası Türk Akademisi, Astana / Kazakistan)
- Prof. Dr. İnci ENGİNÜN (Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. Kadıralı KONKOBAYEV (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek / Kırgızistan)
- Prof. Dr. İsmail E. ERÜNSAL (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. Klaus RÖHRBORN (Emekli Öğretim Üyesi, Göttingen / Almanya)
- Mehmet GENÇ (İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. István VÁSÁRY (Macar Bilimler Akademisi, Budapeşte / Macaristan)
- Prof. Dr. Peter B. GOLDEN (Rutgers Üniversitesi, New Jersey / ABD) Prof. Dr. Dimitriy VASÍLYEV (Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü, Moskova / Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Sancar GULAMOV (Özbekistan Bilimler Akademisi, Taşkent / Özbekistan) Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA (Kazan-İdil Boyu Federal Üniversitesi, Kazan / Tataristan Cumhuriyeti / Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Viktor G. GUZEV (St. Petersburg Devlet Üniversitesi, St. Petersburg / Rusya Federasyonu) Prof. Dr. Mirfatih ZEKIEV (Tataristan Bilimler Akademisi, Kazan / Tataristan Cumhuriyeti / Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALÍ (Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. Fahri HACILAR (Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Tiflis / Gürcistan)

2020 Yılı (Cilt VII, Sayı 1) Hakemleri / 2020 Year (Volume VII, Issues 1) Referees

- Prof. Dr. Ebru ALTAN (İstanbul Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. Zafer ÖNLER (Emekli Öğretim Üyesi, Çanakkale / Türkiye)
- Prof. Dr. Nihayet ARSLAN (Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLÍ (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Prof. Dr. Baki AŞILTÜRK (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ (Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu / Türkiye)
- Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN (Hacettepe Üniversitesi, Ankara / Türkiye) Prof. Dr. Ali TAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Prof. Dr. Alev BULUT (İstanbul Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Doç. Dr. Aşlı Özlem TARAKÇIOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara / Türkiye)
- Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta / Türkiye) Prof. Dr. Münevver TEKCAN (Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Nilgün DALKESEN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. Mehmet TEKİN (İstanbul Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Öğr. Gör. Dr. Elif DASTARLI DELLALOĞLU (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya / Türkiye) Prof. Dr. Abdullah UÇMAN (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Prof. Dr. Hayati DEVELÍ (İstanbul Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. Sema UĞURCAN (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir / Türkiye) Doç. Dr. Murat ULUSKAN (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Doç. Dr. Adnan ESKİKURT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. Aydın USTA (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehdi GENCELÍ (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Doç. Dr. Mustafa Oner UZUN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun / Türkiye)
- Prof. Dr. Erkan GÖKSU (Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir / Türkiye) Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi, İstanbul / Türkiye)
- Doç. Dr. Dinçer KOÇ (İstanbul Üniversitesi, İstanbul / Türkiye) Prof. Dr. Mustafa Oner UZUN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun / Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi İlkey Canan OKKALI (Trabzon Üniversitesi, Trabzon / Türkiye)

İletişim Bilgileri / Contact Details

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü / Institute of Turkic Studies of Marmara University

Adres / Address: Göztepe Yerleşkesi, 34722, Kadıköy, İstanbul / Türkiye

Tel / Phone: +90 216 777 18 80

Faks / Fax: +90 216 777 18 81

E-Posta / E-Mail: mutad@marmara.edu.tr

Web: <http://turkiyat.marmara.edu.tr/>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mtad>

Marmara Üniversitesi Yayınevi / Marmara University Press

Adres / Address: Göztepe Yerleşkesi, 34722, Kadıköy, İstanbul / Türkiye

Tel / Phone: +90 216 777 14 08

Faks / Fax: +90 216 777 14 01

E-Posta / E-Mail: yayinevi@marmara.edu.tr

MARMARA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün ulusal hakemli yayınıdır. Altı ayda bir yayınlanır. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, TÜBİTAK / ULAKBİM SBVT, ASOS İndeks, DRJI (Directory of Research Journals Indexing), ULRICH Global Serials Directory, EBSCO uluslararası alan endeksi tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayın Kurulu, yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve ifade değişikliklerini yapma hakkını saklı tutar. Dergiden yapılan alıntılarda kaynak göstermek mecburidir.

MARMARA UNIVERSITY JOURNAL OF TURKOLOGY is a peer-reviewed national journal of Institute of Turkic Studies of Marmara University. The journal is a biannual publication. Marmara University Journal of Turkology is indexed by TÜBİTAK / ULAKBİM SBVT, ASOS Index, DRJI (Directory of Research Journals Indexing), ULRICH Global Serials Directory and EBSCO International Index. All the views and opinions expressed in the articles are those of the authors and they do not necessarily reflect the views or opinions of the editor, the editorial board, or the publisher. The editorial board reserves the right to make necessary changes in spelling and phrase without changing content. The published contents in the articles cannot be used without being cited.

İçindekiler / Contents

Takdim VIII

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

A Descriptive Analysis on Quasi-Legal Language in Lease Contracts
Kira Sözleşmelerinde Kullanılan Hukuk Benzeri Dilin Betimlemeli Çözümlemesi
Ayşegül ANGI 1

Şems-i Asî'nin Eserlerinde Hoca Ahmed Yesevî'nin Etkisi
Khawaja Ahmed Affect on the Works of Shams Al-Asi
Fatih BAKIRCI 22

Gündelik Hayata Dokunan Bir Ressam, Mehmed Ruhi Bey
Mehmed Ruhi Bey, A Painter Touches Daily Life
İlona BAYTAR 37

Yaban Romanında "İma Edilen Yazar" Sorunsalı
The Question of the Implied Author in the Novel *Yaban*
Bahar DERVİŞCEMALOĞLU 56

Olumlu Kahramanın Yenilgisi: Tanabay ve Santiago
Default of Positive Heroes: Tanabay and Santiago
Kemal GÖZ 77

Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz'in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar,
Kolonileri ve Ticari Yaşam
Genoese Merchants, Their Colonies and Trade Life in Blacksea Seashore of the Caucasia in the
Time of the Golden Horde
Altay Tayfun ÖZCAN 91

Abdülhak Hâmid'in Himayesinde Çıkan Bir Dergi: *Asrî Türkiye Mecmûası*
A Journal under the Aegis of Abdülhak Hâmid: *Asrî Türkiye Mecmûası*
Abdulhakim TUĞLUK 106

DERLEME MAKALELER / REVIEWS

Edebilik Üzerine

On Literariness

Ulaş BİNGÖL..... 127

Türkiye Türkçesindeki Farsça Kelimelerde Anlam Değişmeleri

Semantic Change of the Persian Words in Turkish

Okan Celal GÜNGÖR, Esin Eren SOYSAL 141

Selçuklu Meliki Davud'un Saltanat Mücadelesi

The Sovereignty Struggle of Saljuqs Malik Dāwūd

Nuran ÜNAL..... 202

ÇEVİRİLER / TRANSLATIONS

Qubilay Han'ın Hülegü Hanedanlığı'na Karşı Düzenlediği Başarısız Darbe Girişiminin Ana Karakteri: Buqa *Çīngsāng*

Buqa *Chīngsāng*: Protagonist of Qubilai Khan's Unsuccessful Coup Attempt Against the Hülegüid Dynasty

Erhan ATEŞ..... 217

Bizans ve Birinci Haçlı Seferi: Üç Yaklaşım

Byzantium and the First Crusade: Three Avenues of Approach

Ömer Faruk UYANIK 228

KİTAP TANITIMLARI / BOOK REVIEWS

Gabdulla Tukay Éntsiklopédiyesé [Abdullah Tukay Ansiklopedisi], Baş redaktörü Z. Z. Rameev, Galimcan İbrahimov is. Təl, Edebiyat hem Sengat İnstitutı, Kazan 2016, 864 b. (ISBN: 978-5-93091-203-6).

Zufar RAMEEV, İlsever RAMİ..... 239

İlona Baytar, *19. Yüzyıl Sarayında Bir Valide Sultan Bezm-i Âlem*, T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Yayını, İstanbul 2019, 300 s. + 65 görsel (ISBN: 978-605-7519-09-2).

İlkay Canan OKKALI..... 243

SÖYLEŞİ / INTERVIEW

Semavi Eyice ile Rumeli ve Türk Trakyası Üzerine Bir Söyleşi

An Interview with Semavi Eyice on Rumelia and Turkish Thrace

İsa KAYAALP, Sema DOĞAN 248

Takdim

Değerli okurlarımız, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nin VII. Cilt, 1. Sayısı (Haziran 2020); araştırma makalesi, derleme makale, çeviri makale, kitap tanıtımı ve söyleşiden oluşmaktadır.

Ayşegül Angı'nın "A Descriptive Analysis on Quasi-Legal Language in Lease Contracts" adlı makalesinde bir hukuk metin türü olarak sınıflandırılan kira sözleşmelerinin metin dilbilimsel betimlemesi, sözcük ve söz dizimi çerçevesinde ele alınmaktadır. Fatih Bakırcı tarafından kaleme alınan "Şems-i Asî'nin Eserlerinde Hoca Ahmed Yesevî'nin Etkisi" başlıklı makalede "Şems-i Asî" mahlaslı şairin *Kıssa-i Yetîmnâme*, *Kıssa-i Kûdeknâme* adlı eserleri ile hikmetlerinden hareketle Hoca Ahmed Yesevî'nin şair üzerindeki etkisi üzerinde durulup bu eserlerin Yesevîlik geleneğine olan katkılarından söz edilmektedir. Okan Celal Güngör ve Esin Eren Soysal tarafından yazılan "Türkiye Türkçesindeki Farsça Kelimelerde Anlam Değişmeleri" adlı çalışmada Farsçadan Türkçeye girmiş kelimelerin sahip olduğu anlamlar incelenmektedir.

Ulaş Bingöl'ün "Edebiyat Üzerine" adlı çalışmasında edebiliğin ne olduğu üzerinde durulmakta ve edebiyat hakkında ileri sürülen fikirlerde bulunan çelişkilere değinilmektedir. Bahar Dervişturaloğlu tarafından kaleme alınan "Yaban Romanında "İma Edilen Yazar" Sorunsalı" adlı makalede *Yaban* romanındaki tartışmaların kaynağı olan hususlar Wayne Booth tarafından ortaya atılan ve daha sonra diğer anlatı teorisyenleri tarafından geliştirilen "ima edilen yazar" kavramından hareketle izah edilmektedir. Kemal Göz'ün "Olumlu Kahramanın Yenilgisi: Tanabay ve Santiago" adlı çalışmasında Cengiz Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* romanındaki Tanabay ile Ernest Hemingway'in *Yaşlı Adam ve Deniz* romanındaki Santiago'nun yenilgi ve karşı mücadeleleri incelenmektedir. Abdülhakim Tuğluk'un "Abdülhak Hâmid'in Himayesinde Çıkan Bir Dergi: *Asrî Türkiye Mecmûası*" adlı yazısında Abdülhak Hâmid'in hamisi olduğu *Asrî Türkiye Mecmûası* ve mecmuadaki edebî yazılar ele alınmakta, Şair-i Azam'ın söz konusu mecmuada hangi çerçevede yer aldığına dair tespitler sunulmaktadır.

Altay Tayfun Özcan tarafından yazılan "Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz'in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar, Kolonileri ve Ticari Yaşam" başlıklı makalede Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz'in doğu sahillerindeki Kafkasya şehir ve limanlarındaki Ceneviz tüccarlarının faaliyetleri üzerinde durulmaktadır. Nuran Ünal'ın "Selçuklu Meliki Davud'un Saltanat Mücadelesi" adlı çalışmasında Irak Selçuklu Devleti'nin hükümdarlarından olan Davud'un taht mücadelesi ve kurduğu ittifaklar ele alınmaktadır.

İlona Baytar tarafından yazılan "Gündelik Hayata Dokunan Bir Ressam, Mehmed Ruhi Bey" başlıklı makalede dönemi için yeni sayılacak konuları betimleyerek Türk resminin öncü sanatçıları arasında yer alan Mehmed Ruhi'nin sanat yaşamı üzerinde durularak eserlerinin değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin VII. Cilt, 1. Sayısında iki de çeviri makale yer almaktadır: Erhan Ateş tarafından tercüme edilen “Kubilay Han'ın Hülegü Hanedanlığı'na Karşı Düzenlediği Başarısız Darbe Girişiminin Ana Karakteri: Buqa *Çingsāng*” (makalenin orijinal başlığı, “Buqa *Chingsāng*: Protagonist of Qubilai Khan's Unsuccessful Coup Attempt against the Hülegüid Dynasty”) ve Ömer Faruk Uyanık tarafından çevrilen “Bizans ve Birinci Haçlı Seferi: Üç Yaklaşım” (makalenin orijinal başlığı, “Byzantium and the First Crusade: Three Avenues of Approach”) başlıklı makaleler.

Ayrıca dergimizin bu sayısında İlkay Canan Okkalı'nın “İlona Baytar, 19. Yüzyıl Sarayında Bir Valide Sultan Bezm-i Âlem, T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Yayını, İstanbul 2019, 300 s. + 65 görsel (ISBN: 978.605.7519-09-2)” ve Zufar Rameev - İlsever Ramî'nin “*Gabdulla Tukay Éntsiklopédiyesé* [Abdullah Tukay Ansiklopedisi], Baş rédaktör Z. Z. Rameev, Galimcan İbrahimov is. Têl, Edebiyat hem Sengat İnstitutu, Kazan 2016, 864 b. (ISBN: 978-5-93091-203-6)” adlı kitap tanıtım yazıları ile İsa Kayaalp - Sema Doğan'ın “Semavi Eyice ile Rumeli ve Türk Trakyası Üzerine Bir Söyleşi” başlıklı yazısı yer almaktadır.

Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan yazıların akademik çevreye ve Türklük bilimine ilgi duyan herkese yararlı olmasını dileriz. Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan değerli akademisyenlere, makale değerlendirmelerini yapan hakemlere, yayın ve danışma kurulu üyelerine teşekkürlerimizi sunarız.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT

A DESCRIPTIVE ANALYSIS ON QUASI-LEGAL LANGUAGE IN LEASE CONTRACTS*

KİRA SÖZLEŞMELERİNDE KULLANILAN HUKUK BENZERİ DİLİN BETİMLEMELİ ÇÖZÜMLENMESİ

Ayşegül ANGI**

Öz

Yaygın bir şekilde özel alan çevirisi yapılmasına rağmen edebi metinlerin dışındaki metinlerin çevirileri ile ilgili yapılan araştırmaların sayısı oldukça azdır. Edebi metinlerin dışında ve bir hukuk metin türü olarak sınıflandırılan kira sözleşmelerinin metin dilbilimsel betimlenmesi, sözcük ve söz dizimi çerçevesinde bu çalışmada ele alınmıştır. Bütüncü, Türkçe (kaynak metin olarak) ve İngilizce (kaynak metin ve erek metin olarak) hazırlanan sınırlı sayıdaki kira sözleşmelerinden oluşmaktadır. Bu metinler çözümlendiğinde, benzer hukuk metinlerinde olduğu gibi, kişisel olmayan zamirler ve belirgin bir üslupla yazılan cins isimleri gibi nesnel kullanımlara yer verildiği görülmektedir. Diğer normatif metinlerden farklı olarak, bu kira sözleşmelerinde daha kısa cümlelerin ve az sayıda eski kelime ve yapıların yer aldığı ve temel cümle fiillerinde edilgen yapıdan ziyade etken yapının kullanıldığı görülmektedir. Yasal olarak bağlayıcı olan diğer hukuk metin türleri kıyaslandığında, bütüncü içerisinde yer alan kira sözleşmelerinin metin dilbilimsel özellikleri, daha sade, hukuk benzeri bir dil kullanıldığına da işaret etmektedir. Eğitim seviyeleri, ekonomik ve kültürel durumları ve kiralama konusundaki birikimleri birbirinden farklı olan sözleşme taraflarının, hukuk benzeri bir dil kullanılmasıyla sözleşme maddelerini daha kolay anlayacakları aşikardır.

Anahtar Kelimeler: özel alan çevirisi, hukuk benzeri dil, kira sözleşmeleri, hukuk metin türleri

Abstract

Despite the high frequency of the specific field translation, there are considerably few studies on the translation of the non-literary (non-fictional) texts. Accordingly, this study was pursued to elaborate one specific legal genre, namely lease contracts, by describing its textually-defined linguistic units within the lexical and syntactic framework. Upon analysing a limited corpus of Turkish leasing contracts (as source texts) and those of English (as source and target texts), it has been found out that like other similar legal texts, they embrace such impartial usages as the gender-neutral pronouns and conspicuously stated common nouns. Unlike the other normative texts, these lease contracts include shorter sentences and few archaic words and structures, and active voice rather than passive voice is used in the verbs of their main clauses. When contrasting with the other legally enforceable texts, these textually-defined linguistic units of the

* This research was presented under the title of "A Descriptive Micro-level Analysis of Lease Contracts of Real Estates" in the Second International Educational and Social Studies Symposium held in Çanakkale between 2-4 November 2018.

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü, İstanbul / Türkiye, aangi@marmara.edu.tr

corpus can be associated with a plain language usage; thus, it can be stated that a quasi-legal language is used in these lease contracts. Obviously, by virtue of this quasi-legal language, all the parties with different educational, economic, and cultural backgrounds as well as having different levels of experience and knowledge on leasing may comprehend the contractual terms much more easily.

Keywords: specific field translation, quasi-legal language, lease contracts, legal genre

Introduction

Today every individual is exposed to legal language in his/her daily life, mostly in the form of signing a credit card contract or a real estate lease contract, which involve legal language. Since people from all walks of life are expected to understand such legal texts, whether plain language is used or not has been one of the focal points of attention and examined primarily by the linguists as well as legal experts. By virtue of the free movement of persons specifically in Turkey, the translation of such contracts is also becoming one of the centres of attraction in the specific field of translation. Bulut¹ emphasizes that it is high time more scientific analyses of the translation and interpreting of technical content were conducted since the foundations of the field have been laid. Hence, this study was conducted to analyse and describe the features of a specific legal genre, namely lease contracts, on a micro level analysis. With the help of a perspective of translation-oriented descriptive studies, it is hoped that the micro-level linguistic features will enable the translators to become aware of the textual norms at the macro level² so as to translate the lease contracts into the target language accurately.

Before continuing with the linguistic analysis of this specific legal genre, it is essential to emphasize one important common textual feature of the legal – more specifically normative – texts: they are legally enforceable; thus, utmost attention and competence (and/or expertise) are required. Sabatini categorizes the normative texts (such as laws, acts, rules, and other specific types of judgments, administrative acts, contracts, and so forth) as *highly binding text*³. Although they are considered to be in the same category, there are still some linguistic differences among these highly binding texts. For example, the legal language used in the Turkish Commercial Code and that of lease contracts involve different linguistic features. Therefore, before presenting the findings on the lease contracts, it is essential to describe the linguistic features of the normative texts, more specifically, lease contracts, on a general basis. In Turkey, contracts must be drawn up in Turkish and they are

1 Alev Bulut, “Foreword”, *Translating and Interpreting Specific Fields: Current Practices in Turkey*, Ayşegül Angı (ed.), Peter Lang, Frankfurt 2017, p. 15.

2 For further information on microscopic and macroscopic approaches, see Işıl Özyıldırım’s article “A Comparative Register Perspective on Turkish Legislative Language”, Tarja Salmi-Tolonen; Iris Tukiainen and Richard Foley (eds.), *A Special Issue of the Lapland Law Review* 1 (1), (2011), p. 84, <https://www.ulapland.fi/loader.aspx?id=3ec94a2d-857b-4ed5-9c3c-bac04b58bbb3> [retrieved on 08/09/2018].

3 Sabatini categorizes texts as *highly binding texts* (including normative texts, scientific texts and technical texts), *moderately binding texts* (i.e. explanatory texts), and *scarcely binding texts* (such as information texts and literary texts) (In Alessandra Fazio – Amelia Bernardo, “Risks Leading to Misinterpretation of International Contracts”, Tarja Salmi-Tolonen, et.al. (eds.), *A Special Issue of the Lapland Law Review* 1 (1), (2011), p. 183, <https://www.ulapland.fi/loader.aspx?id=3ec94a2d-857b-4ed5-9c3c-bac04b58bbb3> [retrieved on 08/09/2018].

generally translated into English on the demand of the foreign renters. Therefore, this description on linguistic features can also be elaborated with those of the dual lease contracts⁴. To this end, initially the linguistic features of both legal language and the quasi-legal language will be explained within the framework of normative texts.

1. Legal Language in Normative Texts

Normative texts and more specifically lease contracts involve similar legal language features. The most prominent features are impersonal usages, usages of archaic words/terms and longer sentences.

1.1. The Impersonal Usages

Legal language necessitates *impersonal style* which

may hide [...] attitudes of the writer, so that the information seems detached from both the sender and the receiver of the message, and shows no human perspective on it. It is often produced in the name of the institution when the writer becomes an *official voice*, addressing a vast, mixed audience whose reactions are not known. Writing can seem impersonal when it avoids referring to human participation in the action it describes⁵.

In other words, with impersonal usages, the distance between the authority and the respective parties is maintained so the terms of lease contracts for example, can become binding on all the parties concerned without exceptions. These parties commonly have different economic and educational backgrounds as well as different levels of experience and knowledge on leasing. Moreover, as dual lease contracts are provided for the foreign residents in Turkey, the same impersonal features should be adopted in the target texts as well.

In legal context the impersonal approach is achieved mainly through such textually defined units as common nouns and impersonal pronouns as well as another impersonal usage, passive voice.

1.1.1. Common Nouns

Peters⁶ describes *common nouns* as those that refer to a class of entities, objects, or persons. Common nouns, in other words the nouns which do not refer to unique persons or objects, are extensively used in all lease contracts. Tessuto⁷ states “[...] when the first-person subjects are not

4 A *dual contract* is defined as “[...] a practice of providing two different contracts in the same transaction, with the second contract not reflecting the true agreement of the parties.” Frank W. Kovat, *Principles and Practices of New Jersey Real Estate*, 14th ed., Kovco Publications Inc., New Jersey 2000, p. 434.

5 Pam Peters, *The Cambridge Guide to English Usage*, Cambridge University Press, the U.K. 2006, p. 270.

6 Ibid. p. 381.

7 Girolamo Tessuto, “Online US Agreement to Mediate Forms: Exploring Discursive and Generic Features”, Tarja Salmi-Tolonen, et.al (eds.), *A Special Issue of the Lapland Law Review* 1(1), (2011), p. 62, <https://www.ulaplant.fi/loader.aspx?id=3ec94a2d-857b-4ed5-9c3c-bac04b58bbb3> [retrieved on 08/09/2018].

directly engaged, the illocutionary force of the statements allows the lexical item (*the parties*) to perform the required action, by foregrounding again unambiguously the collaborative notion of mediation in a future time frame.”

Although common nouns in lease contracts are paired with proper names to officially identify the parties concerned, the expository proper names of these parties are written only once in the preamble⁸. Then the same appellatives are used invariably all through the text without mentioning the proper names again. Hence, this might be interpreted that the proper nouns referring to individuals in lease contracts are provisional and the terms do not vary according to individuals, and all the parties concerned are required to act according to the terms, all of which explain the illocutionary force of the terms.

1.1.2. Impersonal Pronouns

In the English language, the third person singular pronouns are gender-based. The pronouns used in legal language are expected to provide an impartiality; therefore, the pronouns specifying natural/biological genders⁹ of ‘he or she’¹⁰, are used together prevalently in English legal language. In this manner, the individual elements in the normative texts are neutralized and impersonalised. Contrary to the English language, the Turkish language has only gender-neutral pronouns. The singular subject pronoun ‘o’ referring to ‘he’ or ‘she’ and the possessive pronoun ‘onun’ to ‘his’ or ‘her’ are identified according to the context. Moreover, Özyıldırım’s emphasis on the infrequent use of the third person pronouns in the Turkish legislative language could be also traced in such normative texts as lease contracts¹¹.

8 In *Joint Practical Guide of the European Parliament, the Council and the Commission for Persons Involved in the Drafting of Legislation within the Community Institutions*, ‘preamble’ is explained as “everything between the title and the enacting terms (which are the legislative part of the act), namely citations, the recitals and the solemn forms which precede and follow them” [European Union, 2015 (retrieved from <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3879747d-7a3c-411b-a3a0-55c14e2ba732> on 9/6/2019)] .

9 Yavuz – Balcı emphasize that natural gender denotes biological gender. [Handan Yavuz – Ayla Balcı, *Turkish Phonology and Morphology Türkçe Ses ve Biçim Bilgisi*, Balpınar Zülal (ed.), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2290, Açıköğretim Fakültesi Yayını / Open Education Faculty Publication, No: 1287, Eskişehir 2011, p. 100, https://www.academia.edu/31104637/TURKISH_PHONOLOGY_AND_MORPHOLOGY_TURKCE_SES_VE_B_C_M_B_LG_S (retrieved on 09/06/2019)].

10 In some contexts, these pronouns are written in a more economical way as ‘s/he’. Peters (*The Cambridge Guide to English Usage*, 2006, p. 244) remarks that in current British and American English ‘he or she’ is strongly favoured over the options of ‘he/she’ and ‘s/he’ and adds that (Ibid. p. 496) in order to neutralize the gender issue, the object and possessive pronouns could be indicated as ‘them’ and ‘their’.

11 Özyıldırım sets out for two reasons: the main focus of the legislative language is to present expository information including few animate referents and the third person pronouns indicate interaction among parties. [Işıl Özyıldırım, “A Comparative Register Perspective on Turkish Legislative Language”, Tarja Salmi-Tolonen, et.al. (eds.), *A Special Issue of the Lapland Law Review* 1 (1), (2011), p. 88, <https://www.ulapland.fi/loader.aspx?id=3ec94a2d-857b-4ed5-9c3c-bac04b58bbb3> (retrieved on 08/09/2018)].

1.1.3. *Passive Voice*

Danet asserts¹² that the passive voice is used mostly because the agents¹³ are impersonal. This can be exemplified with lease contracts where the agents are generally the common nouns defined in the preamble. Furthermore, the impersonal usage of *passive voice* is prevalent in both Turkish and English legal languages because as Özyıldırım¹⁴ expounds, *acts rather than agents* are important before the law.

1.2. Archaic Words and Usages

Inarguably, legal language is different from the others in terms of the archaic words and usages it incorporates. The archaic words used in the Turkish legal language are borrowed mainly from Arabic and Persian languages¹⁵; similarly, the English legal language includes archaic French and Latin words. Thus, as Tiersma¹⁶ states, lawyers¹⁷ act as translators to express the legal texts with a plain language; which can be well matched with Jakobson's intralingual translation¹⁸.

1.3. The Length of the Sentences

Both the Turkish and English legal languages have another common outstanding feature: the sentences are longer than those of daily language. Marita Gustaffson found out in 1971 that the longest sentence in the British legislation involves 179 words¹⁹. Ramazanoğlu²⁰ also gave the example of one statement (written in the introduction of Turkish Constitution) which is 26 lines long and

12 In Işıl Özyıldırım, "Türk Yasa Dili", *Hacettepe Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (1), Hacettepe Üniversitesi, Ankara (1999), p. 101, http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/index.php/EFD/article/view/697/pdf_48 [retrieved on 10/02/2018].

13 Swan makes a different contribution by stating that agents are mentioned in only about 20% of passive sentences. (Michael Swan, *Practical English Usage*, 4th ed., Oxford University Press, China 2016, p. 58.).

14 Işıl Özyıldırım, "Hukuk Diline Bir Örnek: Sözleşmeler". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), Hacettepe Üniversitesi, Ankara (2000), p. 56, <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/index.php/EFD/article/view/757/536> (retrieved on 24/07/2018).

15 Ayfer Altay, "İngilizce ve Türkçe Hukuk Dillerinin Özellikleri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), Hacettepe Üniversitesi, Ankara (2002), p. 22, <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/index.php/EFD/article/view/88/56> [retrieved on 14/07/2018].

16 *Ibid.* p. 14.

17 Hülya Boy [An Analysis on the Translation Process of EU Acquis Communautaire Texts from English into Turkish, (Unpublished Master's Thesis), Marmara University, Institute of European Studies, Istanbul 2017, p. 33.] similarly emphasizes the alienating factor of legal language stemming from its sophisticated and complicated nature. Since these sentences are longer and legal terms are harder to be comprehended by ordinary/lay people, generally, such field experts as lawyers and legal linguists can decode it easily and accurately.

18 Jakobson describes intralingual translation as rewording; an interpretation of verbal signs by means of other signs of the same language. (In Jeremy Munday, *Introducing Translation Studies Theories and Applications*, 2nd ed., Routledge, New York 2008, p. 5.).

19 Ayfer Altay, "İngilizce ve Türkçe Hukuk Dillerinin Özellikleri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma", (2002), p. 56.

20 Yıldırım Mehmet Ramazanoğlu, *Yasama Metinlerinde Türk Dilinin Doğru Kullanılması Çalıştayı* (The Workshop on Using the Turkish Language Accurately), Prepared by Rıza Yurddaş, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Kaynakları Başkanlığı Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, Ankara 2012, p. 5, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2722/201600529.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [retrieved on 10/06/2019].

includes 280 words. One of the main reasons for having such long sentences is that whenever it is essential to add legal details due to the changing or recent conditions, these legal details are embedded in the existing articles with subordinate and coordinative clauses. In this way, there will be no room for hesitation and/or misinterpretation; in other words, as Özyıldırım²¹ remarks there will not be any interpretive loopholes.

2. Quasi-Legal Language

In the legal sense, *quasi* denotes that “one subject has certain characteristics in common with another subject but that intrinsic and material differences exist between them.”²² Thus, this Latin prefix ‘quasi’ which is also defined as “resembling, like but not really, as if”²³ indicates the differences between lease contracts and other normative texts. In essence, the research on such categorizations should be conducted by the legal experts. Nevertheless, from the linguistic perspective, the term, ‘quasi-legal language’, is employed accordingly on the grounds that this specific genre has different and similar textually defined linguistic units pertaining to other normative texts.

This study was carried out to find out whether this specific genre comprises the abovementioned linguistic units of normative texts or whether it includes, to some extent, *quasi-legal language* features. While presenting the findings on the linguistic features of lease contracts drawn up in both Turkish and English, it is hoped that this study will also contribute to the translation-oriented studies.

3. Method

In an effort to examine whether or not lease contracts are quasi-legal within the linguistic framework, an analysis has been made on a limited corpus of four lease contracts: the two dual contracts (indicated in this study as DLC 1 and DLC 2)²⁴ which were drawn up in the source language (hereafter ‘SL’), i.e. Turkish, and the target language (hereafter ‘TL’), i.e. English; the third one (as DLC 3) which is also a dual contract downloaded from the Internet²⁵; and another lease contract (LC 4) drawn up only in TL. This study is limited to the linguistic features of these four lease contracts

21 Işıl Özyıldırım, “Hukuk Diline Bir Örnek: Sözleşmeler”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (I), p. 43-60, Hacettepe Üniversitesi, Ankara (2000), p. 50. <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/index.php/EFD/article/view/757/536> [retrieved on 24/07/2018].

22 Retrieved from www.thefreedictionary.com on 20/02/2019.

23 Retrieved from the webpage of etymonline on 20/02/2019. Its Turkish equivalent is *şibh*, which is a borrowed Arabic word and defined as “benzer” in *Misalli Büyük Türkçe Sözlük/Turkish Dictionary Accompanied by Examples* (İlhan Ayverdi, 2nd ed., *Kubbealtı Lugatı*, İstanbul 2006, p. 2950.). *Quasi contract* is also translated into Turkish as “şibh akit” in *Türkçe-İngilizce Hukuk Sözlüğü/Turkish-English Law Dictionary* [Mustafa Ovacık, 5th ed., Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü (T. İş Bankası Vakfı), Ankara 2003, p. 240.].

24 DLC 1 and DLC 2 were drawn up for two big scale multinational companies based in İstanbul by one of the Turkish real estate brokers.

25 This *Standard Residential Lease Agreement* was retrieved from http://baylosuites.com/files/baylosuites_residential_lease_agreement_sample.pdf on 09/08/2018.

and a micro-level approach²⁶ is pursued to describe the linguistic (more specifically, syntactic and lexical) features of the lease contracts. It is hoped that the findings of this limited corpus will help provide the clues to get a broader perspective on linguistic as well as textual features of this specific genre.

4. Findings

Lease contract terms dictating legal obligations and rights should be expressed in such a way that they are easily comprehended by all the parties with different economic, educational, and cultural backgrounds. This might be realized via using plain language. Accordingly, the linguistic features of this genre were examined in terms of the length of the sentences, the impersonal usages of the lexical categories (such as common nouns and impersonal pronouns as well as passive voice) and the archaic words and usages.

4.1. Findings on the Length of the Sentences

Mason²⁷ affirms that a typical sentence in a contract can be 100 words (or more) long. Since lease contracts are categorized in this genre; the length of the sentences is examined in order to make a comparison.

4.1.1. The Longest Sentences in the Source Texts and Target Texts

The longest sentences written in the source texts (hereafter ‘ST’) and the target texts (hereafter ‘TT’s) of DLC 1, DLC 2, DLC 3, and LC 4 were examined in terms of the number of words. The titles of the contract articles, the phrases, and the explanations that were not written in the full sentence format were not taken into account. The data on the longest sentences of these lease contracts are listed in Table 1:

Table 1. *The Number of the Words in the Longest Sentences*

Lease Contract	The Longest Sentence	
	Number of Words in ST	Number of Words in TT
DLC 1	49	67
DLC 2	59	67
DLC 3	46	48
LC 4	-	66 *

*Although LC 4 was drawn up only in English and thus, should be regarded as a ST; in order to make a comparison in the TL, the findings on LC 4 are presented together with those of the other TTs.

26 Kim and Biber state that microscopic analysis can pinpoint the exact communicative functions of individual linguistic features in particular registers [In Özyıldırım, “A Comparative Register Perspective on Turkish Legislative Language”, (2011), p. 84].

27 Catherine Mason, *The Lawyer’s English Language Coursebook*, 2nd ed., Global Legal English Ltd., England 2014, p. 193.

With reference to Mason's statement, the number of words in the longest sentences (49, 59, and 46 in the STs and 67, 67, 48, and 66 in the TTs respectively) is fewer; that is these sentences are relatively short; thus, the legal language used in the lease contracts can be considered to be plain in this sense. Obviously, these sentences may become longer because of such successively listed items as fixtures²⁸. In order to give the necessary details on the terms²⁹, different adverbials might also be employed; thus, the sentences are lengthened (as seen in Example 1).

Example 1. The Longest Sentence in DLC 1

In case the Lessor does not fulfil its obligations under this Agreement, and *if* the condition continues for 30 (thirty) days *after* the notification of the Lessee to the Lessor of such conditions or *in case of* urgency without any notification, the Lessee shall be able to fix the situation and/ or take all necessary precautions by bearing the expenses in the name and on behalf of Lessor.

In Example 1, the focus point is actually on the main clause (underlined) and it is elaborated with three conditions expressed by means of four adverbials (italicised). This is consistent with what Bhatia³⁰ remarks: "Most legislative provisions are extremely rich in qualificational insertions within syntactic boundaries."

Another finding about the numbers of words in the longest sentences is that the sentences in the TL comprise naturally more words than their equivalents of the SL due to the linguistic differences of the Turkish and English languages. Turkish is an agglutinative language. Hence, tense, aspect, and mood; polarity (negative versus positive); voice (active, reflexive, reciprocal, causative); and agreement in number and person, and so forth³¹ are marked by means of *morphemes affixation*. By virtue of affixation (specifically suffixation) fewer words are used in Turkish. Besides, English has its own grammatical units such as definite and indefinite articles that do not exist in Turkish.

4.1.2. The Average Number of the Words Per Sentence

In order to check whether the findings on the sentence level (see Table 1) is consistent on the textual level or not, the total number of the words (employed in the same sentences of each text) was divided into the total number of the sentences. The average number of the words per sentence (i.e.,

28 The longest sentence in the ST of DLC 2 provides a good example (the fixtures are italicized): "Mecur, KİRACI' ya *elektrik ve su tesisatı, lavabolar, musluk ve bataryalar, cam ve kapıları, mutfak dolapları, ısınma tesisatı ve beyaz eşyaları* ile her haliyle kullanmaya elverişli, tam, sağlam ve projesine uygun, *parkeleri* tam ve çiziksik, komple temiz ve boyalı olarak teslim edilmiş olup, taşınmazda kullanımdan dolayı oluşacak olan ve demirbaş sayılmayan her türlü arıza, bozukluk KİRACI tarafından giderilecektir."

29 *Term* has a variety of meanings. Here it refers to the *condition(s)* of a lease contract.

30 In Christopher Williams "Legal English and Plain Language: An Introduction", (2004), *ESP Across Cultures* 1, p. 113, http://fac.ksu.edu.sa/sites/default/files/williams_2004_legal_english_and_plain_language-libre_0.pdf, [retrieved on 10/06/2019].

31 Yavuz – Balcı, *Turkish Phonology and Morphology*, 2011, p. 98.

the mean) together with the percentage differences between the means of the STs and the TTs are presented in Table 2 accordingly:

Table 2. *The Average Number of Words Per Sentence*

Lease Contract	Σ Words in Sentences		Σ Sentences		Mean		Difference between Means (%)
	in ST	in TT	in ST	in TT	in ST	in TT	
DLC 1	1,069	1,574	57	54	18.75	29.15	43.97
DLC 2	693	986	34	34	20.38	29	32.40
DLC 3	398	548	21	25	18.95	21.92	31.53
LC 4	-	821	-	34	-	24.15	-

The difference between the number of the sentences in the STs and the TTs can be explained with the translator's decision on how to transfer the term to the TT. For instance, in DLC 1 the translator preferred to express one sentence of the ST as two separate sentences in the TT.

Example 2. The Difference between the Number of the Sentences in the ST and the TT

Apartman aidatı her ay gelen faturalara göre hesaplanıp kiracıya gönderilecek. [sic]³² olup aidat adı altında genel aydınlatma, temizlik genel ve bina görevlisi kapsar.”³³

“The apartment expenses will be calculated each month and sent to the Lessee. This amount includes common/shared electricity, lighting, cleaning of common areas, the doorkeeper and common building expenses.

The Turkish verb *olup* [which is an example of *bağ fiil*³⁴ (a kind of participle) used in Turkish] actually functions as a conjunction (namely, *and*) to link two independent clauses. This usage is common in the formal language. In Example 2, the translator preferred to express the independent clauses separately in the TL instead of linking them with a conjunction.

As indicated, the mean scores of the TTs (29.15, 29, 21.92, and 24.15 respectively) are higher than those of the STs (18.75, 20.38, and 18.95 respectively). Although the mean scores of the two TTs [29.15 (DLC 1) and 29 (DLC 2)] are slightly higher than the average length (27.6 words)³⁵ of a sentence in scientific texts, which are also categorized as *highly binding texts* by Sabatini, this specific genre may still be thought to be different from other normative texts in terms of the average number of the words used per sentence.

32 The correct punctuation and spelling rules of Turkish language are not practised here. This statement is presented in the original form.

33 Since the Turkish letters ‘ö’ and ‘ı’ are not used in this term, it looks as if the SL was English and this statement was translated into Turkish.

34 Some suffixes used to form this participle are – *ıp*, (–*ıp*, –*up*, –*üp*) / – *arak* (–*erek*) / – *madan* (–*meden*) / – *maksızın* (–*meksizin*) / – *ken* / ... – *r* ... – *maz* (... – *r* ... – *mez*), and so forth (Retrieved from the website of Türk Dili ve Edebiyatı / Turkish Language and Literature, <https://www.turkedebiyati.org/zarf-fiil-grubu.html> on 29/12/2018).

35 It is inferred that Altay [“İngilizce ve Türkçe Hukuk Dillerinin Özellikleri”, (2002)] refers to the average of texts written in English.

The difference between the mean scores of STs and TTs [43.97% (DLC1); 32.40% (DLC 2), and 31.53% (DLC3)] clearly indicates again that more words are used in the TL comparing to the corresponding sentences in the SL.

4.2. Findings on Impersonal Usages in Lease Contracts

Within the linguistic framework, the impersonal approach in lease contracts could be associated with the lexical categories of smaller units such as common nouns and pronouns.

4.2.1. Common Nouns

In lease contracts common nouns are predominantly used as the subjects and objects of the statements. A variety of common nouns used in DLC 1, DLC 2, DLC 3, and LC 4 are listed in Table 3.

Table 3. *The List of the Common Nouns Used in the Lease Contracts*

SL	TL
Mal Sahibi ve Kiraya Veren	Landlord and Lessor
Kiracı	Renter<?>
Kiracı(lar)	Tenant(s)
Guarantor of the Lessee	Kiracı'nın Kefili
Kiralanan	(Leased) Property
Taraf	Party
Taraflar<?>	Parties
Kiralanan Yer / Konut	Leased Premises
Sözleşme	Agreement/Contract
Kira Sözleşmesi	Rental Contract
Konut Kira Sözleşmesi	Residential Lease Agreement/Contract
Kira Bedeli	Lease Amount

One attribute of using the common nouns in these lease contracts is that they are conspicuously indicated all through the lease contracts with different styles such as by underlining, writing in bold and capitalising. One example showing the conspicuous approach could be given from DLC 1:

Example 3. The Common Nouns in the Preamble

İşbu Kira Sözleşmesi, ("Sözleşme" veya "**Kira Sözleşmesi**") [...] adres ve kimlik numarasına haiz [...] (bundan sonra "**Kiralayan**" olarak anılacaktır) ile [...] (bundan sonra "**Kiracı**" olarak anılacaktır) arasında aşağıda belirtilen tarihte imzalanarak akdedilmiştir.

This Lease Agreement (the “Agreement” or “Lease Agreement”) has been signed and executed on the date mentioned below by and between **Landlord** residing at [...] with a Turkish ID Number (hereinafter called the “Lessor”) and Assignee [...] (hereinafter called the “Lessee”).

In Example 3, the common nouns are conspicuous one way or another. In other words, different stylistic features are utilized to accentuate this linguistically defined unit. However, both in the ST and the TT, there is no coherence in highlighting the common nouns (some are merely underlined, the others are underlined and written in bold at the same time, for instance) even though they are employed in the same article. Still the ST and TT producers have managed to make them conspicuous in one way or another. It may be recapitulated that the style is utilized to provide a focal point.

Despite Peter’s explanation³⁶ that proper nouns single out individual cases, and are, therefore, capitalised; in lease contracts, all common nouns are capitalized (all caps or only the initial letters) in that they refer to the status. When the common nouns are defined in a detailed way, they are used as the headings of the articles; therefore, they are globally capitalised as well. Nevertheless, Türk Dil Kurumu (TDK)/Turkish Language Association provides the information on where to use capital letters and there was no indication that common nouns defined in official documents should be capitalised³⁷.

4.2.2. Pronouns

In essence, the same impersonal approach is pursued in all the sample lease contracts like other normative texts. The following article taken from DLC 3 provides an example illustrating such impersonal approaches:

Example 4. The Pronouns in the Lease Contract

Kira Süresi boyunca, Bina ve Konut içinde ya da dışında herhangi bir riske karşı **kendi güvenliğinden**, tutum ve davranışlarından, **kişisel mal ve eşyalarını** korumaktan doğrudan **kendisi** sorumlu olup [...].

During the Lease Term, **the Tenant** shall be solely and directly responsible for **his/her own safety**, for the safeguarding of any of **his/her personal property**, and for **his/her** actions on the Premises.

Similar to gender-neutral pronouns, there are also other gender-neutral replacements in the SL. For example, ‘kendisi’ actually functions as a *simple personal pronoun corresponding to ‘he or she’*³⁸

36 Pam Peters, *The Cambridge Guide to English Usage*, p. 381.

37 Türk Dil Kurumu (TDK)/Turkish Language Association, Büyük Harflerin Kullanıldığı Yerler/The Places Where Capital Letters Are Used, <http://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/buyuk-harflerin-kullanildigi-yerler/>, [retrieved on 09/06/2019].

38 Aslı Göksel – Celia Kerslake, *Turkish: Comprehensive Grammar*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York 2005, p. 236 [retrieved from <https://izabelasmit.files.wordpress.com/2011/03/turkish-grammar.pdf>. on

or in this context the Tenant; and the adjective ‘kendi’ which refers to ‘his or her (referring to the Tenant’s) own.’ However, when the subject is not overtly expressed in the SL (as seen in Example 4), it may pose another problem: the ambiguity of who is responsible for a particular act. In this incidence, it may be argued that the antecedent is the Tenant; thus, the subject of this sentence refers to the Tenant; nonetheless, such oversights should not cause any interpretation loopholes. This is avoided in the TL by restating the subject; i.e. the Tenant.

4.2.3. Passive Voice

To find out whether or not the impersonal usage of passive voice is mainly opted for in lease contracts as it is used in the other legal texts, the verbs of the main clauses (VMC)³⁹ both in the STs and the TTs are analysed in terms of active and passive voices and the data obtained from the three STs (DLC 1, DLC 2, and DLC 3) and those of the TTs (DLC 1, DLC 2, and DLC 3) are given in Table 4. In order to crosscheck the frequency of using voices in these lease contracts drawn up in the TL, the data obtained from LC 4 are also presented in the same table.

Table 4. *The Frequency of Using Active and Passive Voices in the STs and the TTs*

Lease Contract	Active Voice in VMCs* (N**)		Passive Voice in VMCs (N)		MCs*** (N)		Percentage of Active Voice in VMCs (%)		Percentage of Passive Voice in VMCs (%)	
	ST	TT	ST	TT	ST	TT	ST	TT	ST	TT
DLC 1	36	28	21	26	57	54	63.15	51.85	36.84	48.15
DLC 2	19	19	15	15	34	34	55.88	55.88	44.12	44.12
DLC 3	13	14	8	11	21	25	61.90	56	38.09	44
LC 4	-	24	-	10	-	34	-	70.59	-	29.41
Total	68	85	44	62	112	147	60.71	57.82	39.28	42.18

* VMC: Verbs in the Main Clauses ** N: Number *** MC: Main Clauses

Contrary to the tendency of using *passive voice* in the normative texts, the overall percentages of the active voice used in these lease contracts (in the SL it is 60.71% and the TL it is 57.82%) are higher than those of the passive voice (39.28% in the SL and 42.18% in the TL respectively). This indicates one of the noteworthy features of the lease contracts; that is, the usage of *active voice* is mainly preferred; therefore, it can be inferred that rather a plain legal language is employed in lease contracts.

Šočanać⁴⁰ also evaluates that the passive voice in the SL (i.e., English) is directly transferred to target languages. However, there may be a shift in voice usages; i.e., translators may prefer to *change the voice* in the target text as exemplified in DLC 2:

04/07/2019].

39 Syntactically the focus is on the main clause; therefore, the passive constructions used in the subordinate clauses (for example; “[...] which is owned and located [...]”) as well as all the active and passive/past participles (for example, “[...] the rented property [...]”) are excluded in this analysis.

40 Lelija Šočanać, “Indeterminacy vs. Precision in International Arbitration: The Arbitration Agreement between the Government of the Republic of Croatia and the Government of the Republic of Slovenia”, Tarja Salmi-Tolonen, et.al.

Example 5. Different Voice Usages in the ST and TT

[...] Kiracı tarafından yıllık – ...000TL (...binTürkLirası) tutarındaki bedel ilk ay peşin takip eden aylarda üç aylıklar şeklinde ve her üç aylık dönemin ilk 5 günü içerisinde peşin olarak Kiralayanın aşağıda belirttiği banka hesabına defaten her üç aylık dönem başında ödenecektir.

[...] The renter shall deposit – ...000TL (... Thousand TL), the annual rental value of the property, in the amount that is equal to the value of 3 months' rent in the following bank account as cash at once in the first 5 days of each three months period.

There seems to be a shift in the focal point in the TL owing to the voice change. In other words, the passive structure in the SL (“Kiracı tarafından [...] ödenecektir.” / “[...] shall be deposited by the Renter.”) is changed into the active voice (“The renter shall deposit...”) in the TL. In the SL, the part (regarding the details on depositing the lease amount) is syntactically placed closer to the verb; thus, this part is emphasized more⁴¹. Whereas, the voice in the TL directs the focus to the active participation of the agent [i.e. the renter (the lessee) is the person who will deposit the amount]. To some extent, starting the sentences in the ST and the TT with the same referent (and/or theme) outwardly presents a kind of harmony. In addition, placing the agent at the beginning of the statement in the ST makes the agent more visible. Mentioning the common noun as the agent in the SL also eliminates such vagueness of the responsible party, which could be interpreted as providing a quasi-impersonal approach.

4.3. Findings on the Archaic Words and Structures in the Lease Contracts

The STs and the TTs are also examined in terms of the frequency of employing archaic words and structures. These usages in the SL and the TL are presented separately since the Turkish and English legal languages have different textually defined units (except the archaic adverbs starting with ‘here’ and their Turkish equivalents ‘bu’ or ‘işbu’).

4.3.1. Archaic Usages in the SL

The examples of Turkish archaic usages, more specifically archaic words, employed in DLC1, DLC 2, and DLC 3 are given along with their definitions in Table 5:

(eds.), *A Special Issue of the Lapland Law Review* 1 (1), (2011), p. 202, <https://www.ulapland.fi/loader.aspx?id=3ec94a2d-857b-4ed5-9c3c-bac04b58bbb3> [retrieved on 08/09/2018].

41 Turkish language includes the syntactic rule that the secondary aspect precedes the main aspect. In the Turkish syntax, the verb (the main aspect of the sentence) is placed at the end of the sentence [this could be associated with the feature of a head-final language (the author’s emphasis)] and there is no specific order to arrange the previous aspects. Accordingly, the aspect to be emphasized more is placed closer to the verb (Muharrem Ergin, *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dil Bilgisi / Turkish Language for the Faculties of Letters and of Education, Turkish Language and Literature Departments*, Bayrak Basım, İstanbul 2000, p. 399; translated by the author).

Table 5. Turkish Archaic Words and Their Definitions

Lease Contract	Turkish Archaic Word	Incidence (N)	Definition in SL ^{<?>}	Definition in TL ^{<?>}
DLC 1	Haiz (adj)	1	Bir şeyi olan, elinde bulunduran, taşıyan	Possessing
DLC 1	Akit ^{<?>} (n) Akdedilmek (v)	2	Sözleşme	Agreement, contract To conclude a treaty
DLC 1	Mutabık kalmak (v)	1	Anlaşmaya varmak	To come to/reach an agreement
DLC 1	Müteakip (adj)	1	Ardı sıra gelen	Successive
DLC 1	Halel (adj) Halel getirmek	1	Bozma, bozulmak Zarar vermek	To harm (halel vermek)
DLC 1	Mücbir sebep (n)	1	[...] önüne geçilmesi olanaksız	An act of God
DLC 1	Münhasıran (adv)	1	Yalnız, özellikle	Solely, exclusively
DLC 1	İşbu (adj)	7	Bu, özellikle bu	This, herein, 'It is hereby'
DLC 2		1		
DLC 2	Sair (adj)	2	Başka, öteki, diğer	Other
DLC 2	Mecur (n)	10	Kiraya verilen şey, kiralanan ^{<?>}	Property leased, the real property which is the subject of a rent contract
DLC 2	Muaccel (adj)	1	Peşin, hemen ödenmesi gereken	Presently payable, immediately due to be performed or paid
DLC 2	Defaten (adv)	1	Ansızın, birden (= bir kerede)	Lump sum, at once
DLC 2	Matuf (adj)	1	Bir tarafa yöneltilmiş	Directed towards
DLC 3	Müteselsil (adj)	1	Zincirleme	Solidary, joint and several

Among all the archaic words, only *akit* (N=2), *işbu* (N=8), *mecur* (N=10), and *sair* (N=2) are repetitively employed while the rest of the archaic words are used only once. Interestingly, none of the above listed archaic words (except *işbu*) appear in the other lease contracts.

4.3.2. Archaic Usages in the TL

While the archaic usages in the SL are mainly observed semantically (as explained in 4.3.1.), in the TTs (of DLC1, DLC 2, and DLC 3) and LC 4, the archaic usages (rather than archaic words) are opted for on the whole. Except the archaic adverb, *hereinafter* which is also used (N=3) in DLC 1, all the examples of archaic usage are predominantly seen in the preamble of LC 4 which is solely drawn up in TL:

Example 6. The Archaic Usages in LC 4

This CONTRACT OF LEASE is made and executed between:

(...name of Lessor), with residence and postal address at (...address), hereinafter referred to as the LESSOR. – AND–

(...name of Lessee), with [...] LESSEE.

WITNESSETH; That

WHEREAS, the LESSOR is the owner of THE LEASED PREMISES, a residential [...];

WHEREAS, the LESSOR desires to lease [...]

NOW THEREFORE, for and in consideration of the foregoing premises, the LESSOR leases unto the LESSEE and the LESSEE hereby accepts from the LESSOR the LEASED premises, subject to the following: [...]

The notable archaic usages in Example 6 are:

a) The adverbs *hereinafter* (N= 2 in DLC 1 and N=2 in LC 4) and *hereby*⁴² (N=3 in LC 4): The archaic usages starting with *here* and *there* followed by a preposition appear in most of the normative texts. The words starting with *here* usually refer to “in this document”, “in a contract”, or “in this clause”; the words with *there* to “something that the writer has mentioned before.”⁴³ In this fashion, the archaic usages “become more conspicuous than the plain phrase in a long sentence and may perhaps reduce the ambiguity”⁴⁴. They may also provide economic language use in the TL.

The Turkish equivalents of these archaic adverbs are also recommended officially in AB Mevzuatı Çeviri Rehberi ve AB Mevzuatı Çeviri Rehberi Ekler Kitapçığı (The Guide for Translation of the EU Acts and the Annex Booklet)⁴⁵. It is explained that ‘*hereby*, *herein*, *this*’ should be transferred into Turkish as ‘*Bu*’ or ‘*İşbu*’. These Turkish archaic words are employed in the same manner in the STs of DLC 1 and DLC 2 (the frequencies are presented in Table 5).

b) *Unto*: In Collins Cobuild Advanced Dictionary⁴⁶ it is explained that the literary, old preposition *unto*⁴⁷ indicates something was done or given to someone.

Apart from the capitalised defined terms (“CONTRACT OF LEASE”, LESSOR”, “LEASED PREMISES”, and so forth) another outstanding usage is that the following words are globally capitalised, most probably to highlight the parts/divisions of the preamble so that the readers can easily follow the preamble and the rest.

c) *AND*: The aim for using this globally capitalised conjunction between hyphens is expressed as clarifying the sentences, which might otherwise be confused because of the high frequency of using commas.

42 *Hereinafter* is defined as “[...] from this point on in this document, statement [...]”; *hereby* as “by virtue of [...] or document; by this means”. Retrieved from <https://www.thefreedictionary.com> on 08/02/2016.

43 Mason, *The Lawyer’s English Language Coursebook*, 2014, p. 201.

44 Peters, *The Cambridge Guide to English Usage*, 2006, p. 537.

45 Avrupa Birliği Bakanlığı Çeviri Eşgüdüm Başkanlığı/Ministry of Foreign Affairs, Directorate for EU Affairs, *AB Mevzuatı Çeviri Rehberi ve AB Mevzuatı Çeviri Rehberi Ekler Kitapçığı/The Guide for Translation of the EU Act and the Annex Booklet*, 2107, p. 52.

46 Heinle Cengage Learning, *Collins Cobuild Advanced Dictionary of English*, USA 2009, p. 1724.

47 *Unto* is a synonym of ‘to’ and ‘until, till’ (Hamit Atalay, *İngilizce-Türkçe Sözlük 2 / English-Turkish Dictionary 2*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 714, Türk Diyanet Vakfı Yayın ve Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 1999, p. 3533.).

d) WITNESSETH: Altay⁴⁸ explains that with the effect of Anglo-Saxon, Latin, and French languages, the suffix {eth} is used in English legal language and it refers to the 3rd person singular. Nonetheless; the punctuation marks of *full stop* (preceding ‘witnesseth’) and the *semi colon* (placed between ‘that’ and ‘witnesseth’) are unorthodox practices or not commonplace in daily language practices.

e) WHEREAS: *Whereas* essentially presents contrasts, and it is used in this sense only in DLC 2 (N = 2). As a sentence connector in formal documents, *whereas* is defined as “it being the case that, or considering that”⁴⁹. In LC 4 *whereas* (N=2) is used in the recital and it functions as an introductory statement to a formal document. Klimas and Vaičiukaite state “each individual recital⁵⁰ begins with the words ‘whereas’ or ‘considering that’ and stylistically they seem to be one long sentence including the various recited facts being separated by semi-colons or other similar constructions.”

f) NOW THEREFORE: ‘*Therefore*’ denotes a logical conclusion or result⁵¹. This adverb is used in this sense only in DLC 1 (N=1). Nonetheless, in Example 6, it is employed in the set legal phrase (i.e. *now therefore*) which comes at the end of a series of recitals starting with *whereas clauses*, and before the terms in order to conclude the preamble. It can be interpreted that “NOW THEREFORE” (N=1) functions as a transition to the words of agreement.

Conclusion

Lease contracts codify the legal obligations and limitations regarding leasing properties; therefore, they are expected to incorporate similar linguistic features pertinent to other normative texts. Upon describing the linguistic features within the framework of the limited corpus, the findings in the STs and the TTs reveal that lease contracts involve the impersonal usages of the legal language similar to those of normative texts. The impersonal usages of the common / appellative nouns (used prevalently and conspicuously both in the STs and the TTs) in addition to the English legal language practice of using the third person singular pronouns (‘he/she’ and ‘his/her’) altogether and the gender-neutral pronouns in Turkish as well as the gender-neutral replacements such as ‘kendi(si)’ provide impartiality in this legal genre.

These common linguistic features might lead us to think that lease contracts are drawn up like other normative texts. However, the different linguistic features of the corpus manifest that rather a plain language is employed. Among these differences are the relatively *short sentences* (the average

48 Altay, “İngilizce ve Türkçe Hukuk Dillerinin Özellikleri”, (2002), p. 21.

49 Retrieved from thefreedictionary.com on 07/02/2019.

50 Recitals do not refer to the undertakings or obligations; they are rather the initial sections of a written contract and immediately precede an enacting clause. They may include descriptive and factual information, such as the identities of the parties, the background, and most importantly, the purposes of the contract. Therefore, as the Joint Practical Guide indicates “recitals are part of the preamble” [Tadas Klimas – Jurate Vaičiukaite, “The Law of Recitals in European Community Legislation”, *ILSA Journal of International and Comparative Law*, 15 (1 / Fall 2008), (2008), p. 67, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1159604 (retrieved on 07/02/2019)].

51 *Collins Cobuild Advanced Dictionary of English*, 2009, p. 1622.

numbers of the words used per sentence in the SL are 18.75, 20.38, and 18.95 respectively and in the TL 29.15, 29, 21.92, and 24.15 respectively). The tendency of using the *active voice* (the overall percentages of using the passive voice in the main clauses are 39.28 in the STs and 42.18 in the TTs) brings out another difference between lease contracts and the other normative texts. Nevertheless, this voice change is offset with the impersonal usages of the appellatives coherently all throughout the texts. Thus, this tendency of using the active voice with the appellatives may be associated with the fact that the acts of the parties rather than the individual persons are defined. The last difference is linked to the occasional usage of *archaic words* both in the STs and the TTs of the lease contracts. In all the three STs, there are totally 15 archaic words, and except *meçur* (N= 10), *İşbu* (N=8), and *sair* (N=2), 12 of these borrowed archaic words do not recur in the other STs. This may indicate a nonstandard usage of archaic words in the STs. Nonetheless, only the Turkish archaic word *İşbu* and its English equivalent *hereby* seem to maintain a standard usage in both the STs and LC 4. Despite the fact that lease contracts are legally binding, they can be drawn up by different persons such as the lessor, the intermediaries (real estate agents for example), and so on; thus, the lexical choices on archaic words and usages naturally differ. Furthermore, in all the TTs, there is no incidence of archaic words and usages [except the archaic adverb of *hereinafter* (N=4 in DLC 1)]. Only in the LC 4, there are a limited number of archaic usages (for example, the usages of *whereas* and *now therefore* in the preamble) which are considered peculiar for the English legal language.

Briefly, it should be noted that these limited number of archaic words and usages are merely stated in the contracts of the three STs (where the SL is Turkish) and LC 4 (which is produced only in English). Therefore, it may be inferred that the producers of their TTs are unaware or oblivion of such linguistic features and/or usages of the legal context. Besides, the text producers of lease contracts should also be orthographically attentive both in the SL and the TL; otherwise, the texts seem to be superficially drawn up and may not fulfil the expectation of the contracting parties such as lessees, lessors, or intermediaries. Since these are enforceable legal texts, it is demanded by the foreign lessees that the TT be notarised. Hence, the practices of notaries should also call for utmost care and attention on the linguistic and the textual features while translating lease contracts into the TL.

Considering these abovementioned convincing linguistic findings showing that a considerably plain language is used in the STs and the TTs, it can be asserted that a *quasi-legal language* is employed in this legal genre. Last but not least, these quasi-legal language features both in the STs and the TTs could be associated with a meta-cultural approach. That is, similar approaches of drawing up lease contracts are followed in many countries and the parties are aware of the fact that similar terms of lease contracts are dictated in the same manner in different cultures. In this fashion, the parties of different socio-demographic groups and different nationalities; thus, different cultures can understand and adopt to the terms much more easily. Therefore, translators should be competent enough to understand and transfer the general terms of the standard lease contract into the target language, which necessitates the specific field background knowledge in addition to the faithfulness to the textual norms. Furthermore, they should also take different cultural approaches into account. By virtue of these cultural differences, specific terms of a standard lease contract may vary from one

country to another. For example, the tendency to have the leased property painted before eviction may not be conventional in the source culture; thus, contrary to the practices in the target culture, a deposit may be demanded in advance if lessees have caused any damage. Provided that specific terms depending on the cultural and/or local elements are added, it is important that translators should also be competent to understand and transfer these textual and cultural norms to the target text. Such (meta-) cultural features should be elaborated in another research.

REFERENCES

- Atalay, Hamit, *İngilizce-Türkçe Sözlük 2 / English-Turkish Dictionary 2*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 714, Türk Diyanet Vakfı Yayın ve Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 1999.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 10th ed., Ankara 2005.
- Avrupa Birliği Bakanlığı Çeviri Eşgüdüm Başkanlığı / Ministry of Foreign Affairs, Directorate for EU Affairs, *AB Mevzuatı Çeviri Rehberi ve AB Mevzuatı Çeviri Rehberi Ekler Kitapçığı / The Guide for Translation of the EU Act and the Annex Booklet*, 2107.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük / Turkish Dictionary Accompanied with Examples*, 2nd ed., Kubbealtı Lugatı, İstanbul 2006.
- Boy, Hülya, *An Analysis on the Translation Process of EU Acquis Communautaire Texts from English into Turkish*, (Unpublished Master's Thesis), Marmara University, Institute of European Studies, İstanbul 2017.
- Bulut, Alev, "Foreword", *Translating and Interpreting Specific Fields: Current Practices in Turkey*, Angı, Ayşegül (ed.), Peter Lang, Frankfurt 2017, 13-17.
- Ergin, Muharrem, *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dil Bilgisi / Turkish Language for the Faculties of Letters and of Education, Turkish Language and Literature Departments*, Bayrak Basım, İstanbul 2000.
- Heinle Cengage Learning, *Collins Cobuild Advanced Dictionary of English*, USA 2009.
- Kovat, Frank W., *Principles and Practices of New Jersey Real Estate*, 14th ed., Kovco Publications Inc., New Jersey 2000.
- Mason, Catherine, *The Lawyer's English Language Coursebook*, 2nd ed., Global Legal English Ltd., England 2014.
- Munday, Jeremy, *Introducing Translation Studies Theories and Applications*, 2nd ed., Routledge, New York 2008.
- Ovacık, Mustafa, *Türkçe-İngilizce Hukuk Sözlüğü / Turkish-English Law Dictionary*, 5th ed., Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü (T. İş Bankası Vakfı), Ankara 2003.
- Peters, Pam, *The Cambridge Guide to English Usage*, Cambridge University Press, the U.K. 2006.
- Swan, Michael, *Practical English Usage*, 4th ed., Oxford University Press, China 2016.

Electronic References

- Altay, Ayfer, "İngilizce ve Türkçe Hukuk Dillerinin Özellikleri: Karşılaştırmalı Bir Çalışma", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2002, 13-32, <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/index.php/EFD/article/view/88/56> [retrieved on 14/07/2018].
- European Union, *Joint Practical Guide of the European Parliament, the Council and the Commission for Persons Involved in the Drafting of Legislation within the Community Institutions*, 2015, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3879747d-7a3c-411b-a3a0-55c14e2ba732> [retrieved on 09/06/2019].
- Fazio, Alessandra – Amelia Bernardo, "Risks Leading to Misinterpretation of International Contracts", *A Special Issue of the Lapland Law Review* 1 (1), Tarja Salmi-Tolonen, Iris Tukiainen, Richard Foley (eds.), 2011, 179-189, <https://www.ulapland.fi/loader.aspx?id=3ec94a2d-857b-4ed5-9c3c-bac04b58bbb3> [retrieved on 08/09/2018].
- Göksel, Aslı – Celia Kerslake, *Turkish: Comprehensive Grammar*, Routledge Taylor & Francis Group, London and New York 2005, <https://izabelaszmit.files.wordpress.com/2011/03/turkish-grammar.pdf> [retrieved on 04/07/2019].

- Klimas, Tadas – Jurate Vaičiukaite, “The Law of Recitals in European Community Legislation”, *ILSA Journal of International and Comparative Law*, 15 (1 / Fall 2008), 2008, 62-93, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1159604## [retrieved on 07/02/2019].
- Özyıldırım, Işıl, “Türk Yasa Dili”, *Hacettepe Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (1), Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1999, 89-114, http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/index.php/EFD/article/view/697/pdf_48 [retrieved on 10/02/2018].
- Özyıldırım, Işıl, “Hukuk Diline Bir Örnek: Sözleşmeler”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), p. 43-60, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2000, 43-60, <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/index.php/EFD/article/view/757/536> [retrieved on 24/07/2018].
- Özyıldırım, Işıl, “A Comparative Register Perspective on Turkish Legislative Language”, *A Special Issue of the Lapland Law Review* 1 (1), Tarja Salmi-Tolonen, Iris Tukiainen, Richard Foley (eds.), 2011, 79-94, <https://www.ulapland.fi/loader.aspx?id=3ec94a2d-857b-4ed5-9c3c-bac04b58bbb3> [retrieved on 08/09/2018].
- Ramazanoğlu, Yıldırım Mehmet, *Yasama Metinlerinde Türk Dilinin Doğru Kullanılması Çalıştayı / The Workshop on Using the Turkish Language Accurately*, Prepared by Rıza Yurddaş, Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Kaynakları Başkanlığı Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, Ankara 2012, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2722/201600529.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [retrieved on 10/06/2019].
- Šoćanać, Lelija, “Indeterminacy vs. Precision in International Arbitration: The Arbitration Agreement between the Government of the Republic of Croatia and the Government of the Republic of Slovenia”, *A Special Issue of the Lapland Law Review* 1 (1), Tarja Salmi-Tolonen, Iris Tukiainen, Richard Foley (eds.), 2011, 190-204, <https://www.ulapland.fi/loader.aspx?id=3ec94a2d-857b-4ed5-9c3c-bac04b58bbb3> [retrieved on 08/09/2018].
- Standard Lease Residential Agreement, http://baylosuites.com/files/baylosuites_residential_lease_agreement_sample.pdf [retrieved on 09/08/2018].
- Tessuto, Girolamo, “Online US Agreement to Mediate Forms: Exploring Discursive and Generic Features”, *A Special Issue of the Lapland Law Review* 1(1), Tarja Salmi-Tolonen, Iris Tukiainen, Richard Foley (eds.), 2011, 52-78, <https://www.ulapland.fi/loader.aspx?id=3ec94a2d-857b-4ed5-9c3c-bac04b58bbb3> [retrieved on 08/09/2018].
- Türk Dil Kurumu [(TDK) Turkish Language Association], Büyük Harflerin Kullanıldığı Yerler / The Places Where Capital Letters Are Used, <http://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/buyuk-harflerin-kullanildigi-yerler/> [retrieved on 09/06/2019].
- Türk Dili ve Edebiyatı / Turkish Language and Literature, <https://www.turkedebiyati.org/zarf-fiil-grubu.html> [retrieved on 29/12/2018].
- Williams, Christopher, “Legal English and Plain Language: an Introduction”, 2004, *ESP Across Cultures* 1, 111-124, http://fac.ksu.edu.sa/sites/default/files/williams_2004_legal_english_and_plain_language-libre_0.pdf [retrieved on 10/06/2019].
- Yavuz, Handan – Ayla Balcı, *Turkish Phonology and Morphology / Türkçe Ses ve Biçim Bilgisi*, Balpınar Zülal (ed.), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2290, Açıköğretim Fakültesi Yayını / Open Education Faculty Publication, No: 1287, Eskişehir 2011, https://www.academia.edu/31104637/TURKISH_PHONOLOGY_AND_MORPHOLOGY_TURKÇE_SES_VE_B_Ç_M_B_LG_S [retrieved on 09/06/2019].

Online Dictionaries

Etymonline Dictionary, <https://www.etymonline.com> [retrieved on 02/04/2019].

Sesli Sözlük Dictionary, <https://www.seslisozluk.net> [retrieved on 02/04/2019].

The Free Dictionary, <https://www.thefreedictionary.com> [retrieved on 02/04/2019].

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük / Turkish Language Association Turkish Dictionary, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bd43a3dba8cf3.18873841 [retrieved on 02/04/2019].

ŞEMS-İ ASÎ'NİN ESERLERİNDE HOCA AHMED YESEVÎ'NİN ETKİSİ*

KHAWAJA AHMED AFFECT ON THE WORKS OF SHAMS AL-ASÎ

Fatih BAKIRCI **

Öz

XII. yüzyıldan itibaren Türkistan coğrafyasında sosyal ve kültürel yönden etkin olan Yesevîlik, Hoca Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166-1167) düşünceleri etrafında gelişmiş ve yetiştirdiği pek çok müridiyle Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Yesevî'nin halifeleriyle silsileler hâlinde devam eden bu dinî-mistik hareketin önemli simalarından biri de şimdiye kadar üzerinde ciddi bir çalışmanın yapılmadığı "Şems-i Asî" mahlaslı şairdir. Hofmann ve Dmitriyeva'nın Türkçe yazmalar üzerine hazırladıkları kataloglarında kendisinden bahsedilen ve Süleyman Bakırganî'nin çağdaşı ve takipçisi olarak 12-13. yüzyıllarda yaşamış olabileceği ileri sürülen Şems-i Asî'nin *Vefâtnâme-i Hazret-i İbrahim*, *Kıssa-i Yetîmnâme*, *Kıssa-i Kûdeknâme*, *Elifnâme* ve çeşitli mecmualarda karşılaşılan hikmetleri bulunmaktadır. Hikmetleri dışında *Kıssa-i Yetîmnâme* ve *Kıssa-i Kûdeknâme* gibi eserlerindeki üslup Yesevîlik geleneğinin izlerini yansıtmaması bakımından dikkat çekmektedir.

Bu makalede kaynaklarda hangi tarihte doğduğu ve öldüğü hakkında bilgi bulunmayan şairin *Kıssa-i Yetîmnâme*, *Kıssa-i Kûdeknâme* adlı eserlerinde ve hikmetlerindeki düşünceleri ve edebî yönleriyle Hoca Ahmed Yesevî'nin etkisi üzerinde durulup bu eserlerin Yesevîlik geleneğine olan katkılarından söz edilmiştir. Böylece Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşadığı döneme ve sonrasına özellikle söylediği veya yazdığı ve daha sonra dilden dile aktarılan hikmetleriyle ortaya çıkan tesiri dikkatlere sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şems-i Asî, Hoca Ahmed Yesevî, Hakîm Süleyman Ata, Yesevîlik, hikmet, *Yetîmnâme*, *Kûdeknâme*

Abstract

Way of Yasawi which have been influential in social and cultural respects in geography of Turkestan from 12th century, developed about to Khawaja Ahmad Yasawi's (death 562/1166/1167) ideas and spread to various part of Central Asia with many followers. One of the names of these religious-mystical movements which ongoing in the series with Yasawi's caliphs, is a poet with Shams al-Asi pseudonym whose about haven't maden a serious work up to now. It was mentioned and claimed in the Hofman and Dmitrieva's catalogues of Turkish manuscripts that he must have been lived in 12-13th centuries and he have been lived in the same term

* Bu makale 23-26 Mayıs 2017 tarihinde, Ankara/Türkiye'de gerçekleştirilen 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda sunulan "Şems-i Asî'nin Eserlerinde Hoca Ahmed Yesevî'nin Etkisi" adlı bildirinin gözden geçirilip genişletilmiş biçimidir.

** Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul / Türkiye, fthbkrc@hotmail.com

with Sulaimân Bakırğani. There are his works which are *Vafâtnâme-i Hazrat-i İbrahîm*, *Kıssa-i Yatîmnâme*, *Kıssa-i Kûdâknâme*, *Alifnâme* and wisdom poems in the different bulletin. Except his wisdom poems, style of his works, such as *Kıssa-i Yatîmnâme* and *Kıssa-i Kûdâknâme* attracts, which reflects marks of Yasawi tadition.

In this paper, will be thought over the affect of Khawaja Ahmad Yasawi in the poets who have not been informed about the date of his born and died in the resources, works named *Kıssa-i Yatîmnâme*, *Kıssa-i Kûdâknâme* and in his wisdom poems, will be referred to this works contributions to the tradition of Yasawi. Thus, it have been given cares Khawaja Ahmad Yasawi's affect on his era and years ahead specially with his wisdom poems which he have said or wroten and then they have been transfered from word to word.

Keywords: Shams al-Asi, Khawaja Ahmad Yasawi, Hakim Sulaimân Ata, way of Yasawi, wisdom poem, *Yatîmnâme*, *Kûdâknâme*

Giriş

XII. yüzyıldan itibaren Türkistan coğrafyasında sosyal ve kültürel yönden etkin olan Yesevîlik, Hoca Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166-1167) düşünceleri etrafında gelişmiş ve yetiştirdiği pek çok müridiyle Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Yesevî'nin halifeleriyle silsileler hâlinde devam eden bu dinî-mistik hareket, Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesinin etkin olduğu alanlarda edebî ve fikrî bir mecrada yaygın hâle gelmiştir. Ahmed Yesevî ile başlayıp daha sonra Hakîm Süleyman Ata, Zengî Ata, Sadr Ata, Elemîn Ata ve daha birçok isimle devam eden bu edebî ve fikrî mecranın önemli şairlerinden birisi de Doğu Türkçesiyle söylediği hikmetleri bulunan “Şems-i Asî” mahlaslı şairdir. Bu makalede Şems-i Asî'nin eserlerinden ulaşabildiğimiz ve üzerinde çalışma fırsatı bulabildiğimiz *Yetîmnâme* (YN) ve *Kûdeknâme* (KN) manzumeleri ile Önal Kaya tarafından çalışılan şairin yedi hikmeti birlikte ele alınarak düşünceleri ve edebî yönleriyle Hoca Ahmed Yesevî'nin ve Yesevîliğin, Şems-i Asî'deki etkisi üzerinde durulmuş ve ayrıca bu eserlerin Yesevîlik geleneğine olan katkılarından söz edilmiştir. Şair üzerinde tesiri bulunan bu Yesevî geleneğinin etkilerine geçmeden önce Şems-i Asî ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

1. Şems-i Asî (d.? – ö.?) ve Eserleri

Kaynaklarda hangi tarihte doğduğu ve öldüğü hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Şems-i Asî'nin asıl adının Şemseddin Özkendî, mahlasının ise “Şems” veya “Şems-i Asî” olduğu ifade edilmektedir¹. Necdet Tosun'un verdiği bilgiye göre Şems-i Asî, bir dönem Karahanlılar'a (840-1212) başkent olmuş, günümüzde ise Kırgızistan'ın güneybatısında Fergana havzası içinde kalan ve “özümüzün şehri” anlamına gelen tarihi Özkent [İslâm tarihi kaynaklarında *Özkend*, *Yüzkent*, *Özcent*, Kırgızca'da *Özgön*, *Uzgen*]² şehrinde yaşamıştır³. Fuad

¹ Necdet Tosun, “Yeseviyye”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XL, (2013), s. 488.

² Ahmet Taşağıl, “Özkent”, *DİA*, XXXIV, (2007), s. 131.

³ Necdet Tosun, “Yeseviyye”, s. 488.

Köprülü tarafından Şemseddin Özkendî'nin silsilesi *Tibyânu Vesâil*⁴ adlı esere dayandırılarak şöyle verilmektedir: Kemal Şeyh İkânî, Şeyh Aliabâdî (Seyyid Ahmed), Şeyh Şems Özkendî, Abdal Şeyh, Şeyh Abdülvasî (974/1566-1567) ve Şeyh Abdülmüheymen⁵. Necdet Tosun, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Yeseviyye" başlıklı maddesinde Yesevilğin ayrıldığı kolları belirttikten sonra Şemseddin Özkendî'yle ilgili Köprülü'nünkine yakın bir silsile sunar: "Mevdûd Şeyh'ten sonra Yesevîlik iki kola ayrılır, Kemal Şeyh İkânî silsilesi ise Şeyh Aliabâdî (Seyyid Ahmed), Şemseddin Özkendî, Abdal Şeyh (Şeyh Üveys), Şeyh Abdülvasî ve Şeyh Abdülmüheymîn tarafından devam ettirilir"⁶.

Hofman, Şems-i Asî'nin, hikmetlerindeki dil özelliklerinden hareketle "Çağatay şairi"⁷ olduğunu ileri sürerken Dmitriyeva kendisi hakkında çok fazla bilginin bulunmadığını, "Şemseddin" veya "Şems-i Asî" ismiyle tanındığını ve Süleyman Bakırğanî'nin çağdaşı ve takipçisi olduğunu, *Bakırğan Kitabı*'nda "Şems-i Asî" mahlaslı şiirlerin yer aldığını belirtip XII-XIII. yüzyıllarda yaşamış olabileceğini söyler⁸. Şairin yaşadığı dönem ve ait olduğu saha konusunda gerek Hofman gerekse Dmitriyeva'nın verdiği bilgiler hususunda temkinli olmak gerekir. Bu konudaki düşüncelerimizi şairin *Kûdeknâme* adlı manzumesi üzerine daha önce hazırladığımız makalede⁹ maddeler hâlinde açıkladığımız için burada tekrar üzerinde durulmayacaktır.

Şems-i Asî'nin eserleri ve nüshalarının toplu bir şekilde tanıtımı üzerine şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Önal Kaya tarafından Şems'in yedi hikmeti yayımlanmış ve bunların dil özellikleri üzerinde durulmuştur.¹⁰ Şairin dört manzumesi ve çeşitli mecmualardaki hikmetleri bulunmaktadır.¹¹

1.1. Vefâtnâme-i Hazret-i İbrahim (Der-beyân-ı Vefâtnâme-i Hazret-i İbrahim)

Eserin Leningrad'da kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır.

⁴ Asıl adı *Tibyânu Vesâili'l-Hakâ'ik fi Beyâni Selâsili'l-Tarâ'ik* olan ve üç ciltten meydana gelen Arapça eser, Kemalettin Muhammed Harîrîzâde (1267-1299/1850-1882) tarafından kaleme alınmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi 430-432'de bulunan eserin "Yeseviyye" ile ilgili bölümleri III. Cilt 265a-267a yapırları arasında bulunmaktadır. Söz konusu silsile tarafımızdan adı geçen esere bakılarak gözden geçirilmiştir.

⁵ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 97.

⁶ Necdet Tosun, "Yeseviyye", s. 488.

⁷ H. F. Hofman, *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, Part I, Utrecht 1969, s. 242.

⁸ L. V. Dmitriyeva, *Katalog Tyurkskih Rukopisey, Instituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademiy Nauk*, İzdatel'skaya Firma Vostoçnoy Literatürü RAN, Moskva 2002, s. 261.

⁹ Fatih Bakırcı, "Yesevi Şairi Şems-i Asi ve *Kışsa-ı Kûdek-Nâme'si*", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, LIV, (2016), s. 14-17.

¹⁰ Önal Kaya, "Şems'in Hikmetleri ve Dil Özellikleri", *Türkoloji Dergisi*, X/1, (Ankara 1992), s. 115-130.

¹¹ Şems-i Asî'nin eserleri için bk. H. F. Hofman, *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, s. 242; L. V. Dmitriyeva, *Katalog Tyurkskih Rukopisey, Instituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademiy Nauk*, s. 261-262. Ayrıca bu iki katalog dışında bazı eserlerine ait yazma nüshalar da çeşitli kaynaklarda tarafımızdan tespit edilmiş ve şairin yukarıda adı geçen bütün eserleri ve nüshaları hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır. Bk. F. Bakırcı, "Yesevi Şairi Şems-i Asi ve *Kışsa-ı Kûdek-Nâme'si*", s. 13-70.

1.2. Yetîmnâme (Kıssa-i Yetîmnâme, Kıssa-i Garib Yetîmnâme, Yetîmnâme-i Resul Sallallahu 'Aleyhi ve Sellem)¹²

H. Muhammed ile yetim bir çocuğun arasında geçen olayların anlatıldığı eserin Leningrad, Paris ve Ankara'da olmak üzere toplam yedi nüshası tespit edilmiştir.

1.3. Kıssa-i Kûdeknâme (Kûdeknâme, Cühûdname)

Dmitriyeva'nın *Kıssa-i Kûdeknâme*, Hofman'ın ise *Bir Cuhûd Hikâyesi (A story of Cahûd)*¹³ adıyla tanıttıkları eserin Leningrad'da altı nüshası bulunmaktadır.

1.4. Elifnâme

Leningrad'da tek nüshası bulunan eserde şairin mahlası "Asî" olarak geçmektedir.¹⁴

1.5. Hikmetleri

Şairin yukarıda belirtilen dört eseri dışında çeşitli kaynaklardan öğrendiğimiz, Yesevîliğin önemli edebî ürünlerinden biri olan hikmetleri bulunmaktadır. Farklı şiir mecmularında karşılaşılan bu hikmetlerin Leningrad, Ankara, Konya ve İstanbul nüshaları bulunmaktadır.¹⁵

2. Şems-i Asî'de Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Etkisi

Şems-i Asî'de Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin etkisini, şairin düşünce dünyası ve edebî kişiliğinin oluşumundaki tesir, hikmetlerinde görülen edebî gelenekler ve hikmetlerindeki üslup açısından olmak üzere üç temel başlık etrafında toplamak mümkündür.

Yesevîliğin düşünce dünyası ve edebî geleneğinin şair üzerindeki etkisini anlamak için Şems-i Asî'nin *Yetîmnâme* ve *Kûdeknâme* manzumelerinden ve hikmetlerinden hareket edip bu dizeleri, Yesevîliğin "pir"i kabul edilen Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetleri ve yine Hoca Ahmed Yesevî'nin en önemli takipçilerinden olan Hakîm Süleyman Ata'nın manzumeleriyle karşılaştırmak yerinde olacaktır.

2.1. Şems-i Asî'nin Düşünce Dünyası ve Edebî Kişiliğinin Oluşmasında Hoca Ahmed Yesevî ve Yesevîliğin Etkisi

Öncelikle bütün Yesevî derviş-şairleri gibi Şems-i Asî de "Pir-i Türkistan" olarak anılan ve yolundan gittiği Hoca Ahmed Yesevî'ye olan bağlılığını bir mürit ahlakıyla ve içten bir şekilde

¹² Eserin Leningrad, Paris ve Ankara nüshaları temin edilerek üzerinde tarafımızdan yapılan metin çalışmasının hakem süreci tamamlanmış olup yakında yayımlanacaktır [Fatih Bakırcı, "Yesevi Şairi Şems-i Asî'nin *Yetimnamesi*", *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, (Haziran 2020) (Baskıda)].

¹³ H. F. Hofman, *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, s. 242.

¹⁴ L. V. Dmitriyeva, *Katalog Tyurkskih Rukopisey, İnstituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademiy Nauk*, s. 263.

¹⁵ Fatih Bakırcı, "Yesevi Şairi Şems-i Asi ve *Kıssa-ı Kûdek-Nâme'si*", s. 21-22.

“şeyhim”, “hocam” diye seslenerek dile getirmiştir. Böylece çok açık bir biçimde onun izinde ve etkisinde olduğu kendi dizelerinden anlaşılmaktadır:

“Şerī’atnıñ nizāmı tarīkatnıñ imāmı
Hakīkatnıñ tamāmı şeyhim¹⁶ Ahmed Yesevī¹⁷ (Şems V/12) [Şeriatın nizamı, tarikatın imamı; hakikatin tamamı şeyhim Ahmed Yesevî.]¹⁸

“Tāliblerni tilegen şādıklarnı yölegen
Sansız mürīd iylegen h’ācem Ahmed Yesevī¹⁹ (Şems V/10) [Talipleri dileyen, sadıkları destekleyen, sayısız mürit yetiştiren hocam Ahmed Yesevî.]

Ahmed Yesevî’nin hocası ve Yesevî’nin ilk halifesi Mansur Ata’nın (ö. 594/1197-1198) babası, ilk Türk suflerinden Arslan Baba/Bab için yazdığı 27 beyitlik şiirinin ilk yedi beytinde onu “Peygamberin elçisi, iman için can veren, İslâm için kılıç kuşanan, gazilerin başı, sahabelerin halimi, ilme’l-yakinin bilgini, ayne’l-yakinin övücü, hakka’l-yakinin sözcüsü, marifetin pazarı, muhabbetin gül bahçesi, âşıkların askeri” olarak nitelendirip İslâm dini için önemini vurgular. Şairin, Arslan Baba’ya övgü dolu sözlerle şiir yazmasında, Hoca Ahmed Yesevî’nin 29 dörtlükten oluşan “arslan babam sözlerin işitingiz teberrük²⁰” biçiminde her dörtlükten sonra tekrar eden hikmetinin etkisi büyüktür. Şems-i Asî’nin söz konusu hikmetinde de her beyit “bāblar bābı Arslan Bāb” ile bitmektedir.

“Haq Resūlnıñ ilçisi bāblar bābı Arslan Bāb
Tāliblerniñ yolçısı bāblar bābı Arslan Bāb²¹ (Şems VI/1) [Hak Resul’ün elçisi babalar babası Arslan Baba! Taliplerin yolcusu babalar babası Arslan Baba!]

Arslan Baba’nın özelliklerinin sıralandığı Hoca Ahmed Yesevî’ye ait aşağıdaki dizeler ile Şems-i Asî’nin dizeleri arasındaki benzerlik de dikkat çekmektedir:

“arslan babam sorsangız peyğamberge i’tibār
sahâbeler uluğı hās bende-i kirdigār (Yesevî XII/11) [Arslan Baba’mı sorsanız, Peygamber’in gözdesi; sahabeler ulusu, Hakk’ın seçkin bendesi.]²²

“Peyğamberniñ ĩmīni hem bendeler kemīni
Hoş saqladı dīnini bāblar bābı Arslan Bāb²³ (Şems VI/2) [Hem Peygamberin emini hem kullar<ın> alçakgönüllüsü; dinini çok iyi korudu, babalar babası Arslan Baba!]

¹⁶ Makalede sözü edilen düşünce veya etkiyi yansıtan sözcük veya sözcük öbekleri vurgulanmak amacıyla eğik (italik) olarak belirtilmiştir.

¹⁷ Önal Kaya, “Şems’in Hikmetleri ve Dil Özellikleri”, s. 127.

¹⁸ Başka araştırmacılarca hazırlanan hikmetlerin Türkiye Türkçesine aktarımı yoksa bu dizeler tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Aktarımı yapılmış hikmetler ise aktarımıyla birlikte alınmış ve çift tırnak işareti içinde gösterilmiştir.

¹⁹ Önal Kaya, “Şems’in Hikmetleri ve Dil Özellikleri”, s. 127.

²⁰ Agm., s. 128.

²¹ Agm., s. 127.

²² Kemal Eraslan, *Dīvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 124-125.

²³ Önal Kaya, “Şems’in Hikmetleri ve Dil Özellikleri”, s. 128.

Yine şair bu hikmetinde Yesevîlik kültüründe öneme sahip olan Hz. Muhammed'in Ahmed Yesevî'ye ulaştırılmak üzere Arslan Baba'ya verdiği kabul edilen "hurma"nın etrafında oluşturulan hikâyeyi tahkiyeli bir üslup içinde anlatır. Metaforik bir anlatım içinde yerini alan bu hurmanın Peygamber'den emanet alınan ilim ve marifet ile din ve tasavvuf öğretileri olduğu düşünüldüğünde Arslan Baba'dan Yesevî'ye, halifelerine; onlardan da Şems-i Asî'ye ve başkalarına intikal eden Yesevî tarikatı için önemli bir etki alanının vücuda getirildiği söylenebilir. Bu etki alanı içinde kalan Şems-i Asî de Hoca Ahmed Yesevî'den sonra bu hikâyeyi nazma dökerek hikmet geleneğinde dilden dile dolaşmasını sağlamıştır.

“Bir kün aydı Muştafâ birgüm sanğa bir *hurma*

Yahşı saklağıl bala bâblar bâbı Arslan Bâb”²⁴ (Şems VI/8) [Mustafa bir gün söyledi: “Sana bir hurma vereceğim; evlat, <onu> iyi koru.” Babalar babası Arslan Baba!]

*Sultânü'l-‘arîfir*²⁵ (“ariflerin sultanı” Şems VII) olarak nitelendirdiği bir başka Yesevî şairi, Hakîm Süleyman Ata'nın en tanınmış halifelerinden Zengî Baba (ö. 656/1258-1259) için söylediği sekiz beyitlik hikmeti, onun Yesevî silsilesine olan sevgi ve muhabbetini açıkça göstermektedir:

“Ol seyyid-i âdem hâkķı yâ Zengî Baba himmeti

Ol mefhar-i âdem hâkķı yâ Zengî Baba himmeti”²⁶ (Şems VII/1) [O insan<ların> seyidi ve övücü (olan Peygamber'in) hakkı için ey Zengî Baba'nın himmeti!]

Elimizdeki hikmetlerinde ve bazı manzumelerinde şair; “Şems” (V/18, VI/27)²⁷, “Şems-i ‘Âşî” (I/9, II/10, IV/36, VII/9; Şems YN)²⁸, “Şems-i bî-ğayret” (III/12)²⁹, “Şems-i Kemîne”³⁰ ve belki de başka hikmetlerinde “Şemseddin, Şems-i Özkendî” gibi mahlasları kullanmıştır. Tıpkı diğer Yesevî şairleri gibi şiirlerde birden fazla isimle karşılaşılabilir. Örneğin Hakîm Süleyman Ata, eserlerinde “Süleyman”, “Kul Süleyman”, “Miskîn Süleyman”, “Hakîm”, “Hakîm Süleyman”, “Hakîm Hâce”, “Hakîm Hâce Süleyman” gibi mahlaslar kullanmıştır³¹. Bu, şairin tasarrufu olabileceği gibi hikmet geleneğinin bir ayağının da sözlü kültür ortamına uzanması ve hikmetlerin bu ortamda icra edilmesi ve buna bağlı olarak o toplumsal bellekle ilgili bir durumdur. Aynı zamanda Yesevîlik geleneğinin yerleşik kültürden çok konar-göçer topluluklar arasında yaygınlık kazanması ve bununla birlikte birçok şeyin olduğu gibi mahlasların da “yerleşik kültüre özgü standartlaşma, sabitleşme”den uzak, dolayısıyla değişken olmasıyla açıklanabilir.

²⁴ Agm., s. 128.

²⁵ Agm., s. 129.

²⁶ Agm., s. 129.

²⁷ Agm., s. 128-129.

²⁸ Agm., s. 122, 123, 126, 130; Şems-i ‘Âşî, *Yetîm-nâme* IOM B 343 No.131b/4.

²⁹ Agm., s. 124.

³⁰ Hüseyin Ayan, “Bir Şiir Mecmuasında Ahmet Yesevî”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, (1997), s. 82.

³¹ H. F. Hofman, *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, s. 227-234.

Şairin kullandığı mahlaslar arasında özellikle “Şems-i Asî” ön plana çıkmakta, manzume ve hikmetlerinin çoğunda bu mahlası kullanmaktadır. Bu mahlası daha çok tercih etmesinde bizce Hoca Ahmed Yesevî’nin hikmetlerinden yansıyan düşünce dünyasının etkisi son derece önemlidir. Ahmed Yesevî’nin birçok hikmetinde “asi bende”, “asi kul” gibi ifadelerle defalarca kulun işlediği asilik günahı ve isyankârlığı Hoca Ahmed Yesevî’nin kendi şahsında dile getirilmiştir.

“müşkildür ‘âsî bende ümmet dimese anda
rüsâ bolur mahşerde ümmet dimes Muhammed (Yesevî XLV/6) [Müşküldür âsi bende, ümmet demese orda, rüsva olur mahşerde, ümmet demez Muhammed.]”³²

“günâhım köp ilâhım kiçürgey sin günâhım
barça kullar içinde ‘âsî kuldur hâce ahmed (Yesevî LII/2) [Günahım çok Allah’ım, bağışla sen günahım; bütün kullar içinde âsi kuldur Hâce Ahmed.]”³³

“baştın ayağ günahım iki cihânğa sığmas
bendeng ‘âsî günâhkâr pinhân kılğıl seherde (Yesevî LV/7) [Baştan ayağa günahım iki cihana sığmaz; benden âsi, günahkâr, pinhan kıl sen seherde.]”³⁴

Şems-i Asî, “asilik” düşüncesini sadece mahlasında kullanmakla kalmamış, hikmetlerinde de tıpkı Ahmed Yesevî gibi kulun bu günahını ifade etmiştir:

“Min ‘âsî kul yazuğ kılıp tâlib bolup tevbe kılıp
Kildim sanğa himmet bilen yâ Zengî Baba himmeti”³⁵ (Şems VII/3) [Ey Zengî Baba, ben asi kul, günah işleyip tövbe etmeyi isteyip himmet ederek sana geldim.]

Dünyanın faniliği, ömrün geçiciliği, asıl ahiret için çalışmak gerektiği, Allah aşkıyla gönlün çırpınması, Allah yolundaki gerçek dervişlerle yoldaşlık edip sohbet etmek, kulluk etmek, iyi huylara sahip olmak gibi dinî ve tasavvufî düşüncelerin öğretildiği ve telkin edildiği Yesevîlik tarikatındaki bu öğretiler, Yesevîlik terbiyesinden geçen ve bu dinî-mistik hareketin kaynaklarından beslenen Şems-i Asî’yi de etkilemiş ve bunun sonucu olarak Hakîm Ata Süleyman’ın ilk kez tesis ettiği ve Yesevîliğin hususi adaplarından sayılan, aynı zamanda kutsi bir eylem olarak kabul edilen hikmet yazma geleneği Şems-i Asî’de de görülmüştür.

“Kiçdi ‘ömrüm arman bile vâ-ħasretâ vâ-ħasretâ
İş kılmadım fermân bile vâ-ħasretâ vâ-ħasretâ”³⁶ (Şems II/1) [Ömrüm özlem ile geçti eyvah eyvah! Ferman ile bir şey yapmadım eyvah eyvah!]

³² Kemal Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, s. 294-295.

³³ *Age.*, s. 308-309.

³⁴ *Age.*, s. 314-315.

³⁵ Önal Kaya, “Şems’in Hikmetleri ve Dil Özellikleri”, s. 130.

³⁶ *Agm.*, s. 122.

Sên Muḥammed ümmeti bir dem yâdın kılmās sên
 Zerî kılıp turmas sên ‘ömrüñg yel-dêk ötti ya³⁷ (Şems KN/76) [*<Ey> Muhammed<'in> ümmeti, sen <onu> bir an anmazsın. Zenginleş<rsin> <ancak> kalmazsın, ömrün yel gibi geçti ya.*]

Nêçün anı bilmes sên
 Cānıñg fidā kılmās sên
 kullukıda ölmes sên
 Bilgen fidā kıldı ya³⁸ (Şems YN/38) [*Niçin onu bilmezsin, canını feda etmezsin, kulluk yaparak ölmezsin <bunu> bilen feda etti ya.*]

Şems-i Asî'nin dünyanın ve ömrün geçiciliği ile ilgili yazdığı yukarıdaki dizelerin Yesevî ile benzer üslupta dile getirilişi, Yesevî'den alınan aşağıdaki satırlarda görülmektedir. Özellikle Şems-i Asî'nin *vâ-ḥasretâ* redifli hikmeti, Yesevî'nin birçok hikmetinde geçen *vâ-dirîğâ* (Yesevî I/11, V/11, VIII/1, X/8, XXII/7, XXVIII/5, XXXII/8)³⁹, *vâ-hasretâ*, *vâ-veyletâ* (Yesevî I/25)⁴⁰ gibi hayıflanma ve pişmanlık sözcükleriyle başlayan dizelerini hatırlatmaktadır.

“*vâ-dirîğâ armân birle ‘ömrüm kiçti*
 ğâfil yörgeñ ‘ömrin yılge satar dōstlar (Yesevî XXII/7) [*Vah ne yazık, hasret ile ömrüm geçti; ğâfil yürüyen ömrünü yele satar, dostlar.*]⁴¹”

“kul hâce ahmed ğaflet birle ‘ömrüñg ötti
vâ-hasretâ közdin tizdin kuvvet kitti
vâ-veyletâ nedâmetni vaktı yitti
 ‘amel kılmay kârvân bolup köçtim muna (Yesevî I/25) [*Kul Hâce Ahmed, gaflet ile ömrüm geçti, vah ne hasret, gözden, dizden kuvvet gitti; vah ne yazık, pişmanlığın vakti yetti; iyi amel kılmadan kervan olup göçtüm işte.*]⁴²”

“illig yiti yaşda ‘ömrüm yıl dik ötti (Yesevî VII/8) [*Elli yedi yaşta ömrüm yel gibi geçti.*]⁴³”

2.2. Şems-i Asî’de Edebî Gelenek Açısından Hoca Ahmed Yesevî’nin ve Yesevîliğin Etkisi

Özellikle şairin hikmetlerinde veya manzumelerinde görülen nazım birimi farklılıkları Yesevîliğin edebî geleneğiyle izah edilebilir.

³⁷ Şems-i ‘Āşî, IOM B 343 No. 129a/5.

³⁸ Şems-i ‘Āşî, MKtp. 06 Mil Yz A 1692/2 No. 4a/5-6.

³⁹ Kemal Eraslan, *Divân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, s. 58, 86, 100, 112, 176, 196, 224.

⁴⁰ *Age.*, s. 62.

⁴¹ *Age.*, s. 96-97.

⁴² *Age.*, s. 62-63.

⁴³ *Age.*, s. 176-177.

2.2.1. Biçim Özellikleri Açısından

Hikmet geleneğinde daha çok dörtlük biçiminde görülen nazım birimlerine karşılık gazel biçiminde söylenen beyitlerle karşılaşılır. Bu ikili kullanım Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde ve Hakîm Ata Süleyman'ın manzumelerinde dikkat çekmektedir:

2.2.1.1. Dörtlük biçiminde hikmet veya manzume

“seher vaktde kopup yığlap nâle eyle
nâlişingdin yir ü kökler nevâ kılsun
hakka sığnıp köz yaşingnı jâle eyle
andın songra hak derdingge devâ kılsun (Yesevî XVI/1) [Seher vakti kalkıp ağla, nâle eyle; inleyişinden yer ve gökler neva kılsın. Hakk'a sığnıp gözyaşını jâle eyle; ondan sonra Hak derdine deva kılsın.]”⁴⁴

“Bir ün keldi hevâdın
Meryem bardı dünyâdın
Yetim kalduñg anadın
Andağ nîdâ keldi-ya”⁴⁵ (Hakîm Ata MK/37) [Bir ses geldi havadan; Meryem gitti dünyadan; “Yetim kaldım anadan;” Böyle ses geldi ya.]

Hikmet geleneğinde olduğu gibi Şems-i Asî'de de dörtlük biçiminde hikmet veya manzumelerle karşılaşılmaktadır:

Gürüh gürüh oğlanlar
Kéyip arığ hōş tonlar
Minip türlük téveler
‘İdlaşurlar érdi ya⁴⁶ (Şems YN/3)

[Gürüh gürüh çocuklar temiz ve güzel giyinip develer binip bayramlaşıyorlardı ya.]

2.2.1.2. Beyit biçiminde hikmet veya manzume

“ğavvas bahrığa kirdim vücûd şehrinı kizdim
düрни, sade fde kördim gühernı kân içinde (Yesevî LIII/5)

[Gavvas bahrına girdim, vücud şehrinı gezdim, dürtü sade fte gördüm, cevheri kân içinde.]”⁴⁷

⁴⁴ Age., s. 146-147.

⁴⁵ Münevver Tekcan, *Hakîm Ata'nın Hz. Meryem Kitabı*, Beşir Kitabevi, İstanbul 2008, s. 41.

⁴⁶ Şems-i ‘Āşî, MKtp. 06 Mil Yz A 1692/2 No. 1b/9.

⁴⁷ Kemal Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, s. 310-311.

“Rivāyetin bildürdi halknıñ köñlin tındurdı

İmâm-ı A'zâm at koydı uşbu yerde aydı-ya”⁴⁸ (Hakîm Ata İA/71) [Rivayetini bildirdi, halkın gönlünü dindirdi. İmam-ı Azam ad<ını> koydu, bu yerde söyledi ya.]

Yesevîliğin edebî geleneğinde karşılaşılan bu biçim özellikleri Şems-i Asî’de de görülür. İncelediğimiz iki eserinden *Kıssa-i Kûdeknâme*’de musammat gazel düzeni görülürken *Yetîmnâme*’nin Leningrad (B 343 No.) ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (İsmail Saib I 746 No.) nüshalarında musammat gazel, Millî Kütüphane (06 Mil Yz A 1692/2 No.) nüshasında ise dörtlük biçimleri görülmektedir. Şairin yayımlanan yedi hikmeti ise beyitler hâlinde yazılmıştır.⁴⁹

“Tevbe tavkın gerdenimğa kumri yanğlıg bağlayu
Nevha birle tâ şehër meşğül-i istiğfâr kıl”⁵⁰ (Şems I/3)

[Tövbe gerdanını boynuma kumru gibi bağlayıp seher vaktine kadar avaz avaz istiğfar et!]

Yeti kēce kün ērmīş āb u ta‘ām yēmemiş

Resül’ni körmemiş ne dēr sizler tēdi ya⁵¹ (Şems KN/63) [“Yedi gün yedi gece su <içmemiş> ve yemek yememiş; Resul’ü görmemiş, (onun öldüğünü) nasıl söylersiniz?” dedi ya.]

Şems-i Asî’nin Yesevîliğin etkisinde yazılan hikmetlerinde ve manzumelerindeki biçim farklılıkları, bu edebî geleneğin sözlü edebiyat içinde ortaya çıkıp gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şairin eserlerinde, hatta aynı eserin farklı nüshalarında karşılaşılan bu biçimsel ayrılıklar Yesevîlik geleneğinde yazılan şiirlerin hafızaya dayalı olarak kaydedilmesiyle yakından ilgilidir.

2.3. Şems-i Asî’de Üslup Açısından Hoca Ahmed Yesevî’nin ve Yesevîliğin Etkisi

Şems-i Asî’nin bazı hikmet veya manzumeleri, Hoca Ahmed Yesevî ve Hakîm Ata Süleyman’ın hikmet veya manzumeleriyle karşılaştırılınca üslup açısından benzerliklerin olduğu dikkat çekmektedir.

Yesevîlik geleneği içinde gerek dörtlük gerekse musammat gazel biçiminde oluşturulan manzumelerin her bir biriminin son dizesi genel olarak *ya* redifiyle kurulmuştur. Bu manzumeler incelendiğinde bu tercihin özellikle dinî hikâyelerin anlatıldığı metinlerde tahkiye üslubunu sağladığı görülmektedir. Bu özelliği Şems-i Asî’nin 77 beyitlik musammat gazel biçiminde oluşturulmuş yedi yaşındaki Yahudi bir çocuğun Tevrat’ta Hz. Muhammed’in ismini görüp onu görmek ve tanımak istemesini hikâye eden 77 beyitlik *Kıssa-i Kûdeknâme*’sinde ve Hz. Muhammed ile yetim bir çocuk arasında geçen olayların anlatıldığı 43 dörtlükten oluşan *Yetîmnâme*’sinde; Hakîm Ata’nın, Hz. Meryem’in ölümünü anlatan 73 dörtlükten meydana getirilmiş *Hazret-i Meryem Kitabı*’nda ve Ebu

⁴⁸ Münevver Tekcan, “İmâm-ı Azam Ebû Hanife’nin Kıssası”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, (2003), s. 149.

⁴⁹ Şairin hikmetleri için bk. Önal Kaya, “Şems’in Hikmetleri ve Dil Özellikleri”, s. 122-130.

⁵⁰ Agm., s. 122.

⁵¹ Şems-i ‘Āşî, IOM B 343 No. 128b/1.

Hanife'nin dünyaya gelişini ve "İmam-ı Azam" lakabını alışı konu edinen 81 beyitlik *Kıssa-i Hazret-i İmam-ı Azam*'ında (Ebu Hanife Kıssası) görmek mümkündür. Buna dair ilgili örnekler aşağıdaki dizelerde yer almaktadır:

Kıssa-i Küdeknâme

Künlerde bir kün cühüd Tevrît okur êrdi *ya*
Çatında yêti yaşar oğlan turur êrdi *ya*⁵² (Şems KN/1) [Günlerden bir gün Yahudi Tevrat okuyordu ya, karşısında yedi yaşında çocuk duruyordu ya.]

Yetîmnâme

Muştafa'dın müjdeî ümmetiğa keldi *ya*
Dürr-i girân-bahâî bizge revân kıldı *ya*
Dürr-i yetîm êrür bil kulağığa yahşî el
Uşal düрни fibr kııl nê şadefdin êridi *ya*⁵³ (Şems YN/1) [Mustafa'dan ümmetine bir müjde geldi ya, değerli bir inciye bize gönderdi ya. İnsan kulağına yaraşır eşsiz incidir, bil! O inciye düşün, hangi sedeften sızdı ya.]

Hazret-i Meryem Kitabı

"Kâdir kudretin tınglap
Bir sözüм yâd keldi-*ya*
Kizleben tutsa bolmas
Mevlâm hâtır berdi-*ya*"⁵⁴ (Hakîm Ata MK/1) [Kâdir kudretin dinleyip, bir sözüм yâda geldi ya! Gizleyip tutsa olmaz, Mevlâm hâtır verdi ya!]

Kıssa-i Hazret-i İmam-ı Azam

"Yoқ irdük bar eyledi ten yarattı cân birdi
çaıre sudın bizlerni mundağ şerîf kıldı-*ya*"⁵⁵ (Hakîm Ata İA/2) [Yoktan var eyledi, ten<i> yarattı, can verdi. Su damlasından bizleri böyle şerefli yarattı ya.]

Ya edatının daha çok konuşma diline özgü bu tahkiye edici akışın devam etmesini sağlayan üslup özelliğine Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde de rastlanmaktadır. Bu üslup Yesevî'de söz konusu edatla aynı işlevde başka bir edat olan genellikle çekimli fiillerin sonuna gelen seslenme (vokatif) edatı⁵⁶ – *a*, – *e* ile sağlanmıştır.

⁵² Şems-i ' Āşî, IOM B 343 No. 125a/4.

⁵³ Şems-i ' Āşî, MKtp. 06 Mil Yz A 1692/2 No. 1b/1-2.

⁵⁴ Münevver Tekcan, *Hakîm Ata'nın Hz. Meryem Kitabı*, s. 35.

⁵⁵ *Age.*, s. 139.

⁵⁶ "Özellikle *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-hakâyık* gibi metinlerde yaygın olarak görülen ve daha ziyade mısra sonlarına getirilen bir sestir. Kalınlık-incelik uyumuna göre – *a*/-*e* olan bu sesin vezin veya kafiyeyi tamamlama işlevi yanında bir

“bî-şek biling bu dünyâ barça ildin *ötere*
inanmağıl mâlinga bir kün koldın *kitere* (Yesevî LVI/1) [Şeksiz bilin, bu dünya bütün halktan
geçer ya; inanma sen malına, bir gün elden gider ya.]”⁵⁷

“ata ana karındaş kayan kitti fikir kıl
tört ayağlığ çübîn at bir kün sanga *yitere* (Yesevî LVI/2) [Ata, ana, kardeşler nere gitti fikir kıl;
dört ayaklı tahta at bir gün sana yeter ya.]”⁵⁸

İslâm'ın esaslarını ve tasavvufun inceliklerini yansıtan hikmetli söyleyiş tarzı onun bazı şiirlerinde dikkat çekmektedir. Bu durum, Yesevîlik'te önemli bir eser olan Hazinî'nin 1594 yılında Farsça kaleme aldığı ve tek yazma nüshasının Berlin'de bulunduğu *Câmiü'l-mürşidîn* adlı eserinde de dikkatlere sunulmuştur. Söz konusu eserde Yesevî tarikatının takipçilerinden bahsedilirken Şemseddin Özkendi'nin de ismi zikredilmekte ve kendisinden geriye hakikatlerin ve hikmetlerin miras kaldığı ifade edilmektedir.⁵⁹ Şairin hikmetli söyleyiş tarzı şu dizelerde görülmektedir:

“Ölgenlerni körer-siz birin birin barur-siz
Niçün gâfil bolur-siz hâzır boluñg yārānlar”⁶⁰ (Şems IV/2) [Ölenleri görüyorsunuz, bir bir
gidiyorsunuz; niçin gaflet içindesiniz, ey dostlar hazır olun!]

“İy Şems-i ‘āsī yığlağıl öziñni öziñg tañlağıl
‘Ömriñg kiçipdür anğlağıl vā-ħasretā vā-ħasretā”⁶¹ (Şems II/10) [Ey Şems-i Asî, kendi kendini
arayıp bul; eyvah eyvah ömrün geçiyor, ağla!]

Şems-i Asî'nin 43 dörtlükten oluşan *Yetimnâme*'sinde Ebu Bekir'in anlattığı Hz. Muhammed ile yetim bir çocuk arasındaki konuşmalar ve yaşananlar bir manzume biçiminde işlenmiştir. Manzumede Peygamber'in, bayramlaşma sırasında sokakta bütün çocuklar oynarken bir kenara çekilip oturan yetim bir çocuğa şefkatle yaklaşması ve yetimlikle ilgili bazı sözleri yer almaktadır. Şairin bu manzumesini yazma nedenlerinden birisi de Hoca Ahmed Yesevî'ye ait “yetim”le ilgili pek çok dizenin yer aldığı hikmetlerin bulunması ve bunlardan şairin etkilenmesi olabilir. Bu hikmetlerden birinde Resul'ün huzuruna bir yetim gelir, bunun üzerine Peygamber kendisinin de yetim olduğunu ve yetime nasıl davranılması gerektiğini belirtir:

diğer işlevi de hitap unsuru oluşudur. Bu işleviyle bir ek vazifesi gören ses, fil çekim eklerinden sonra getirilmektedir: *bak-a, yapsan-a, gel-e* gibi.” Kemal Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, s. 358/64. madde.

⁵⁷ *Age.*, s. 316-317.

⁵⁸ *Age.*, s. 316-317.

⁵⁹ Seyfuddin Refiuddin ve Nadir Hasan, “Hazinî'nin *Câmiü'l-Mürşidîn* Adlı Eseri Hakkında”, *Tasavvuf Dergisi*, 12, (2004), s. 161.

⁶⁰ Önal Kaya, “Şems'in Hikmetleri ve Dil Özellikleri”, s. 124.

⁶¹ *Agm.*, s. 123.

“resûl aldığa bir yetîm kilipdür
ğarîb ü mübtelâ min dip aytıpdur (Yesevî XLIII/28) [Resul huzuruna bir yetim gelir; garip ve mübtelâyım diye söyler.]”⁶²

Hoca Ahmed Yesevî, başka hikmetlerinde Resul’ün garip, fakir ve yetimleri sorduğunu, gönüllerini aldığı, Miraç’tan inip onları kolladığını, onları mutlu etmek için gerekirse aziz canın kurban edilebileceğini ve bunları gerçekleştirenlerden Tanrı’nın razı olacağını ifade etmektedir. İslâm peygamberi Hz. Muhammed’in de yetim (dürri-yetim) olmasından dolayı “yetim” temasına vurgu yapan Hoca Ahmed Yesevî’nin bu dizeleri, Yesevîlik kültüründe bu temanın önem kazandığını gösterir. Bu önemden dolayı ve “hocası”, “şeyhi” Yesevî’nin belki de bu dizelerinden etkilenen Şems-i Asî tarafından “yetimlik”in işlendiği müstakil bir eser kaleme alınmıştır.

“ğarîb fakîr yetîmlerni resûl sordu
uşol tûni mi’râc çıkıp didâr kördi
kaytıp tüşüp “ğarîb yetîm izlep yördi (Yesevî I/4)
[Garip, fakir, yetimleri Resûl sordu; hem o gece Mirâc’a çıkıp didar gördü; geri inip garip, yetim izleyip yürüdü.]”⁶³

“ğarîb fakîr yetîmlerni kılğıl şâdmân
halklar kılıp ‘azîz cânıng eyle kurbân (Yesevî I/14)
[Garip, fakir, yetimleri kıl sen şâdman; parçalayıp aziz canın eyle kurban.]”⁶⁴

Hatta Yesevî’nin hikmetindeki 30. beyit ile Şems-i Asî’nin manzumesinde yer alan 10. dörtlük arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir:

“resûl aydı anga min hem yetîm min
yetîmlikde ğarîblikde yetip min (Yesevî XLIII/30)
[Resul dedi: Ben de yetimim; yetimlikte, gariplikte büyümüşüm.]”⁶⁵

*Aydı ki mên yetîm mên
Yetîmlikde yitip mên* ⁶⁶ (Şems YN/10)

[<Resul> dedi: Ben <de> yetimim; yetimlikte yetişmişim.]

Yetîmnâme’deki bu dizelerin ardından 30. dörtlükte yetimlere nasıl davranılması gerektiği vurgulanmaktadır.

⁶² Kemal Eraslan, *Dîvân-ı Hikmet’ten Seçmeler*, s. 288-289.

⁶³ *Age.*, s. 54-55.

⁶⁴ *Age.*, s. 58-59.

⁶⁵ *Age.*, s. 288-289.

⁶⁶ Şems-i ‘Āşî, MKtp. 06 Mil Yz A 1692/2 No. 2a/9.

Yetim hâlin soruñız

za'îfğa kol tutuñız

Andağ hazret körüñiz

*Yetimge ne kıldı ya*⁶⁷ (Şems YN/30) [Yetim<in> hâlini sorunuz, güçsüze kol kanat geriniz, <işte> böyle hazret görünüz, yetime nasıl davrandı ya.]

Şems-i Asî'nin yukarıdaki bu dizeleri, Yesevî'nin aynı hikmetindeki “yetimlerin incitilmemesi” gerektiğini ön plana çıkaran ifadelerini hatırlatmaktadır.

“yetimni körsengiz ağrıtmangızlar

ğaribni körsengiz dâğ itmengizler (Yesevî XLIII/32) [Yetimi görseniz incitmeyin siz; garibi görseniz, dâğ etmeyin siz.]”⁶⁸

Sonuç

Kaynaklarda hangi tarihte doğduğu ve öldüğü hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Şems-i Asî'nin *Kıssa-i Yetimnâme*, *Kıssa-i Küdeknâme* adlı eserlerinde ve hikmetlerinde düşünceleri ve edebî yönleriyle Hoca Ahmed Yesevî'nin etkisi üzerinde durulup bu eserlerin Yesevîlik geleneğine olan katkılarından söz edilmiştir. Bu çalışmada da Şems-i Asî'nin söz konusu eserleri, başta Hoca Ahmed Yesevî olmak üzere hikmet geleneğini tesis eden Hakîm Ata Süleyman'ın hikmet ve manzumeleriyle karşılaştırılarak şairin düşünce dünyası ve edebî kişiliğine yansıyan Yesevîlik etkisi değerlendirilmiştir. Şems-i Asî; Hoca Ahmed Yesevî, Arslan Baba ve Zengî Ata gibi Yesevîliğin önemli isimlerine hikmetler yazmıştır. Şiirlerinde farklı mahlasları kullanması, daha çok “Şems-i Asî” mahlasının ön plana çıkması, dünyanın faniliği ve ömrün geçiciliği gibi dinî-tasavvufî birçok temanın işlenmesinde Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin tesiri ve Yesevîlik geleneğinin izleri açıkça görülmektedir.

Hoca Ahmed Yesevî ve diğer Yesevî şairlerinin etkisi, şairin sadece düşünce dünyasının oluşmasında değil Şems-i Asî'nin hikmetlerindeki edebî biçim ve üslup özelliklerinde de görülmektedir. Hikmet ve manzumelerinde kullandığı dörtlük veya musammat gazel biçimindeki beyitler, benzer redif kullanımıyla sağlanan tahkiye edici üslup veya “Miraç hadisesi” ve “yetimlik” gibi konuların işlenmesindeki benzer ifade tarzı Şems-i Asî'nin edebî biçim ve üslup hususunda da aynı gelenekten beslendiğine işaret etmektedir.

Bizce Hoca Ahmed Yesevî'nin, Şems-i Asî şiirlerinde de görüldüğü gibi, yaşadığı döneme ve sonrasına özellikle söylediği veya yazdığı ve daha sonra dilden dile aktarılan hikmetleriyle tesir ettiği açıktır.

⁶⁷ Şems-i 'Āşī, MKtp. 06 Mil Yz A 1692/2 No. 3b/4.

⁶⁸ Kemal Eraslan, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, s. 288-289.

KAYNAKÇA

- Ayan, Hüseyin, “Bir Şiir Mecmuasında Ahmet Yesevî”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, (1997), s. 79-84.
- Bakırcı, Fatih, “Yesevî Şairi Şems-i Asî ve Kışşa-ı Kûdek-Nâme’si”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, LIV, (2016), s. 13-70.
- Dmitriyeva, L. V., *Katalog Tyurkskih Rukopisey, İnstituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademiy Nauk, İzdatel'skaya Firma Vostoçnoy Literaturı RAN, Moskva 2002.*
- Eraslan, Kemal, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- Harîrîzâde, Kemalettin Muhammed, *Tibyânu Vesâili'l-Hakâ'ik fî Beyâni Selâsili't-Tarâ'ik*, Süleymaniye Kütüphanesi. İbrahim Efendi 430-432 No., C III, vr. 265^a-267^a.
- Hofman, H. F., *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Section III, Part I, Authors, Utrecht 1969.
- Kaya, Önal, “Şems’in Hikmetleri ve Dil Özellikleri”, *Türkoloji Dergisi*, X/1, (1992), s. 115-130.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Refiuddin, Seyfuddin ve Nadir Hasan, “Hazinî'nin Câmîü'l-Mürşidîn Adlı Eseri Hakkında”, *Tasavvuf Dergisi*, 12, (2004), s. 159-166.
- Şems-i ‘Āşî, Kışşa-ı Kûdek-nâme, Institute of Oriental Manuscripts (IOM) B 343 No., vr. 125^a-129^a.
- _____, Yetim-nâme, Millî Kütüphane (MKtp.) 06 Mil Yz A 1692/2 No., vr. 1^b/1-4^b/1.
- Taşgîl, Ahmet, “Özkent”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 129-131.
- Tekcan, Münevver, “İmâm-ı Azam Ebû Hanife'nin Kıssası”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, (2003), s. 121-168.
- _____, *Hakîm Ata'nın Hz. Meryem Kitabı*, Beşir Kitabevi, İstanbul 2008.
- Tosun, Necdet, “Yeseviyye”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XL, İstanbul 2013, s. 487-490.

GÜNDELİK HAYATA DOKUNAN BİR RESSAM, MEHMED RUHİ BEY

MEHMED RUHİ BEY, A PAINTER TOUCHES DAILY LIFE

İlona BAYTAR*

Öz

Başlangıcı Rönesans dönemine kadar uzansa da gündelik hayatın resmedilmesi, resim sanatında 17. yüzyılda Hollanda resmi ile gelişmeye başlayan bir olgudur. Zaman içinde sadece bir resim türü olarak anılmanın ötesinde 20. yüzyılda resmedildiği toplumu kavrayabilmenin önemli araçlarından biri haline gelecektir. Türk resminde söz konusu sahnelerin betimlenmesi Tanzimat sonrası gelişen edebi eserlerle başlar, tuval resmine aktarılması ise II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşir. Bu bağlamda 1914 Kuşağı ressamı arasında yer alan Mehmed Ruhi Bey (Arel)'in çalışmaları Türk resminde ayrı bir öneme sahiptir. Mehmed Ruhi Bey; Klasizme dayanan, güzelliğin, asaletin, denge ve idealleştirme olgusunun vurgulandığı akademik bir eğitim alır. Ancak içerisinde bulunduğu kuşağın aldığı eğitimden farklı bir üslupta çalışır. Akademizmin verdiği idealleştirme vurgusundan uzaklaşır ve toplumcu gerçekçi bir tavrı benimser. Resimlerinde toplumun içinden figürleri ve yaşamlarını tüm gerçekliği ile ele alır. Sanatçının çalışmaları, resmedildiği dönemin sosyoekonomik profilini yansıtan belgesel nitelikler taşıırken aynı zamanda kendisini de kuşağı içerisinde farklı bir yere taşır.

Bu makale bilimsel verilere dayanan betimsel modellenmiş nitel bir araştırmadır. Makalede dönemi için yeni sayılacak konuları betimleyerek Türk resminin öncü sanatçıları arasında yer alan Mehmed Ruhi'nin sanat yaşamının üzerinde durularak dönemi içerisinde bir değerlendirmesi yapılmıştır. Söz konusu çalışmada amaçlanan, Mehmed Ruhi'nin üslubu ve çalışmaları göz önüne alınarak, akademik bir eğitim alan sanatçının Realizmi neden benimsediği, neden çağdaşlarından farklı bir yol izlemiş olduğu sorularına cevap aramaktır.

Anahtar Sözcükler: Mehmed Ruhi Bey, II. Meşrutiyet, gündelik yaşam, Realizm, 1914 Kuşağı

Abstract

Although its origins go back to the Renaissance, in the art of painting, depicting everyday life is a phenomenon that began to refine in the 17th century with Dutch painting. In the course time, paintings of everyday life which would be recognized as a genre of painting and become one of the primary instruments of understanding the depicted society, undertakes a specific mission for figuring out the societies of the 20th century. In case of Turkish painting, the depiction of such scenes begins with the literary works produced after the Tanzimat reform era, and their adoption onto canvas painting takes place in the 2nd Constitutionalist Period. The works of Mehmed Ruhi Bey, who is among the painters of the 1914 Generation, have a specific importance in Turkish painting. Mehmed Ruhi Bey receives an Academic education based on Classicism, emphasizing beauty, nobility, balance and idealization. He get an academic education, but he makes detailed realistic depictions

* Dr., Araştırmacı, TBMM Genel Sekreterliği, İstanbul / Türkiye, ilonabaytar@gmail.com

against academism. The works of the artist, who features figures from the society and their lives within their whole reality, carries some documentary aspects for revealing the socio-economic profile of the depicted era.

This study, which is a research article, is a qualitative study based on descriptive model. An evaluation has been made within the period by emphasizing the art life of Mehmed Ruhi. Considering the style and art works of Mehmed Ruhi, which was aimed in the subject study; why did the artist who received an academic education adopt Realism? Why did he follow a different path from his contemporaries? This study, aims to search for answers to these questions in his style. Actually he is among the leading artists of Turkish painting by describing new topics.

Keywords: Mehmed Ruhi Bey, Second Constitutionalist Period, daily life, Realism, 1914 Generation

Giriş. Gündelik Hayatın Resmedilmesi ve Toplumsal Tarih İçin Önemi

Gündelik hayatın içinden, toplumsal içerikli betimlerde sıradan insanların resmedilmesi Batı'da insanın öne çıkmaya başladığı Rönesans döneminde başlar. Söz konusu betimler insanların gündelik yaşamlarından daha çok iç mekân tasvirleri gibidir. Çoğunlukla işledikleri temaya fon olarak kullanılmıştır. Her ne kadar Caravaggio'nun erken dönemlerine ait *Falçı* (Çingene) betimi, gündelik hayat resimleri içerisinde sayılsa da bu tür resimlerin asıl gelişimi güneyli Venedik Okulu (G. Bellini ve Tiziano'nun mitolojik sahnelerden esinlenerek yaptıkları kompozisyonlar) ve kuzeyli Felemenk ressamı ile olur.¹ Peter Bruegel'in *Köy Düğünü* ile bağımsız bir tasvir türü olarak "gündelik yaşam resimleri" Hollanda'da kendini göstermeye başlar. 17. yüzyılda Hollanda ticaret burjuvazisinin pratik yaşamı olumlayan tutumu ile de bir resim türü (janr resmi) olarak ortaya çıkar.

19. yüzyıla gelindiğinde ise gerçeklik vurgusu öne çıkacak ve gündelik hayatın betimlenmesi önem kazanacaktır. 19. yüzyıl Batı için devrimlerin yüzyılıdır (Sanayi ve demokrasi devrimleri). Kuşkusuz en büyük ve köklü değişimi getiren ve yüzyılın en büyük olgusu olarak kabul edilen Sanayi Devrimi olur. Toplum düzeni değişir, tarım yerini sanayi düzenine bırakırken makineleşmeye bağlı olarak kurulan fabrikalar, kentleşme olgusunu ortaya çıkarır. Köyden kente göçle nüfusun kentlere yığılması yaşam standartlarını yükseltirken aynı zamanda işsizlik gibi büyük sorunları da beraberinde getirir. Giderek güçlenen alt ve orta sınıfın yönetim ve işverenden bir takım yeni taleplerde bulunması, yeni kurum ve yaşam tarzları ile sanatı da önemli ölçüde etkiler. Nitekim Victor Hugo'nun *Sefiller*'i, Charles Dickens'in *Oliver Twist*'i dönemlerinin toplumsal durumunu yansıtan en iyi çalışmalar arasında yer alırlar.

Resim sanatında da durum benzer adımlarla ilerler. Akademinin yanında atölyelerin açılması sanatçıların çalışma alanlarını genişletirken hem kısa süreli ve birbiriyle rekabet eden çok sayıda üslubun ortaya çıkmasına hem de akademik sanatçılarla ilerici sanatçılar arasındaki uçurumun büyümesine yol açar.² Sanat galerilerinin artışı daha çok sayıda sanatçıya olanak sunmakla birlikte sanat ortamının karışık farklılaşmasına da neden olur. Gombrich bu duruma şöyle değinir: "19.

1 Kemal İskender, "Tür Resmi", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, III, (1997), s. 1832-1833; Peter Burke, *Tarihin Görgü Tanıkları*, çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 114-115.

2 Zeynep İnankur, *XIX. Yüzyıl Avrupasında Heykel ve Resim Sanatı*, Kabaçlı Yayınları, İstanbul 1997, s. 9-15.

yüzyılda sanatçının önceden saptanmış örnekler üzerinde çalışması, sanat koruyucusuna beklentisi olan yapıtları teslim etmesi sanatçının toplumdaki durumuna güven verir, ancak bu güvenlik duygusu 19. yüzyılda sanatçıların yollarını yitirmesine yol açmıştır.³ Nitekim izm'le sona eren akımlar arasında Klasizm, Romantizm ve Realizm bu yüzyıla damgasını vuracak olan önemli akımlar arasında yer alacaktır.

19. yüzyılın ortasında ortaya çıkan Realist akım, şimdiki anı ve ortamı ele alır. Gerçeği olduğu gibi yansıtmayı amaçlar. Hem gelenekten kopan hem de Romantikler gibi düş dünyalarına kaçış eyleminden uzaklaşan bu akımın temsilcisi, idealleştirmeyi tümüyle reddeden, Realizmin önderi Gustave Courbet (1819-1877) olur.⁴ Artık resimlerin temaları değişmiştir. Her ne kadar tarihi resimler yapılmaktan vazgeçilmemiş olsa da resimlerin çoğunun teması gündelik yaşam sahnelerinden seçilir. Giysiler, aksesuarlar ve sahneler son derece gerçekçidir. Amaç, dönemin gündelik yaşamını inandırıcı ve nesnel açıdan doğru bir ortama yerleştirme çabasıdır.⁵

20. yüzyıla gelindiğinde ise gerçekçi gündelik hayat resimleri farklı bir değerlendirme içine alınır. Her bir betim, ait olduğu dönemin sosyal ve siyasal yaşamına işaret eden bir tür tarihsel belge olarak değerlendirilmeye başlanır. Betimlerde alelade gibi görünen anlatımların ardında çoğu zaman nesnelere saklı simgesel anlamları, ahlaki değerleri ve toplumsal normları da verilmeye çalışılır.⁶ Ayrıca mesleklerin tasvir edildiği resim ve gravür baskılar da ayrı bir değere sahiptir. Dolayısıyla 20. yüzyılın toplumsal tarihçileri bu durumu göz ardı edebilme lüksüne sahip değildirlere. Artık tarihin odağına yeni bir yaklaşımla siyasi yaşam yerine toplumsal koşullar alınmaya başlanacak, sosyal bilim merkezli gündelik hayatın vurgusu önem kazanacaktır.⁷

1. Yöntem ve Amaç

Bir toplumu kavrayabilmenin en iyi yolu sıradan insanların yaşamlarını anlamaktan geçerken, toplumsal sistemin devamlılığı da gündelik hayatın sürekliliğine bağlıdır. Artık sanat ve yaşam bir aradadır. Dolayısıyla gündelik hayat sahneleri de bu anlamda ayrı bir önem kazanır. Batı resminde 17. yüzyıldan itibaren görülen söz konusu resimlerin gelişimi, Türk resminde aynı dinamikler içinde gelişim göstermez. Manzara resmi ile başlayan Türk resim sanatında hem figürün kullanımı hem de konu çeşitliliği için zamana ihtiyaç vardır. Bu anlamda Türk resmi belirli evrelerden geçecek ve 1914 Kuşağı ile farklı bir noktaya ulaşmaya başlayacaktır. Bu çalışmanın konusu olan Mehmed Ruhi Bey'in eserleri ise Türk resminde ayrı bir yere sahiptir. Bu makale bilimsel verilere dayanan betimsel modellen nitel bir araştırmadır. Veri toplanması; literatür taraması, temel nitelikli sanat tarihi kitapları ile konuyla ilgili makale ve tezlerin incelenmesi ile yapılmıştır. Mehmed Ruhi'nin sanat yaşamı üzerinde durulmuş, toplumsal gerçekçi konuları çalışmayı tercih eden sanatçının üslubundan

3 Ernst H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972, s. 397.

4 Zeynep İnankur, *XIX. Yüzyıl Avrupasında Heykel ve Resim Sanatı*, s. 33.

5 *Age.*, s. 9-12, 55.

6 Peter Burke, *Tarihin Görgü Tanıkları*, s. 128.

7 Canan D. Tasouji, "Gündelik Hayat İncelemelerinde Kadınlık Halleri", *Mülkiye Dergisi*, 37/4, (2013), s. 63.

hareketle birtakım sorular sorulmuştur. Söz konusu çalışmada amaçlanan, Mehmed Ruhi'nin üslubu ve çalışmaları göz önüne alınarak, akademik bir eğitim alan sanatçının Realizmi neden benimsediği, neden çağdaşlarından farklı bir yol izlemiş olduğu sorularına cevap aramaktır.

2. Gündelik Hayatın Türk Resmine Girişi ve Mehmed Ruhi Bey

“Her resim bir öykü anlatır.”⁸

Her resim bir öykü, her öykü bir toplumu anlatır. Gündelik hayatın içinden çıkan figürlerin betimleri de şüphesiz içinde geliştikleri ortamın en güzel anlatıcıları olurlar. Osmanlı toplumunun değişimi 18. yüzyılda başlar, 19. yüzyıla gelindiğinde ise Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile oluşmaya başlayan yeni düzen, saray kültürü ile halk arasında belirgin farklılıklar yaratır. Söz konusu değişim önce dönemin romanlarında ele alınır. Ahmed Midhat Efendi, Şemseddin Sâmî, Nâmık Kemal, Recâizâde Mahmud Ekrem dönem edebiyatına önemli eserler kazandırır. Recâizâde Mahmud Ekrem'e ait *Araba Sevdası*'nda alafrangalık sevdasına kapılmış bir mirasyedinin hikâyesi toplumsal değişimle birlikte verilir.⁹ Edebiyatla romanlara konu olan değişimin ilk görsel verileri de ressam Hoca Ali Rıza'nın ev içi resimlerinde karşımıza çıkar. Her ne kadar Ali Rıza Bey'in eserleri tipik gündelik yaşam sahnelerinden çok iç mekân tasvirlerini andırsa da dönemi için mahrem alanın resmedilmesiyle ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim Osman Hamdi Bey de kadını ev içinde gündelik yaşamı içinde resmetmiştir. Ancak gündelik hayatın ve sıradan insanların tüm gerçekliği ile resmin temasına dönüşmesi için 20. yüzyılı beklemek gerekecektir. Bu konuda 1914 Kuşağı ressamlarının ve özellikle Ruhi Bey'in gündelik hayatı konu alan realist etkili çalışmaları geç Osmanlı erken Cumhuriyet döneminin toplumsal ortamına ışık tutacak türdendir.

Mehmed Ruhi Bey, 1880'de Sultan II. Abdülhamid döneminin İstanbul'unda doğar. Tanzimat'la başlayan değişimlerin artık iyice yerleştiği, hatta üst tabakadan alt tabakaya doğru yayıldığı yıllardır. Devlet, siyasi ve ekonomik olarak zor bir dönemdedir, buna karşın eğitim ve kültür alanında büyük gelişmeler yaşanır. Toplum yapısı yeniden şekillenmeye başlar, sanat ise büyük ivmeyle gelişimini sürdürür. Resme meraklı olan Ruhi Bey, eğitimine 1886'da Kasımpaşa Mekteb-i Rüşdiyye-i Bahrî (Bahriye Mektebi)'de başlar. 1898'de Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun (Deniz Harp Okulu)'da devam eder ve 1900'de gemi inşa mühendis subayı olarak mezun olur. Aynı yıl Bahriye Mektebi resim öğretmeni muavinliğine atanır. Askeri okulda aldığı fenn-i menâzır (perspektif) dersleri Mehmed Ruhi'nin gelişmiş perspektif bilgisinin temelini oluşturur. Bahriye Mektebi'nde tanıştığı ve dostlukları uzun yıllar devam edecek olan Hikmet Onat ile Sanâyi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Mektebi)'ne kayıt olur.¹⁰

8 Peter Burke, *Tarihin Görgü Tanıkları*, s. 156.

9 İlkay Canan Okkalı, “Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimini Edebiyat ve Resim Üzerinden Okumak”, *Amisos*, 4/7, (2019), s. 166.

10 Önder Çetin, *Mehmet Ruhi Arel ve Sanatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 71-74. Önder Çetin'in Ayla Ersoy, “Mehmed Ruhi Bey (1880-1931)”, *Türkiyede Sanat*, (Mayıs-Ağustos 1998), s. 14'ü referans göstererek Mehmed Ruhi'nin 1903'te Sanâyi-i Nefise'ye girdiğini belirtir. Ancak Hikmet

Mekteb-i Sanâyi-i Nefise-i Şâhâne adıyla 1882'de Osman Hamdi Bey tarafından kurulan Sanâyi-i Nefise Mektebi, ilk sanat ve mimarlık yüksekokuludur. Başlangıç olarak dört sanat dalında eğitime başlanılan okulda ana derslere geçilmeden önce bir yıl hazırlık sınıfına devam zorunluluğu vardır. Teorik derslerden tarih, âsâr-ı atıka (eski eser), fenn-i tezyinat (süsleme) ise bütün öğrenciler için mecburidir.¹¹ Okulun başlangıçta hocalarının çoğu o dönemde İstanbul'da bulunan yabancı ressamlardan seçilmiştir. Nitekim Salvatore Valeri, Warnia-Zarzecki, okulun hocaları arasında yer alan Oryantalist ressamlardır. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik olarak zorlu yıllarında eğitim hayatına başlayan okulda peyzajdan natürmorta kadar farklı temalarda eserler üretilecektir, ancak figür sorunu ve çıplak modellerle çalışma konusu henüz çözülememiştir ve bu konu için mücadele vermek gerekecektir. Nitekim Ali Sami Boyar Sanâyi-i Nefise Mektebi'ni şöyle anlatır:

Bu mektep, Paris Güzel Sanatlar Akademisi'nde olduğu gibi, serbest atölye, mecburi dersler ve saire gibi bir programdan sonra, senelik imtihan, müsabaka ve mükâfatlar şeklinde olmayıp, resim sınıfları altı seneye ayrılmıştı. Her sınıfın ayrı bir atölyesi ve sene sonunda sınıf terfii imtihanı vardı ve son sınıftan mezun olanlar diploma alırlardı. İlk sınıfa ihzarî denilir, burada kara kalemle dekoratif şekiller yaptırılırdı. İkinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarda, sırasıyla, heykellerden büst ve yine heykellerden akademik desenler, füzenden ziyade estompla ve sos dediğimiz kurum siyahıyla yaptırılırdı. Son iki sene yağlı boya sınıflarıydı. Burada da ekseriyetle, ihtiyar modellerden büst, son sınıfta da esvablı ve bütün vücut yapılırdı. Yağlı boya sınıflarında bu tarz çalışma, 1906'ya kadar devam etmişti. Bu tarihte, yağlıboya çalışma sistemini merhum Ruhi, merhum Nazmi Ziya ve benim de dâhil olduğum bir protesto heyetinin müdahalesiyle değiştirmeye mecbur olmuşlardı. Artık çıplak modellerden akademi yapacaktık. İşin en zor kısmı model bulmaktı. Bunun çaresini de merhum Nazmi buldu. Kendisi yağla güreşen bir pehlivan olduğu için, Türk pehlivanlar arasında çok dostu vardı. İşte böylece, ilk çıplak vücut resmine Türk pehlivanlarıyla başlamıştık.¹²

Sanâyi-i Nefise Mektebi'ne kaydoluşu kuşkusuz Ruhi Bey'in sadece resim eğitimi almasına olanak sağlamayacak, aynı zamanda mesleki kariyerini de değiştirecektir. Bu okuldan birincilikle mezun olur ve birkaç ay sonra da Bahriye'deki görevinden istifa ederek ayrılır. Resme olan bağlılığı ile Türk

Onat'ın okula girişi tarihi tartışmalıdır. Kaya Özsezgin, *Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedik Sözlük*'te Hikmet Onat'ın Akademi'ye kayıt tarihini 1905 olarak verirken, Arel'in 1909'da okulu bitirmiş olduğundan söz eder (bk. Kaya Özsezgin, *Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedik Sözlük*, 1. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s. 248). Kıymet Giray da *Hikmet Onat* üzerine hazırladığı kitapta söz konusu tarihi 1905 olarak verir (bk. Kıymet Giray, *Hikmet Onat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 16). Şükrü Erdiren de *Ankara Sanat*'ta 1905'i işaret eder [bk. Şükrü Erdiren, "Hikmet Onat", *Ankara Sanat*, S 30, (1977), s. 14]. Ahmet Kamil Gören ise kendisiyle 22 Nisan 2020 tarihinde yapılan görüşmede Hikmet Onat'ın Akademi'ye girişini 1904, Ruhi Bey'i de 1903 yılına tarihler. Engin Özdeniz, *Türk Deniz Subayı Ressamları*, s. 25'te Bahriye Mektebi'nden Ruhi Bey'in 1900'de, Hikmet Onat'ın ise 1901'de mezun olduğunu yazar. Dolayısıyla bu konuya dair net bir bilgi olmamakla beraber her ikisinin mezuniyet tarihleri arasındaki fark da dikkate alındığında Ahmet Kamil Gören'in verdiği son tarih referans olarak daha doğru görünmektedir. Bu durumda her ikisi de ayrı tarihlerde akademiye kayıt yaptırmışlardır.

11 Fatma Ürekli, "Sanâyi-i Nefise Mektebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, (2009), s. 93-97.

12 Ali Sami Boyar, "Bizde Resim", *Ressam Ali Sami Boyar*, der. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1959 s. 72'den aktaran Aysenur Güler, *İbrahim Çallı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 15.

ressamlarının ilk sanatçı birliği olarak anılacak ve Halife Abdülmecid'in himayelerinde kurulacak olan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin fikir babası olur. Öyle ki cemiyetle ilgili çalışmalar Ruhi Bey'in Şehzadebaşı'ndaki evinde başlayacak, cemiyete olan ilginin artması ile Cağaloğlu'ndaki Sait Bey Konağı cemiyetin merkezi olarak belirlenecektir.¹³ Yoğun bir sanat faaliyeti içinde olan cemiyetin gazetesi de hem dönemin sanatçıların yazılarına yer verir hem de dönemin ortamını yansıtır. 1908'de Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin kuruluşu ve gazetesi kuşkusuz II. Meşrutiyet'in getirdiği özgür düşünce ortamının ilk ürünleri arasında yer alır.

II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Ruhi Bey henüz 29 yaşındadır. Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiş, yeni dönemin sultanı olarak V. Mehmed Reşad tahtta yerini almıştır. 20. yüzyılın ilk yılları, Meşruti idarenin ise henüz çok başıdır. Osmanlı Devleti çözümsüz sorunlar, savaşlar ve iç karışıklıklarla çöküşe doğru giderken idari yapı da değişmektedir. Kaybedilen topraklardan ve kırsal kesimden kente göçler kalabalık şehir hayatını gündeme getirir, aynı zamanda da sosyal hayatta değişim başlar. Yüzyıl öncesinin yenilikleri (elektrik, tramvay, telefon, telgraf) artık yaşamın bir parçası haline gelmiş, basın yayın organları çoğalmıştır. Eğitimde Avrupa sistemini örnek alan yeni okullar açılmış, kadın haklarından söz edilmeye başlanmış, kültür ve sanat ortamı gelişmiştir. Bir tarafta siyasi ve ekonomik karışıklıklar diğer tarafta hızla değişen ve Batı modelleri ile evrilen sosyal hayatın içinde gelişme ortamı bulan fikirler ise İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük ve bir kimlik bilinci oluşturma çabasıdır.¹⁴

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası açılacak olan yurt dışı bursluluk sınavının Maarif Nezareti'nce finanse edilecek olmasının yanı sıra öğrencilerle ilgili kararların yalnızca padişahın değil Sanâyi-i Nefîse'nin de iradesinden çıkacak olması, Meşrutiyet'in getirdiği yeni ortamdan kaynaklanıyor olmalıdır. İlk sınav 1909'da düzenlenir, Mehmed Ruhi ile Çallı İbrahim'e Paris yolu açılır, bir sonraki yıl onlara Ahmed Hikmet (Onat) de katılır.¹⁵ Artık Ruhi Bey'in önünde yeni dünyaların kapıları aralanmaya başlayacaktır. Siyasal ve toplumsal olaylara duyarlı olan Ruhi Bey, görece fikir özgürlüğünün olduğu Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumundan çıkarak 1910'da Paris'e gittiğinde orada karşılaştığı ortam ile sanat yönünü geliştirecek, buna karşın kendi milli değerlerine daha bağlı hale gelecektir. Öyle ki İstanbul'da iken peştamalla sanat yapılamayacağını savunurken Paris sokaklarında kalpakla dolaşmaya başlayacaktır.¹⁶

Aydınlanma düşüncesi, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin etkileri Batı'da 19. yüzyılda ekonomiden politikaya dalga dalga yayılarak sanatın tüm alanlarına yansır. Özellikle sosyal bir akım olarak toplumsal ayaklanmalarla başlayan Fransız İhtilali toplumun her katmanı için bir dönüm noktası olur ve Paris'i 19. yüzyılın sanat ve kültür başkenti yapar. Montmartre kafeleri sanat tartışmalarının merkezi olur. Buradaki bohem yaşam tüm sanat camiasını etkiler.

13 Seyfi Başkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye'de Resim*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, s. 62.

14 İlona Baytar, "Kimlik Bilincinin Oluşumu ve Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Müzeciliği", *Milli Saraylar*, 16, (2017), s. 60.

15 Deniz Artun, *Paris'ten Modernlik Tercümeleleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 158.

16 Önder Çetin, *Mehmet Ruhi Arel ve Sanatı*, s. 2.

20. yüzyıla gelindiğinde ise sanat eğitimi yaşamdan kopuk ve yaratıcılıktan yoksun sayıldığı için akademiden sanat atölyelerine kaymış, Empresyonizm büyüünü yitirmiştir. Ressamlar bu kez İran minyatür ve halılarına, Kuzey Afrika çinilerine, heykellerine, maskelerine, primitif sanata ilgi duyarlar ve incelerler. Sanatın merkezi Montmartre de yerini yavaş yavaş Montparnasse'a bırakır.¹⁷ Sanatçılar sanatın merkezinde olmak için buradaki sanat faaliyetlerini adeta bir okul niteliğinde geliştirirler.¹⁸

Aralarında Ruhi Bey'in de bulunduğu İstanbul'dan giden sanatçılar da Paris'in bu kültür ortamında Birinci Dünya Savaşı'na kadar kalırlar. Montmartre ya da Montparnasse'in bohem hayatına ne kadar dâhil olmuşlardır bilinmez. Ancak Mehmed Ruhi'nin evi İstanbul'dan giden sanatçıların bir araya geldikleri bir kültür ortamına dönüşür. Torunu Esin Hanım, o yıllarda eşiyle birlikte Paris'te bulunan Ruhi Bey'in eşi Muzaffer Hanım'ın yemekleri ile bu ortama dâhil olduğundan söz eder.¹⁹

Devlet bursuyla Paris'e giden Ruhi Bey, Çallı İbrahim ve Ahmed Hikmet, kendi imkânları ya da özel bursla gidenlerin aksine zaman kaybetmeden Cormon atölyesine katılırlar. Deniz Artun bunu Maarif Nezareti'nce gönderilen izin yazısına bağlarken, izin belgesi bulunmayan özel bursluların Cormon'un derslerine katılabilmek için Julian Akademisi'nde ön eğitime gereksinim duymuş olabileceklerini belirtir.²⁰

Desen ve suluboyada üstün bir becerisi olan Ruhi Bey çalışmalarında figür kullanmayı tercih eder. Sanâyi-i Nefise Mektebi'nde Salvatore Valeri'nin öğrencisi olmuştur. Oryantalist ressam Valeri'nin İstanbul'un gündelik hayatından gelen birbirinden farklı figürleri, Mehmed Ruhi'nin de yaşayan figürleri resmetmesinde etkili olmalıdır. Askeri okuldan aldığı perspektif bilgisi ve Sanâyi-i Nefise Mektebi'nde gördüğü resim eğitimini, Paris l'Ecole National Supérieur des Beaux-Arts'da hocası Fernand Cormon'un atölyesinde geliştirir ve burada akademik resmin inceliklerini öğrenir.

1845'te doğan Cormon, 19. yüzyılın ikinci yarısının önemli sanatçıları arasında yer alır. 1866'da l'Ecole des Beaux-Arts'a kabul edilir ve Cabanel'in öğrencisi olur. Eugène Fromentin'in atölyesindeki dersleri de takip eder. Kendi üslubu ve verdiği eğitim her ne kadar akademik çizgide olsa da öğrencilerini dışarıda çalışmaya teşvik eder. Üslup olarak Romantik sanatçılara daha yakındır. Daha çok edebi eğilimli, prehistorik temaları çalışmayı tercih eden Cormon'un çalışmalarında renklerin silik olmasına karşın kuvvetli desen çalışmaları dikkat çeker.²¹ Cormon bu yönüyle Mehmed Ruhi'nin çağdaş tarihimizin görsel belgelerini oluşturmasında ve güçlü desen anlayışında etkili olmuştur.²²

Kuşkusuz ki günlük yaşamın resmedilişinin kabulü Batı resminde de çok kolay olmamıştır. Batı resim sanatı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar akademik resmin ideallerine uygundur. Toplumsal

17 Nalan Yılmaz, "19. yüzyıl ve 20. yüzyılın İlk Yarısında Dünya Sanatının Çekim Merkezi Paris", Lebriz, <http://lebriz.com/pages/lstd.aspx?lang=TR§ionID=15&articleID=559&bhcp=1> [Erişim tarihi: 25.08.2019].

18 Pelin Avcı Karabaş - Nurullah Tamyıldız, "Paris Okulu ve Modern Sanatın Öncü Sanatçıları", *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, (2017), s. 431-457.

19 Esin Tunalgil, 15.05.2006, (Kişisel Görüşme), İstanbul.

20 Deniz Artun, *Paris'ten Modernlik Tercümelei*, s. 160-161.

21 Ahmet Kamil Gören, "Türk Sanatçıların Paris'teki Hocalarından III: Cormon", *Antik Dekor*, 36, (1996), s. 70-76.

22 Ömer Faruk Şerifoğlu, "Ressam Mehmet Ruhi Bey'in İzinde", *Sanat Dünyamız*, 91, (2004), s. 207.

normların dışında kalan, estetikten yoksun, çirkin, alt tabakaya ait temalar resmin dışında tutulmuştur. Edouard Manet, Gustave Courbet gibi sanatçıların kökleşmiş akademik normlara karşı çıkmaları, uzun süredir kullanılan alışlagelmiş teknikleri reddedileri resim sanatında bir kırılmayı başlatır. Özellikle realist sanatçılar resimlerini kendileri de ordaymışçasına gerçekçi bir şekilde betimlemeye özen gösterirler. Nitekim Courbet'yi, Gérôme ya da Fernand Cormon gibi akademik sanatçılardan ayıran nokta, Courbet'nin çağdaşlığı somutun en gerekli koşulu olarak görmesinden kaynaklanır.²³

Batı resminde akademiye karşı tavırların oluşmaya başladığı bu dönemde ise Türk resmi henüz yeni yeni manzara temaları ile yolun çok başındadır. Sanat okullarının açılması, yurt dışına düzenli olarak öğrenci gönderilmesi hep 19. yüzyılın ikinci yarısının olgusudur. II. Meşrutiyet'in ilanıyla daha ileriye gidilecek, öğrencilerin Batı'ya gönderilmelerinin yanı sıra yurda dönüşlerinde de gereksinime göre çeşitli okullara yerleştirilmeleri devlet tarafından ele alınacaktır.²⁴ Nitekim 1909'dan itibaren Paris'e giden 1914 Kuşağı sanatçıları da (Çallı İbrahim, Feyhaman [Duran], Nazmi Ziya [Güran], Namık İsmail, Hüseyin Avni [Lifij], Sami [Yetik], Hikmet [Onat], Mehmed Ruhi [Arel], Ali Sami [Boyar]) yurda döndüklerinde devlet tarafından desteklenmeye devam edilecektir. Kuşkusuz bu kuşağın her bir sanatçısı kendisine özgü sanat üslubu ile Türk resminin önemli isimleri arasında yer alacaktır. Üslup farklılıklarına karşın Empresyonist olarak adlandırılan ve açık havada resim yapan bu sanatçılar genellikle manzara çalışır, iç mekânı ise portre ve nü çalışmalarına dekor ya da fon olarak kullanırlar. Feyhaman ve Çallı İbrahim'in çalışmaları bu grup resimlerin en güzel örnekleri arasında yer alır.²⁵ Aynı kuşak içinde yer alan Ruhi Bey ise gerek üslubu gerekse seçtiği gündelik yaşam temaları ile ayrı bir yer edinir. Peki, Ruhi Bey'i diğer arkadaşlarından farklı kılan nedir? Mehmed Ruhi Bey realisttir. Figürlerini idealize etmez. Sanatın sağlam bir gözlem ve teknik bilgiye dayandırılması gerektiğini savunurken kendisi de içinde yaşadığı toplumu çok iyi gözlemler. Güncel ve sosyal olayları yansıtır, sıradan hikâyeleri ve sıradan kişileri resmeder. Toplumun her katmanını betimler, kadın figürlerini gündelik hayatın içinden soyutlamaz ve tüm gerçekliği ile yansıtır. Onun resimlerinde sıradan sade insanlar değer kazanacaktır. Gerçekçi sorun ve temalarla daha yoğun ilgilenen, resimlerine yerel atmosfer kazandırmada usta olan sanatçı, çalışan işçiler ile gündelik yaşamdan kesitleri gerçekçi bir bakışla betimler. Öyle ki eserleri Liman Sergisi ve Yeniler Grubu sanatçılarının yaklaşımlarına öncülük eden çalışmalar olarak görülür.²⁶ Sezer Tansuğ sanatçıdan "gerçekçi temaları yorumlayışı ile yaşitti olan diğer ressamlardan daha büyük bir duyarlılık göstermiş ve resimlerine yoğun bir yerel atmosfer kazandırmakta en büyük başarılarından birini ortaya koymuştur." diye söz eder.²⁷

Ruhi Bey'in resimleri geleneksel betimlerle karşımıza çıkar. Nitekim Paris'te olduğu döneme 1910 ve 1911 yıllarına ait *Kasnakta Nakış İşleyen Kadın* ve *Gergefte Nakış İşleyen Kadın* resimleri sanatçının gerçekçi bir betimle günlük hayatın içindeki kadın figürlerini gösterir. Aslında Türk kadını gündelik hayatın rutin işleri ile meşgul olurken (kitap okurken, evinde herhangi bir işle

23 Zeynep İnankur, *XIX. Yüzyıl Avrupasında Heykel ve Resim Sanatı*, s. 55.

24 Deniz Artun, *Paris'ten Modernlik Tercümelere*, s. 158.

25 İlkay Canan Okkalı, "1914 Kuşağında İç Mekân Resimleri", *Milli Saraylar*, 14, (2015), s. 61.

26 Önder Çetin, *Mehmet Ruhi Arel ve Sanatı*, s. 131.

27 Sezer Tansuğ, *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 372.

meşgulken ya da bir müzik aleti çalarken) Osman Hamdi Bey de daha erken bir tarihte betimlemiş, kompozisyonlarında kadını kendi dünyasında resmetmiştir. Osman Hamdi'nin resimlerinde kadın evdeyken çoğu kez ayakları çıplaktır ve elbiseleri vücuduna oturur. Günlük hayatın içinde betimlenen kadın tüm güzelliği ile idealize edilmiştir.²⁸

Ruhi Bey'in resimlerinde idealleştirmeden çok gerçekçilik hâkimdir. Figürler tüm kusurları ile olduğu gibi yansıtılır. Her ne kadar akademik bir eğitim almış olsa da konuları ve üslubu ile akademik resimden ayrılır. Üslubu daha çok Courbet ve Millet'ye yakındır. Gustave Courbet henüz Mehmed Ruhi doğmadan 3 yıl evvel vefat etmiştir. Savunduğu üslubu da Paris'in bir önceki yüzyılına aittir. Mehmed Ruhi'nin Paris'te olduğu dönemlerde artık sanatçılar soyut sanattan söz eder durumdadır. Nasıl olmuştur da Mehmed Ruhi bu denli realistlerden etkilenmiştir? Kuşkusuz içinde yetiştiği Osmanlı toplumunun etkisi büyüktür. Nitekim Realizmin çıkış noktası bir tür siyasi ve toplumsal başkaldırı niteliğindedir. Aslında dönemin Fransası siyasi ve sosyal olarak değişimlerin yaşandığı bir dönemdedir. Toplumda yaşanan fakirlik, sömürülme gibi temel problemlere karşın Akademik resim hala ideal olanın resmedilmesi görüşündedir. Estetik, güzel, asil olan, resmin konusu dâhilindedir. Ancak Courbet bu duruma başkaldırır ve toplumsal gerçekleri karşıtlıklarıyla yansıtmayı savunur. Her ne kadar üzerinden bir yüzyıl geçmiş olsa da Mehmed Ruhi'nin toplumsal dinamikler ile Gustave Courbet'ninkiler benzer kaynaktan beslenir. Mehmed Ruhi de üç dönemi görmüş bir sanatçıdır: Sultan II. Abdülhamid dönemi, II. Meşrutiyet dönemi ve erken Cumhuriyet yılları. Dolayısıyla içinde yaşadığı topluma duyarlı olması, yaşayan insanları olduğu gibi betimlemek istemesi pek de şaşırtıcı olmasa gerek. Courbet'yi nerede tanımış, nasıl bu kadar yakın bir bağ kurmuştur? Bunda kuşkusuz Paris müzelerinde, özellikle Louvre Müzesi'nde geçirdiği saatler ve günler etkili olmalıdır. Nitekim sanatçının gelişiminde müzelerin katkısı büyüktür. Esin Tunalıgil arşivinde yer alan bir referans mektubu Ruhi Bey'in Louvre Müzesi'nde resim çalışmaları yapmış olduğunu olasılık olmaktan çıkarır. Mektup, Ruhi Bey'in Akademi'deki hocası tarafından Louvre Müzesi Müdürlüğüne yazılmıştır ve mektupta Ruhi Bey'in müze salonlarında çalışabilmesi için izin istenilmektedir. Kuşkusuz Ruhi Bey müze salonlarında kendi sanatını etkileyecek kadar vakit geçirmiş olmalıdır.

Başı yazmalı genç bir kızın betimlendiği *Kasnakta Nakış İşleyen Kadın*'da (Görsel 1) gündelik yaşamın içindeki geleneksel bir genç kız yer alır. Pencereden süzülen ışık hem mekânı aydınlatır hem de kasnaktaki işi vurgular. Kullandığı renkler, ışığın etkisi ve sağlam desen anlayışı ile Ruhi Bey'in sanatsal yorumunun örneklerinden biri olan eserde ön planda göze çarpan bir çift ince terlik, bohça üzerinde duran iplik yumakları, arka plandaki sedir ile geleneksel yaşama işaret eder. Rönesans dönemi İtalyan resminde karşımıza çıkan ve arkaya doğru manzaraya açılan pencere ile resme detay verir. Kuşkusuz İtalyan ekolüne ait olan bu detay Paris öncesi ressam Valeri'den aldığı eğitimden kaynaklanıyor olmalıdır.

Yazmacı Kadın, İftar Hazırlığı, Loğusa, Yün Eğiren Kadın, Derede Çamaşır Yıkayanlar geleneksel yönüyle günlük yaşamının içindeki kadın figürünü betimlediği diğer çalışmaları arasında yer alır.

28 Zuhâl Asiye Döngel, *Günlük Yaşam Resmi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara 2014, s. 28.

Derede Çamaşır Yıkayan Kadınlar'da (Görsel 2) sıradan bir günlük yaşam sahnesi söz konusudur. Suya yansıyan ışık, kullanılan renkler ile empresyonist anlayışa uygun olarak resmedilmiştir.

Görsel 1. *Kasnakta Nakış İşleyen Kadın*, 1910, tuval üzerine yağlıboya, 143x117 cm

Kaynak: *Cumhurbaşkanlığı Sanat Koleksiyonu*, ed. Ömer Faruk Şerifoğlu, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 247.

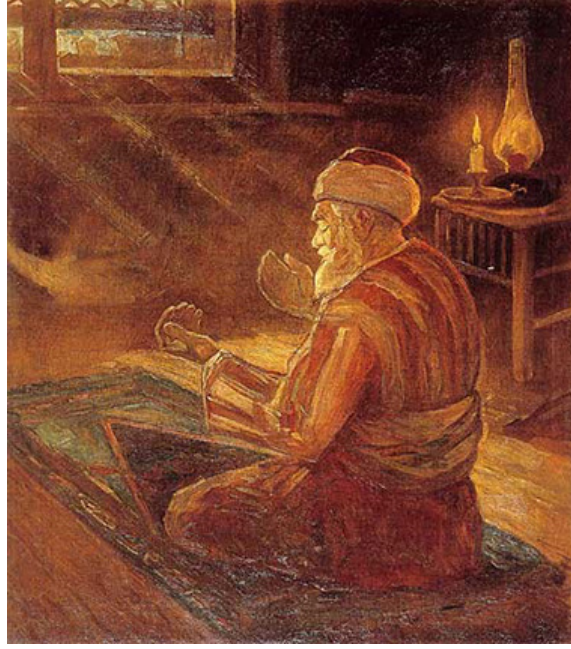

Görsel 2. *Derede Çamaşır Yıkayan Kadınlar*, 1925, karton üzerine yağlıboya, 29x41 cm

Kaynak: Engin Özdeniz, *Türk Deniz Subayı Ressamları*, Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 2000, s. 107.

Sabah Namazında Dua, Namaz Kılan İhtiyar (Görsel 3), *Hilal-i Ahmer'e Yardım* (Görsel 4), *Kur'an Okuyan Hoca*, sanatçının gözlemlendiği gündelik hayatın sade insanlarını yansıtır. Her biri sıradan, bildik figürlerdir. Kalabalık figürlü bir çalışma olan *Hilal-i Ahmer'e Yardım*, cami içerisinde ibadet eden insanlar ile Kızılay'a yardım toplayan bir hocanın betimidir. Sanatçı, figürleri siyah renkle konturlarken yüzlerini serbest fırça darbeleri ile belirsizleştirmiştir.²⁹ Pencereden içeri süzülen ışık hem mekânı aydınlatır hem de resmin temasına vurgu yapar. Toplumun her kesiminden insanların betimlendiği çalışmada sanatçı aynı zamanda milli bir ruhu da yansıtmıştır.

29 Önder Çetin, *Mehmet Ruhi Arel ve Sanatı*, s. 106.

Görsel 3. *Namaz Kılan İhtiyar*, 1919, tuval üzerine yağlıboya, 126x128 cm

Kaynak: İlkey Canan Okkalı, *Türk Resminde İç Mekân Resimleri (1880-1950'li Yıllar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 268.

Görsel 4. *Hilal-i Ahmer'e Yardım*, tuval üzerine yağlıboya, 46x38 cm, MSGSÜ Koleksiyonu

Kaynak: Engin Özdeniz, *Türk Deniz Subayı Ressamları*, s. 101.

Çalışan ve üreten insanları tuvaline taşıyan Ruhi Bey'in aynı çizgide devam eden *Halı Dokuyan Adam* (Görsel 5) ve *Demirciler*'inde oldukça güçlü karakterler betimlenmiştir. Sanatçının resimlerinin hemen hepsinde süzülerek gelen ışığın kullanımı benzerdir.

Görsel 5. *Halı Dokuyan Adam*, eski yazı imzalı, tuval üzerine yağlıboya, 54x73 cm

Kaynak: İlkyay Canan Okkalı, "1914 Kuşağında İç Mekân Resimleri", *Milli Saraylar*, S 14, (2015), s. 69.

Hiç kuşkusuz sanatçının en önemli eseri, bugün İstanbul Resim ve Heykel Müzesi koleksiyonunda bulunan *Taşçılar* (Görsel 6) isimli çalışmasıdır. Gerek teması gerekse üslubu ile Türk resminde dönemi için farklılaşan bir çalışmadır. Realist bir resimdir. Manzara betimlerinden, az da olsa iç mekân tasvirlerinden sonra artık Türk resminde de farklı temaların ve üslupların uygulanmaya başladığının en güzel örneğidir. Eserde taş ocağında çalışan işçiler konu edilir. Resimde sarıklı, kasketli, şapkalı, ellerinde manivelalarla üç taşçı betimlenmiştir. Resmin teması, kompozisyon kurgusu ve üslubu Courbet'in *Taş Kırıcılar* resmini hatırlatır (Görsel 7).

Görsel 6. *Taşçılar*, 229x168 cm, MSGSÜ Koleksiyonu

Kaynak: Engin Özdeniz, *Türk Deniz Subayı Ressamları*, s. 100.

Gustave Courbet'in Realizm konusundaki ilk somut örneği olan *Taş Kırıcılar*, 1850'de betimlendiğinde büyük tepki ile karşılaşır. O döneme kadar sanat geleneksel tarza alışmıştır, sıradan sade insanların ve konuların betimi basit, hatta kaba bir şey olarak görülür. Ancak Fransa'da yaşanan 1848 Devrimi emeğin soyluluğuna resmî bir statü kazandırır. Devrim sonrası sanatçılar yoksul ve mütevazı olanın yaşantısına ciddi ve ısrarlı bir şekilde değinmeye başlarlar. İşin ve işin yapıldığı somut ortamın betimi sanatın başlıca konuları arasına dâhil olur. Bu açıdan bakıldığında Courbet'in *Taş Kırıcıları*, 1848 ideallerinin gerçek bir örneğini oluşturur. Sanatçı çalışmada iki figürü hiçbir yorum yapmadan tüm sıradanlıkları, hantallıkları ve yoksulluklarıyla verir. İnankur resmi şöyle betimler:

Figürlerin vücutları alışılmışın aksine idealize edilmemiş, doğal büyüklükte temsil edilmiştir. Genç adamın yüzü izleyiciye dönüktür, yaşlı adamın yüzünü ise şapkası kısmen gizler, dolayısıyla izleyicinin onlarla duygusal bir bağ kurması ya da onlara acımasını engeller. Resme dikkatle bakıldığında iki figür arasındaki yaş farkı olduğu görülür ki bu sanatçının bilinçli bir tercihi olmalıdır. Böyle ağır bir iş için biri çok genç, diğeryse çok yaşlıdır. Sahne kırılmış taşlardan gerideki ekmek, kaşık ve çorba kabına dek tüm ayrıntıları açıkça yansıtan berrak bir ışıktadır verilmiştir.³⁰

30 Zeynep İnankur, *XIX. Yüzyıl Avrupasında Heykel ve Resim Sanatı*, s. 56-57.

Görsel 7. *Taş Kırıcılar*, 165x257 cm, 1849

Kaynak: H. Müjde Ayan, "Gustave Courbet'in Siyasetle Olan İlişisini Anlamak Üzerine (Sanatta) Toplumsal Aydınlanma Sürecine Genel Bir Bakış", *Sanat Dergisi*, s. 43.

Ruhi Bey'in *Taşçılar* eseri ise iki değil üç taş ustasını betimler. Bunlar sarıklı, kasketli, şapkalı figürlerdir. Yüzleri seyirciye dönük olmayan ve yaptıkları işe odaklanan üç taş ustasının başlarında yer alan sarık, kasket ve şapka ile sanatçı Türk toplumunun üç dönemine gönderme yapmış olmalıdır. Resme tarih atılmamıştır, ancak figürlerin birinde şapkanın kullanılmış olması resmi Şapka Devrimi sonrasına tarihlendirir. Olasılıkla 1925 ve sonrasına işaret eder. Resim genel olarak Batı resmine özgü detaylar içerirken konu olarak dönemi için emekçi işçinin betimlendiği ilk örnekler arasında yer alır. Dolayısıyla Türk sanat tarihinde ayrı bir önemi vardır. Ahmet Kamil Gören Courbet'in çalışmasını anımsatan bu eserin tarihlendirilmesinde 1929 yılına işaret ederken kompozisyon olarak toplumsal gerçekliği yansıtmada önem kazandığından söz eder.³¹ Eşref Üren ise söz konusu eser için şöyle bir yorum yapar: "İstanbul Beşiktaş'taki Resim Heykel Müzemizdeki *Taşçılar* adlı tablosunu düşünüyorum da yaşamı boyunca hiç başka bir tablo yapmasaydı, o tek düzenleme, onun ölümsüzlük payesine erişmesine yeter de artardı."³²

Taşçılar resminde Courbet'in betiminde olduğu gibi halkın geniş katmanlarına uzanarak onların yaşamlarını aktarması ve en önemlisi proletaryanın bilinmeyen hayatlarının betimlenmesine öncülük etmesi söz konusudur. Dolayısıyla bu çalışma Türk resminin ilk örnekleri arasında yer alır. Böylelikle akademik resmin ideallerini bir kenara bırakarak bu eserlerle insanlık adına anı yansıtabilmiştir.

31 Ahmet Kamil Gören, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Resim Sanatı", *rh+ Sanat*, 2, (2002), s. 38.

32 Önder Çetin, *Mehmet Ruhi Arel ve Sanatı*, s. 131, 198.

Söz konusu her iki eser de –Courbet'nin *Taş Kırıcılar*'ı ve Ruhi Bey'in *Taşçılar*'ı– insanı en ağır, en sevimsiz görevlerden ve yoksulluğu bir kader olmaktan kurtaramayan endüstrileşmiş çağa yöneltmiş bir ironiye sahiptir.³³

Sanat tarihçisi Alastair Wright *Taşçılar*'daki fırça vuruşlarını, sağdaki figürün yuvarlak şapkasını Cezanne'nin çalışmaları ile benzerlikler gösterdiğini belirtir. Ayrıca taş ocağının klostrifobik atmosferi ile işçilerin kayayı oynatmak için gösterdikleri çabayı da Millet'in *Taş Ocağınları* resmine benzetir.³⁴

Sonuç

Toplumsal içerikli figürlere öncelik veren Ruhi Bey, halkın yaşamını gözlemleyerek tuvallerine yansır. Geniş ve rahat fırça vuruşları, ayrıntılı figür çalışmaları, konuyu bütünsel açıdan kavraması ile bağlı olduğu 1914 Kuşağı ressamı arasında ayrıcalıklı bir yeri vardır. Toplumun birer tanığı olan resimleri, yaşayan insanların betimlerinden oluşur. Resimlerinde gölge ve ışığı dengeli kullanan sanatçı, ışığı çoğunlukla süzülerek mekâna yansır, ışık ise resmin temasını oluşturan eylemi aydınlatır. Figürleri güçlü karakterlerden oluşur ve her bir eseri kendi başına özgün çalışmalar olarak belirir. Detaycıdır, kalabalık figürlü resimlerinde dahi detayları işlemekten kaçınmaz. Sanatçı betimlerinde sıradan gündelik yaşamın insanlarını verir: kuran okuyan yaşlı, çamaşır yıkayan, gergef işleyen kadın gibi. Bu resimler sıcakve masum, sade figürlerden oluşur. Mehmed Ruhi'nin içinde geliştiği kuşağın sanatçıları da aslında gündelik hayatı betimler, hatta kadınların ev içlerinde daha erken tarihlerde betimleri de mevcuttur. Ancak Mehmed Ruhi'yi onlardan ayıran, figürleri idealize etmeden olduğu gibi yansıtma kaygısıdır. Sanatçının resimlerinde kendi içerisinde bir denge ve estetik söz konusudur, ama onun figürleri ideal güzeli yansıtma eğiliminden uzaktır. Bir seri olarak günlük yaşamın içinden figürleri verirken *Taşçılar* adlı eseri ile kendi çizgisi içinde farklılaşır. Artık çalışan emekçi kesim de onun resimlerinde yer almaya başlayacaktır. Nitekim *Taşçılar* adlı eseri Türk sanat tarihinde öncü bir resim olarak kabul edilir. Resim günlük yaşamın bir parçasını verir, ancak konusu ile siyasi, ekonomik ve toplumsal olmak üzere sanki toplumun üç katmanına gönderme yapacak bir manifestoya sahiptir. Mehmed Ruhi gerçekten böyle bir düşünce içerisinde midir yoksa sadece Courbet'den etkilenme ile mi bu resmi yapmıştır? Kendisi böyle bir söylemi dile getirmiş midir? Courbet Fransa'nın toplumsal değişimler geçirdiği bir dönemde yaşamış ve eserlerini üretmiştir. Sade insanları gündelik hayatları içinde resmetmeye başlamış, fakirliği, sömürülenleri, toplumun alt tabakasından insanları resimlerinin konuları arasına almış ve toplumsal gerçekçiliği olduğu gibi yansıtmıştır. Mehmed Ruhi de Sultan II. Abdülhamid döneminde doğmuş, Meşrutiyet döneminde yetişmiş, erken Cumhuriyeti ve toplumsal değişiklikleri yaşamış bir sanatçıdır. Dolayısıyla o da içinde yaşadığı topluma duyarsız değildir, bu yüzden onun çalışmalarını kendi yaşamsal ortamından soyutlayarak sadece etkilenme ile açıklamak doğru bir yaklaşım olmasa gerek. Dolayısıyla gerek konuları gerekse üslubuna dayanarak

33 H. Müjde Ayan, "Gustave Courbet'nin Siyasetle Olan İlişisini Anlamak Üzerine Sanatta Toplumsal Aydınlanma Sürecine Genel Bir Bakış", *Sanat Dergisi*, 20, (2012), s. 43-44.

34 A. Wright, *The Work of Translation: Turkish Modernism and the "Generation of 1914"*, ed. J. H. Jones ve M. Roberts, Blackwell Publishing, UK 2005, s. 140-141; Zuhul Asiye Döngel, *Günlük Yaşam Resmi*, s. 30.

Mehmed Ruhi için yaşadığı toplumun sosyal ve siyasal dinamiklerinden beslenen bir sanatçıdır, denilebilir. Her biri birer belge niteliğinde olan çalışmaları, döneminin sosyal tarihinin açık birer göstergesidir. Halkın içinden gelen ve yaptığı resimlerle halka dokunan Mehmed Ruhi Bey, dönemi için yeni sayılacak konuları –emekçi işçileri– betimleyerek Türk resminin öncü sanatçıları arasında yer alır.

KAYNAKÇA

- Artun, Deniz, *Paris'ten Modernlik Tercümeleleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- Avşar Karabaş, Pelin - Nurullah Tamyıldız, "Paris Okulu ve Modern Sanatın Öncü Sanatçıları", *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, (2017), s. 431-457.
- Ayan, H. Müjde, "Gustave Courbet'in Siyasetle Olan İlişisini Anlamak Üzerine Sanatta Toplumsal Aydınlanma Sürecine Genel Bir Bakış", *Sanat Dergisi*, 20, (2012), s. 37-47.
- Başkan, Seyfi, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye'de Resim*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- Baytar, İlona, "Kimlik Bilincinin Oluşumu ve Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Müzeciliği", *Milli Saraylar*, 16, (2017), s. 59-79.
- Boyar, Ali Sami, "Bizde Resim", *Ressam Ali Sami Boyar*, der. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1959.
- Burke, Peter, *Tarihin Görgü Tanıkları*, çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.
- Cumhurbaşkanlığı Sanat Koleksiyonu*, ed. Ömer Faruk Şerifoğlu, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, Ankara 2014.
- Çetin, Önder, *Mehmet Ruhi Arel ve Sanatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- Döngel, Zuhul Asiyе, *Günlük Yaşam Resmi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara 2014.
- Erdiren, Şükrü, "Hikmet Onat", *Ankara Sanat*, 30, (1977), s. 14-16.
- Ersoy, Ayla, "Mehmed Ruhi Bey (1880-1931)", *Türkiye'de Sanat*, (Mayıs-Ağustos 1998), s. 14-17.
- Giray, Kıymet, *Hikmet Onat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- Gombrich, Ernst H., *Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972.
- Gören, Ahmet K., "Türk Sanatçıların Paris'teki Hocalarından III: Cormon", *Antik Dekor*, 36, (1996), s. 70-76.
- _____, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Resim Sanatı-1 'Günceli Yansıtan Konular", *rh+ Sanat*, 2, (2002), s. 32-39.
- _____, 22 Nisan 2020, (Kişisel Görüşme), İstanbul.
- Güler, Ayşenur, *İbrahim Çallı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- İnançkur, Zeynep, *XIX. Yüzyıl Avrupasında Heykel ve Resim Sanatı*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1997.
- İskender, Kemal, "Tür Resmi", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, III, (1997), s. 1832-1833.
- Okkalı, İlkay Canan, "Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimini Edebiyat ve Resim Üzerinden Okumak", *Amisos*, 4/7, (2019), s. 162-175.
- _____, "1914 Kuşağında İç Mekân Resimleri", *Milli Saraylar*, 14, (2015), s. 61-79.
- _____, *Türk Resminde İç Mekân Resimleri (1880-1950'li Yıllar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Özdeniz, Engin, *Türk Deniz Subayı Ressamları*, Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 2000.
- Özsezgin, Kaya, "Hikmet Onat", *Türk Plastik Sanatçıları Ansiklopedik Sözlük*, 1. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s. 247-249.
- Şerifoğlu, Ömer Faruk, "Ressam Mehmet Ruhi Bey'in izinde", *Sanat Dünyamız*, 91, (2004), s. 207-211.
- Tansuğ, Sezer, *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- Tasouji, Canan D., "Günelik Hayat İncelemelerinde Kadınlık Halleri", *Mülkiye Dergisi*, 37/4, (2013), s. 62-78.
- Tunalıgil, Esin, 15.05.2006, (Kişisel Görüşme), İstanbul.
- Ürekli, Fatma, "Sanâyi-i Nefise Mektebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVI, (2009), s. 93-97.

Wright, A., *The Work of Translation: Turkish Modernism and the "Generation of 1914"*, ed. J. H. Jones ve M. Roberts, Blackwell Publishing, UK 2005.

Elektronik Kaynaklar

Yılmaz, Nalan, "19. yüzyıl ve 20. yüzyılın İlk Yarısında Dünya Sanatının Çekim Merkezi Paris", Lebriz, <http://lebriz.com/pages/lst.aspx?lang=TR§ionID= 15&articleID= 559&bhcp=1> [Erişim Tarihi: 25.08.2019].

YABAN ROMANINDA “İMA EDİLEN YAZAR” SORUNSALI

THE QUESTION OF THE IMPLIED AUTHOR IN THE NOVEL YABAN

Bahar DERVİŞCEMALOĞLU*

Öz

Tenkit, piyes, mensur şiir, makale, roman, hikâye, hatırat vb. türlerde eser veren Yakup Kadri Karaosmanoğlu, özellikle romanlarıyla Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatına damga vurmuş bir isimdir. Karaosmanoğlu'nun romanları arasında, neden olduğu tartışmalarla en dikkat çekenlerden biri *Yaban*'dir. İstanbullu bir aydının köylüye bakışını yansıtan roman, özellikle Anadolu köylüsüne bakışı bağlamında yayınlandığı dönem ve sonrasında birçok eleştirinin hedefi olmuştur. Yakup Kadri de gelen eleştiriler üzerine romanını savunma ihtiyacı hissetmiş ve romanın ikinci baskısına bir önsöz yazarak köylülerin aşağılandığı yönündeki iddialara karşı çıkmış, romanda köylülerin cahilliğinden Türk aydınlarının sorumlu olduğunu belirten “tirad”ları örnek göstererek eleştirilere karşılık vermiştir. *Yaban* romanıyla ilgili tartışmalar daha çok tematik düzeyde kalmış, haklı bir yanı olmakla birlikte bunlar romanın teknik açıdan incelenmesini gölgelemiş ve dolayısıyla romanla ilgili yorumlar yapılırken eserdeki ipuçları ya da verilerden uzaklaşılmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada, *Yaban* romanındaki tartışmaların kaynağı olan hususlar ilk kez Wayne Booth tarafından ortaya atılan ve daha sonra diğer anlatı teorisyenleri tarafından geliştirilen “ima edilen yazar” kavramından hareketle izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Yaban*, Yakup Kadri, anlatı tekniği, ima edilen yazar

Abstract

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, who produced works in various genres such as critique, drama, prosaic poetry, article, novel, story and memoirs, is a name that left its mark on Turkish literature especially in the Republican era. *Yaban* is one of the most striking of his novels due to the controversy it has caused. The novel, which reflects the views of an intellectual from Istanbul to the peasant, has been the target of many criticisms during and after its publication especially because of its view of the Anatolian peasant. Due to the criticism of his novel, Yakup Kadri also felt the need to defend it and wrote a preface to the second edition of the novel, opposing the claims that the peasants were humiliated and responded to the criticism by giving examples of tirades stating that Turkish intellectuals were responsible for the ignorance of the peasants. Although it has a right side, the fact that the discussions about the novel remained on a thematic dimension overshadowed the technical examination of the novel and consequently led to a distraction from clues or data while interpreting the novel. In this study, the issues that are the source of the discussions about *Yaban* novel will be tried to be explained by the concept of “implied author” which was first proposed by Wayne Booth and later developed by other narrative theorists.

Keywords: *Yaban*, Yakup Kadri, narrative technique, implied author

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, İzmir / Türkiye, bahar.derviscemaloglu@ege.edu.tr

Giriş

Yayın hayatına Mısır’da çıkan *Türk* gazetesinde yayınlanan çeviri hikâyeleriyle başlayan Yakup Kadri Karaosmanoğlu¹ (1889-1974) şöhretini, “Sanat şahsî ve muhteremdir” görüşünü savunan *Fecr-i Âti* topluluğuna girdikten sonra kazanmıştır. Tenkit, piyes, mensur şiir, siyasî ve edebî makale, roman, hikâye, hatırat vb. türlerde eser vermekle birlikte ölümüne kadar çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmayı da sürdürmüştür.² Yakup Kadri, yaşanan toplumsal olaylara ve Millî Mücadele’ye kayıtsız kalmamış ve 1914 yılından itibaren *Fecr-i Âti* topluluğunun ferdiyetçi sanat görüşünden uzaklaşarak milliyetçi bir tavır benimsemeye başlamış, yaşamının sonuna kadar Atatürkçü değerlere bağlılığını sürdürmüştür.³ Millî Mücadele’nin başlamasıyla birlikte Yakup Kadri’nin eserlerinde görülmeye başlanan duygu ve düşünce değişikliklerini Enginün “bütün kötü şartlara rağmen iyimserlik ve geleceğe güven; millete dönme, yalnızlıktan kurtulma; öndere inanma ve onun çevresinde yer alanlara saygı; millî değerleri yeni baştan keşfediş; Batı, bilhassa Fransâdan soğuma; Anadolu mekânında yeni bir mânâ bulma” şeklinde sıralamıştır.⁴ Yakup Kadri’nin 1932 yılında yayınlanan ve bu çalışmanın konusu olan *Yaban* romanı da yazarın toplum meselelerine yöneldiği dönemin bir ürünüdür.

Roman, Birinci Dünya Savaşı esnasında tek kolunu kaybetmiş olan Ahmet Celal’in bir Orta Anadolu köyünde edindiği izlenimleri kaydettiği günlükten ibarettir. Savaşın ve işgal kuvvetlerinin İstanbul’a girmesinin yarattığı karamsarlık ve çaresizlik duygusuyla emir eri Mehmet Ali’nin onu kendi köyüne götürme teklifini kabul eden Ahmet Celal, Porsuk Çayı yakınlarındaki bu Orta Anadolu köyünde gördüklerini ve yaşadıklarını defterine kaydetmiştir. Kurtuluş Savaşı dönemini kapsayan defter daha sonra “Tedkik-i Mezalim Heyeti” tarafından bulunmuştur. Roman, İstanbullu bir aydının köylüye bakışını yansıtan bu defterin sunulmasından oluşmaktadır. Çalışmamızda, özellikle Anadolu köylüsüne bakışı bağlamında yayınlandığı dönem ve sonrasında birçok eleştirisinin hedefi olan *Yaban*⁵ romanıyla ilgili yapılmış belli başlı değerlendirmelere değindikten sonra romandaki tartışmaların kaynağı olan hususları “ima edilen yazar” kavramından hareketle izah etmeye çalışacağız.⁶

1 Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt 2, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 591-595.

2 İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s. 109.

3 Yakup Kadri, Atatürk’le ilgili çok sayıda yazı kaleme almış ve eserlerinin büyük bir kısmında da Atatürkçü değerleri savunduğunu göstermiştir. Kurtuluş Savaşı başlayınca Anadolu’ya geçen Yakup Kadri, Muzaffer Ender’in deyişiyle “Anadolu’da bir gölge gibi Mustafa Kemal’in peşini bırakmadı; Sakarya ve Garp Cephelerini dolaştı; bundan sonraki yazı hayatının hemen hemen tamamını da Atatürk’e, O’nun yaptıklarına ve O’nun düşüncelerine hasretti, eserlerini daima bu açıdan verdi.” Bk. Muzaffer Ender, *Millî Edebiyat ve Sonrası*, Yeni Matbaa, İstanbul 1967, s. 69.

4 İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 112.

5 Bu çalışmada romanın Atilla Özkırmılı tarafından yayına hazırlanan baskısı esas alınmıştır; yapılan alıntılardaki sayfa numaraları da bu baskı esas alınarak verilmiştir. Bk. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, haz. Atilla Özkırmılı, 15. Basım, Birikim Yayınları, İstanbul [1932] 1981.

6 Roman bir taraftan olumsuz tepkilerle, bir taraftan da övgüyle karşılanmış ve 1942 yılında CHP Roman Mükâfatı’nda ikincilik ödülüne layık görülmüştür. Ayrıca Almanca ve İtalyancaya da tercüme edilmiştir. Bk. *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 594.

1. *Yaban* Romanıyla İlgili Değerlendirmeler ve Tartışmalar

Yakup Kadri, Sakarya Savaşı'ndan sonra "Tedkik-i Mezalim Heyeti" ile yaptığı inceleme gezisi esnasında düşmanın tahrip ettiği bölgelerde gördüğü manzara karşısında oldukça etkilenerek aralarında "Barbarların Yaktığı Köyler Ahalisine" başlıklı yazının da olduğu birçok makale ve hikâye yazmıştır. Bu yazılarda köylü ile aydın arasındaki uzaklığa değinen ve aydının köylüyü yüzüstü bırakmasından yakınan Yakup Kadri, 1932 yılında yine köylü ile aydın arasındaki uçurumu konu edinen *Yaban* adlı romanını kaleme almıştır.⁷ Yakup Kadri'nin romanın ikinci baskısına yazdığı önsözdeki ifadesiyle *Yaban*, "Barbarların Yaktığı Köyler Ahalisine" başlıklı yazının yayımlanmasından yaklaşık on yıl sonra, "aynı yürek acısını daha geniş bir ölçüde ifade etmek için" kaleme alınmıştır.⁸ Yakup Kadri'nin romanın ikinci baskısına böyle bir önsöz yazmasının ve bu önsöze yukarıda zikrettiğimiz yazıyı eklemesinin sebebi ise romanla ilgili eleştirilere cevap vermektir. Yakup Kadri, bu önsözde, romanın "köylü aleyhtarı bir karakter taşıdığı", "köylünün maddî ve manevî sefaletini bir entelektüel ağzından tezfiye kalkıştığı" yönündeki eleştirilere cevap olarak romanda köylülerin cahilliğinden Türk aydınlarının sorumlu olduğunu belirten "tırad"ları örnek göstermiş ve 1922 yılında yazmış olduğu "Barbarların Yaktığı Köyler Ahalisine" başlıklı yazısını önsöze ekleyerek aslında köylülere karşı derin bir şefkat duyduğunu, onların bu sefil durumundan kendisini, yani Türk aydınlarını sorumlu hissettiğini vurgulamıştır.⁹ Ancak söz konusu yazıyla romandaki bakış açısının uyuşup uyuşmadığı konusunda araştırmacılar farklı görüşler öne sürmüştür.

Enginüne göre bu yazıda "*Yaban* romanının kahramanı ile de birleşen, muhtarip, dehşet levhaları karşısında kavruhan ruhuyla Yakup Kadri'yi de buluruz."¹⁰ Enginün, memleket edebiyatı bağlamında yaptığı değerlendirmede *Yaban* romanı için şu tespitte bulunmuştur: "Memleket edebiyatının en önemli yönü birbirinden çok ayrı görünen halk ile aydının birbirlerine yaklaşmalarıdır. Aydın, aydın olduğu için halka yaklaşmak, onu tanımak mecburiyetindedir. Yakup Kadri'nin büyük akisler uyandıran romanı *Yaban*'da, aydın en acı şekilde, görevlerini yerine getirmediği için suçlanmıştır."¹¹ Enginüne göre *Yaban*'ı köylü aleyhtarı bir eser olarak nitelendirmek yanlıştır: "Yakup Kadri ferdiyetçilikten kurtulup, Türk milletinin sesini ve ruhunu sezdikten sonra, halk edebiyatı ürünlerine de bir başka gözle bakar. Türk aydınını suçlar. Bu suçlama bilhassa *Yaban* romanında son haddine ulaşacak ve yine aydınlarımızın bir kısmı tarafından yanlış anlaşılarak, köylünün suçlanması şeklinde yorumlanacaktır."¹² Görüldüğü gibi Enginün, gerek söz konusu yazıda gerekse *Yaban* romanında Yakup Kadri'nin aynı bakış açısını yansıttığını, yani köylünün içinde bulunduğu durumdan büyük üzüntü duyduğunu ve bu durumdan içinde kendisinin de bulunduğu Türk aydınlarını sorumlu tuttuğunu savunmuştur.

7 Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman II*, Varlık Yayınları, İstanbul 1967, s. 154; *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 592.

8 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, haz. Atilla Özkırımı, s. 26.

9 *Age.*, s. 21-26.

10 İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 117.

11 İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, s. 193.

12 *Age.*, s. 316.

İnci Enginün'ün değerlendirmesinin aksine Berna Moran'a göre “Barbarların Yaktığı Köyler Ahalisine” başlıklı yazı ile *Yaban* romanı köylü karşısında birbirine taban tabana zıt bir tutum içerisindedir, bu zıt tutumun sebebi ise yazının yazılışı ile romanın yazılışı arasında geçen on yıllık sürede Yakup Kadri'nin fikirlerinin değişmiş olmasıdır: 1922 yılında köylüye karşı saygılı bir tavır takınan Yakup Kadri'nin, Anadolu köylüsünün Atatürk devrimlerini benimsememesi karşısında yaşadığı hayal kırıklığı, 1932 yılında kaleme aldığı *Yaban* romanında kendisini göstermiştir.¹³ Ayrıca Moran, 1932 yılının Yakup Kadri'si için şu tespiti yapmıştır: “1932'lerin Karaosmanoğlu'su demek *Kadro* dergisinin imtiyaz sahibi, Kadrocu'ların görüşlerini paylaşan Karaosmanoğlu demektir. Başka şekilde söylersek, devleti, Kurtuluş Savaşı'nın anlamını kavramış ve devrimin bilincine varmış bir aydın grubunun, ‘inkılapçı’ bir kadronun yönetmesi gerektiğini savunan bir adam.”¹⁴ *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*'nde de Moran'inkine benzer şekilde şu değerlendirme yapılmıştır:

Yayımlandığı günlerde çeşitli eleştirilere hedef olan romanda, İstanbullu bir aydın olan Ahmed Celal'in gözüyle Kurtuluş Savaşı sırasında Porsuk Irmağı yakınlarındaki bir Orta Anadolu köyünde yaşanan olaylar anlatılmaktadır; ama bunlar, 1920'li yılların gerçekliğinden çok, Anadolu köyünü ve köylüsünü inkılapların arkasından ve Ankara'dan görmeye çalışan Kadrocu Yakup Kadri'nin gözüyledir.¹⁵

Burada özellikle *Yaban*'ın yayınlandığı yıl çıkmaya başlayan *Kadro* dergisinin devletçi ve inkılapçı anlayışına ve Yakup Kadri'nin de bu anlayışın savunucularından biri olarak *Yaban* romanına bu bakış açısını yansıttığına vurgu yapılmaktadır.

Roman ve özellikle romanın temasıyla ilgili araştırmacılar tarafından yapılan diğer değerlendirmelere bakacak olursak Alemdar Yalçın, Yakup Kadri'nin *Yaban* romanını Anadolu – aydın hesaplaşması çerçevesinde ele aldığını, romanı bir hesaplaşma olarak düşündüğünü ve Ahmet Celal'in ağzından anlatılanların aslında yazarın kendi görüşü olduğunu belirtmiştir.¹⁶ Yalçın'a göre aralarında derin görüş farklılıkları bulunan iki topluluk arasında gayet doğal olarak gerçekleşen çatışmalar, bir suçlu arayışı ile neticelendirilmiş; “Ahmet Celal bir aydın olarak hesaplaşırken, halkın her olumsuz tavrının sebebinin yine kendisi olduğunu kabul etmiş ve kaybolmuş”tur.¹⁷ Ayrıca Yakup Kadri'nin Anadolu insanının iç dünyasına tam olarak giremediğini de düşünen Yalçın'a göre *Yaban*'da asıl tema, “aydınımızın ne kadar ideal hâline de getirirse Anadolu'da asırlardır süren yanlış politikalar yüzünden yabancılaştırmanın anlatılması”dır.¹⁸ Romanda yazarın, “aydının halktan alabileceği hiçbir şey olmadığı inancını adeta empoze ettiğini”, bunun da bizi “aydın olmak ayrıcalıklı olmak demektir” yorumuna ulaştırdığını vurgulayan Yalçın, Yakup Kadri'yi yabancılaştırmayı tek boyutlu olarak ele

13 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 164.

14 *Age.*, s. 165.

15 *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 594.

16 Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 203.

17 *Age.*, s. 205.

18 *Age.*, s. 206.

almakla eleştirmiş, aydın – halk yabancılaşmasının karmaşık ve çözümü güç bir konu olduğunu, halen sürdüğünü vurgulamıştır.¹⁹

Romanın temasıyla ilgili değerlendirme yapan Cevdet Kudret, diğer birçok araştırmacı gibi *Yaban* romanında “yıllar yılı yüzüstü bırakılmış olan köylü ile aydın arasındaki uçurum gösterilmek istenmiştir” tespitinde bulunmuştur.²⁰ Abdülkadir Hayber’e göre de romanda aydın – halk çatışması ağır basmaktadır ve önceden beri aydının halka ilgi göstermemesinden kaynaklanan bu kopukluk, nesil çatışmalarından ileri gelmektedir.²¹ Burada Hayber, diğer araştırmacılardan farklı olarak kopukluğun sebebini nesil çatışmalarına bağlamıştır. Romandaki köylülerin kötümserliğini mekân açısından değerlendiren Mehmet Tekin, mekân –insan ilişkisi bağlamında genellikle toplumsal konuları işleyen romanlarda natüralistlerin belgeselci tutumunun ön planda olduğuna vurgu yapmış ve tıpkı *Yaban* romanında olduğu gibi mekân unsurunun, kişilerin kimliğini yönlendiren bir etken olarak kullanıldığını vurgulamıştır. Tekin’e göre köylülerin olumsuz psikolojilerini biçimlendiren, içinde buldukları coğrafyanın şartlarıdır, yani kaba, hoyrat, yabancıya karşı soğuk ve duyarsız olmalarının sebebi, son derece pis, renksiz ve tekdüze olan çevredir, dolayısıyla “böyle bir mekânda yaşayan insanlardan iyimserlik ve iyilik beklemek abestir”.²²

Bu kısımda son olarak sadece tematik değil aynı zamanda teknik bir değerlendirme de yaparak romana daha kapsamlı bir şekilde yaklaşan Berna Moran’ın görüşlerine değinmek istiyoruz. Berna Moran, *Yaban* romanıyla ilgili son derece yerinde bir tespitte bulunmuştur:

Yaban, ya aydın ile köylü arasındaki uçurumu içtenlikle dile getirdiği, bu yarayı cesaretle deştığı ve Anadolu köylüsüne ait gerçekleri bütün çıplaklığıyla önümüze serdiği için övülmüş, ya da tek yanlı olduğu, gerçekleri çarpıttığı ve köylünün yalnız olumsuz yönlerini anlattığı için eleştirilmiştir.²³

Moran, romandaki köylü betimlemeleriyle ilgili tartışmanın, romanın teknik tahlilini gölgelediğini ve bu bağlamda *Yaban*’ı roman olarak ele alıp inceleme çabalarının yok denecek kadar az olduğunu da vurgulamıştır.²⁴ Ağırlıklı olarak içeriğe odaklanılmasının, romanın söylem ve teknik boyutunun ihmal edilmesine yol açtığı açıktır. Moran, bu eksikçe dikkat çekmek ve bunu kısmen gidermek için romanı sadece içerik açısından değil, teknik açıdan da değerlendirmeye çalışmıştır. Mesela romanın romandan ziyade “essai”ye benzetilmesini ve daha çok içeriğe odaklanılmasını *Yaban*’ın roman türünün en önemli özelliklerinden biri olan “olay örgüsü”nden yoksun görünmesine, köyde gözlemlenen olayların gelişigüzel düzenlenmiş izlenimi uyandırmasına, yani “belli bir gerilime, bir gelişime, bir bütünlüğe de sahip olmaması”na bağlaması, ancak dikkatlice bakıldığında durumun

19 Age., s. 206, 207.

20 Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman II*, s. 154.

21 Abdülkadir Hayber, *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri’nin Romanlarında Nesil Çatışmaları*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 218.

22 Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı I*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001, s. 145.

23 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 153.

24 Age., s. 153.

göründüğü gibi olmadığını, romandaki olayların iki planda yer aldığını; ön planda, köydeki dağınık, tek tek olaylar sıralanırken, arka planda Kurtuluş Savaşı'nın geliştiğini ve arka plandan yavaş yavaş ön plana geçen Kurtuluş Savaşı temasının hem bir gelişim çizgisi oluşturduğunu hem de romana bir bütünlük kazandırdığını savunması dikkat çekicidir.²⁵ Moran'a göre bu gelişim çizgisi, anlam bakımından da önemli bir role sahiptir, çünkü aydın ile köylü arasında artan uzaklığın asıl nedenini oluşturmaktadır. Yani Ahmet Celal ile köylüler arasındaki uçurumun iyice açılmasının nedeni, köylünün Kurtuluş Savaşı karşısındaki kayıtsız tutumudur. Köylüler, Mustafa Kemal kuvvetlerinden ziyade düşmanı desteklemektedir. Moran'a göre “Yaban'da vurgulanan karışıklık, vatani kurtarmak için savaşılan ilerici aydınlarla Kurtuluş Savaşı'na inanmayan gerici köylüler arasında”dır, yani romanda vurgulanan asıl husus, aydın ile köylünün Kurtuluş Savaşı karşısındaki tutumlarıdır; Ahmet Celal'in köylüler arasında kendini yapayalnız hissetmesinin nedeni de köylülerin, onunla aynı ideali paylaşmamasıdır.²⁶

Görüldüğü gibi *Yaban* romanıyla ilgili değerlendirmeler genellikle aynı eksen etrafında dönüp durmaktadır. Romanla ilgili benzer değerlendirmeler yapıldığı için bu kısmı daha fazla uzatmadan kendi tespitlerimize geçmek istiyoruz.

2. “İma Edilen Yazar” Kavramı Bağlamında *Yaban* Romanı Üzerine Bazı Değerlendirmeler

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının en çok tartışılan eserlerinden biri olan *Yaban* romanıyla ilgili en büyük ihtilaf, romandaki bakış açısının köylü aleyhtarı olup olmadığı meselesi etrafında cereyan etmiştir. Romanın yazarının gerçek hayattaki, daha doğrusu Kadrocular dönemindeki Türk aydınının köylüye tepeden bakışını eserine yansıttığını düşünen araştırmacıların sayısı oldukça fazladır. Romanın teması üzerinde dönen bu tarz tartışmalar, haklı bir tarafı olmakla birlikte romanın teknik açıdan incelenmesini gölgelemiş, romanla ilgili yorumlar yapılırken eserdeki ipuçları ya da verilerden uzaklaşılmasına sebep olmuştur. Moran'ın bu eksikliği fark edip romanı teknik açıdan inceleme teşebbüsü de dikkate değer olmakla birlikte diğer araştırmacıların katkılarıyla geliştirilmeye muhtaçtır. Çalışmamızın bu kısmında, makale sınırlarını aşmamaya çalışarak, *Yaban* romanındaki tartışmaların kaynağı olan hususları özellikle “ima edilen yazar” kavramından hareketle izah etmeye çalışacağız.

Öncelikle “ima edilen yazar” kavramıyla ilgili bazı tanıtıcı bilgiler vermek, daha sonra ise bu bilgiler ışığında romanı değerlendirmek istiyoruz. İlk kez Wayne Booth tarafından ortaya atılmış olan “ima edilen yazar” (*implied author*) kavramı²⁷ her ne kadar bazı araştırmacılara göre tartışmalı olsa da, ima edilen yazarın görünüşte çift sesli bir söylem yarattığı *Yaban* ve benzeri romanları tahlil

25 Age., s. 154.

26 Age., s. 156.

27 İlk kez Booth tarafından ortaya atılmış bir kavram olmakla birlikte Rus Biçimciliği ile Çek ve Polonya Yapısalcılığının farklı adlandırmalar kullanarak “ima edilen yazar” kavramıyla ilgili oldukça sistemli incelemeler yaptığı bilinmektedir. Ayrıntı için bk. Wolf Schmid, “Implied Author”, *Handbook of Narratology*, Peter Huhn, John Pier, Wolf Schmid ve Jörg Schonert (Ed.), de Gruyter, Berlin/New York 2009, s. 162-164.

ederken ya da anlamlandırırken oldukça faydalı olduğu gör÷lmektedir. Nitekim ortaya atıldığı dönemden bugüne anlatı teorisyenlerinin katkısıyla ayrıntılı bir şekilde irdelenen “ima edilen yazar” kavramının artık genel kabul görmüş bir anlatıbilim kategorisi olduğunu söylemek mümkündür.

Amerikalı edebiyat eleştirmeni Wayne Booth, “ima edilen yazar” terimini yazarın kurmaca eserde yarattığı “ikinci ben”ini ifade etmek için kullanmıştır.²⁸ Bizzat gerçek yazar tarafından yaratılmış olan bu yazar “suret”i ya da “versiyon”u²⁹, gerçek dünyaya ait olan gerçek yazarın, kurmaca dünyadaki versiyonu olarak nitelendirilebilir.³⁰ Tabii gerçek yazar ile ima edilen yazar her zaman aynı değildir; mesela bir yazar, eserlerinde gerçek hayattakinden çok daha farklı, hatta bazen taban tabana zıt fikirler, inançlar, hissiyatlar ortaya koyabilir, ayrıca farklı eserlerinde farklı suretlerle de okuyucunun karşısına çıkabilir. Ancak gerçek hayatın istikrarsızlıklarına tabi olan gerçek yazarın aksine belirli bir eserde karşımıza çıkan ima edilen yazar, eser boyunca istikrarlı ve kendiyile tutarlı olacak şekilde tasarlanır. İma edilen yazar, anlatıcıdan da farklıdır; mesela bazı eserlerde ima edilen yazar ile anlatıcının normlarının birbiriyle uyuşmadığı gör÷lebilir. Anlatıcı, sesi olan, yani anlatıyı aktaran bir varlığı ifade ederken, bunun aksine ima edilen yazar sessizdir, yani olayları anlatma durumu söz konusu değildir, ancak anlatıdaki bütün düzenden, ideolojiden, değerlerden ve kültürel normlardan sorumludur.³¹ Rimmon-Kenan, bu açıdan ima edilen yazarın okuyucu tarafından metindeki bütün bileşenlerden hareketle çıkarılan ve anlamlandırılan bir inşa olarak gör÷lmesi gerektiğini savunmuş ve bu kavramın kişiselleştirilmüş bir bilinç ya da “ikinci ben” olarak düşün÷lmesi³² yerine metne dayalı bir inşa olarak değerlendirilmesinin daha sağlıklı olacağını belirtmiştir.³³

“İma edilen yazar” kavramını Chatman’ın önerdiği bildirişim modelini dikkate alarak da izah etmek mümkündür. Buna göre her anlatı bir bildirişimdir ve bu bildirişimin gönderici (verici) ve alıcı şeklinde iki cephesi vardır. Gönderici tarafında *gerçek yazar*, *ima edilen yazar* ve *anlatıcı*; alıcı tarafında ise *gerçek okuyucu*, *ima edilen okuyucu* ve *kurgusal okuyucu* (anlatılan) yer alır. Chatman ve Abbott, Booth’u referans alarak ima edilen yazarla ilgili açımılama yaparken özellikle “ima edilen” (*implied*) ifadesine vurgu yaparak, ima edilen yazarın okuyucunun anlatıdan hareketle zihninde oluşturduğu bir imge olduđuna³⁴, anlatıcıyla karıştırılmaması gerektiğine ve anlatıcıdan daha üst bir pozisyonda yer aldığına, yani anlatıcının yaratılması da dahil olmak üzere anlatıdaki her şeyden

28 Wayne Booth, *The Rhetoric of Fiction*, 2. Baskı, Chicago University Press, Chicago 1983, s. 71.

29 *Age.*, s. 71.

30 Kindt ve Müller, Booth’un ima edilen yazar kavramıyla ilgili iki meseleyi tam olarak aydınlatamadığını belirtmiştir: Birincisi “İma edilen yazar, gerçek yazarın kasıtlı bir yaratması mıdır?”, ikincisi ise “İma edilen yazar, okuyucunun eserden hareketle yazar hakkında yaptığı bir çıkarım mıdır?”. Bk. Tom Kindt ve Hans-Harald Müller, *The Implied Author*, de Gruyter, Berlin/New York 2006, s. 7, 8.

31 Shlomith Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, Routledge, London/New York 2002, s. 88; Gerald Prince, *A Dictionary of Narratology*, University of Nebraska Press, Lincoln/London 2003, s. 42-43.

32 Rimmon-Kenan burada Booth ve onu takip eden araştırmacıların ima edilen yazar kavramına insana benzer bir nitelik yüklemesini kastetmiştir.

33 Shlomith Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, s. 88.

34 Chatman ve Abbott, her okuyucunun eserden farklı bir anlam çıkarabileceği fikrinden hareketle “ima edilen” (*implied*) yerine “çıkarılan” (*inferred*) tabirinin daha uygun olduğunu belirtmiştir. Bk. Seymour Chatman, *Coming to Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film*, Cornell University Press, Ithaca/London 1990, s. 77; H. Porter Abbott, *The Cambridge Introduction to Narrative*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 85.

sorumlu olduğuna dikkat çekmiştir.³⁵ Burada Chatman’ın ima edilen yazarın sesinin olmadığı ve doğrudan bir bildirişim kurma pozisyonunda yer almadığı, bunun yerine anlatının tamamına hükmeden ve her şeyi tasarlayan görünmez bir güç olduğu yönündeki tespitleri eleştiri konusu edilebilir, çünkü hem bildirişim modelinde “ima edilen yazar” kategorisine yer vermiş hem de ima edilen yazarın bildirişim boyutundan yoksun olduğunu söylemiş, dolayısıyla çelişkili bir yorum ortaya koymuştur.³⁶

Yukarıda da belirttiğimiz gibi “ima edilen yazar” kavramı metnin üslûbu, ideolojik ve estetik özellikleri tarafından inşa edilmiş bir yazar imgesini ifade eder, ancak bu noktada ima edilen yazarın hem öznel hem de nesnel bir tarafı olduğunu vurgulamak gerekir: İma edilen yazar, birtakım göstergelerle kendini belli edecek şekilde metinde yer alır, ancak bu göstergeler her okuyucu tarafından farklı algılanır ve değerlendirilir.³⁷ Görüldüğü gibi metindeki mevcudiyetiyle nesnel bir olgu olarak görülen “ima edilen yazar”, okuyucunun bu nesnel olguyu alımlamasındaki farklılık ve çeşitlilikle öznellik kazanır. Bir taraftan metni her anlamda şekillendiren bir güç, öbür taraftan ise okuyucunun anlamlandırma faaliyeti neticesinde ortaya çıkan bir yazar imgesi olarak değerlendirilir.

Her ne kadar varsayımsal ve tanımlanması zor olduğu için tartışmalı bir kavram olarak nitelendirilse, hatta bazı araştırmacılar tarafından reddedilse de,³⁸ günümüz anlatı teorisindeki genel eğilim bu kavramı kabul etmek ve kullanmak yönündedir.³⁹ Özellikle güvenilmez anlatmanın, ironinin ve çift anlamlılığın görüldüğü, anlatıcı (ya da gerçek yazar) ile “ima edilen yazar”ın ideolojisinin ya da normlarının birbiriyle uyuşmadığı eserlerin doğru anlaşılması açısından son derece kullanışlı olan “ima edilen yazar” kavramı, aslında bütün metinlerde mevcut olan ve edebi bir eserin analizinde başvurulacak önemli bir kategoridir.

Bu bilgilerden hareketle *Yaban* romanıyla ilgili tartışmalı hususları değerlendirmeye çalışacağız. Bu bağlamda sorulması ve cevaplanması gereken soruları şu şekilde sıralayabiliriz: Gerçek yazarın niyeti, eserin yorumlanmasında esas alınacak yegane unsur mudur? Bu açıdan *Yaban* romanında köylüleri aşağılamak gibi bir niyeti olmadığını, aksine köylülere şefkatle yaklaşarak onların bu durumundan Türk aydınlarını sorumlu tuttuğunu söyleyen Yakup Kadri, yani “gerçek yazar”, romandan hareketle çıkardığımız ya da yeniden inşa ettiğimiz yazar imgesiyle/suretiyle, yani “ima edilen yazar”la uyuyor mu? Romandaki fikirlerden Yakup Kadri mi yoksa “ima edilen yazar” mı sorumludur? Romandaki anlatıcı ile “ima edilen yazar”ın normları birbiriyle uyuyor mu?

35 Seymour Chatman, *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*, Cornell University Press, Ithaca 1978, s. 148.

36 Bu durum Rimmon-Kenan tarafından da eleştirilmiştir. Bk. Shlomith Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, s. 91.

37 Wolf Schmid, “Implied Author”, s. 161.

38 Bazı araştırmacılar, “ima edilen yazar” kavramı yerine “anlatı stratejisi” ya da “metnin niyeti” gibi terimler kullanmanın yorumlama boyutu açısından daha doğru olacağını, hatta yanlış anlaşılmaları engelleyeceğini savunmaktadır. Ayrıntı için bk. Birgit Neumann ve Ansgar Nünning, *An Introduction to the Study of Narrative Fiction*, Klett Lerntaining GmbH, Stuttgart 2008, s. 152.

39 İma edilen yazar kavramıyla ilgili tartışmalar için bk. Wolf Schmid, *Narratology: An Introduction*, de Gruyter, Berlin/ New York 2010, s. 42-51.

Romanda tek sesli mi yoksa çok/çift sesli bir söylem mi görölmektedir? Romanın yorumlanmasıyla ilgili ihtilaf, metindeki ipuçlarının ya da verilerin okuyucular tarafından farklı alınılanmasından mı kaynaklanmaktadır, Şayet öyleyse bu yorumlama farkı hangi etkenlerden kaynaklanmaktadır? Bu bağlamda ima edilen yazar ile gerçek yazarın birbirine karışırılması mı söz konusudur?

Öncelikle “ima edilen yazar” kavramının anlatma boyutundan ziyade yorumlama boyutuyla ilgili olduğu fikrini benimsediğimizi belirtelim. *Yaban* romanındaki “ima edilen yazar” imgesi, okuyucular tarafından farklı Şekillerde, hatta bazen taban tabana zıt Şekilde yorumlanmıŐtır. Bunda birçok unsurun etkisi vardır, ancak bizim öncelikli amacımız metindeki ipuçlarından hareketle romandaki “ima edilen yazar”ın savunduğu normları ve ideolojiyi ortaya koymaktır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi “ima edilen yazar”, edebî eserdeki anlatıcının ve bütün olarak temsil edilen dünyanın üretilmesinin arkasındaki ilkeyi, yani eserin kompozisyonunun arkasındaki ilkeyi ifade eder. Schmid’in belirttiği gibi metindeki ideolojik ve estetik normlardan sorumlu olan bu “sanal” varlık, ancak arkasında bıraktığı izlerden kavranabilir, dolayısıyla “ima edilen yazar”, okuyucunun eserle ilgili okumasına dayanarak yine okuyucu tarafından Őekillendirilen bir inŐadır. Schmid, haklı olarak okuyucunun metni istediği gibi yorumlayamayacağını, ancak metindeki kanıtlardan hareketle bir “inşa” ya da daha uygun bir tabirle “yeniden inşa” faaliyetine giriŐebileceđini belirtir ve “ima edilen yazar”ın gerçek yazarın sözcüsü, yansıması ya da kopyası olmadığını vurgular.⁴⁰ Buradan hareketle “ima edilen yazar”ın kurmaca dünyadan, gerçek yazarın ise metin dışı, yani gerçek dünyadan sorumlu olduğu çıkarımına ulaŐabiliriz. Dolayısıyla *Yaban* romanının okuyucusu, “ima edilen yazar”ın niyetleri ve ideolojisiyle karşı karşıyadır. Tabii burada metindeki ideolojiden “ima edilen yazar”ı sorumlu tutmanın, yani bütün suçu ima edilen yazara yıkmanın bir anlamda gerçek yazarı aklama teşebbüsü olduğunu savunanlar da olabilir. Ancak bizim görüŐümüz, eserde gerçek yazarla, yani Yakup Kadri’yle ilgili göstergelerin “ima edilen yazar”a atfedilmesi gerektiği yönündedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi gerçek yazar, kurmaca eserde kendisiyle ilgili bir imge yaratır, dolayısıyla Yakup Kadri’nin gerçek hayattaki niyetiyle *Yaban* romanında karşımıza çıkan “ima edilen yazar”ın niyeti birbiriyile uyuşmayabilir.

Bu bağlamda Yakup Kadri’nin kendi romanıyla ilgili yaptığı savunmanın önemi olmakla birlikte, bizim hareket noktamız metnin niyetidir, metindeki göstergelerin ve ipuçlarının bize sunduklarıdır. Ayrıca okuyucu olarak eseri okuduğumuzda ima edilen yazarla ilgili etik değerlendirmeler yaptığımız da aŐıkardır. Phelan’ın belirttiği gibi meseleye retorik açıdan bakıldığında edebî bir eser, açık ya da örtük bir biçimde okuyucusunun etik hükümler vermesine kılavuzluk edecek etik standartları bizzat tesis eder. Dolayısıyla anlatıyla ilgili hükümler metnin içinden çıkar, dışardan empoze edilmez, yani bunlar metinden hareket edilerek ulaŐılan hükümlerdir.⁴¹ Bu bağlamda metindeki verilerden hareket ettiğimizde *Yaban* romanında aydın sınıfının yargılandığı söylemek zordur. Ayrıca aralara serpiŐtirilmiŐ “tırad”lar, romanın tamamına yayılmış olan bakış açısını değer değiŐtirmemektedir. Ahmet Celal’in kendi duygu ve düşüncelerini kendine dönük bir Şekilde anlattığı günlük/anı defterindeki

40 Wolf Schmid, “Implied Author”, s. 167.

41 James Phelan, *Experiencing Fiction: Judgments, Progressions, and the Rhetorical Theory of Narrative*, The Ohio State University Press, Columbus 2007, s. 10, 11.

bütünlüğe pek de uymayan nutuk tarzı “tirad”lar daha ziyade belli bir topluluğa, aslında Türk aydınlarına hitaben eklenmiş parçalar. Yakup Kadri, romanın ikinci baskısına yazdığı önsözde romandaki hakim bakış açısıyla tutarlı olmayan bu tiradları haklı ya da meşru göstermek için objektif romanlarda böyle tiradlara yer verilmediğini, ancak bu romanın da zaten objektif olmadığını, gerçekte yüzyüze gelmenin yarattığı haykırışın bir yansıması olduğunu söylemiştir. Romanda bir taraftan günlük/anı tekniği vasıtasıyla kendine dönük bir anlatım, samimi bir iç dökmeyle, öbür taraftan da dışa dönük bir anlatımın belirgin olduğu “tirad”larla karşı karşıya kalıyoruz.

Bu bağlamda öncelikle romanın kurgulanışına dikkat çekmek istiyoruz: Romanda anı ve günlük tekniği bir arada kullanılmaktadır. Bilindiği gibi anı romanında anlatıcı geçmişteki olayları anlatır; günlük romanda ise şimdiki zaman esastır, anlatıcı yakın geçmişteki olayları yazar ve anlık fikirlerini, duygularını kayda geçirir. Dolayısıyla günlük romanda anı romanla mukayese edildiğinde daha fazla kendine dönük bir durum söz konusudur. Burada Ahmet Celal’in içinde bulunduğu mekânda kendini rahat hissetmediği için defterine sığındığı, kendini soyutladığı görülmektedir. İç monoloğun çok fazla kullanıldığı günlük roman tekniği, anlatıcının en mahrem duygularını, düşüncelerini, gözlemlerini, çevre ve çevredeki insanlarla ilgili görüşlerini, kendi iç hesaplaşmalarını, öfke patlamalarını, normalde hiç kimseye söyleyemeyeceği duygu ve düşüncelerini anlatmasına imkân tanımaktadır. Hem anı hem de günlük türünün özelliklerini taşıyan *Yaban* romanında geçmişle şimdinin bir arada anlatıldığı gözlemlenmektedir. Burada dikkat çekici olan husus, günlük/anı romanda anlatıcının bakış açısı hakim olduğu halde, aşağıdaki alıntılarda göreceğimiz gibi romanda araya eklenen “tirad”lardan dolayı ikinci bir ses/söylem ve bakış açısının olduğu izlenimi doğmasıdır. Bu bağlamda *Yaban*’da iki bakış açısının var olup olmadığı, şayet varsa bunların birbiriyle uyumlu olup olmadığı ve en önemlisi “ima edilen yazar”ın buradaki rolü irdeleyeceğimiz meseleler arasındadır.

Romanı düzenleyen ve kurmaca eserde hiyerarşi bakımından anlatıcının ve diğer unsurların üzerinde yer alan “ima edilen yazar”ın, sunduğu imkânların genişliğinden dolayı günlük/anı roman tekniğini tercih etmesi oldukça anlamlı olmakla birlikte, bu tekniğin tabiatına pek de uygun olmayan “tirad”lar belki de romanın bu kadar çok tartışma konusu edilmesinin temel sebebidir. Ahmet Celal’in defterine yansıttığı bakış açısıyla “tirad”lardaki bakış açısını mukayese edebilmek için romandan alıntılar yaparak meseleyi somutlaştırmak ve yorumlarımızı aktarmak istiyoruz. Ahmet Celal’in defterinin ilk sayfalarını okuduğumuzda rahatlıkla şu çıkarımı yapabiliyoruz: Ahmet Celal, köye yerleştikten sonra yaptığı gözlemler ve yaşadığı olaylar neticesinde köyden ve köylülerden soğumamıştır, bilakis oraya yerleşmeden önce de aynı düşüncelere sahiptir, yani Ahmet Celal’in ideolojisi ve hayat görüşü zaten nettir ve çok önceden oluşmuştur. Yine defterin başından sonuna kadar dikkat çeken ve değişmeyen bir husus da Ahmet Celal’in akıl yürütme biçimidir. Ahmet Celal’in mukayese üzerine kurulu olan bu akıl yürütme biçimi sürekli olarak insanla hayvanı, köylü ile medeniyi, Anadolu insanı ile Batı insanını mukayese eder; köylüleri değerlendirirken hep Batı’yı referans alır ve onları aşağılar. Tiksindiği bu köy ortamında bulunmayı kendisine yakıştıramaz. Zaten Ahmet Celal kolunu kaybedince, yani bir anlamda iktidarsızlaşınca, gücünü kaybedince çaresizlik içerisinde köye sığınmıştır, dolayısıyla istekli bir gidiş söz konusu değildir. Kolunu kaybetmeseydi büyük ihtimal böyle bir tercih yapmayacak, İstanbul’daki yaşamını sürdürecekti. Köye yerleştiği ilk

günlerde köylülerle ilgili içinden geçenleri aktardığı şu ifadeler dikkate değerdir: “Kaç defa, elime bir sopa alıp, bunları önüme katarak kendi ormanlarına doğru sürmek arzusunu duymuşumdur. Fakat sağ kolum yoktu...”⁴². Sürekli olarak sağ kolunu onlar için kaybettiğini vurgulayan, köylünün kayıtsız tavırları karşısında şiddetli bir nefret duygusuyla dolan Ahmet Celal, kendini dünyanın merkezinde ve köylülerden daha üstün gören bir insan portresi çizmektedir. Ancak bir süre sonra köyde “sakatlığın hemen herkese mahsus bir hal”⁴³ olduğunu anlar, aslında burada fiziksel açıdan onlarla aynı durumdadır, ancak duygu ve düşünce dünyası açısından tamamen farklıdır. Köylülerin arasına karışmak istese de bunu başaramaz, etrafını saran görünmez çemberi kıramaz, köylüler ona yaklaşmak istemez. Ahmet Celal, yaşadığı hayal kırıklığını şu şekilde anlatır: “Ve buraya yabancılardan kaçıp geldim; yabancıнын cevrenden kaçıp geldim. Tâ ki, kendi kanımdan, kendi canımdan bu küçük insan cemiyetinin içine karışayım, onunla haşır neşir olayım, onda kimsesizliğimi unutayım diye...”⁴⁴. Bu ve benzeri sözlerden Ahmet Celal’in köylüyle yakınlaşmak istediği, ancak köylülerin onu “yaban” olarak gördüğü ve ona yaklaşımdan çekindikleri sonucu çıkıyor. Ancak ilerleyen kısımlarda sarf ettiği şu cümleler Ahmet Celal’in de onlara aynı gözle baktığını gösteriyor:

Buraya ne yapmaya geldim? Kendi kendimi gurbet iline sürmekten maksadım nedir? Gurbet ili mi? Henüz hiçbir düşman ayağının basmadığı bu arı vatan toprakları bir gurbet ili mi? Ne kadar inkâr edecek olsam gene bu hissimi saklayamayacağım: Mehmet Ali’nin köyüne yaklaştıkça bir şeyden, aziz bir şeyden ayrıldığımı sezinliyorum. Yüreğime bir ağırlık çöküyordu.⁴⁵

Burada bir itirafı karşılaşıyoruz: Ahmet Celal, kendi vatan toprağında sürgünde gibi bir hisse kapılmıştır; köye yaklaştıkça aslında ondan uzaklaşmaktadır. Mehmet Ali, kendisine eve girmesi için seslendiği zaman “ameliyat masasının başına getirilen bir hasta gibi teslimiyetle”⁴⁶ eğilmesi, aslında Ahmet Celal’in isteyerek köye gitmediği, mecbur kaldığı için Mehmet Ali’nin teklifini kabul ettiği fikrini iyice pekiştirmektedir. Kafasında önyargılarla köye giden Ahmet Celal, köye girer girmez köyün “bataklıkta bir uyuz manda gibi koktuğu”nu⁴⁷ söylüyor. Tabii bu kısımlarda Ahmet Celal’in aklından geçenler iç monolog şeklinde defterine yansıtılmıştır. Ancak burada dikkat çekici olan husus, Ahmet Celal’in köy ahalisiyle ilgili gözlemlerini ve düşüncelerini, içeriden birinin yine içeridekileri betimlemesi gibi değil de dışardan birinin içeridekileri betimlemesi gibi aktarmasıdır. Yani aynı vatan toprağında yaşayan insanlar olmalarına rağmen Türk aydınını temsil eden Ahmet Celal ile Anadolu köylüsü, neredeyse hiçbir ortak noktası olmayan bir insan kümesi izlenimi doğurmaktadır. Burada kritik olan nokta Ahmet Celal’in aslında yabancı olmaması, yani dışarıdan biri olmamasıdır. Buradan hareketle bir genelleme yapacak olursak romanda Türk aydınının kendi milletine bakışının bir yabancıнын bakışı gibi verildiğini söyleyebiliriz.

42 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, s. 33.

43 *Age.*, s. 33.

44 *Age.*, s. 34.

45 *Age.*, s. 38.

46 *Age.*, s. 39.

47 *Age.*, s. 39.

Günlük/anı defterinin ilk sayfalarından itibaren Ahmet Celal’in karamsar ve mutsuz bir portre çizdiği görülmektedir. Yerleştiği köy ve çevresini olumsuz bir şekilde betimlemekte, kendisini Anadolu’nun ücra bir köşesinde “diri diri bir mezara gömülmüş gibi”⁴⁸ hissetmekte, hatta bu köyde yaşama eylemini “şuurlu bir intihar”⁴⁹ olarak görüp sürekli kendine sorular sormakta ve içinde bulunduğu durumu anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ahmet Celal, defterinin ilk sayfalarında Anadolu köyünün ne olduğunu önceden de bildiğini söylemekte, ancak ilerleyen sayfalarda köy ve köylülerle temasa geçtiğinde yaşadığı şoku anlatırken sanki ilk defa köy ve köylüyle karşılaşmış bir insan izlenimi uyandırmaktadır, nitekim Anadolu köyünü bilen birinin bu derece şaşırması ve hayal kırıklığına uğraması beklenmeyecek bir durumdur. Yine defterinin ilk sayfalarında insana bakışını ortaya koyan ifadelere yer vererek, insanı “cinsi bozuk bir hayvan”⁵⁰ olarak tanımlamaktadır. Bu kısımlarda Ahmet Celal’in bütün insanlardan nefret eden, onları aşağılık bir varlık olarak gören bir anlayışa sahip olduğu sanılabilir, ancak ilerleyen sayfalarda bunun hiç de böyle olmadığı, yukarıda da belirttiğimiz gibi Ahmet Celal’in sürekli Batı’yı referans alan mukayeseye dayalı akıl yürütme biçiminin Batılı değerleri benimsemiş insanları yücelttiği, köylüleri ise aşağıladığı görülmektedir. Dolayısıyla romanda anlatım tekniği olarak günlük/anı roman tekniğinin ya da stratejisinin seçilmesi anlamlı ve bilinçlidir; bu sayede anlatıcı iç dünyasını, hayat görüşünü, içinde yaşadığı çevre ve insanlarla ilgili gözlemlerini samimiyetle ve korkusuzca defterine yansıtmakta, bir anlamda itiraf etmekte, içini dökmektedir. Tabii Ahmet Celal’in köylülerle ilgili aşağılayıcı ifadelerinin dozu düşünüldüğünde, muhatap alınan kitlenin, yani anlatıcının hitap ettiği ya da varsaydığı kurgusal okuyucunun niteliği de önem kazanır. Burada anlatıcının muhatabı yine kendi sınıfından kişilerdir, köylüler ya da cahil halk tabakasından kişiler değildir. Zaten yapılan benzetme ve göndermelerde sürekli Batılı eserlerin ve değerlerin, Kutsal Kitap’ın, Batı mitolojisinin vb. esas alınması da bunu desteklemektedir.

Ahmet Celal’in köylülerle ilgili duygu ve düşüncelerini aktarırken birden konuyu genelleştirip Türkiye’deki durumla ilgili tespitler yaptığı kısımlar, yani “tihad”lar, yukarıda da belirttiğimiz gibi günlük/anı tekniğinin kendine dönük olma özelliğine aykırı bir nitelik taşımakta, dolayısıyla romanın geneliyle uyumsuz bir tablo çizmektedir. Tabii araya eklenmiş ve günlük/anı defterinin akışını bozan bir nitelik taşıyan nutuk havasındaki bu “tihad”ların anlatıcısı yine Ahmet Celal’dir. Ancak bu fikirlerin “ima edilen yazar”a ait olup olmadığı tartışma konusu edilebilir. Yukarıda belirttiğimiz gibi ima edilen yazarın “anlatıcı” işlevinde olması söz konusu değildir, ancak metindeki ideolojiden sorumlu olan bu sanal ya da soyut varlık, “tihad”ların arkasındaki güç olarak değerlendirilebilir. Kurmaca bir eserden bahsettiğimiz için bu fikirleri gerçek yazara, yani Yakup Kadri’ye değil, “ima edilen yazar”a atfetmek durumundayız. Tabii Yakup Kadri ile “ima edilen yazar”ın görüşlerinin uyumlu olup olmadığı ayrı bir tartışma konusu olabilir. Bizim burada cevaplayacağımız soru, “ima edilen yazar”la anlatıcının fikirlerinin birbiriyle uyumlu olup olmadığıdır.

48 Age., s. 31.

49 Age., s. 31.

50 Age., s. 32.

Ahmet Celal'in kendine dönük düşünce ve tecrübeleriyle "tirad"lardaki genelleyici nutuk söylemi arasındaki ilişkiyi, romandan örnekler eşliğinde açıklamak istiyoruz. Ahmet Celal, Mehmet Ali'nin köye döndükten sonraki değişimini, yani yeniden köylüleşmesini değerlendirirken, kendisinde de aynı durumu gözlemliyor, yani köylüleştiğini fark ediyor ve bu olayı çevrenin kişi üzerindeki etkisine bağlayarak şunları söylüyor: "Talim, terbiye, iyi örnek, bunların hepsi geçici şeylerdir. Ve çevre değiştirmedikçe, insanın değişmesine imkân yoktur. Bu küçük mülâhazadan, Türkiye'deki yenilik ve garpcılık hareketlerinin neden başarısızlığa uğradığı sorununa kadar çıkabiliriz."⁵¹ Bu kısım her ne kadar dışarıdan bir müdahale gibi algılsa ve üslup açısından metnin bütünüyle uyumsuz gibi görünse de aslında rahatlıkla Ahmet Celal'e atfedilebilecek düşüncelerdir. Köylülerin onu "yaban" olarak gördükleri için ondan kaçmaları üzerine Ahmet Celal'in kaleme aldıkları yine aynı duruma örnektir:

Bir gün... bir gün, onlara, ispat edebilecek miyim ki, ben bir 'yaban' değilim? Benim damarlarımdaki kan onların damarlarında işleyen kandır. Aynı dili söylemekteyiz. Aynı tarihi ve coğrafi yollardan, hep birlikte gelmişizdir. İspat edebilecek miyim ki, aynı Allah'ın kuluyuz! Aynı siyasi mukadderat, aynı sosyal bağlar, bizi kardeşlik, evlâtlık, analık babalık üstünde bir yakınlıkla birbirimize bağlamıştır... Gün geçtikçe daha iyi anlıyorum: Türk 'entelektüel'i, Türk aydını, Türk ülkesi denilen bu engin ve ıssız dünya içinde bir garip yalnız kişidir... Kendi vatanı addettiği memleketin dibine doğru ilerledikçe, kendi kökünden uzaklaştığını hissediyor... Her memleketin köylüsüyle okumuş yazmış zümresi arasında, aynı derin uçurum var mıdır, bilmiyorum! Fakat okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasındaki fark bir Londralı İngilizle bir Pencaplı Hintli arasındaki farktan daha büyüktür.⁵²

Ahmet Celal, Mehmet Ali'nin kardeşi İsmail'le ilgili gözlemlerini ve hislerini samimiyetle aktardıktan sonra yine bu kısımın çok da uyumlu görünmeyen şu nutuk araya giriyor: "Zavallı köylü çocuğu! Sen, iki üvey ananın yavrususun. Biri demin seni döven anandır, öbürü de seni her gün döven, doğduğun günden beri, her gün döven yurdundur. İkisinin acısı arasında, böyle kavrulup gitmişsin."⁵³ Bu ve benzeri kısımlardaki bakış açısı "ima edilen yazar" a atfedilse bile sonuç değişmez, çünkü temelde anlatıcı ile "ima edilen yazar"ın benimsediği ideoloji, bakış açısı, hayat görüşü, norm ve değerler aynıdır. Ayrıca gerek anlatıcının, yani Ahmet Celal'in gerekse "ima edilen yazar"ın muhatabı Türk aydınıdır, yani "ima edilen yazar"ın mukabilinde yer alan "ima edilen okuyucu" bellidir, zaten özellikle tiradlarda hitap edilen kitleye açıkça gönderme de yapılmaktadır. Romanda aydın zümresinin muhatap alındığını, dolayısıyla ima edilen okuyucu olarak Türk aydınlarını gösterebileceğimizi kanıtlayan bir örnek vermek istiyoruz: "Lâkin işte görüyorum ki, bir çanak suda bir damla zeytinyağı gibiyim. Ne karışıyorum, ne de dibe çökebiliyorum. Bize, bunun için toplumun kaymağı diyorlar galiba."⁵⁴ Buradaki "biz" ve yine şu örnekte göreceğimiz "Türk aydını"na sesleniş,

51 Age., s. 42.

52 Age., s. 55.

53 Age., s. 58.

54 Age., s. 95.

Ahmet Celal'in ve hiyerarşi bakımından onun üzerinde yer alan ima edilen yazarın zihniyetinin “biz” ve “ötekiler”, yani Türk aydını ve Anadolu köylüsü şeklinde ikiye ayrıldığını, muhatap alınan ya da alınması gereken kitlenin de Türk aydınları olduğunu göstermektedir:

Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin! Bu viran ülke ve yoksul insan kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa halinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de gelip ondan tiksirmek hakkını kendinde buluyorsun. Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı; aydınlatamadın. Bir vücudu vardı; besleyemedin... Onu hayvanî duyguların, cehaletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın... Şimdi, elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin?... Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir.⁵⁵

Anadolu'nun içinde bulunduğu durumdan Türk aydınını sorumlu tutan bu “tirad”, aslında içinde bir “kibir”i, Türk aydın sınıfının Anadolu halkından daha üstün olduğu, onu çekip çevirmekle sorumlu olduğu fikrini de barındırmaktadır. Ahmet Celal'in köyün içinden geçen topçu müfrezesine mensup üç subayla ayaküstü sohbet ettikten sonra söyledikleri de sınıf farkına vurgu yapması, biz ve onlar ayrımını hissettirmesi açısından dikkat çekicidir: “Bu çeşit buluşmalar, bu çeşit tesadüfler, kendi sınıfımızdan insanların bu gelip gidişleri bendeki yalnızlık duygusunu tazelemekten başka bir şeye yaramıyor... Niçin, onlarla daha uzun, daha derinden, daha candan konuşmadım?”⁵⁶. Bu bağlamda tiradlar da dahil olmak üzere romanın genelinde çoğunlukla tutarlı bir bakış açısı görülmektedir; köylüye karşı takınılan tavır pek değişmemektedir. Ancak Anadolu ordusunun genel bir taarruza geçeceği söylentilerini duyunca Ahmet Celal'in heyecanlanarak Türk köylüsünü övmesi, sanki fikirlerini değiştirmiş gibi bir izlenim uyandırmaktadır: “Lâkin, çıplak ayaklı, çıplak göğüslü köylüler, gülle ve kurşun taşıyan kağnıları önlerine katmış gidiyorlar... Türk köylüsü, top arabalarını kendi yorganına sarıp taşıyor, işte, bunun için inanmalıdır.”⁵⁷. Buradaki pozitif tavır, metnin bütünüyle pek de uyumsuz, burada belki de durumu “idealize etmek” ya da olması arzulan şeyi bir anlık heyecanla dile getirmek söz konusudur. Netice itibarıyla hem Ahmet Celal'in bakış açısının hem de köylülerin tavrının birdenbire değişmesi pek gerçekçi görünmemektedir. Nitekim bu heyecan, bir süre sonra sönecektir; Ahmet Celal, yine Anadolu'yla ilgili hayal kırıklığını anlattıktan sonra “Burada, ben, vatan delisi millet divanesi; burada, ben harp malûlü Ahmet Celâl yapayalnızım.”⁵⁸ diyecektir. Zaten kendi toplumuna ne kadar yabancı ve uzak olduğunu, ayağına takılan Amerika menşeli konserve kutusunu eline alıp “adeta bir eski âşınayı görür gibi”⁵⁹ hissedince anlamıştır.

Ahmet Celal'in sürekli olarak içine düştüğü durumla ilgili kibir dolu değerlendirmeler yapması dikkat çekmektedir:

55 Age., s. 149.

56 Age., s. 177.

57 Age., s. 132, 133.

58 Age., s. 149.

59 Age., s. 97.

Ben Celâl Paşa'nın oğlu Ahmet, İstanbul'un en muhteşem konaklarından birinde doğup ve parıltılı hülya iklimlerine doğru kanat açıp uçtuktan sonra kanatlarımın biri kırılmış olarak buraya düştüm. Otuz iki yaşında bir emekli asker, bütün geleceği geride kalmış bir sakat delikanlı, şimdi burada...⁶⁰

Yine Ahmet Celal'in tepeden bakışını, köylüyü ikinci sınıf insan olarak görüşünü örneklemesi açısından Mehmet Ali'nin kardeşi İsmail'le ilgili düşüncelerini alıntılarını istiyoruz: "Oysa, küçük İsmail, bana karşı hâlâ ilk geldiğim geceki yabancılığı, uzaklığını muhafaza etmektedir. Ona, dostluk ve sevgi göstermiyor muyum? Eski çamaşırlarımı hep ona vermiyor muyum? Avucuna ikide bir paralar sıkıştırmıyor muyum? Yaptığım iyiliklerin hiçbiri, hiçbiri onu bana meylettirmiyor!"⁶¹. Aslında romanın genelinde, Ahmet Celal'in olumlu şeyleri sahiplenen, olumsuzlukları ise köylüye yükleyen tavrıyla adeta bütün faziletleri bünyesinde toplamış bir aydın portresi çizdiği görülmektedir: "Yüreğim bir defa daha sevinçten ağzıma geliyor. Güya bütün bu asayiş, düzeni sağlayan benmişim gibi bir gurur ve iftihar duyuyorum."⁶²; "Anadolu köylüsünün zahire ambarları bomboş, fakat Türk entellektüel yedi devlete harp açmıştır."⁶³.

Ahmet Celal'in köyde gözlemediği kadınlarla ilgili hayal kırıklığı ve yine bu kadınlarla ilgili sarf ettiği sözler de Batılı değerleri benimsemiş bir entelektüelden beklenmeyecek derecede ilkel bir izlenim uyandırmaktadır: "Buraya geldiğim günden beri, kadın veya kız denilmeğe lâıyk tek bir yaratık dahi görmedim"⁶⁴ dedikten sonra Mehmet Ali'nin düğününde gözleme şans bulduğu köylü kadınlarıyla ilgili değerlendirmesi şu şekildedir: "Çoğu biçimsiz, bücür, yusuvarlak veya lüzumundan fazla iri olmakla beraber aralarında kat kat kumaş yığınlarına rağmen, insana narin, körpe ve tumbul hissini veren vücutlar da yok değil. Fakat, bunların ellerine, ayaklarına bakılınca o hafif tatlı his hemen dağılıveriyor."⁶⁵.

Ahmet Celal, yine defterinin diğer kısımlarında olduğu gibi bu spesifik gözlemlerden hareketle bir genellemeye giderek şu sonuca ulaşmaktadır: "Anadolu'da, köylü kadını şuhluktan, naz ve işveden o kadar yoksundur ki, onların hangi biriyle, böğür böğüre, koyun koyuna yatsan, vücudumun hiçbir şey duymayacağını tahmin ediyorum. İhtimal ki, çok da fena kokarlar."⁶⁶. Ahmet Celal, bütün bu olumsuz görüşleri sıraladıktan sonra bir köylü kıızıyla yaşadığı macerayı aktarır. Bunaldığı bir zamanda köyün dışına doğru yürürken bir dere kenarında Emine isminde genç bir köylü kıızıyla karşılaşır, kız onu görünce kaçır, ancak Ahmet Celal kızdan çok etkilenir, bir anda karamsar ruh hâli yerini tatlı bir heyecana bırakır. Ancak yaşadığı duyguyu aşk olarak tanımlamayı reddeden Ahmet Celal, kendisiyle ilgili şu itirafta bulunur: "Benim aşklarım, daima birer cinsiyet buhranından ibaret

60 Age., s. 94.

61 Age., s. 96.

62 Age., s. 104.

63 Age., s. 105.

64 Age., s. 52.

65 Age., s. 53.

66 Age., s. 54.

kaldı. Bunda, çiftleşme mevsiminde muhtelif krizlere düşen bazı hayvanlardan farksızdım.”⁶⁷. Genel olarak deftere yazdıklarından anlıyoruz ki Ahmet Celal sadece cinsel dürtülerle, cinsel ihtiyacını karşılamak amacıyla Emine’nin peşine düşüyor; diğer köylü kızlarına göre daha narin ve işveli olması onu cezbediyor. Ancak Batılı değerleri benimsemiş bir Türk aydını olan Ahmet Celal’in Emine’yle ilgili kurduğu hayaller, kadına hizmetçi rolü biçen bir tavır içermekte, bu açıdan da köylüyü cahil bulup adam etmeye çalışan aydın portresiyle çelişki oluşturmaktadır: “Emine, İsmail’den vazgeçip benim olsa, onu önce bir iyi yıkardım... Ve onu konuşmaktan menederdim. Yalnız, sık sık gülmesine ve hayreti, öfkeyi, inadı, şuhluğu ifade eder nidalar koyuvermesine izin verirdim. Yemeğimi, o pişirsin, hizmetime o baksın isterdim.”⁶⁸. Yine Emine’yi Van kedisine benzettiği kısmı da alıntılanak istiyoruz: “Ona da bir Van kedisi gibi tabiatın canlı bir süsü denilemez mi? Emine’m, o da bir Van kedisinden daha akıllı değildir. Bunun konuşmasının öbürünün miyavlamasından farkı ne?”⁶⁹. Ahmet Celal, ilgi duyduğu köylü kızı Emine’nin İsmail’le ilişkisi olduğunu öğrenince defterine şunları yazar: “Burada ben, İstanbul’daki kadar azap ve işkence içindeyim. Taş, toprak, su, insan, hayvan burada her şey benim aleyhimdedir. Ve bende bütün bu düşman unsurlara karşı mücadele etmek gücü yok. Durmadan eziliyorum. Durmadan eziliyorum.”⁷⁰. Burada Ahmet Celal’in İstanbul’daki yabancı düşman kuvvetleriyle kendi milletinden insanları, Anadolu köylüsünü aynı kefeye koyarak düşman olarak algıladığı görülmektedir. Belki biraz da kolunu kaybetmenin verdiği acizlik duygusuyla kendini ezik hissetmekte ve bunu nefret şeklinde dışavurmaktadır. Emine ile İsmail’in ilişkisi karşısında yaşadığı kıskançlığı ifade ederken yine her zamanki kibirli, üstten bakan tavrı dikkat çekmektedir: “Hey Allahım, Emine’yi İsmail’den kıskanıyorum. Ben Celâl Paşa’nın oğlu Ahmet, emir erim Mehmet Ali’nin kardeşi bücür İsmail’i kıskanıyorum. Boğazını sıkıp öldüresiye kıskanıyorum.”⁷¹.

Şimdi de *Yaban* romanıyla ilgili en çok tartışılan hususlardan birine, yani romanda köylünün Kurtuluş Savaşı karşısındaki kayıtsız tavrının eleştirilmesi meselesine değinmek istiyoruz. Dikkat edilirse köyde yaşamaya başladıktan sonra Ahmet Celal’i asıl sarsan şey, köylünün Mustafa Kemal ve onun öncülüğünde yürütülen bağımsızlık mücadelesi karşısındaki kayıtsız tavrıdır. Köy kahvesinde yapılan sohbet esnasında Ahmet Celal “destanı kıssalarla onları heyecana getirmeğe çalışsa da”⁷² sonuç değişmemiş, köylülerde en ufak bir heyecan uyanmamış, oralı bile olmamışlardır. Esasında burada Ahmet Celal’in kendine lider rolü biçtiği, sözü dinlenen bir otorite olmak istediği, köylüye tepeden baktığı ve onları adam etme çabası içinde olduğu görülmektedir. Köyde sözü geçen ve herkesin her konuda akıl danıştığı Salih Ağa, Ahmet Celal’i çok rahatsız eder, hatta kendi emir eri olan Mehmet Ali’nin bile Salih Ağa’ya itibar etmesi onu şaşırtır.⁷³ Aslında Ahmet Celal’i üzen şey, köylünün kendisi gibi kültürlü bir insan yerine cahil bir adam olan Salih Ağa’yı dikkate almasıdır. Ahmet Celal, Salih

67 Age., s. 67.

68 Age., s. 136.

69 Age., s. 137.

70 Age., s. 112.

71 Age., s. 113.

72 Age., s. 44.

73 Age., s. 45.

Ağa'nın yerine geçmek, köylüye akıl vermek ve onları yönlendirmek istemektedir. Ancak Ahmet Celal köylülere savaş meydanında vatanı savunmak için "Haydi gidelim" dediğinde köylülerden birinin "Sen ne duruyorsun?"⁷⁴ demesi üzerine yaşadığı şok, ona bir anlamda geri adım ettirir. "Hepsine ayrı bir saygı ve boyun eğme ile bakıyorum"⁷⁵ derken eski kibirinden eser kalmamış gibidir. Ancak bir süre sonra yine eski duyguları canlanır, köylünün düşmana karşı kayıtsız tavrı karşısında yine öfkelenir. Köye düşmanın girdiğini fark edince düşman yerine köylülerin nereye gittiğini merak etmesi de ilginçtir: "Düşmanın gelişi beni hemen hiç meşgul etmiyor. Zihnim durmadan, bu iki suale cevap vermeye çalışıyor. Mutlaka benden gizli söz birliği edip kaçmış olacaklar. Beni düşman önünde tek başıma bırakarak..."⁷⁶. Düşman ordularının önüne atılma hayalleri kuran Ahmet Celal'in düşman köye girince evinin kapısını kilitleyip pencereleri kapatması da ironik bir durumdur. Bu durumu kendine izah edemeyerek kendi kendine "Hani, düşman önüne asker elbiselerimi giyerek ve kılıcımı takarak çıkacaktım?"⁷⁷ sorusunu soran Ahmet Celal, daha sonra bu tedbirlerin beyhude olduğunu anlayıp kapıyı ve pencereleri açar.

Ahmet Celal'in köyün düşman kuvvetleri tarafından işgal edildikten sonra defterine yazdıkları da yine kibirli bir tavır içermektedir:

Oysa ben, bundan sonrası mutlaka okunsun istiyorum. Çünkü Anadolu savaşı, bağımsızlık mücadelesi denilen büyük facianın, büyük destanının tarihe intikal etmeyecek olan tarafları yalnız bu defterde yazılıdır. Eğer, bir hiyanet eli, bir silgi lastiği alıp kurşun kalemiyle çizilmiş bu eğri büğrü satırlar üstünden geçecek olursa gelecek kuşaklar kendi memleketlerine ait birçok acı gerçeklere ermek vasıtasından mahrum kalacaktır. Artık, bu benim hikâyem olmaktan çıkmıştır. Burada, kendime ait olan kısımları bile ben, artık bir başkasının macerası gibi anlatıyorum...⁷⁸

Burada hem günlük tekniğine uygun bir şekilde mahrem ve bireysel bir tavır, hem de destansı bir hava sezilmektedir. Zaten Ahmet Celal'in defterin sonlarına doğru kendini mitleştirdiği ve hamasi nutuklar çektiği görülmektedir. Tabii köylünün Türk aydınından ziyade düşmana itimat etmesi de ilginçtir, nitekim Anadolu halkını Türk aydınlarından çok daha iyi analiz eden düşmanın ikna stratejilerinin daha etkili olduğu da romanda dikkat çeken hususlardan biridir. Türk aydınına temsil eden Ahmet Celal'in, Salih Ağa'yı düşmandan yana olduğu için döverken⁷⁹, aynı tavır düşman askerlerine karşı sergilememesi de Türk aydınına göre asıl düşmanın Avrupa değil cahil köylü olduğunu göstermektedir. Ahmet Celal'in köylülerle ilgili umutsuzluğunu "Felâket bile bizi birleştiremedi. Aramızdaki, benimle onlar arasındaki uçurumu belki, daha ziyade derinleştirdi."⁸⁰ şeklinde ifade etmesi de bu fikri desteklemektedir.

74 Age., s. 196.

75 Age., s. 197.

76 Age., s. 205.

77 Age., s. 206.

78 Age., s. 213.

79 Age., s. 220.

80 Age., s. 225.

Defterini zor savaş koşullarında bile saklayan Ahmet Celal: “Hayatımın son dakikasına kadar başımdan ne gelip, ne geçecekse bu küçük kalemle bu kapsız deftere yazacağım. Gece karanlıkta, bu millî facianın bütün esrarını buraya dökeceğim, onu bir taşın altına bırakacağım.”⁸¹ dedikten sonra defterin bir subayın eline geçtiğini tahayyül ederek şu temennide bulunuyor:

Subay, defterin yapraklarını yavaş yavaş çevirmeye başlayacaktır... Ondan ricam şudur ki, burada bana bir yabancı muamelesi ettikleri, beni kendilerinden sanmayı daima manevî bir ezaya mahkûm kıldıkları için köylülere bir öfke bağlamasın. Onları, ben küçük sığırtmacın ölüsü başında affettim. Ve bu umumî facia anında hepsine, hattâ Salih Ağaya bile hakkımı helâl ediyorum. Bunların hiçbiri “ne yaptığını” bilmiyor. Eğer, bilmiyorlarsa kabahat kimin? Kabahat, benimdir. Kabahat, ey bu satırları heyecanla okuyacak arkadaş; senindir. Sen ve ben onları, yüzyıllardan beri bu yalçın tabiatın göbeğinde, herkesten, her şeyden ve her türlü yaşamak zevkünden yoksun bir avuç kazazede halinde bırakmışız. Açlık, hastalık ve kimsesizlik bunların etrafını çevirmiştir. Ve cehalet denilen zifiri karanlık içinde, ruhları, her yanından ötürü bir zindanda gibi mahpus kalmıştır. Bu zavallı insanlardan, sevgi, şefkat ve insanlık namına, artık ne bekleyebiliriz?⁸²

Dikkat edilirse bu kısımlarda yine günlük üslûbundan çıkılarak “tirad”lardaki nutuk havasına dönüldüğü ve Türk aydınlarına hitap edildiği görülmektedir.

Romanın son kısmı da yine Ahmet Celal’in çizdiği çelişkilerle dolu aydın portresini destekleyen bir nitelik taşımaktadır. Düşman askerlerinin köyü yağmaladığı esnada Ahmet Celal ile Emine arasında bir yakınlık oluşmuş ve Ahmet Celal, Emine’nin bakışlarından “Beni kurtar” anlamı çıkarmıştır. Emine’nin bakışlarının verdiği heyecanla köylünün açlık ve sefaletten kıvranan hâlini bir kenara bırakan Ahmet Celal şunları söyler:

Bütün bu kaygılardan ne kadar uzağım! Artık, mide, kursak diye bir şeyim yok. Yalnız ruhtan, histen, sevgiden ibaret ateş haline girmiş bir düşünceyim ve uçuyorum, uçuyorum ve bu yanmış köyün külleri arasındaki bu küçücük insan kümesi, bana bozulmuş bir yuva kenarında bir karınca birikintisi gibi görünüyor. Ben ve Emine bunların üstünde karşılıklı iki alev parçası gibi uçuyoruz.⁸³

Emine’yle kaçma hayali, Ahmet Celal’i bazı köylülerin düşmanla işbirliği yapması karşısında bile kayıtsızlığa sevk etmiştir. Artık onun tek derdi Emine’yi alıp oradan kaçmaktır. Ahmet Celal, düşman askerleri kadınlara sarkıntılık yaptığı esnada çıkan arbedeyi fırsat bilerek Emine’yi kalabalığın arasından çıkarır ve birlikte mezarlığa doğru koşmaya başlarlar. Ancak ikisi de vurulmuştur ve Emine’nin yarası daha kötü durumdadır. Zar zor mezarlığa ulaşırlar. Emine, Ahmet Celal’in de vurulduğunu fark eder ve bir haykırış koparır. Bu kısımda Ahmet Celal’in defterine yazdıklarını alıntılanmak istiyoruz:

81 Age., s. 238.

82 Age., s. 239.

83 Age., s. 251.

Emine bir hemşire şefkatiyle, karanlığın içinden, ellerini bana doğru uzattı. Gerçi ne yapacağını bilmiyordu. Gerçi, bu eller, benim vücudum üstünde boş yere dolaşıyordu. Gerçi onlarda, ne bir İstanbul hanımının ellerindeki beyazlık ve yumuşaklık vardı, ne de bir zambak gibi güzel kokulu idiler. Fakat, kana bulanmış toprak içinden bana doğru uzanan bu katı, sert derili, beceriksiz eller ölümle dirim arasında bulunduğumuz şu anda, bana bütün acımı unutturmuş, bedenimi kasıp kavurmakta olan hummaya bir uhrevî zevk vermişti.⁸⁴

Ahmet Celal, Emine'yle biraraya gelince bütün dertlerini unuttur, “serin bir rüyaya” dalar:

Bu rüyada, Türk köylüsü ile Türk entellektüeli arasındaki acıklı davadan hiçbir eser kalmadığını gördüm. Emine'nin bir ağaç dalına benzeyen kolları benimle o husumet ve ilgisizlik dünyası arasında kalın ve sağlam bir bağdı. Köyde geçirdiğim iki üç yıllık zaman içinde, bana bir cehennem azabı çektiren bütün tiksintilerim, öfkelerim, gayızlarım, isyanlarım, umutsuzluklarım sağ böğrümdeki yaradan sızan kanlarla beraber akıp gidiyor... Öyle bir rahatlık, öyle bir rahatlık hissediyorum ki...⁸⁵

Burada Türk köylüsü ile Türk entellektüelinin barışmasının imkansız olduğu, bunun ancak rüyada gerçekleşebilecek bir şey olduğu fikri vurgulanmaktadır. Zaten romanın sonunda Emine'nin yarası ağır olduğu için Ahmet Celal yalnız başına yola koyulur ve defterinin son satırlarını karalar: “Bize, gene yalnız yol göründü. Bu defteri Emine'ye teslim edip tek başıma, yarı aç, yarı çıplak ve böğrümde kanım sızarak bitmez tükenmez uzaklara doğru yürüyeceğim.”⁸⁶. Romanın sonuyla ilgili birincisi, Türk aydınını temsil eden Ahmet Celal'in mitleştirildiği, her şeye rağmen yola devam ettiği, mücadeleyi bırakmadığı; ikincisi ise tam tersi köylüyü kaderine terk ettiği, bencil davrandığı, aslında köylüye karşı hislerinin samimiyetsiz olduğu yönünde iki farklı değerlendirme yapılabilir.

Sonuç

Yakup Kadri, genel olarak bütün romanlarında içinde yer aldığı topluluğun, yani aydın sınıfının kültürel kodlarını yansıtmaya eğiliminde olmuştur. *Yaban* romanı da buna tipik bir örnek oluşturmaktadır. Romandaki ideolojinin sorumlusu olan “ima edilen yazar”, köylüye tepeden bakan, onu eğitilmesi ve yönlendirilmesi gereken cahil bir topluluk olarak gören bir suret taşımaktadır. “İma edilen yazar”ın romana belki de Ahmet Celal'in sert ve acımasız söylemini yumuşatmak ya da dengelemek için eklediği “tirad”lar iki farklı söylem ortaya koysa da temelde her iki söylemin arkasındaki bakış açısı da birbiriyle uyumludur. Yakup Kadri her ne kadar köylüleri aşağılamak ya da onlara tepeden bakmak gibi bir amaç taşımadığını iddia etse de, romanı okuduğumuzda anlatıcı ile “ima edilen yazar”ın aynı görüşte birleştiğini, Türk aydınını suçlayan “tirad”ların da “biz” ve

84 Age., s. 260.

85 Age., s. 260, 261.

86 Age., s. 262.

“onlar” şeklinde bir ayırım ve köylüye tepeden bir bakış içerdiğini görebiliyoruz. Her ne kadar ikili bir söylemle kurgulanmış olsa da romanın arkasındaki ideoloji tektir. Nutuk niteliği taşıyan, anı/günlük defterinin yapısına ve söylemine uymayan “tirad”ların da “ima edilen yazar”ın ideolojisine hizmet etmek üzere eklendiği aşikârdır. Tabii romandan çıkardığımız “ima edilen yazar” imgesinin gerçek yazarla uyuşup uyuşmadığı tartışılabilir. Buradaki tartışmaların temel sebebi, Yakup Kadri’nin kendi eseriyle ilgili değerlendirme yapması, ancak bu değerlendirmenin romandan çıkardığımız “ima edilen yazar” imgesiyle çelişmesidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kurmaca eserdeki fikirlerden gerçek yazar değil, “ima edilen yazar” sorumludur; söz konusu fikirler gerçek yazarın fikirleriyle uyuşabilir de, uyuşmayabilir de...

KAYNAKÇA

- Abbott, H. Porter, *The Cambridge Introduction to Narrative*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Booth, Wayne, *The Rhetoric of Fiction*, 2. Baskı, Chicago University Press, Chicago 1983.
- Chatman, Seymour, *Coming to Terms: The Rhetoric of Narrative in Fiction and Film*, Cornell University Press, Ithaca/London 1990.
- _____, *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*, Cornell University Press, Ithaca 1978.
- Ender, Muzaffer, *Milli Edebiyat ve Sonrası*, Yeni Matbaa, İstanbul 1967.
- Enginün, İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002.
- _____, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.
- Hayber, Abdülkadir, *Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri'nin Romanlarında Nesil Çatışmaları*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Yaban*, haz. Atilla Özkırımlı, 15. Basım, Birikim Yayınları, İstanbul [1932] 1981.
- Kindt, Tom ve Hans-Harald Müller, *The Implied Author*, de Gruyter, Berlin/New York 2006.
- Kudret, Cevdet, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman II*, Varlık Yayınları, İstanbul 1967.
- Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Neumann, Birgit ve Ansgar Nünning, *An Introduction to the Study of Narrative Fiction*, Klett Lerntraining GmbH, Stuttgart 2008.
- Phelan, James, *Experiencing Fiction: Judgments, Progressions, and the Rhetorical Theory of Narrative*, The Ohio State University Press, Columbus 2007.
- Prince, Gerald, *A Dictionary of Narratology*, University of Nebraska Press, Lincoln/London 2003.
- Rimmon-Kenan, Shlomith, *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, Routledge, London/New York 2002.
- Schmid, Wolf, "Implied Author", *Handbook of Narratology*, Peter Huhn, John Pier, Wolf Schmid ve Jörg Schonert (Ed.), de Gruyter, Berlin/New York 2009, s. 161-174.
- _____, *Narratology: An Introduction*, de Gruyter, Berlin/New York 2010.
- Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt 2, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 591-595.
- Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı I*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2001.
- Yalçın, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

OLUMLU KAHRAMANIN YENİLGİSİ: TANABAY VE SANTIAGO

DEFAULT OF POSITIVE HEROES: TANABAY AND SANTIAGO

Kemal GÖZ*

Öz

1934 yılında yapılan Sovyet Yazarlar Birliği Kurultayı'ndan sonra roman türünde verilen eserlerde olay örgüsünün büyük çoğunluğu olumlu kahramanlar üzerine kurulmuştur. Olumlu kahramanlar toplumda örnek oluşturabilecek şekilde donatılarak ortaya çıkarılmıştır. Bu yazıda Cengiz Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* romanındaki Tanabay ile Ernest Hemingway'in *Yaşlı Adam ve Deniz* romanındaki Santiago'nun benzeri yapıdaki yenilgileri ve karşı mücadeleleri anlatılmaktadır. Tanabay hiç kimsenin yapmak istemediği çobanlık görevini yerine getirmek için çalışmış, Santiago da canı pahasına kılıç balığını kıyıya çıkarmaya uğraşmıştır. Romanlarda dikkat çeken unsurlar Gülsarı ve kılıç balığıdır. Kılıç balığı, Santiago'nun kaybolan itibarını geri kazandıracaktır. Gülsarı ise Tanabay'in inandığı değerlere ulaşmada uzağı gösteren teleskop niteliği taşımaktadır. Bir başka benzer imge ise kolhoz ve köpek balığıdır. Kahramanlar roman boyunca bu unsurlarla mücadele eder. Aytmatov'un eserlerinde üzerinde durduğu bir nokta da kültürdür. *Elveda Gülsarı*'da Gülsarı Kırgızlardaki at kültürünün temsilcisidir. 1934 kongresinden sonra Sovyetler Birliği'nin dünyaya bakışı altyapının üstyapıyı şekillendirdiği doğrultusundadır. Köpek balığı ile mücadele eden Santiago'nun ne yaparsa yapsın yenik düşmesi de bunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Elveda Gülsarı*, Aytmatov, *Yaşlı Adam ve Deniz*, Hemingway, olumlu kahramanlar, toplumcu gerçekçilik

Abstract

After 1934 congress, the majority of the plot was based on positive heroes. Positive heroes were revealed by being equipped to be as the role model of the society. In this article, the struggles of Tanabay in Chinghiz Aitmatov's *Farewell Gulsary* novel and Santiago in Ernest Hemingway's *The Old Man and the Sea* novel in a parallel structure are described. Tanabay worked as a shepherd who nobody wanted to do, and Santiago tried to bring the swordfish ashore at the cost of his life. The notable elements in the novels are swordfish and *Gulsary*. The swordfish will restore Santiago's lost reputation. *Gulsary*, on the other hand, is a telescope in reaching the values that Tanabay believes. Another similar image is shark and kolkhoz. Heroes fights these elements throughout the novel. Another point is that Aitmatov emphasizes in his works is culture. He is also the representative of the horse culture in Kyrgyz. The perspective that sees the world in the Soviet Union after the 1934 congress is that the infrastructure is shaping the superstructure. Santiago's defeat, no matter what he does, is considered to be an indication of this.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karaman / Türkiye, kemaloz@kmu.edu.tr

Keywords: *Farewell Gulsary*, Aitmatov, *The Old Man and the Sea*, Hemingway, positive heroes, socialist realism

Giriş

Toplumcu gerçekçilik (sosyalist gerçekçilik) 1934 kongresinde Stalin döneminde uygulanacağı son hâlini aldığı anda toplumun ön planda olduğu, insana değer veren ve gelecekte gelen ışıkla anın aydınlatıldığı şematik bir yapı oluşturulmuş ve özellikle roman türünde olay örgüsünün üzerine bindiği yükün tamamı olumlu kahramana yüklenmişti. Gorki olumlu kahramanları şöyle tarif eder: “Sosyalist kültürün yaratıcısı olan insanımız, roman ve hikâyelerimizdeki kahramanlardan çok daha büyük, çok daha yücedir. Edebiyatta, bu insan olduğundan da büyük ve yüce gösterilmelidir. Bu sadece yaşamın değil, sosyalist gerçekçiliğin de gereğidir.”¹

Olumlu kahramanlar her hâlleri ile topluma örnek olabilecek kadar donanımlıydılar. Bunun nedeni Sovyetlerin sanatı tarif edişi ile yakından ilgilidir. Sosyalist bir toplumda sanat insanın ihtiyacını karşılamalıydı.² Lunaçarski’ye göre “Sanat sanat içindir” düşüncesi, yani hoş bir müziği dinlemek ya da güzel bir renk bileşimini izlemek gibi insanın yaşamsal ödevleriyle ilgili olmayan sanat, yaşamları derin bir içerikten yoksun olan ya da o içeriğe küçümseyerek bakan kimselerde değer görüyordu. Sanata bu anlamı yükleyenler burjuva sınıfı idi. Burjuva sınıfı günlük yaşantısında proletaryanın (işçi sınıfı) uğraşmak zorunda kaldığı sorun ve kaygılardan uzak bir yaşam sürüyordu. Zihni günlük hayatın sorunlarından uzak, yarı asalak yaşayan bu ayrıcalıklı sınıfın hayatı boşalmıştı ve bir kuyuyu andıran bu boşluğu doldurabilmesi ve yaşamı anlamlandırabilmesi için bir olguya ihtiyacı vardı.³ Sanat, burada hayatı boşalmış olan burjuvanın zamanını çok ince, büyüleyici ve hafif bir biçimde geçirmesini sağlıyordu. Eğlendirici, oyalayıcı sanat burjuvanın vazgeçilmez aracıydı. Oysaki Sosyalist bir toplumda işçiler tiyatroya eğlenmek için değil, oradan daha iyi, daha kuvvetli çıkmak için giderlerdi.⁴ Bu bağlamda Stalin’in sağ kolu ve ideoloğu Jdanov, şair Anna Ahmatova’yı ağır bir şekilde eleştirirken bireysel edebiyatın Sovyetlerde asla yer almaması gerektiğini sert bir üslupla şu şekilde açıklamıştır:

Melekler bahçesi üzerine,
Mucizeler yaratan ikona üzerine yemin ederim,
Yemin ederim ateşli aşkımızın meyvesi, çocuğumuz üzerine...
İşte bayağı, sığ, kişisel yaşantısı, değersiz deneyleri ve dinsel gizemci erotizmiyle Anna Ahmatova budur! Onun şiirleri halktan çok uzaktır.⁵

1 Maksim Gorki, “Maksim Gorki”, *Sanatta Sosyalist Gerçekçilik*, çev. Feyyaz Şahin, Parşömen Yayınları, İstanbul 2011, s. 88.

2 Anatoli Lunaçarski, *Sosyalizm ve Edebiyat*, çev. Asım Bezirci, Yön Yayınları, İstanbul 1993, s. 84.

3 *Age.*, s. 84.

4 *Age.*, s. 85.

5 Andrey Aleksandroviç Jdanov, *Edebiyat Müzik ve Felsefe Üzerine*, çev. Fatmagül Bertay (Baltalı), Kaynak Yayınları, İstanbul 1996, s. 27.

Bireysel edebiyata karşı çıkan Sovyet sanatı, olumlu kahramanları ideolojik açıdan olgun, gece gündüz demeden çalışmayı görev olarak addeden, halka karşı içlerinde büyük bir sevgi taşıyan süper kahramanlar olarak çizmişti. Olumlu kahramanlar için insanların yaptıkları hatalar, cahillikten kaynaklandığından dolayı hoşgörüle karşılanmalıydı. Bu yüzden olumlu kahramanlar karşılaştıkları menfi durumlar karşısında çok sabırlı davranır ve olumsuzluklardan etkilenecek devrim karşıtı hâline gelen sıradan insanları aydınlatılması gereken bireyler olarak görürlerdi.

1. Sovyetlerde Ekonomik Düzenleme ve Bunun Edebiyata Yansımaları

Sovyetler Birliği'nin kurulması ile periyodik aralıklarla üç önemli ekonomik düzenleme meydana gelmiştir. Bunlardan ilki devrimden sonra çıkarılan “toprak kararnamesidir”.⁶ İkinci önemli ekonomik düzenleme NEP'tir.⁷ Üçüncü ekonomik düzenleme ise mülkiyeti kolektif çiftlikler üzerinden düzenleyen kolektivizasyon politikasıdır.⁸

Sanayi üretiminde artış sağlayabilmek ve köylerde toplanan nüfusun bir kısmını şehirlere göç ettirerek sanayi kuruluşlarında istihdam oluşturmak kolektivizasyon politikalarının sebepleri arasındaydı. Ayrıca milyonlarca bağımsız çiftçinin küçük topraklarının tek bir elde toplanarak planlı tarıma geçilmesi, şehirlerde toplanan nüfusa daha hızlı ve yeterli gıda sevkiyatı sağlamak için düşünülmüş bir yoldu. Fakat bu ekonomi politikaları Orta Asya'da bazı aksaklıkların çıkmasına neden olmuştur. Örneğin Kırgızistan Komünist Parti Bölge Komitesi'nin 1930 yılı Haziran ayında ilçe komitelerine yerine getirilmesi gereken ekonomi planlarıyla ilgili bir karar göndermiştir.⁹ Fakat birçok örnekten birisi olmakla beraber Çüy Bölgesi Kapilin İlçesi Parti Komitesi 10 Eylül 1930 yılında yaptığı toplantıda “İlçe imkânları dâhilinde yerine getirilmesi imkânsız planlar verilmiştir.” şeklinde bir karar alarak bunu Bölge Komitesine göndermiştir.¹⁰ Kolektivizasyon politikalarının uygulandığı o yıllarda az da olsa şahsî mülkleri bulunan insanlar bunları kolhozlara¹¹ karşılıksız olarak vermemek için büyük ve küçükbaş hayvanlarını kesmiş, ekinleri ise toplamayarak tarlada çürümeye bırakmıştır.¹² Bundan dolayı 1930 yılında Kırgızistan'da büyükbaş hayvan sayısı %24, koyun keçi gibi küçükbaş hayvan sayısı ise %15,5 oranında azalmıştır.¹³ Bu bilgiyi doğrulayan örnekler edebiyat eserlerinde de vardır: “Gremyaçıy'de her gece hayvanları kesmeye başlamışlardı. Ortalık kararır kararır köyün herhangi bir yerinden bir koyunun boğuk boğuk, kesik kesik melediği... Yahut

6 Menaf Turan, “SSCB'de Toprak Mülkiyeti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C 66, No. 3, (2011), s. 309.

7 *Novaya Ekonomiçeskaya Programma* (Yeni Ekonomi Programı).

8 Menaf Turan, “SSCB'de Toprak Mülkiyeti”, s. 309.

9 Orhan Söylemez ve Kemal Göz, “İftiralar Kurbanı Bir Ömür: Rahman Kasımov”, *Salıcan Cigitov ve Dünyası*, Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek 2006, s. 121.

10 *Age.*, s. 121.

11 Kooperatif çiftlikleri.

12 Orhan Söylemez ve Kemal Göz, “İftiralar Kurbanı Bir Ömür: Rahman Kasımov”, s. 121.

13 Khalida Devrisheva, “Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihinin Bazı Meseleleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 39, (2016), s. 192.

bir buzağının hafifçe böğürüp sustuğu duyuluyordu. Kolhoza girenler de girmeyenler de hayvanları kesiyorlardı. Öküzler, koyunlar hatta inekler kesiliyordu.”¹⁴.

Fitrî bir özellik olan şahsî mülk edinme gayretinin devlet tarafından engellenmesi ve var olanlara da el konulması konusu, 1960’larda toplumcu gerçekçiliğin Kırgız edebiyatında oluşan farklı yorumlama biçimlerinde de kendini göstermiştir. Bunlardan başlıcası Aşım Cakıpbekov’un *Aygaşka* (1960) adlı uzun hikâyesidir. Kılıçbek adlı ihtiyar at bakıcısının Aygaşka adını verdiği atına duyduğu sevgi temelinde gelişen hikâyede kolhoz Aygaşka’yı Kılıçbek’ten zorla almıştır. Bunun nedeni Kılıçbek’in kolhoz çalışanı oğlu Sarıbek tarafından şöyle anlatılmaktadır:

At denen canavar, otun, yoncanın baş düşmanı. Şimdilerde her evin ahırında en az bir tane at bağlı. Bu iyi güzel de atların otladığı bölgelerde yonca azalıyor, kolhozun hayvanlarına bile yetmez oldu. Dahası var, kolhozda onca iş gücü arasında sonbahar gelip de tam işlerin yoğunlaştığı, kış hazırlıklarının yapıldığı mevsimde kökbörü belası başlıyor. Bir taraftan kış geliyor diğer taraftan millet kökböründe. Bütün bunları görüp atları satın almaya karar verdiler.¹⁵

At kültürünün Sovyetler tarafından yorumlanışını güçlü şekilde eleştiren Cakıpbekov’un uzun hikâyesinin Kırgız edebiyatı tarihinde özel bir yeri vardır.

Fotoğraf 1. Mihail Şolohov (1905-1984)

Kaynak: interesnyefakty.org [Erişim tarihi: 30.07.2019]

Fotoğraf 2. Aşım Cakıpbekov (1935-1994)

Kaynak: culture.akipress.org [Erişim tarihi: 30.07.2019]

Yine özel mülklerin insanlar için ifade ettiği anlamı Şolohov *Uyandırılmış Topraklar*’da (1932) basit ama içten bir anlatımla ortaya koymuştur. Romanında yeni kurulan Stalin kolhozu, bütün özel mülkleri ve tavukların da dâhil olduğu hayvanları kamulaştırmış, kolhoz üyelerinin atları da devlet malı olarak kaydedilerek kolhozun ahırına bağlanmıştır.

¹⁴ Mihail Şolohov, *Uyandırılmış Toprak*, I. Cilt, çev. Leyla Soykut, İlkaynak Basım, Ankara 1995, s. 165.

¹⁵ Aşım Cakıpbekov, *Biz Babasız Büyüdük*, çev. Orhan Söylemez – Kemal Göz, Bengü Yayınları, Ankara 2008, s. 144.

Gece olup da hayvanların altını değiştirmeye giriştim mi kapının yanında pineklemeye başlarlar. Mallarından bir türlü vazgeçemiyorlar galiba. Oradakilerin hepsi bu atların eski sahipleridir. İki de bir gelip “Benim doruya saman verdin mi?”, “Benim kulanın altına ot serdin mi?”, “Benim kısrağa bir şey olmadı ya?” diye sorup duruyorlar.¹⁶

Sanayileşmesini tamamlamamış olan Çarlık Rusya’da meydana gelen devrimle birlikte toprağa bağlı olarak yaşayan sosyal tabakada üç sınıfın olduğu söylenebilir: Mal varlığı olmayan ve başkalarının yanında ırgatlık yaparak yaşamını sürdüren köylüler; orta gelirli, kendine yetebilen toprak ve hayvana sahip köylüler ile büyük topraklarda tarım yapan ve yanlarında ırgat çalıştıran zenginler. Bu sınıflar içinde Sovyetler Birliği’nin kurulması ile yaşam şartları nispeten iyi yönde değişen ilk gruptaki köylülerle orta sınıf olarak değerlendirilebilecek köylüler nüfus olarak en kalabalık bölümü oluşturuyordu. Fakat hayvanların bile kolhoz malı olarak sayılması ve özel mülkiyetler konusundaki katı kısıtlamalar nüfus olarak yoğunlukları nedeni ile önemsenmesi gereken bir orta sınıf hoşnutsuzluğuna neden olmuştur. Olumlu kahramanların anlayışla yaklaşarak sabırla ikna etmesi gerekenler bunlardı. Kolhoz ve sovhozların¹⁷ kurucuları arasında yer alan bu romantik idealistler, eski orta sınıfı bilinçlendirmeye ve sistem için fedakârlık yapmaya teşvikle görevliydi.

2. *Elveda Gülsarı ve Yaşlı Adam ve Deniz*

Bu yazının konusu olan *Elveda Gülsarı* (1966) Aytmatov’un gerçek anlamdaki ilk romanıdır. Romanın başkışisi Tanabay, Sovyetler kurulmadan önce kulakların¹⁸ yanında ırgat olarak çalışmış, zor koşullarda yaşamak zorunda kalmış ve Sovyetlerin kurulmasıyla yeni düzeni canı gönülden sahiplenerek köyündeki kolhozun kurucuları arasında yer almıştır. Tanabay, yeni düzene o derece bağlıdır ki toprak ağaları listesine alınan ağabeyi Kulıbay’ın Sibiryaya sürgün edilmesini engellememiş, aksine akrabalık ilişkilerinin güçlü olduğu Kırgız toplumundaki sosyal baskıyı karşısına almak pahasına inandığı sistemin çıkarları için mücadele etmiştir. Bundan sonra savaş başlayacak ve Tanabay, Sovyetler Birliği’ni korumaya gidecektir. Döndüğünde ise kendisine ihtiyaç duyulan yerlerde verilen her görevi içtenlikle yerine getirmeye gayret edecek, gecesini gündüzüne katarak Sovyet idaresi ve komünizm için çalışacaktır.

Tanabay tipik bir olumlu kahramandır. Ancak *Elveda Gülsarı* oluşturulduğu temeller açısından toplumcu gerçekçi perspektiften çok eleştirel gerçekçi perspektife daha yakındır: “Toplumcu gerçekçilik, sanatın parti ilkelerine bağlı görüş açısından yaşamın gerçeğini algılaması, yorumlaması sanattır diyorum. Daha da sade bir anlatımla diyebiliriz ki, insanların yeni bir dünya kurmalarına yardımcı olan sanat sosyalist gerçekçi sanattır.”¹⁹.

16 Mihail Şolohov, *Uyandırılmış Toprak*, I. Cilt, s. 183.

17 Devlet tarım işletmeleri.

18 Zengin toprak ağaları.

19 Mihail Şolohov, “Mihail Şolohov”, *Sanatta Sosyalist Gerçekçilik*, çev. Feyyaz Şahin, Parşömen Yayınları, İstanbul 2011, s. 123.

Romanda kullanılan imgeler üzerinde bir değerlendirme Tanabay'ın farklı özelliklerini ortaya koyar. “Tanabay = Mikroskop: Büyüten, büyüterek gösteren; Gülsarı = Teleskop: Uzağı gösteren, uzaktan gelen ışığın yansımısını gösteren, geleceği gösteren.”²⁰

Tanabay, Aytmatov tarafından mikroskop (büyüterek gösteren) olarak kullanılmıştır. Kolhozun çalışma koşullarındaki aksaklıklar, koyun ağılının damının akması, saman getiren arabaların yolda çamurlara saplanıp kalması, kış şartlarının çetinliği, keçe evin (*boz üy*) her yerinden rüzgâr girmesi ve tamir edilecek kadar bile keçe bulunamaması vs. gibi unsurlar Tanabay tarafından dramatik bir abartı içinde algılanır.²¹ Ayrıca Tanabay karşılaştığı her olumsuz durumda karamsar ruh hâliyle geçmiş muhasebesi yapar. Yukarıda örnekleri verilen durumlar şehirli bir insan ya da koşulları bilmeyen birisi tarafından Tanabay gibi algılanamayacakken bunların Aytmatov'un roman kişisi tarafından yorumlanış biçimi akıllara eleştirel gerçekçi edebiyatın doğaya karşı gösterdiği mücadeleye rağmen yenilen kült roman kahramanı Santiago'yu getirir: “Sonunda kesin bir yenilgiye uğramıştı işte; yavaş yavaş kışa gidip tahtaların üstüne çöktü.”²², “İhtiyar balıkçı bardağı alıp içti. Manolin, yendiler beni diye söylendi. Beni adamakıllı alt ettiler.”²³.

Yaşlı Adam ve Deniz'deki (1952) ünlü roman kişisi Santiago, aylarca yakalamak için uğraştığı “kılıç balığını = daha iyi bir yaşama ulaşma aracını ‘köpek balıklarına = burjuvaya’” karşı korumaya çalışmış, ama insanüstü bir gayret göstermesine rağmen köpek balıkları kılıç balığını yemiştir.

Santiago yenilgiyi kitabın birçok yerinde geçen “yenilmek” kelimesini açıkça kullanarak kabul ediyordu. Nitekim eleştirel gerçekçi edebiyatın XX. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden olan E. Hemingway, J. Steinbeck, E. M. Remarque'ın eserleri, daha iyi bir yaşam düşleyen, ama toplumsal yaşam koşulları buna imkân vermediği için amaçlarını gerçekleştiremeyen roman kişileri üzerine kurulu idi. Bu roman kişilerinin genel itibariyle başlarına gelen özetle şu idi: “İnsanlar sürekli daha iyi için çabalarlar, fakat bu çabanın önüne yine sürekli olarak yenilmez engeller çıkar ve o çabayı darmadağın ederler; öyle ki, koşulları ve ilişkileri değiştirmeye yönelik her çeşit girişim yenilmeye mahkûmdur, ya da insanı yıkıma götürür.”²⁴.

Daha iyi bir yaşama ulaşmak isteyen roman kişininin canla başla çalışması, Tanabay'ın kimsenin yapmak istemediği yıllık çobanlığını ve sonrasında koyun çobanlığını kabul etmesi, sağlığını tehlikeye atma pahasına işine bağlılığı; Santiago'nun da benzer şekilde yakaladığı kılıç balığını sağ salim kıyıya götürebilmek için canla başla uğraşması, yaşına rağmen direnmesi ve elini kaybetme riski varken bile mücadelesinden vazgeçmemesi dikkate değerdir. Bu mücadele, amaçlarına ulaşmak için insanüstü gayret sarf eden Santiago ve Tanabay'ın karşılarına çıkan doğal engeller karşısında uğradıkları açık yenilgi bağlamında değerlendirildiğinde bu roman kişilerini ikiz kardeş kadar benzer kılmaktadır.

20 Georgiy Gaçev, *Çingiz Aytmatov (v Svete Mirovoy Kulturi)*, Adabiyat Basım, Frunze 1989, s. 216.

21 *Age.*, s. 216.

22 Ernest Hemingway, *Yaşlı Adam ve Deniz (İhtiyar Balıkçı)*, çev. Orhan Azizoğlu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2018, s. 123.

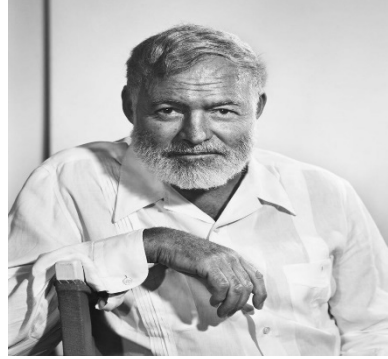
23 *Age.*, s. 128.

24 Gennadiy Pospelov, *Edebiyat Bilimi*, s. 468.

Fotoğraf 3. Cengiz Aytmatov (1928-2008)

Kaynak: <https://www.cnnturk.com> [Erişim tarihi: 01.08.2019]

Fotoğraf 4. Ernest Hemingway (1899-1961)

Kaynak: <https://avatars.mds.yandex.net>
[Erişim tarihi: 01.08.2019]

2.1. Kılıç Balığı = Gülsarı

Yaşlı Adam ve Deniz romanındaki kılıç balığı, Santiago'nun geleceğini şekillendirecek, onun daha iyi bir hayata ulaşmasını sağlayabilecek bir imge durumundayken *Gülsarı* romanında Tanabay'ın inandığı değerlere ulaşmak için kullandığı araç "teleskop"tur. Teleskop, uzağı göstererek geleceğin ışığını yaşanılan andan daha önce yakalamak için yakınlaştırıcı olarak kullanılmıştır. Burada ışık ve teleskop kelimelerine yüklenen anlam, aslında bir uyarı niteliğinde olan zaman makinesinden başka bir şey değildir. Toplumcu gerçekçi edebiyat var olanı değil olması gerekeni yansıtır. Aytmatov'un kahramanı Gülsarı olması gereken gerçekliğin yanlış yansıtıldığı, geleceğin istenildiği gibi parlak olmayacağını altını çizmektedir. Görüntüler ışık yoluyla gözümüze ulaşır. Teleskop gelecekte gelen ışığı daha gözümüze ulaşmadan çok önce yakalayarak bize ulaştıran uyarıcı bir zaman makinesi görevi görmektedir.

Jdanov, 1934 Yazarlar Birliği Kurultayı'nda olumlu kahramanları "planlanmış bir geleceğin inşa edicileri" olarak değerlendirmişti.²⁵ Gülsarı, onlarca yıl gelecekte gelen ışığın yaşanılan ana nasıl yansıdığını gösteren bir imgedir. Başlarda hızla koşan bir *taypalma yorga*²⁶, ortalarda kendi kaldırdığı dumanı geçemeyecek kadar yorgun ve sürücüsünü toz içinde bırakan sıradan bir binek hayvanı, sonlarda ise artık eski bir at arabasını bile çekemeyecek kadar kuvvetten düşmüş yaşlı bir attır. Hor kullanılmış, böyle değerli bir ata davranılması gerektiği gibi davranılmamıştır. Sovyetlerin, Kırgız kültürünü ne hâle getirebileceğinin yansıması olarak düşünülecek bu durum aynı zamanda Sovyetlerin kaçınılmaz sonuna işaret etmektedir. Bu son, Gülsarı'nın içdiş edilmesi ve Tanabay'ın kolhozu kendi malı olarak görmemesi olay parçaları ile beraber düşünüldüğünde daha anlamlı olmaktadır.

25 Andrey Aleksandroviç Jdanov, *Perviy Vse Soyuznyy S'yezd Sovetskikh Pisateley, Stena Grafiçeskiy Otçyot, Gosudarstvennoye İzdatel'stvo* (Hudojestvennaya Literatura), Moskva 1934, s. 3.

26 Göçebe kültürde koşusu ile diğer atlardan ayrılan ve nadir görüldüğü için çok değer verilen at türüdür. *Taypalama yorgalar* dört nala koşmayı bilmedikleri için binicilerini sarsmazlar, ancak hızlı bir şekilde uzun mesafeler kat edebilirler.

2.2. Köpek Balığı = Kolhoz

Santiago'nun geleceğe yönelik hayallerinin daha iyi bir yaşama ulaşma imgesi olan kılıç balığını, mücadelesine rağmen parçalayarak yiyen köpek balıklarıyla Tanabay'ın koşmayı yeni öğrenmiş bir tayken olarak yetiştirdiği Gülsarı'yı zorla alan kolhoz imgeleri benzerdir. Kolhoz ve kolhoz başkanı Corokul Aldanoviç [*coro* “arkadaş”, *kul* “kul” (arkadaşın kulu, yoldaşın kulu)], köpek balıklarının Santiago'ya yaptığı bir benzerini Gülsarı aracılığıyla Tanabay'a yapmıştır.

Toplumcu gerçekçi bir eleştirmen gözüyle bakıldığında Hemingway'in kapitalist dünya içinde oluşturduğu *Yaşlı Adam ve Deniz* romanındaki köpek balığı imgesi, burjuva sınıfı ile eşleştirilir ve sınıflar arası geçişin imkânsıza yakın olduğuna vurgu yapan bu umutsuzluk edebiyatı, olumlu kahramanın (Santiago) yenilmesi nedeniyle yerden yere vurulurdu. Ama dikkatlice baktığımızda Tanabay'ın (mikroskop) elinden zorla Gülsarı'yı alan kolhoz ve kolhoz başkanı Aldanov da Komünist Parti'nin bürokratik tabakası tarafından oluşturulan başka bir sınıfın temsilcisidir. Olumlu kahramanın hayal kırıklığına uğramasına ve hayatta giderek geriye çekilmesine neden olan bu oligarşik yapı, sınıfların eşitliği ilkesinin romanın güncel zamanı olan 1950 yılında bile delik deşik olduğunu ilan eder. Diğer taraftan mülkiyetin kamuya ait olduğu bir ekonomik sistemin gönül eri olmasına karşın Tanabay'ın Gülsarı'yı vermek istememesi ve kolhozun atı almasından sonra yaşadığı duygu değişimi şu şekilde anlatılır: “Neden böyle oluyordu? Şimdi neden kolhozu eskiden olduğu gibi kendi malı değil de bir başkasının malı olarak görüyordu?”²⁷.

İnandığı sistem uğruna ağabeyinin mallarının kolhozun hesabına geçirilerek Sibiry'a sürgün edilmesine karşı çıkmayan Tanabay'ın hayatındaki bu doğal dönüşüm süreci yenilginin ilanıdır.

Aytmatov'un daha sonraki romanlarında daha belirgin olarak ortaya çıkacak olan kültür, gelenek ve göreneklerin uğradığı erozyon karşısında duyduğu tepki, *At adamın kanadı* (At insanın kanadı.) şeklinde bir atasözüne sahip Kırgızcanın temsil ettiği kültürde Gülsarı'nın temsil ettiği imge (Kırgız kültürü) ve onun üzerine zaman zaman votka içmiş ve sarhoş olarak binen (votka = Rus içeceği, kımız = Kırgız içeceği) ve kokusuyla atı rahatsız eden Aldanov'un temsil ettiği partinin oligarşik yapısı, akıllara *Beyaz Gemi* romanındaki Orozkul / Oruskul “Rus'un kulu” ile Momun “Mümin” imgelerinin taşıdığı anlamları getirmektedir.

2.3. Sistem (Kolhoz, Segizbaev, Aldanov) = Altyapı

Engels ve Marks toplumda var olan üretim araç ve ilişkilerinin (altyapı) toplumsal yasal kurum, eğitim sistemi, siyaset, bütün insan kurum ve ideolojilerini (üstyapı) oluşturup kontrol ettiğini savunur.²⁸ Altyapının üstyapıyı oluşturan sosyal kurumları şekillendirmesi denklemi açısından bakıldığında ise burada uzun yıllardan beri devam edegelen bir tartışmanın yeniden alevlendirildiği görülmektedir. Kapitalist dünyadan bakıldığında toplumcu gerçekçi sanatın bağımsız olmadığı,

27 Andrey Aleksandroviç İdanov, *Perviy Vse Soyuznyy S'yezd Sovetskih Pisateley, Stena Grafiçeskiy Otçyot*, s. 3.

28 Aktaran Charles E. Bressler, *Yazınsal Eleştiri. Kuramsal ve Pratik Bir Giriş*, çev. Devrim Evcı, Birleşik Yayınevi, İstanbul 2017, s. 274.

parti kontrolünde olduğu ve propaganda amaçlı kullanıldığı suçlamaları vardır. Jdanov'un 1934 kongresindeki tarafılıkla ilgili sözleri de edebiyatın alacağı yolu ve yazarın olaylara bakması gerektiği noktayı tarif eder niteliktedir.²⁹ Sovyetler Birliği'nde dünyayı gören perspektif ise burjuvanın (altyapı) üstyapıyı şekillendirmek için edebiyatı da kullandığı [köpek balıkları = burjuva (kapital)] ve sosyal tabaka içinde dikey yükseliş göstermek isteyen bireyin köpek balıkları ile mücadelesinde ne yaparsa yapsın yenik düşeceği savının eleştirisi üzerine kuruludur. Ancak Tanabay'ın da üretim biçimini belirleyen altyapının başka bir boyutu karşısında yenildiği açıktır. Altyapının tahakkümü altında kalan proletaryanın (ücretli kölelerin) ürettiği şey ile bir bağ kurmasını engelleyen üretim şekillerindeki değişiklik proletaryayı değersizleştirmiştir. Fabrikalardaki bant sisteminde çalışan bir işçi, üretimine katıldığı ürünün bütününden uzak kalıp sadece bir parçasını imal ederken esasında ürettiği her ne ise onunla bağlantısını kaybeder. Bütünü göremeyen işçi herkesin yapabileceği basit bir işe iştirakle fabrikalarda oluşan çok yönlü yapının sadece bir parçası hâline gelir. Bu, yeri kolaylıkla doldurulabilen bir vida sıkıcı ya da masa ayağı bükücü şeklinde tanımlanabilir. Tanabay'a meslek olarak çobanlığın seçilmesi bundandır. Üretim biçimlerindeki farklılaşmanın değiştiremediği bir mesleği olan Tanabay, "altyapı"nın keçe çadırları ve Kırgız el sanatlarını Kırgızların elinden nasıl çekip aldığını bu meslekle anlatır:

Tanabay zaman zaman bunları düşünür, dalıp giderdi; halk sanatının, el hünerlerinin yok olup gitmesine üzüldü, bundan kimin suçlu olduğunu, neden böyle olduğunu bilemezdi.³⁰

Ahı gitmiş vahı kalmış o attan ne hayır gelir. Zaten at-araba eskide kalmış. Bugün önemli olan makinedir.³¹

Altyapıdaki başkalaşmanın üstyapıyı da değiştirdiği ve şekillendirdiği vurgusu karşısında Tanabay neredeyse tek başına mücadele etmekte ve "devrimin romantik nesli"nin kayboluşunu ve yenilgisini temsil etmektedir. Kendi ağzından şu ifadeler Aytmatov'un kültür konusuna nasıl baktığının başka bir boyutunu ifade etmektedir: "O zaman, Stalin'in her türlü milli kimliği yıkma kampanyasının son haddine ulaştığı yıllardı. Töreku Aytmatov da Kırgız kurbanlardan biriydi."³²

Ancak toplumcu gerçekçi bir yazarın umutsuzluğa kapılması ve Tanabay'ın açık yenilgisini kabullenmesi kitabın basıldığı ülke olan Sovyetler Birliği'nde doğru anlaşılamayabilirdi. Bu yüzden bütün olumsuzluklara rağmen Tanabay partiye yeniden kabul edilerek Kerimbekov benzeri gençlerin gelecekte gelen ışığın günümüze olan yansımalarını temsil ettiği mesajı verilmek istenmiştir. Tanabay'ın partiden ihracına karşı çıkan Kerimbekov'un roman içindeki anlamlı varlığı buna işarettir.

29 Andrey Aleksandroviç Jdanov, *Perviy Vse Soyuznyy S'yezd Sovetskikh Pisateley, Stena Grafiçeskiy Otçyot*, s. 3.

30 Cengiz Aytmatov, *Elveda Gülsarı*, s. 95.

31 *Age*, s. 43.

32 Orhan Söylemez, "Svat Soucek, Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Milli Renk ve İki Dillilik", *Cengiz Aytmatov Hayatı ve Eserleri Üzerine İncelemeler*, çev. Orhan Söylemez, Karam Yayınları, Ankara 2002, s. 123.

2.4. Ahlaki Kölelik

“Benim yerim hapisane.”³³

Gülsarı, at kültürünün çok önemli olduğu Kırgızistan’da nadir bulunan bir at cinsinden gelir. Ekim Devrimi’nden önce Tanabay gibi bir at çobanının böyle bir ata binmesi düşünülemezdi bile. Tanabay’a Gülsarı’yı veren ve onun bu ata binmesini sağlayan Ekim Devrimi’dir. Tanabay ve yakın arkadaşı Çora kolhozu beraber kurmuşlardır. Ancak Devrim’in zaman içinde oluşturduğu oligarşik yapı, toprak ağalarının yerini kolhoz başkanlarına (Aldanov) ya da ilçe merkezinden gelen müfettişlere (Segizbaev) bırakmıştır. Kolhoza başkan olarak dışarıdan gönderilen Aldanov, Gülsarı’nın bölgedeki ününü duyar duymaz makamını kullanarak Gülsarı’ya sahip olmak istemiştir. Buna hem atın sahibi Tanabay hem de Gülsarı karşı çıkmış, ancak başarılı olamamışlardır.

Tanabay inandığı sistem uğruna hep en zor görevleri kabul edip özveride bulunurken sistemin oluşturduğu yeni “ağalar”ın Komünizmi dönüştürdüğü biçim ise dikkate değerdir. İlçe merkezinden gönderilen müfettiş Segizbaev ve Tanabay arasındaki diyalog, romanın üzerine kurulduğu temeli de yansıtmaktadır:

-Ne oluyor yoldaş, dedi ölü koyun yığınlarını göstererek. Sen Komünist bir çoban olduğun halde kuzuların neden ölüyor?

-Herhalde kuzular benim Komünist olduğumu bilmiyorlar! diye patladı Tanabay...³⁴

-Lanet olsun verdiğim söze! Lanet olsun ömür boyu verdiğim emeklere! Hepsinin canı cehenneme! Defol git! Benim yerim hapisanedir. Sen bu deri ceketli yeni efendiyi niye getirdin buraya? Beni çileden çıkarması için mi? Beni hapse tıksın diye mi? Hadi bakalım beni hapse tıksana it oğlu it!³⁵

Tanabay’ın sisteme haykırışı aslında bilinçsiz (ya da bilinçli³⁶) olarak karşı çıktığı ahlaki kölelik kavramı ile ilgilidir. Gonçarov’un ünlü romanı *Oblovov* hakkında kaleme aldığı yazısında bu terimi kullanan Dobrolyubov, ahlaki köleliği “görünüşte efendi olan köleler”³⁷ olarak tanımlar. *Elveda Gülsarı*’daki Tanabay, hem yazarın hem de kahramanının karşı çıktığı ahlaki köleliğin kendi inandıkları sistem eliyle oluşturuluyor olmasına tepkidir. Bir olumlu kahramanın olaya bakış perspektifinin hayret verici bir şekilde “Benim yerim hapisane.” noktasına gelmesi, Lenin döneminin olumlu kahramanı Tanabay’ın Stalin dönemindeki savruluşunu simgelemektedir.

33 Cengiz Aytmatov, *Elveda Gülsarı*, s. 170.

34 *Age.*, s. 171.

35 *Age.*, s. 170.

36 Babası Stalin döneminde kurşuna dizilerek öldürülen Aytmatov’un birçok eserinde Stalin eleştirisi vardır. Yazarın bilinçli olarak yaptığı bu eleştiriye kahramanları doğal yollardan ulaşırlar. Bu durumun en belirgin örneği *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* adlı romanında kullandığı “mankurt” imgesidir.

37 Nikolay Aleksandroviç Dobrolyubov, *Oblovovluk Nedir*, çev. Mazlum Beyhan, Yön Yayınları, İstanbul 1987, s. 38.

Burjuvazi altyapıyı elinde tutarak insan kurum ve teşekküllerini etkilemektedir. Komünist parti de altyapıyı elinde tutarak insan kurum ve teşekküllerini bir şekilde değiştirmektedir.

Farklı kültürlerle yaşama hakkı vermeyen bu tahakküm hayret verici bir şekilde Kırgızların keçe çadırlarını yamayabilecek parça keçe bulmalarını bile imkânsız kılan olumsuz bir değişikliktir. Tanabay ağabeyi ve benzeri kulakların mallarına el konulup Sibiryâ'ya sürülmelerini sağlarken kendi eliyle yeni kulaklar (Segizbaev, Aldanov) oluşturduğunun farkına çok sonra varacaktır. Dolayısıyla Kapitalizmin altyapı kontrol edicileri burjuvazi iken Komünizmin altyapı kontrol edicileri de Komünist Parti oligarşisidir. İki yol da “ahlaki köleliğe” çıkmaktadır ki Aytmatov'un Tanabay'ı bunu açık bir şekilde kendi yerinin hapishane olduğunu haykırarak belirtmiştir. Çünkü bu yapının oluşmasında kendi payı da vardır. Lenin (Çora) dönemi romantik devrim günlerinden, Stalin (Segizbaev, Aldanov) dönemi savaş sonrası yıllar ve XX. Parti Kurultay'ında Kruşçev'in (Kerimbekov) Stalin'i ve politikalarını ağır bir şekilde eleştirdiği döneme kadar uzanan çizgi, esasında romanın kendi dünyasındaki zaman dilimi ile de paraleldir.

Santiago'nun zaman zaman ona ihanet eden sol eline rağmen köpek balıklarına karşı sürdürdüğü mücadeleyi son ana kadar bırakmaması da ahlaki köleliğe bir başkaldırıdır.

İhtiyar balıkçı köpek balıkları ile uzlaşma yoluna gitmemiştir. Neticede elinde birçok köpek balığını öldürebilecek keskinlikte bir bıçak vardı. Kılıç balığının bir kısmını teknesinde güvenli bir yere alarak diğer kısmını köpek balıklarına bırakabilirdi, ancak bunu yapmamıştır. Diğer olumlu kahraman Tanabay da kolhozla anlaşma yoluna gitmemiştir. Santiago ve Tanabay, Oblomov değıllerdır ve ahlaki köle olmaları bu perspektiften bakıldığında imkansızdır.

Yaşlı Adam ve Deniz'deki avlayan ve avlanan arasındaki bağın güçlülüğü de dikkate değerdir. Doğaya karşı duyulan saygının bir tezahürü olan bu durum Santiago'nun oltasına takıldığı andan itibaren yakaladığı kılıç balığına karşı duyduğu sevgi ile yansıtılmıştır. Aynı sevgi Gülsarı için de geçerlidir. Tanabay tarafından ona bakılması gerektiği gibi bakılmış, duyulması gerektiği gibi saygı duyulmuş ve binilmesi gerektiği gibi binilmiştir. Kılıç balığı da avcısından hak ettiği saygıyı fazlasıyla görmüştür: “Yemi erkek gibi yuttu, erkek gibi çekiyor ve mücadelesi telaşlı değil. Bir planı mı var yoksa benim kadar çaresiz mi acaba.”³⁸.

Kılıç balığının zıpkınla öldürülüşünde bile bir incelik vardır. Bunu emeğin kutsallığı olarak açıklamak mümkündür.

Kolhoz Gülsarı'yı aldı.

Köpek balıkları kılıç balığıyı yedi.

38 Ernest Hemingway, *Yaşlı Adam ve Deniz (İhtiyar Balıkçı)*, çev. Yasemin Yener, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2019, s. 56.

Yukarıdaki önerme cümlelerinden de anlaşılacağı üzere *Yaşlı Adam ve Deniz*'de fâil köpek balıklarıyken *Gülsarı*'da kolhozdur. Yapılan işten etkilenen Tanabay'ın olayların gidişatına yön verememesi, bütün mücadelesine rağmen etken olmaktan çok edilgen olması, özellikle egemen güçler karşısında yenilgisi – bunu Santiago da yaşamıştır-, 1934 kurultayında esasları belirlenen toplumcu gerçekçi romanın temel ilkesi olan olumlu kahramanın olay örgüsünün etkileyeni olması prensibine aykırıdır. Toplumcu gerçekçi romanın en önemli olumlu kahramanlarından birisi olan M. Şolohov'un *Uyandırılmış Toprak*'ındaki Davidov'un roman içinde "fâil görevi gördüğü" ve diğer roman kişilerini olumlu ya da olumsuz etkileyebildiği açıktır. Kapitalist dünyada oluşturulan edebiyatta (Hiciv ve komedi de buna dâhildir.) olay örgüsünün merkezinde yer alan ve öne çıkarılan birey, toplumun kötü yönlerini göstermek için kullanılırken, toplumcu gerçekçi romanın merkezinde toplumu istenilen yönde eğiten ve yönlendiren "olumlu kahraman" vardır. Hem haricî hem de itibari âlemde "fâil" olması gereken "olumlu kahraman", yazarın kurmaca dünyasındaki içerikle şekillenmek durumundadır.

Aytmatov, romanın sonundaki Tanabay'ın partiye yeniden kabulü ile toplumcu gerçekçi edebiyatın esaslarından birisi olan "umut" konusunda (toplumcu gerçekçi romanın karamsar olması doğası gereği beklenemez) kısmî bir kurtuluş ortaya koymuştur, ancak yukarıda uzun uzadıya anlatıldığı üzere *Gülsarı* toplumcu gerçekçi romanda olması gereken birçok noktada eleştirel gerçekçiliğe daha yakındır.

Son olarak temas edilmesi gereken husus, Tanabay'ın yenilgisini geniş anlamda perçinleyen oğlunun varlığıdır. Tanabay'ın oğlu yine Lunaçarski'nin "Devrim ve Sanat" başlıklı yazısındaki şu satırlara bir cevaptır: "Bu konuda öncelikle gençlere, daha anlayışlı olan ve devrimin lav dalgalarında daha kolay eğitilen gençlere güvenmek gerekir. Devrimin sanat üzerindeki büyük etkisinden de bunun için söz açıyorum."³⁹

Tanabay ne kadar mücadelecî ve zorluklar karşısında yılmayan bir yapıda ise Tanabay'ın oğlu da bir o kadar içine kapanık ve etrafındaki hiçbir şeye ve kimseye etki edemeyecek kadar silik bir karaktere sahiptir. Kuşaklar arasındaki bu çatışma yazarla yapılan röportajlarda da yerini almıştır.⁴⁰ Tanabay aslında *Gülsarı*'sına "elveda" derken devrim romantizminin yetiştirdiği mensubu olduğu fedakâr nesle de elveda demektedir.

39 Anatoli Lunaçarski, *Sosyalizm ve Edebiyat*, s. 67.

40 Cengiz Aytmato, "Dünya Gittikçe Karmaşıklaşıyor", *İnsan, Toplum, Devir ve Edebiyat... (Söyleşiler / Makaleler) I*, ed. Prof. Dr. Laylı Ükübaeva – Yrd. Doç. Dr. Halit Aşlar, Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek 2019, s. 72.

Fotoğraf 5. “Gülsarı” filminden bir kare

Kaynak: <https://ic.pics.livejournal.com>
[Erişim tarihi: 01.08.2019]

Fotoğraf 6. “Yaşlı Adam ve Deniz” filminden bir kare

Kaynak: <https://a.d-cd.net/cfee302s-960.jpg>
[Erişim tarihi: 06.08.2019]

Sonuç

Hem Tanabay hem de Santiago romantik mücadelelerini ve sistemle olan savaşlarını kaybetmişlerdir. Birisi kapitalist burjuvazinin temsili olan köpek balıklarına diğeri ise kendi elleri ile oluşturduğu Komünist Parti oligarşisinin temsili olan kolhoza yenik düşmüştür. Toplumcu gerçekçi ve eleştirel gerçekçi olarak sınıflandıran Aytmatov ve Hemingway’in eserlerindeki bu imge benzerlikleri ve yenik düşen adam birliği dikkate değerdir. Yazının başında yapılan “olumlu kahraman” tarifi toplumsal yapıda bir bellek oluşturmak isteyen birçok güç tarafından günümüzde de kullanılagelmiştir. Romantizmle harmanlanmış psikolojileriyle kendilerine verilen her görevi Tanabay misali yapmaya hazır, Santiago gibi inatçı ve mücadeleciler “olumlu kahramanlar” günlük hayatta aramızda yaşamaktadırlar. Burada Aytmatov’un Tanabay vasıtasıyla verdiği mesaj toplumlarda karşılığı olan “olumlu kahramanlar” a ve toplumun kendisine uyarı niteliğindedir. Kaçtığınız şeye doğru koşmak ya da “olumlu kahraman”ın gerçekçi bir gözle daha sonra baktığında asla tasvip etmeyeceği bir yapının kendi elleri ile kurulmasına yardımcı olmak şeklinde özetlenebilecek bu mesaj önemsenmelidir.

Sanatı ve şiirsel üslubu, özellikle trajedi oluşturmaktaki ustalığı, romanlarındaki çok seslilik ve karnaval havası, çok yönlü anlaşılabilirliği ve sarsıcılığı (Bu özellik romanlarını şiire yaklaştırmıştır) Aytmatov’un roman sanatında ne derece önemli bir yazar olduğunun ilk görüşte göze çarpan delilleridir.

Aytmatov’un okura bakan yönü sarsıcılık açısından ayrıca değerlendirilmelidir. *Elveda Gülsarı*’yı okuduktan sonra, okur, yazarın diğer romanlarında olduğu gibi, kendini dünyayı ve hayatı yeniden düşünmeye zorlamakta, metnin içine girerek kaybolmamakta, aksine ruhen zenginleşmektedir.

Hülasa Hemingway yaşlı bir balıkçı ve kılıç balığından Aytmatov ise Sovyetler Birliği’nde hiç kimsenin farkında bile olmadığı bir at ve çobandan yola çıkarak evrensel bir dille hayret verici bir güzellik yakalamışlar, dünyayı ve hayatı derin bir duyarlılıkla kavrayabilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aytmatov, Cengiz, “Dünya Gittikçe Karmaşıklaşıyor”, *İnsan, Toplum, Devir ve Edebiyat... (Söyleşiler / Makaleler)* I, ed. Prof. Dr. Laylı Ükübayeva – Yrd. Doç. Dr. Halit Aşlar, Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek 2019, s. 71-79.
- _____, *Elveda Gülsarı*, çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.
- Bressler, Charles E., *Yazımsal Eleştiri Kuramsal ve Pratik Bir Giriş*, çev. Devrim Evcı, Birleşik Yayınevi, İstanbul 2017.
- Cakıpbekov, Aşım, *Biz Babasız Büyüdük*, çev. Orhan Söylemez – Kemal Göz, Bengü Yayınları, Ankara 2008.
- Devrishveva, Khalida, “Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihinin Bazı Meseleleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 39, (2016), s. 187-198.
- Dobrolyubov, Nikolay Aleksandroviç, *Oblomovluk Nedir*, çev. Mazlum Beyhan, Yön Yayınları, İstanbul 1987.
- Çaçev, Georgiy, *Çingiz Aytmatov (v Svete Mirovoy Kulturi)*, Adabiyat Basım, Frunze 1989.
- Gorki, Maksim, “Maksim Gorki”, *Sanatta Sosyalist Gerçekçilik*, çev. Feyyaz Şahin, Parşömen Yayınları, İstanbul 2011, s. 69-103.
- Hemingway, Ernest, *Yaşlı Adam ve Deniz (İhtiyar Balıkçı)*, çev. Orhan Azizoğlu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2018.
- _____, *Yaşlı Adam ve Deniz (İhtiyar Balıkçı)*, çev. Yasemin Yener, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2019.
- Jdanov, Andrey Aleksandroviç, *Edebiyat Müzik ve Felsefe Üzerine*, çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), Kaynak Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, *Perviy Vse Soyuznıy S'yezd Sovetskikh Pisateley, Stena Grafiçeskiy Otçyot*, Gosudarstvennoye İzdatel'stvo (Hudojestvennaya Literatura), Moskva 1934.
- Lunaçarski, Anatoli, *Sosyalizm ve Edebiyat*, çev. Asım Bezirci, Yön Yayınları, İstanbul 1993.
- Pospelov, Gennadiy, *Edebiyat Bilimi*, çev. Yılmaz Onay, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2014.
- Söylemez, Orhan ve Kemal Göz, “İftiralar Kurbanı Bir Ömür: Rahman Kasımov”, *Salican Cigitov ve Dünyası*, Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek 2006, s. 103-155.
- Söylemez, Orhan, “Svat Soucek, Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde Milli Renk ve İki Dillilik”, *Cengiz Aytmatov Hayatı ve Eserleri Üzerine İncelemeler*, çev. Orhan Söylemez, Karam Yayınları, Ankara 2002, s. 123-168.
- Şolohov, Mihail, “Mihail Şolohov”, *Sanatta Sosyalist Gerçekçilik*, çev. Feyyaz Şahin, Parşömen Yayınları, İstanbul 2011, s. 123-128.
- _____, *Uyandırılmış Toprak*, I. Cilt, çev. Leyla Soykut, İlkaynak Basım, Ankara 1995.
- Turan, Menaf, “SSCB’de Toprak Mülkiyeti”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C 66, No. 3, (2011), s. 307-332.

Elektronik Kaynaklar

- Mihail Şolohov’un biyografisi, <https://interesnyefakty.org/biografiya-sholohova/> [Erişim tarihi: 30.07.2019].
- “Milli Kütüphanede senarist Aşım Cakıpbekov’u anmak için bir kitap sergisi açılacak”, <https://culture.akipress.org/news:822877> [Erişim tarihi: 30.07.2019].
- Cengiz Aytmatov’un fotoğrafı, <https://www.cnnturk.com/kultur-sanat/sinema/cengiz-aytmatov-anisina-ozel-program> [Erişim tarihi: 01.08.2019].
- Ernest Hamingway’in fotoğrafı, <https://avatars.mds.yandex.net/get-pdb/1658707/96bc91bf-47b5-4fec-b137-ae8efa8f14ac/s1200?webp=false> [Erişim tarihi: 01.08.2019].
- “Yaşlı Adam ve Deniz” filminden bir kare, <https://a.d-cd.net/cfee302s-960.jpg> [Erişim tarihi: 06.08.2019].
- “Gülsarı” filminden bir kare, https://ic.pics.livejournal.com/nadjal/32281754/36007/36007_original.jpg [Erişim tarihi: 01.08.2019].

ALTIN ORDA HANLIĞI ZAMANINDA KARADENİZ'İN KAFKASYA SAHİLLERİNDE CENOVALI TÛCCARLAR, KOLONİLERİ VE TİCARİ YAŞAM

GENOESE MERCHANTS, THEIR COLONIES AND TRADE LIFE IN BLACKSEA
SEASHORE OF THE CAUCASIA IN THE TIME OF THE GOLDEN HORDE

Altay Tayfun ÖZCAN*

Öz

1230'ların sonunda artık tamamıyla Moğol idaresi altına girmiş olan Kafkasya, daha önceki yüzyıllardan çok farklı bir geleceğin eşliğindeydi. Zira Moğol egemenliği ile Kafkasya tarihinde ilk defa kuzey ve güney parçaları tek bir ulusun, Moğolların egemenliğine giriyordu. Bu egemenlik son yıllarda ortaya konan incelemeler ve tezlerle epey tetkik edilmiş durumdadır. Ancak Kafkasya'nın Moğol egemenliği altındaki ekonomik durumu henüz yeterli seviyede incelenmemiştir. Oysaki Kafkasya, Moğol idaresiyle birlikte, büyük bir değişimden geçmiştir. Artık Kafkasya bu yeni dönemle uluslararası ticaret yollarına açılmış ve uluslar arası ticaret yollarına eklenmiş bir coğrafya kimliğine büründü. Bu ticaretin yaratıcısı kuşkusuz ki Moğollardı. Ancak bir de bu ticaretin lokomotifleri olan İtalyan tüccarlar vardı. Suğdak ve Kefe gibi kentleri merkez edinen Venedik ve Cenevizli tüccarlar buradan hareketle Karadeniz sahillerindeki şehir ve limanlarda yoğun bir ticari faaliyet içerisine girmişlerdir. Bu alanlardan birisi de Matrica, Sevastopolis, Coppa ve daha pek çok irili ufaklı limanın yer aldığı Karadeniz'in Kafkas sahilleriydi.

Bu çalışmada bu alanlardan Karadeniz'in doğu sahillerindeki Kafkasya şehir ve limanlarındaki Ceneviz tüccarlarının faaliyetleri üzerinde durularak bu konuda genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Cenova, Venedik, Moğollar, ticaret

Abstract

Caucasia which has been completely commanded under Mongolia through the end of 1230's, was on the verge of a very different future than previous centuries. Yet for the first time in Caucasian history with Mongolian sovereignty, northern and southern lands were merging into the domination of a sole nation, Mongolia. This sovereignty has been sifted through academic dissertations and examinations which has been manifested in recent years. However economic situation of the Caucasus under Mongol rule has not been adequately studied yet. But, Caucasia had undergone a great change with the Mongol rule. From this time, Caucasia play the role of a geography which has been opened to international markets and connected to international trade routes. The creator of this trade has undoubtedly been the Mongols. And also, there has been Italians who are the play the part of the locomotive of this trade traffic. Venetian and Genoese merchants who based cities such as Sudak and Caffa started their commercial activities in the cities and the harbors on the Black Sea coast. One of the area

* Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kütahya / Türkiye, altaytayfun.ozcan@dpu.edu.tr

where Genoese traders are active was Caucasian branches of the Black Sea where Matrega, Sevastopolis, Coppa and many other large and small ports are located.

In this study, it will focus on the activities of Genoese merchants in the Caucasus cities and harbors on the eastern shores of the Black Sea, also will try to draw a general framework in this regard.

Keywords: Caucasia, Genoa, Venice, Mongols, trade

Giriş

XIII. yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyindeki bozkır iki gücün yükselişine sahne olmuştu. Bunlardan birisi, 1236 ile 1240 arasında İtil Irmağı ile Dnyeper arasında bulunan toprakları egemenlikleri altına almış olan Moğollar, diğeri ise 1261 ve 1268'de Bizans İmparatorluğu ile imzaladıkları anlaşmalarla Karadeniz'de büyük ticarî haklar elde etmiş olan İtalyanlar, daha doğrusu Ceneviz ve Venedik tüccarlarıydı.¹ Aslında Venedikliler, anlaşma yapmakta geç kalmış olsalar da bundan birkaç yıl önce Constantinopolis'teki Latin idaresi 1261'de çökene kadar bu idarenin sağladığı nimetlerden faydalanmak suretiyle rakiplerinden önce Karadeniz'de faaliyetlerini epey ileri noktalara taşımışlardı. Hatta Venedikli akıllı ve girişken bir aile olan Pololar Moğolların gelişiyle bölgedeki şartların değiştiğini fark ederek Altın Orda Hanı Berke'nin huzuruna çıkmak üzere İtil boylarına gitmek gibi meşakkatli bir işe de teşebbüs etmişlerdi. 1258 ile 1261 arasındaki bir tarihte gerçekleşen bu temas Polo ailesi için olumlu netice vermiş ve böylelikle Çin'e kadar uzanan yol onların önüne açılmış oldu.² Cenevizlilerin bu ortamdan yararlandıklarına işaret eden bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte onlar, 1266'da Mengü Timur'un tahta çıkışından hemen sonraki uygun anı kaçırmayarak yeni hanı tebrik edip de 1266 ile 1268 arasındaki bir tarihte Kefe'ye yerleşme izni ile diğer ticaret imtiyazlarını kapınca³ rakipleri Venediklilere karşı Karadeniz'in kuzeyinde, bir daha yitirmeyecekleri bir üstünlük

1 Cenevizliler Nif Anlaşması'ndan önce de Karadeniz'de varlık gösteriyorlardı. Nitekim 1178'de imzalanan anlaşma onlara bu bölgede ticaret hakkı vermişti. Bk. F. E. de la Primaudae, *Etudes sur le Commerce au Moyen Age Histoire du Commerce de la Mer Noire et les Colonies Genoises de la Krimee*, Paris 1848, s. 330. Ancak bu hak onlara satın aldıkları malları Akdeniz'e çıkarmak imkânı sağlamıyor, sadece Constantinopolis'e indirme olanağı tanıyordu. Bu hali ile Cenevizliler, adeta bir Bizans gölü vaziyetindeki Karadeniz'de bir taşeron tüccar gibiydiler. Fakat Nif Anlaşması ile durum değişmiş, Cenevizliler satın aldıkları malları Akdeniz'e aktarmak imtiyazını elde etmişlerdir. Karadeniz'de İtalyan kent devletleri varlığının ilk ortaya çıkışı gelişiminin ilk evresine dair bk. I. A. Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region: Evolution and Transformation*, (Unpublished PhD Thesis), History and Civilization of the European University Institute, Florence 2015, s. 74-82; D. Jacoby, "Marco Polo, His Close Relatives and His Travel Account: Some New Insights", *Mediterranean Historical Review*, Vol. 21/2, (2006), s. 196; T. Beradze, "Genuevskaya Torgovaya Faktoriya v Sevastopole-Tshomi/Tshumi", *Oçerki iz Istorii Gruzii Abhaziya s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, İzdatel'stvo İntelekti, Tbilisi 2009, s. 194.

2 Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, C I, çev. I. Ergüden, C II, çev. Z. Z. İlgelen, İthaki Yayınları, İstanbul 2003, s. 48.

3 Kefe'deki Ceneviz kolonisinin tam olarak ne zaman kurulduğu ile ilgili farklı görüşler olsa da bilim adamlarının önemli bir kısmı bunun 1266'yı takip eden birkaç yıl içerisinde gerçekleştiği hususunda görüş bildirmişlerdir. Kefe'deki Ceneviz kolonisinin kurulmasının gelişimi ve tarihi ile bu ve benzeri görüşler için bk. E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuevskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze v XIII i XV vv.", *İstoriçeskiy Zapiski*, Tom 3, (1938), s. 75; Yu. A. Uzlov, "K Voprosu ob İtal'yanskoy Kolonizatsii Severnogo Priçernomor'ya (XIII-XV)", *Historical Sciences*, Vol. 11, (2017), s. 35; M. Balard, *La Romanie Genoise (XIIIe debut XVIe siecle)*, Vol. I, Genova 1978, s. 115-116; S. G. Boçarov, "İstoriçeskiy Geografıya Krımskih Territoriy Genuevskoy Gazarii", *Genuevskaya Gazariya i Zolotaya Orda*, Tom 2, Pod Redaktsiyey S. G. Boçarova i A. G. Sitdikova, Kazan 2019, s. 773-774; S. G. Boçarov ve A. G. Sitdikov, "Vzaimootnoşeniya Mongol'skogo Gosudarstva i Genuevskoy Respubliki v XIII-XIV vv.", *Drevniye Kul'turi Severnogo Kitaya, Mongolii i Baykal'skoy Sibiri*,

sağladılar. Böylelikle 1260'ların ikinci yarısı ile birlikte Cenevizliler, Akdeniz'de Venediklilere kapırdığı üstünlüğü Deşt-i Kıpçak'ta eline geçirmiş oldu. Bir açıdan bakıldığında, Karadeniz Cenevizlilerin Akdeniz'i hâline geliyordu.⁴

Cenevizliler ve Venedikliler Karadeniz'in farklı farklı limanlarına konuşlanmakla büyük bir kaynağa sahip oluyorlardı. Ancak bu en başta Moğolların yarattığı atmosfere bağlı bir gelişmeydi. Bu atmosfer, tarih literatüründe *Pax Mongolica*, yani *Moğol barışı* yahut *Moğol uyumu* şeklinde çevirebileceğimiz bir kavramla ifade edilen yeni bir dönem başlattı. J. Abu-Lughod'un analiz ettiği üzere⁵, dünya tarihinde ilk kez bilinen dünyanın tamamı işte bu yeni dönem ile, yani *Pax Mongolica* ile ticari bütünleşme dönemi içerisine girmiş ve dünya bir Ortaçağ globalizmine adım atmıştı. İtalyan tüccarlar bu yeni dönemin sağladığı imkânlarla Karadeniz'deki kolonileri vasıtasıyla Tebriz yahut Saray kenti üzerinden Türkistan'a ulaşıyorlar ve Ürgenç'e gelen Çin mallarını almakla yetinmeyenler Ts'uan-choudaki *fondacolar*da yani tüccarlara tahsis edilmiş mekânlarda kalma imkânlarına sahip oldukları Çin'e gidip ipeği doğrudan üretim merkezlerinden satın alıp yaklaşık 350 günlük bir yolculuğun ardından Kefe'ye dönüyorlardı.⁶ Diğer taraftan İtalyan tüccarlar sadece bu hat üzerinde değil, İmparatorluk egemenliğindeki toprakların tamamında etkinlik kurmuşlardı. Bu alanlardan birisi de 100 kadar koloninin yer aldığı Kafkasya'nın Karadeniz sahilleriydi.⁷

Tom II, Beijing 2015, s. 693-694.

- 4 Ancak bu, Venediklilerin Karadeniz'den silindikleri manasına gelmez. Tam tersine Venedikliler Karadeniz'deki varlık mücadelelerinden asla vazgeçemediler. Hatta Cenevizlilerle Altın Orda Hanlığı arasında yaşanan kimi sorunlarda, bu kapışmanın bölgedeki durumlarını da kötü etkileyebileceğini varsayarak Ceneviz'in yanında olmuştuk ve etkin bir güç olduklarını göstermişlerdir. Neticede onca hadiseden sonra Venedikliler azimlerinin ödülünü 1332'de Özbek Han'ın Tana'ya yerleşmelerini de içeren bir dizi imtiyaz tanınması ile aldılar. Söz konusu gelişmelerle ilgili olarak bk. E. Kılıç, *Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi (XIII-XV. Yüzyıllar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s. 36. Özbek Han'ın verdiği imtiyaz ile ilgili olarak bk. *Diplomatarium Veneto-Levantinum sive Acta et Diplomata res Venetes Graecas Levantis Illustrantia 1300-1350*, Venetiis 1880, s. 243-344. Metnin Türkçe çevirisi için bk. "Özbek Han'ın Azak'taki Venedikli Tüccarlara Verdiği Yarlık (9 Ekim 1332)", *Altın Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar*, çev. A. M. Özyetgin - İ. Kemalöglü, TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 92-93; E. Kılıç, *Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi*, s. 638-639. Yarlık ile ilgili olarak ayrıca bk. A. P. Grigor'yev - V. P. Grigor'yev, *Kolleksiya Zolotoordinskih Dokumentov XIV veka iz Venetsii, İzdatel'stvo S. Petersburgskogo Universiteta, Sankt-Peterburg 2002*, s. 5-33. Karadeniz'de Venedik varlığı ile ilgili geniş bir literatür vardır. Ancak bu konuda şu incelemeler temel taşı niteliğindedir: S. P. Karpov, *Putyami Srednevekovih Morehodov, Çernomorskaya Navigatsiya Venetsianskoy Respubliki v XIII-XV vv.*, Moskva 1994; S. P. Karpov, *İtal'yanskiye Morskiye Respubliki i Yujnoye Priçernomor'e v XIII-XV vv.: Problemi Torgovli, İzdatel'stvo MGU, Moskva 1990*.
- 5 J. L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony The World System A.D. 1250-1350*, Oxford University Press, New York 1989.
- 6 İtalyan tüccarların Moğol İmparatorluğu egemenliğindeki topraklar üzerinde yaptıkları ticarete kullandıkları rota ve imkânları ile ilgili olarak bk. Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge 1936, s. 21. Ayrıca bk. H. Kim, "The Unity of the Mongol Empire and Continental Exchanges over Eurasia", *Journal of Central Eurasian Studies*, Vol. I, (2009), s. 26; R. S. Lopez, "European Merchants in the Medieval Indies: The Evidence of Commercial Documents", *The Journal of Economic History*, Vol. 3/2, (1943), s. 172/27. dipnot. Yuan shîde ise bir atının Pekin'den Saray'a 200 günde gideceği ifade edilir ki Pegolotti'nin kervanların ulaşım süresini 350 gün olarak ifade etmesine bakıldığında makul bir süredir. Bk. Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, s. 21. Ayrıca bk. H. Kim, "The Unity of the Mongol Empire and Continental Exchanges over Eurasia", s. 25.
- 7 Bu bölgedeki koloni sayısı ile ilgili olarak bk. *Assays from the History of Georgia Abkhazia*, ed. J. Gamakharia, T. Beradze, T. Gvantseladze, Ministry of Education and Culture of Abkhazia, Tbilisi 2011, s. 164.

1. Pax Mongolica'nın En Ücra Limanları: Kafkasya Sahillerindeki Ceneviz Kolonileri

Karadeniz'in doğu sahillerinin en kuzeyindeki Ceneviz kolonisi Azak körfezinin doğu ağzındaki Matrica idi. Cenevizlilerin burada ticarî faaliyetler yürüttüklerine işaret eden ilk belge 1386'ya aitse de muhtemelen Kefe ile eş zamanlı veya bundan kısa bir süre sonra burada etkin hâle gelmişlerdi.⁸ Rubruklu Willem'in bildirdiğine göre Matrica, Don Irmağı'na giremeyen gemilerin yanaştığı bir limandı ve çevre bölgelerden mal almak isteyen tüccarlar tarafından bir merkez olarak kullanılıyordu. Hatta ifadeleri, Matrica'nın –henüz Kefe'nin Cenevizliler tarafından kurulmadığı yıllarda– Kırım'daki Suğdak'tan sonra Karadeniz'in kuzeyindeki en önemli ikinci merkez olduğuna yöneliktir.⁹ Ancak ilerleyen dönemlere ait bilgiler, Matrica'nın sadece bir ihraç noktası değil, aynı zamanda bir pazar yeri ve bir üretim merkezi olduğuna yöneliktir. Nitekim bu kayıtlarda Matrica; kürk, deri, kök boya, yün, çuval bezi, pamuklular, safran ve balmumu gibi mamulleriyle ön plana çıkıyor ve aynı zamanda Kafkasya dağlarından çıkarılan gümüşün ihraç limanı olarak kendisini gösteriyordu.¹⁰ Diğer taraftan Matrica'nın önemi sadece bununla sınırlı değildi. Kent, aynı zamanda Kırım'ın hemen karşısında bulunmakla Kırım ile İtil ve ötesindeki bölgeleri birbirine bağlayan son derece önemli bir nokta özelliği taşıyordu. Şüphesiz bu özelliği kentin zaman içerisinde daha da serpilmesinin ana nedenlerinden birisiydi.¹¹

Cenevizlilerin Karadeniz'in doğusundaki bir diğer kolonisi ise Kuban Irmağı ağzındaki Coppa idi. Kentten bahsettiği satırlarında Francesco Balducci Pegolotti Coppa'nın kötü bir limana sahip olduğundan söz eder.¹² Bu husus, Cenova gibi denizci bir güç için olumsuz olsa da kentin iç bölgelerle güçlü bağı bu eksikliğini perdeleyerek şehri Cenova'nın en gözde kolonilerinden birisi haline getirmiştir. Nitekim Coppa, kurutulmuş balık, havyar, tahıl, bal, safran, kereste, şarap, pirinç, ham ve işlenmiş pamuk, kıyafet, sabun, tütsü ve çeşitli baharatlar ile kılıç gibi aletlerin ticaretinin yapılmasıyla öne çıkan bir kent olmasının yanında yakınındaki gümüş madeniyle dikkat çekiyordu. Kent ayrıca bölgenin en önemli köle pazarlarından birisi olmakla da meşhurdur. Ancak buradaki köle satışı ile ilgili kayıtların iyi bir şekilde tutulmadığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Coppa'da

8 Macar misyoner Julian'ın 1230'ların başında bu kente geldiği sıradaki gözlemlerini aktaran Dominiken din adamı Riccardo'nun kayıtları sanki Julian'dan önce buraya ulaşan hiçbir Batılı yokmuş gibi bir hava verir. Bk. H. Von Dörrie, "Drei Texte Geschichte der Ungarn und Mongolen", *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, No. 6, (1956), s. 153. Bu kayıt, bundan önceki bir tarihte buraya ne Cenevizlilerin ne de daha başka bir İtalyan tüccar grubunun uğramadığını göstermesi bakımından önemlidir. Durumun 1250'lerde de değişmemiş olduğunu Rubruklu Willem'in eserinden öğreniyoruz. Nitekim o, Matricadan bahsederken "Constantinopolis'ten gelen tüccarlar"dan bahsetmesine karşın İtalyanlara yönelik bir ifade kullanmaz. Bk. Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253–1255*, ed. P. Jackson, D. Morgan, çev. Z. Kılıç, Kitap Yayınları, İstanbul 2010, s. 80. Ancak kentin önemli bir ticaret merkezi olmasını hesaba katacak olursak, Cenevizli tüccarların Kefe'de üslenmelerinden sonra Matrica'ya kayıtsız kalmaları pek de makul görünmemektedir. Daha önce bu meseleyi sorgulayan I. A. Khvalkov da Cenevizlilerin Matricadaki faaliyetlerinin XIII. yüzyılda başladığını belirtmiştir. Bk. I. A. Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region*, s. 141. Biz de onun bu görüşüne iştirak ediyoruz.

9 Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, s. 78-80.

10 E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuevskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s. 79-80.

11 Matrica'nın stratejik konumu ile ilgili olarak bk. I. A. Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region*, s. 142; A. G. Emanov, *Mejdu Polyarnoy Zvezdoy i Poludennum Solntsem, Kafa v Mirovoy Torgovle XIII-XV Vekov, Aletyya İzdatel'stvo, Sankt-Peterburg 2018*, s. 141, 190.

12 Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, s. 54.

Nisan ayının sonunda kurulup 15 Mayıs'a kadar açık kalan fuar, hem yakın çevreden hem de uzak diyarlardan, Türk, Ermeni, Grek ve sair tüccarları buraya çekiyordu. Fuar alanında dükkân kiralayan bu tüccarlar, fuar boyunca kolonide kalarak mallarını pazarlıyor ve satın aldıkları ürünlerle memleketlerine dönüyorlardı. Kentin tüm bu potansiyeline bakıldığında şehre bir süre sonra bir konsolosun atanması hiç de şaşırtıcı değildir.¹³

Kuban'ın ağzında Coppa'nın hemen yakınında bir diğer Ceneviz kolonisi daha bulunuyordu. Mapa veya Anapa adıyla geçen bu koloni çok geç bir tarihte XIV. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Ancak herhalde burası Coppa'nın gölgesinde kalmış olmasından ötürü kaynaklarda sadece ismi geçen, etkinliği hakkında bilgi bulunmayan bir liman durumuna düşmüştür. Bununla birlikte Mapa XV. yüzyıla gelindiğinde birden bire bir sıçrama yaparak önemli bir sahil hâline geldi.¹⁴ Bu durum, kuvvetle muhtemel, Coppada olmayan uygun bir limanın burada bulunmasıyla ilgiliydi.¹⁵ Kent aynı zamanda Cenevizliler tarafından imar da edilmiştir ki XIX. yüzyıla kadar bu yapıların kalıntıları ayakta kalabilmiştir.¹⁶

Karadeniz sahillerindeki göze çarpan bir diğer Ceneviz kolonisi ise Sevastopolis'ti. Cenevizliler her ne kadar 1280'den sonra burada etkin olabilmişlerse de kısa zaman içerisinde yoğun bir ticaret hayatına adım attılar. Bir süre sonra Sevastopolis'te bir noterin kendisini göstermesi bu hızlı yükselişin hem bir sonucu hem de bir göstergesiydi. Bu değişimin en önemli nedeni kentin bir köle ticaret merkezi olarak öne çıkmasıydı. Gerçekten de Sevastopolis Kafkasya'nın Karadeniz sahillerindeki en büyük köle pazarına ev sahipliği yapıyordu. Buradaki Katolik kilisesine rahip olarak tayin edilen Peter bile kentten bahsettiği mektubunun odak noktasına buradaki köle ticaretini yerleştirmiş ve karşılaştığı manzaradan ötürü üzüntüsünü dile getirmiştir. Elbette bu şikâyetinin en önemli nedenlerinden birisi de Hristiyan kölelerin Memlûk köle tüccarlarına satılarak sonunda Müslüman olacakları yeni bir hayata adım atmalarından ileri geliyordu.¹⁷ Cenovalı kolonisi olarak gelişimine devam eden kente XIV. yüzyılda bir konsül atanmıştır.¹⁸

13 Coppa'nın ticari potansiyeli ve Cenevizlilerin etkinliklerine dair bk. E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuevskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s. 81-83, 96, 99; F. A. Ozova, "Çerkeso-İtal'yanskiye İstoriçeskiye Pereseçeniya i Paraleli", *Arheologiya i Etnologiya Severnogo Kavkaza*, Vıpusk 2, (2013), s. 147-148, 157; H. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, (Unpublished PhD Thesis), Columbia University, Columbia 2014, s. 194, 201; S. P. Karpov, "The Grain Trade in the Southern Black Sea Region: The Thirteenth to the Fifteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, Vol. 8/1, (1993), s. 59. Coppadaki idari düzene ilişkin ayrıca bk. M. Balard, "The Greeks of Crimea under Rule in the XIVth and XVth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 49, (1995), s. 26; I. A. Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region*, s. 143.

14 E. D. Felitsın, "Nekotoriye Svedeniya o Srednevekovih Genuevskih Poseleniyah v Krımu i Kubanskoy Oblasti", *Kubanskoy Sbornik*, Tom 5, (1899), s. 17; E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuevskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s. 83-84; F. A. Ozova, "Çerkeso-İtal'yanskiye İstoriçeskiye Pereseçeniya i Paraleli", s. 157; I. A. Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region*, s. 143.

15 Yu. A. Uzlov, kentin gelişimini stratejik hususiyetlerle izah ediyorsa da Coppa'nın hemen dibinde bulunan bir kentin birden bire yükselişinde bu izah bence yeterli değildir. Söz konusu değerlendirme için bk. Yu. A. Uzlov, "K Voprosu ob İtal'yanskoy Kolonizatsii Severnogo Priçernomor'ya", s. 35.

16 F. A. Ozova, "Çerkeso-İtal'yanskiye İstoriçeskiye Pereseçeniya i Paraleli", s. 157.

17 "Petri episcopi Sebastopolitani epistola ad archiepiscopos et episcopos Angliae", *Studien über Marino Sanudo den Aelteren*, F. Kunstman, München 1855, s. 817-818. Bu mektubun çevirisi ve değerlendirilmesiyle ilgili olarak bk. H. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade*, s. 195-196, 208.

18 I. A. Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region*, s. 143; H. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the*

Matrica, Coppa, Mapa ve Sevastapolis kentlerinin yanında Karadeniz'in Kafkasya sahilleri başka liman ve kasabaları ile de Cenevizlilere ev sahipliği yapıyordu. Bunlardan, Mapa'nın hemen güneyinde yer alan Ceneviz kaynaklarında Trinisise veya Chalolimen adları ile geçen (Osmanlı kaynaklarında Sucukkale, şimdiki ismi Novorissiysk) de görece önemli kolonilerden birisiydi ve buranın emtiası da balıktı.¹⁹ Chalolimen'in güneyindeki Mauro Laco veya Mavro Lako limanı ise bu sahillerin en uygun limanlarından birisi olarak Cenevizli denizcileri çekiyordu. Cenevizli tüccarlar bu koloni yoluyla bir yandan Çerkes ülkesiyle ve diğer taraftan Dağıstan'a kadar ulaşan hatta etkinlik kurmuşlardı.²⁰ Francesco Balducci Pegolotti'nin Pesce adıyla andığı bir başka liman ise yine Kuban'ın ağzına yakın bir noktada bulunuyordu. Kent, bu şekilde kaynaklara geçmiş olsa da doğal bir limana sahip olmamasından ötürü bölgedeki ticari etkinlikteki yeri sınırlı kalmıştır. Eldeki deliller kentin ticaret hayatının diğer Kafkasya kolonilerinde olduğu gibi daha çok balık ve deri üzerine şekillendiğine işaret eder.²¹ Francesco Balducci Pegolotti, Pesce'nin yanı sıra yakınlarında bulunan Chali Zichia ve Alba Zichia adlı iki Ceneviz kolonisinden daha bahseder. Ancak bu kolonilerin ticari etkinliği ile ilgili veri yoktur.²² Bu limanların yanında Kafkasya sahillerinde Santa Croce²³, Caci, Antonisi, Tanegia, Chiga, Choreca, Maura Zichia, Lodia, Porto de la Cos gibi limanlar da vardı. Ancak bunların ticaret hayatındaki etkinlikleri de yine sınırlı kalmıştır.²⁴

2. Kolonilerde Ticarî Yaşam ve Dış Dünya ile Bağlantıları

Cenevizlilerin 1290'a doğru iyice nüfuz kazandıkları ve yaklaşık 39 koloniyi barındıran Azak ile Sevastopolis arası²⁵ sahillerdeki limanların XIII ile XV. yüzyıllar arasındaki dönemde başlıca ticaret emtiası buğday ve çeşitli türde tahıl, kurutulmuş ve tuzlanmış balık, havyar, balmumu, bal, bakır, kereste, koyun derisi, tilki, sansar ve daha başka hayvan kürkleri, pamuklu kıyafetler, safran, işlenmemiş gümüş, şarap ve meyve, pamuklu kıyafetler, işlenmemiş pamuk, prinç, yağ, tütsü, hardal, çeşitli baharatlar, İtalyan işi kıyafet ve atlaslar, kadifeler, kilimler ve kılıçlardı.²⁶ Bunlardan özellikle

Black Sea Slave Trade, s. 195-196, 201.

- 19 E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuevskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s. 84; F. A. Ozova, "Çerkeso-İtal'yanskiye İstoriçeskiye Pereseçeniya i Paraleli", s. 157.
- 20 E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, agm., s. 84; F. A. Ozova, agm., s. 157.
- 21 Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, s. 55. Kentin ticarî faaliyetleri ile ilgili olarak bk. E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, agm., s. 84; S. P. Karpov, *İtal'yanskiye Morskiye Respubliki i Yujnoye Priçernomor'e*, s. 102.
- 22 Söz konusu kentler ile ilgili olarak bk. E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, agm., s. 84.
- 23 Agm., s. 84-85. Cenevizli noter Oberto di Salvo 1344'te burada çalışmıştır ki bu durum kentte önemli bir Ceneviz nüfusunun ve tüccar kesiminin olduğuna işaret eder. Bununla birlikte elde kentteki ticaret ve sosyal hayat ile ilgili bilgi yoktur. Bk. I. A. Khvorkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region*, s. 142/562. dipnot.
- 24 F. E. de la Primaudaie, *Etudes sur le Commerce au Moyen Age Histoire du Commerce de la Mer Noire*, s. 235 vd.; E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, agm., s. 83 vd.; F. A. Ozova, "Çerkeso-İtal'yanskiye İstoriçeskiye Pereseçeniya i Paraleli", s. 157.
- 25 E. D. Felitsın, "Nekotoriye Svedeniya o Srednevekovih Genuevskih Poseleniyah v Krimu i Kubanskoy Oblasti", s. 6; F. A. Ozova, agm., s. 147.
- 26 E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuevskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s. 91, 96; F. A. Ozova, agm., s. 150 vd.; Yu. A. Uzlov, "K Voprosu ob İtal'yanskoy Kolonizatsii Severnogo Priçernomor'ya", s. 35-36; R. Hryszko, "Genoese Colonies in the Black Sea Area. Their Role in the Transfer of Regional Products in the Late Middle Ages (the 14th-15th Centuries AD)", *Ten Centuries of Byzantine Trade (the 5th-15th Centuries)*, Kyiv 2012, s. 179-182.

buğday ticareti önemliydi. Zira artan nüfusunu besleyebilmek için Ceneviz'in Karadeniz havzasında en önem verdiği malların başında buğday geliyordu. Cenevizlilerin buğday ticaretinin %10 ila %15'i Karadeniz limanlarından sağlanıyorsa da²⁷ bunun ne kadarının Kafkasya sahillerinden karşılandığı tespit edilebilirlikten uzaktır. Bununla birlikte kimi belgelerde bu alımın miktarı ile ilgili detaylar korunmuştur. Mesela 1386'da Altın Orda Hanlığı ile yaşanan sıkıntılı bir anda Kefe'ye Karadeniz'in Kafkasya sahillerinden 5,8 ton buğday sevk edilmiştir.²⁸ Bu kapasite öyle görünüyor ki acil bir sevk ile ilgilidir ve bölge bunun çok üzerinde sevkiyatı yıl içerisinde yapabilecek bir kabiliyete sahipti. Ancak Francesco Balducci Pegolotti'nin bir beyanına bakıldığında²⁹ bu sahillerde satışı yapılan buğday düşük kaliteli bir buğdaydı.³⁰

Karadeniz'in doğu sahilleri Ceneviz ticareti açısından taşıdığı büyük öneme karşın güvenlik bakımından huzurlu yerler değildi. Nitekim bu kıyılardaki korsan faaliyetlerinin uluslararası bir sorun haline dönüşebilecek kadar yaygın olduğunu gösteren deliller vardır. Mesela Obero adlı bir İtalyan, Çerkes ve Tatarların saldırısına uğrayarak mallarını kaybetmişti. Bunun yanında Çerkes beyleri ile Cenevizliler arasında çatışmalara kadar varan bir takım anlaşmazlıklar da yine kayıtlara geçmiştir.³¹ Bu durum bölgeye giden Cenevizli tüccarları oradaki hâkimlerle anlaşma yapmaya zorluyordu. Mesela 1471'de konsül Philippo Chiavroia, Cenevizli tüccarlarla Zihii, yani Çerkesya ile Coppa beyleri arasında anlaşmanın bulunduğunu ifade eder.³² Bu anlaşmanın temelinde elbette Cenevizlilerin Çerkes beylerine ödedikleri vergi ve hediyeler bulunuyordu.³³ Ancak meselenin bir diğer tarafında ise bölgenin Cenevizliler yolu ile Avrupa malları ile tanışmış olmaları bulunuyordu. Bilhassa İtalyan, Fransız ve Flaman kıyafetlerinin bu bölge ahalisi tarafından rağbet gördüğü anlaşılmaktadır.³⁴ Bu ticaret arkeolojik verilerle de doğrulanmıştır. Mesela Kuban ırmağı boylarındaki Beloreçenkiye kurganında ele geçen kumaşlar arasında İtalyan mamülleri de vardı.³⁵ Diğer taraftan bölgedeki kazılarda ele geçen Uzak Doğu mamülleri de muhtemelen Ceneviz ve Venedik tüccarları tarafından

27 M. Balard, "Genes et la Mer Noire (XIII-XV siècles)", *Revue Historique*, T. 270/1, (1983), s. 41-42; S. P. Karpov, "The Grain Trade in the Southern Black Sea Region", s. 62; F. A. Ozova, agm., s. 151.

28 S. P. Karpov, agm., s. 65/38. dipnot.

29 Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, s. 54.

30 Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinden yapılan buğday ihracatı ile ilgili olarak bk. R. Hryszko, "Genoese Colonies in the Black Sea Area", s. 178.

31 E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuevskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s. 97, 98, 126; M. Balard, *Genoise*, Vol. I, s. 157; S. P. Karpov, "New Documents on the Relations between the Latins and the Local Populations in the Black Sea Area (1392-1462)", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 49, (1995), s. 35, 38. Ayrıca bk. J. E. Dotson, "Safety Regulations for Galleys in Mid-fourteenth Century Genoa: Some thoughts on Medieval Risk Management", *Journal of Medieval History*, Vol. 20, (1994), s. 328.

32 E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, agm., s. 98.

33 Bu ticaret hayatında Cenevizlilerin yerel beylere ödedikleri vergilerle alakalı olarak bk. E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, agm., s. 100, 105; Yu. A. Uzlov, "K Voprosu ob İtal'yanskoy Kolonizatsii Severnogo Priçernomor'ya", s. 35.

34 R. N. Katsiya, "Ekonomičeskaya Ekspansiya Srednevekovoy Genui na Zapadnom Kavkaze", *İzvestiya Abhazskiy İnstitut Yazıka, Literaturı i İstorii*, Tom XV, (1989), s. 53.

35 *Şedevri Drevnego İskusstva Kubani / Art Tresures of Ancient Kuban*, Nauçniye Redaktori Kataloga A. M. Leskov i V. L. Lapuşnyan, Moskva 1987, s. 20. Daha başka örnekler için bk. A. G. Emanov, *Mejdu Polyarnoy Zvezdoy i Poludennim Solntsem*, s. 103, 107-108.

-doğrudan veya dolaylı olarak- bu bölgelere ulaştırılıyordu.³⁶ Bunun bir yönü, Altın Orda Hanları ile Cenevizliler arasındaki ilişkilerin bozulduğu durumlarda bu limanların alternatif bir merkez haline gelerek Uzak Doğu mallarının Ceneviz gemilerine yüklenmesi ile ilgiliydi.³⁷ Elimizde bu malların Kafkasyaya İtalyan tüccarlar tarafından sevk edilmesine ilişkin bir örnek yoktur. Bununla birlikte kaynaklarda İtalyanların Kafkasyadaki karayollarını ticaret maksadı ile kullandıklarına işaret eden kimi örnekler vardır. Mesela Tana merkezli ticaret yapan Pietro Sternello adlı bir Venedikli tüccar 7.500 düka değerindeki keten ve yün kumaşlarını Kafkasya ipeklileriyle değiştirmek üzere 1391'de Kafkasyaya yönelmiş ve bunu 1393'te de tekrarlamıştı.³⁸ Pietro'nun bu yolculuğunun bir benzerinin Cenovalı bir tüccar için de geçerli olup olmadığını söylemek bizim için erken bir yargı olur. Ancak bu konuda özel bir inceleme benzer bir gayretin ortaya konduğuna dair deliller veya ipuçları sağlayabilir.

Karadeniz'in doğu sahillerinde yapılan ticaretin en çok kâr getirdiği ürünlerin başında balmumu geliyordu. Dahası bu ticaretin boyutu da oldukça yüksekti. Mesela 1437'de Sevastopolis limanına ticaret için gelmiş Venedikli bir tüccar Constantinopolis'e 157 kilo balmumu ile dönmüştü.³⁹ Tüccarın bu ticaret neticesinde büyük bir kara kavuştuğu muhakkaktır. Ancak yine de bölgenin en karlı ticaret unsuru köleydi.⁴⁰ Kafkas köleleri genellikle, Karadeniz'in doğu limanlarının ardından önce Karadeniz'deki Ceneviz ticaretinin merkezi olan Kefe'deki köle pazarına sürülüyor, burada ikinci kez pazarlandıktan sonra Orta Doğu veya Avrupa'ya gönderiliyorlardı.⁴¹ Kafkasyalı köleler arasında bilhassa Çerkesler önemli bir yekûn tutuyordu. Belgeler üzerine yapılan incelemeler XIII. yüzyılın sonlarında Kefe'de satışı yapılan Kafkasya menşeli kölelerin %44'ünün Çerkes olduğunu göstermiştir. Onları %23'lük bir oranla Lezgiler ve %11 oranı ile Abazalar takip ediyordu.⁴² Kafkasyalılar ilerleyen yıllarda da köle pazarlarında rağbet gören insanlar olmaya devam ettiler. Hatta Altın Orda Hanlığı'ndaki iç karışıklıklardan ötürü Tatar adı ile anılan Kıpçak, Bulgar ve diğer unsurların köle pazarlarına sevk edildiği 1359-1363'deki istatistikte bile %10 gibi bir dilimle kendilerini gösterdiler. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Kafkasya menşeli insanların köle pazarındaki istatistiği yeniden yükselişe geçti.⁴³ Karadeniz'deki köle ticaretinde Kafkasya menşeli kölelerin -bazı dönemde oranları

36 Bu değerlendirme ile ilgili olarak bk. F. A. Ozova, "Çerkeso-İtal'yanskiye İstoriçeskiye Pereseçeniya i Paraleli", s. 152, 155.

37 Bu hususta Emanov'un değerlendirmelerine bk. A. G. Emanov, *Mejdu Polyarnoy Zvezdoy i Poludennim Solntsem*, s. 45/5. dipnot, 142.

38 A. M. Stahl, "Where the Silk Road Met the Wool Trade", *Crusading and Trading between West and East, Studies in Honor of David Jacoby*, ed. S. Menache, B. Z. Kedar and M. Balard, Routledge Taylor and Francis Group, London 2019, s. 359-360.

39 T. Beradze, "Genuezskaia Torgovaya Faktoriya v Sevastopole-Tshomi/Tshumi", s. 194.

40 E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuezskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s. 91.

41 E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, agm., s. 91; M. Balard, *La Romanie Genoise (XIIIe debut XVe siecle)*, Vol. II, Genova 1978, s. 792. Kefe'nin bölgenin adeta bir antreposu olarak vazife görmesi Osmanlılar zamanında da devam etmiştir. Nitekim bu kent, Çerkes ve Abazya sahilleri ile daha başka limanlardan gelen malların toplandığı, ardından da İstanbul'a gönderildiği bir limandı. Bk. H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 337-338.

42 M. Balard, *Genoise*, Vol. I, s. 291; I. A. Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region*, s. 441; H. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade*, s. 170-171.

43 H. Barker, *age.*, s. 177, 197-198. Köle pazarlarında Altın Orda Hanlığı'nı teşkil eden nüfusun varlığı doğrudan iç savaşla ilgiliydi. Nitekim 1381'de Toktamış'ın Hanlık idaresini eline geçirmesinden sonra köle pazarlarında Tatar ve Moğol adları ile kaydedilen insanların sayısında radikal bir düşüş yaşanmıştır. Benzer süreç kendisini Edigey'in idaresi zamanında da

azalmakla birlikte genel olarak- çokluğunun birinci nedeni onlara gösterilen rağbet ile ilgiliydi. Noter belgeleri üzerinde yapılan incelemeler, Çerkes kölelerin erkek ve kadın olarak daha çok 10 ila 15 yaş arasında pazara girdiklerine ve genellikle 300 ila 500 asper, yani gümüş cinsinden paraya satıldıklarını göstermektedir.⁴⁴ Mesela 7 Kasım 1289'da 11 yaşında bir Çerkes oğlan 500 asperle satılırken bir sene sonra on yaşında bir başka Çerkes oğlan 475 asperle satılmıştır.⁴⁵ Ancak diğer kölelerin fiyatlarının bu kadar olmadığı görülür. Bu konuda dikkat çekici bir örnek 1439'daki bir gemideki 150 köleden oluşan bir guruptur ki bunların değeri 16.125 asper olarak hesap ediliyordu. Bu kişi başına ortalama 107 asperle tekabül eder. Aynı yıllardaki bir diğer satışta da bu istatistik korunmuştur.⁴⁶ Diğer taraftan Çerkeslerin yanında Kafkasyadaki diğer unsurların da köle piyasasında rağbet gördüğü anlaşılır. Nitekim Macar asıllı Paul adlı bir erkek köle 130 asperle satılırken aynı yaşta Venali adlı bir Abaza yaklaşık dört kat fazla bir fiyata, 500 asperle alıcı bulmuştu.⁴⁷ Bu konuda yapılacak daha özel bir inceleme ile sayısını daha da artırabileceğimiz bu örnekler, Kafkasyalı kölelerin, bilhassa da Çerkeslerin köle piyasasında en çok rağbet gösterilen kişiler olduklarına işaret eder.⁴⁸

Kafkas menşeli kölelerin piyasada çokluğunun ikincil bir nedeni ise bölgede köle ticaretinin alalade bir iş, bir eylem olarak görülmesinden ileri geliyordu. Burada satılan kölelerin önemli bir kısmı aileleri tarafından satılan çocuklardan oluşuyordu. Mesela Sultaniyeli Johannes, Çerkeslerin evlatlarını alalade bir eşya gibi sattıklarını anlatılırken aynı dönemde yaşamış bir başkası, Johann Schiltberger de benzer bir bilgi paylaşır.⁴⁹ Yine ahali küçük gruplar hâlinde komşu bölgelere sızarak çocukları veya daha büyük yaştaki insanları köle olarak satmak üzere kaçırıyorlardı. Mesela Sultaniyeli Johannes Çerkeslerden bahsettiği satırlarında "Bir köyden çıkıp da başka bir köye gider,

gösterir. Toktamış ve Edigey döneminin köle pazarlarındaki etkinlikle ilişkisine dair bk. H. Barker, *age.*, s. 183.

- 44 M. Balard, *Genoise*, Vol. I, s. 293; E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuevskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s. 93.
- 45 D. Quirini-Poplawska, "The Venetian Involvement in the Black Sea Slave Trade (Fourteenth to Fifteenth Centuries)", *Slavery and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean (c. 1000-1500 ce)*, ed. R. Amitai and C. Cluse, Brepols Publishing, Turnhout 2017, s. 266.
- 46 Agm., s. 268-269.
- 47 M. Balard, *Genoise*, Vol. I, s. 296. Söz konusu Macarlar, Kuma ırmağı civarında yurt tutmuş, Hazarlar zamanında İtil boylarındaki anavatanlarından Kafkasya'ya sarkmış Macarlardı. Bk. A. G. Emanov, *Mejdu Polyarnoy Zvezdoy i Poludennim Solntsem*, s. 260; H. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade*, s. 199. Söz konusu Macar boyu ile ilgili olarak bk. A. T. Özcan, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 274.
- 48 1459'da hizmetlisi tarafından Giovanni di Cosimo de Medici'ye gönderilen bir bilgi notunda 17-18 yaşındaki bir Çerkes kızı ile ilgili bir not dikkat çekicidir. Burada mektubu yazan kişi Çerkes kızının yüzünün pek de güzel olmamasına karşın vücudunun güzel ve canlı olduğunu münasip ifadelerle dile getirmektedir. Bk. I. Origo, "The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Century", *Speculum*, Vol. 30/3, (1955), s. 337. Bununla birlikte Rus kölelerin daha büyük rağbetle karşılandıkları bir gerçektir. Köle pazarlarında Rusların gördüğü rağbete ilişkin bk. M. D. Poluboyarinova, *Russkiye Lyudi v Zolotoy Orde*, İzdatel'stvo Nauka, Moskva 1978, s. 39.
- 49 A. T. Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33/55, (2014), s. 147; *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger, A Narrative of Bavaria, in Europe, Asia and Africa 1396-1427*, Translated by J. Buchan Tefler, Printed for Hakluyt Society, London 1900, s. 50. Ayrıca bk. I. A. Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region*, s. 443; E. S. Zevakin ve N.A. Pençko, "Oçerki po İstorii Genuevskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze", s. 93; I. Origo, agm., s. 326; N. di Cosmo, "Mongols and the Merchants on the Black Sea Frontier in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Convergences and Conflicts", *Mongols, Turks and Others*, ed. R. Amitai, M. Biran, Brill Publishing, Leiden 2005, s. 398-399; H. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade*, s. 193-194.

kızları ve erkekleri kaçırlar, ya da yapabiliyorlarsa çalar ve deniz kıyısındaki tüccarlara satarlar” derken⁵⁰ işte bu ticaret hayatına gönderme yapar.

Bu ticaretle ilgili olarak elbette pek çok ilgi çekici ve hüzünlü hadise de kaynaklarda yer bulmuştur. Mesela 1455’te Kafkasya’dan satın alınan 24 Abhaz kadın ve çocuklardan oluşan köleden 8’i Sakız adasına giderken, henüz seyir hâлиндelerken hayatlarını kaybetmişlerdir.⁵¹ Hayatları kurtulanların ise muhtemelen sonu çocuklarından ayrılmak oldu. Gerçi bu konuda şanslıları da vardı. Mesela XIII. yüzyılın sonlarında Cressana adlı bir Bulgar kadın Manuel ve Potame adlı iki oğlu ile birlikte Tanalı Niketas adlı birine satılmışlardır.⁵² Birarada olmak elbette bir şanslı belki, ancak muhtemelen bu son satılışları da değildi. Hüzünlü olayları bir tarafa bırakıp sonu iyi biten yaşanmışlıklara odaklanacak olursak bunlardan birisi Stella ailesinin kölesi olan genç Çerkes köle Magdalena ile ilgilidir. Vaftiz edildikten sonra Magdalena adını alan bu kız, gönlünü kaptırdığı din adamı Albertus ile 1443’te kaçarak Ferrara’ya yerleşmiş ve Ceneviz hükümetinin bütün ısrarlarına karşın birkaç ay bir arada yaşamışlardır.⁵³ Akıbetleri belli değildir, ancak teslimlerine ilişkin bir belge olmamasından ötürü, bu kaçak aşıklar için güzel bir son düşlemek mümkün görünmektedir.

Karadeniz’deki köle ticaretinde en etkili güç olan Cenevizliler, köleleri sadece Avrupa’ya değil, Mısır’a da satıyorlardı. Memlûk Sultanlığı ile köle ticareti hususunda anlaşma içindeki Cenevizli bu tüccarların⁵⁴ etkinlikleri Avrupa’daki kimi dini çevreler tarafından memnuniyetsizlikle karşılanacak boyuta da ulaşıyordu. Mesela yukarıda da kendisinden bahsedilen, Vatikan tarafından Sevastopolis’e atanmış İngiliz asıllı rahip Peter bölgede karşılaştığı manzaradan dehşete düşmüştü.⁵⁵ Bu rahatsızlığın temelinde kölelerin sonunda İslamı benimseyecekleri bir yolculuğa çıkmaları önemli bir etkense de yapılan satışın ulaştığı boyut dikkat çekicidir. M. Balard’ın incelemeleri XIV. yüzyılın sonlarında *Hazarya Ofisi*’nin⁵⁶ merkezi olan Kefe’de yıllık ortalama 1500 köle satışının yapıldığına işaret etmektedir.⁵⁷ Bu sayı, hiç şüphesiz Venedik, Pisa, Memlûk, Musevi, Türk ve Moğol tüccarlarının satışıyla daha da artıyordu. Nitekim bunlardan Memlûk tüccarları sadece Kefe ve diğer Kırım limanlarında değil, Karadeniz’in doğu sahillerinde de faaliyet gösteriyorlardı.⁵⁸ Bu etkinliğin

50 A. T. Özcan, “Timur’un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar”, s. 147.

51 H. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade*, s. 228, 233.

52 J. Pahlitzsch, “Slavery and the Slave Trade in Byzantium in the Palaeologan Period”, *Slavery and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean (c. 1000-1500 ce)*, ed. R. Amitai and C. Cluse, Brepols Publishing, Turnhout 2017, s. 173.

53 S. P. Karpov, “New Documents on the Relations between the Latins and the Local Populations in the Black Sea Area”, s. 41.

54 Cenevizli tüccarlarla Mısır arasındaki köle ticareti ilişkilerine dair bk. S. P. Karpov, “Rabotorgovlya v Yujnom Priçernomor’e v Pervoy Polovine XV v.”, *Vizantiyskiy Vremennik*, Tom 46, (1986), s. 141-142; E. D. Felitsin, “Nekotoriye Svedeniya o Srednevekovih Genuezskih Poseleniyah v Kırımı i Kubanskoy Oblasti”, s. 3; E. S. Zevakin ve N. A. Pençko, “Oçerki po İstorii Genuezskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze”, s. 91-92.

55 “Petri episcopi Sebastopolitani epistola ad archiepiscopos et episcopos Angliae”, s. 817-818. Bu mektubun bir kısmının çevirisi için bk. H. Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade*, s. 195-196. Daha başka örnekler için bk. I. Origo, “The Domestic Enemy”, s. 326, 327; *Assays from the History of Georgia Abkhazia*, s. 154; A. T. Özcan, “Bartholomaeus de Jano’nun Türklerle İlgili 1438 Tarihli bir Mektubu”, *Tarih Dergisi*, S 55/I, (2012), s. 98-99.

56 *Officium Gazariae*, yani “Hazarya Ofisi” Karadeniz’deki Ceneviz ticaretinin kurumsal adıydı.

57 M. Balard, *Genoise*, Vol. II, s. 800; M. Balard, “Genes et la Mer Noire”, s. 45.

58 S. Tsugitaka, “Slave Traders and Karimi Merchants during the Mamluk Period: A Comparative Study”, *Mamluk Studies*

neticesinde Memlûk Sultanlığı neredeyse her yıl -Osmanlıların Constantinopolis ve Kefe'yi feth edip de Karadeniz'i bir iç deniz haline getirdikleri döneme kadar- bu bölgeden önemli miktarda köleyi ülkesine çekmiştir. Mesela bir keresinde, 1379'daki bir alımda 2.000 köle Mısır'a sevk edilmiştir.⁵⁹ Bu köleler bilindiği üzere sonradan Memlûk Sultanı da olabiliyorlardı ki Kefe'de satışı yapıldıktan sonra Mısır'a götürülen ve ilerleyen yıllarda Memlûk Sultanlığı tahtına çıkan Berkuk, Melik Eşref İnal ile daha pek çok sultan Çerkes asıllıydı.⁶⁰ Yine Barsbay da Kafkas kökenliydi ve onun Sultan olmasından sonra iki kardeşi bir şekilde Kafkasyadaki memleketlerinden çıkararak ağabeylerinin yanına geldiler. Barsbay'ın doğduğu topraklara hasreti, daha doğrusu akrabalarına tutkusu bununla da bitmedi. Nitekim bir süre sonra daha başka akrabalar da yanlarında küçük yaşta bir çocukla, yani gelecekte Şam valisi olacak olan Seyfeddin Sudun ile birlikte geldiler.⁶¹ Bu hadiseler romantik olmanın yanında imkânı olan kimselerin Kafkasyadaki kökleri ile bağlarını koparmadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu güçlü bağ sadece Mısır'a gidenler tarafından da paylaşılmıyordu. Nitekim Sultaniyeli Johannes, Çerkeslerden satın alınarak İtalya'ya götürülen bir çocuğun zaman içerisinde kilise hiyerarşisinde yükseldiğinden ve sonrasında Çerkesya'ya gelerek burada başpiskopos olarak görev yaptığından bahseder.⁶² Bu kişi herhalde XIV. yüzyılın ilk yarısında Matrica piskoposluğunda bulunmuş Jean de Ziquia, yani Çerkesyalı Jean adlı din adamıdır.⁶³

Cenevizlilerin Karadeniz kıyılarındaki ticari etkinlikleri XIV. yüzyılın başlarından itibaren zayıflamaya başladı. Ancak bu haliyle bile ticaret, yoğunluğunu koruyordu. Asıl kırılma Moğol Hanlığı dâhilindeki sorunların iyice kendini göstermesinden sonra vuku buldu. Yine de bu haliyle bile etkin bir ticaret hayatı varlığını sürdürüyordu. Ancak 1370'den sonra Moğol dünyasındaki kriz derinleştğinde bundan Kafkasya'nın kıyı kolonileri de nasibini aldı. Elde istatistikî veriler bulunmadığı için bu krizin boyutlarını göstermek mümkün değildir. Buna mukabil İtalyanların XV. yüzyılın başlarından itibaren Kafkasya'nın iç mıntıklarını terk etmeye başlamaları⁶⁴ yaşanan krizin Kafkasyada yarattığı dönüşüme ışık tutar.⁶⁵ Ancak bu hâli ile bile varlıklarını sürdürebilen koloniler,

Review, Vol. 10/1, (2006), s. 144-145; *Assays from the History of Georgia Abkhazia*, s. 155.

59 I. Origo, "The Domestic Enemy", s. 326; M. Balard, "Genes et la Mer Noire", s. 45; Yu. A. Uzlov, "K Voprosu ob İtal'yanskoy Kolonizatsii Severnogo Priçernomor'ya", s. 36.

60 W. J. Fischer, "Ascensus Barcoch (I) A Latin Biography of the Memlûk Sultan Barquq of Egypt (D.1399) Written by the B. de Mignanelli in 1416", *Arabica*, VI/I, (1959), s. 64; Y. Frenkel, "Some Notes Concerning the Trade and Education of Slave Soldiers During the Mamluk Era", *Slavery and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean (c. 1000-1500 ce)*, ed. R. Amitai and C. Cluse, Brepols Publishing, Turnhout 2017, s. 200-201; S. Tsugitaka, "Slave Traders and Karimi Merchants", s. 145. Çerkes kölelere dair ayrıca bk. Bala(rd), "Çerkesler", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C III, İstanbul 1981, s. 380.

61 Y. Frenkel, agm., s. 204.

62 A. T. Özcan, "Timur'un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adli Eserinden Bazı Parçalar", s. 148.

63 J. Richard, "Les Missions au Nord de la Mer Noire (XIIIe-XVe Siecles)", *Il Codice Cumanico e il Suo Mondo*, ed. P. Schreiner - F. Schmieder, Roma 2005, s. 243.

64 D. Jacoby, "Oriental Silks Go West: A Declinin Trade in the Later Middle Ages", *Islamic Artifacts in the Mediterranean World: Trade, Gift, Exchange and Artictic Transfer*, ed. G. Wolf - C. Arcangeli, Venice 2010, s. 92-93; P. Wing, "Rich in Goods and Abounding in Wealth' The Ilkhanid and Post Ilkhanid Ruling Elite and the Politics of Commercial life at Tabriz 1250-1400", *Politics, Patronage and the Transmission of Knowledge in 13th-15th Century Tabriz*, ed. J. Pfeiffer, Brill Publication, Leiden 2014, s. 316-317.

65 E. Kılıç bundan farklı bir kanaat ortaya koymuştur. Bk. E. Kılıç, *Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi*, s. 327-328.

Osmanlıların 1454'te Sevastopolis'i yakıp yıkmaları ve 1475'te Kefe'nin ve diğer Kırım kolonilerinin zaptına kadar hayatta kalmayı başardılar.⁶⁶

Sonuç

1260'lı yıllar Cenevizli tüccarlar için Karadeniz'deki ticaretlerinde bir dönüm noktası olmuştu. Nitekim 1261'de Bizans İmparatorluğu ile imzaladıkları Nif anlaşması ile, Karadeniz havzasında yaptıkları ticarete elde ettikleri malları Akdeniz'e çıkarmaya hak kazanırlarken 1266'da bu sefer Altın Orda Hanı Mengü Timur'dan aldıkları ayrıcalıklarla Kırım'da henüz küçük bir kasaba olan Kefe'de bir koloni kurma imtiyazını elde ettiler. Kefe'nin XIII. yüzyıl boyunca büyümesi ve XIV. yüzyıla gelindiğinde bölgenin en önemli şehirlerinden birisi olması, aslında Ceneviz'in de bölgedeki gücünün bir sembolü gibidir.

Cenevizlilerin Karadeniz ticaretindeki ağırlık noktası Kefe ve çevresindeki alan, bir başka deyişle Kırım olsa da Karadeniz'in doğu sahilleri de onların Karadeniz ticaretinde önemli bir yer tutuyordu. Matrica, Coppa, Mapa, Sebastopol, Cholimen, Mauroloco, Pesce, Chali Zichia, Alba Zichia ve daha pek çok irili ufaklı kent ve liman, kurutulmuş balık, balmumu ile bilhassa köle ticaretinde öne çıkıyor, aynı zamanda niteliği düşük olmakla birlikte buğday da tedarik yerleri görevi üstleniyordu. Diğer taraftan Cenevizli tüccarlar için bu alanlar ürünlerini pazarlayabilecekleri sahalardı. Dolayısıyla XIII. yüzyılın ikinci yarısından XV. yüzyıl ortalarına varıncaya kadar 200 yıllık bir dönemde Cenevizliler için bu sahiller asla vazgeçemeyecekleri birer ticaret kapısı özelliği gösteriyorlardı.

Cenevizlilerin Karadeniz'in Kafkasya sahillerindeki ticareti yürütmesi ve devamlılığını sağlamasında bölgedeki yerel güçlerle işbirliği son derece önemliydi. Elbette Cenevizlilerin genel olarak Karadeniz'de tutunmalarının en önemli nedeni Altın Orda Hanları ile kurdukları iyi ilişkilerdi. Hatta Cenevizlilerin Cengizlilerle ilişkilerinin kötü bir seyir aldığından bundan zararlı çıktıklarını gösterir pek çok veri vardır. Bununla birlikte Altın Orda egemenliğinin Kafkasya'nın zorlu coğrafi şartları karşısında sınırlandırılması Cenevizlilerin bu sahillere daha farklı yaklaşımlarını da beraberinde getiriyordu. Altın Orda Hanları ile yaşadıkları sıkıntılı zamanlarda veya Hanlığın iç karışıklık içine düştüğü yıllarda Karadeniz'in Kafkasya sahilleri Kefe'ye alternatif birer liman haline gelerek Cenevizlilere doğunun ticaret yollarını açan alternatif kapılar özelliği gösteriyordu.

66 S. P. Karpov, *İtal'yanskiye Morskiye Respubliki i Yujnoye Priçernomor'e*, s. 104; *Assays from the History of Georgia Abkhazia*, s. 158-159, 169; R. S. Lopez, "Market Expansion: The Case of Genoa", *The Journal of Economic History*, Vol. 24/4, (1964), s. 458.

KAYNAKÇA

- Abu-Lughod, J.L., *Before European Hegemony The World System A.D. 1250-1350*, Oxford University Press, New York 1989.
- Assays from the History of Georgia Abkhazia*, ed. J. Gamakharia, T. Beradze, T. Gvantseladze, Ministry of Education and Culture of Abkhazia, Tbilisi 2011.
- Bala(rd), M., "Çerkesler", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C III, İstanbul 1981, s. 375-386.
- Balard, M., "Genes et la Mer Noire (XIII-XV siecles)", *Revue Historique*, T. 270/ 1, (1983), s. 31-54.
- _____, "The Greeks of Crimea under Rule in the XIVth and XVth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 49, (1995), s. 23-32.
- _____, *La Romanie Genoise (XIIe debut XVe siecle)*, Vol. I, Genova 1978.
- _____, *La Romanie Genoise (XIIe debut XVe siecle)*, Vol. II, Genova 1978.
- Barker, H., *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, (Unpublished PhD Thesis), Columbia University, Columbia 2014.
- Beradze, T., "Genuezkaya Torgovaya Faktoriya v Sevastopole-Tshomi/Tshumi", *Oçerki iz İstorii Gruzii Abhaziya s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney*, İzdatel'stvo İntelekti, Tbilisi 1009, s. 192-200.
- Boçarov, S. G. - A. G. Sitdikov, "Vzaimootnoşeniya Mongol'skogo Gosudarstva i Genuezskoy Respubliki v XIII-XIV vv.", *Drevniye Kul'turi Severnogo Kitaya, Mongolii i Baykal'skoy Sibiri*, Tom II, Beijing 2015, s. 693-697.
- Boçarov, S. G., "İstoriçeskaya Geografiya Krımskih Territoriy Genuezskoy Gazarii", *Genuezskaya Gazariya i Zolotaya Orda*, Tom 2, Pod Redaktsiyey S. G. Boçarova i A. G. Sitdikova, Kazan 2019, s. 741-770.
- Cosmo, N. di, "Mongols and the Merchans on the Black Sea Frontier in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Convergences and Conflicts", *Mongols, Turks and Others*, ed. R. Amitai, M. Biran, Brill Publishing, Leiden 2005, s. 391-424.
- Diplomatarium Veneto-Levantinum sive Acta et Diplomata res Venetes Graecas Levantis Illustrantia 1300-1350*, Venetiis 1880.
- Dotson, J. E., "Safety Regulations for Galleys in Mid-fourteenth Century Genoa: Some thoughts on Medieval Risk Management", *Journal of Medieval History*, Vol. 20 (1994), s. 327-336.
- Dörrie, H., "Drei Texte Geschichte der Ungarn und Mongolen", *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, No. 6, (1956), s. 125-202.
- Emanov, A. G., *Mejdu Polyarnoy Zvezdoy i Poludennim Solntsem, Kafa v Mirovoy Torgovle XIII-XV Vekov*, Aleteyya İzdatel'stvo, Sankt-Peterburg 2018.
- Felitsın, E. D., "Nekotoriye Svedeniya o Srednevekovih Genuezskih Poseleniyah v Krımu i Kubanskoy Oblasti", *Kubanskoy Sbornik*, T. 5, (1899), s. 1-32.
- Fischer, W.J., "Ascensus Barcoch (I) A Latin Biography of the Memlûk Sultan Barquq of Egypt (D.1399) Written by the B. de Mignanelli in 1416", *Arabica*, Tom. VI/I, (1959), s. 57-74.
- Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge 1936.
- Frenkel, Y., "Some Notes Concerning the Trade and Education of Slave Soldiers During the Mamluk Era", *Slavery and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean (c. 1000-1500 ce)*, ed. R. Amitai and C. Cluse, Brepols Publishing, Turnhout 2017, s. 187-212.
- Grigor'yev, A. P. - V. P. Grigor'yev, *Kollektsiya Zolotoordımskih Dokumentov XIV Veka iz Venetsii*, İzdatel'stvo S. Petersburgskogo Universiteta, Sankt-Peterburg 2002.

- Hryszko, R., “Genoese Colonies in the Black Sea Area. Their Role in the Transfer of Regional Products in the Late Middle Ages (the 14th-15th Centuries AD)”, *Ten Centuries of Byzantine Trade (the 5th-15th Centuries)*, Kyiv 2012, s. 177-189.
- İnalçık, H., *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C I, çev. Halil Berktaş, Eren Yayınları, İstanbul 2000.
- Jacoby, D., “Marco Polo, His Close Relatives and His Travel Account: Some New Insights”, *Mediterranean Historical Review*, Vol. 21/2, (2006), s. 193-218.
- _____, “Oriental Silks Go West: A Decline in Trade in the Later Middle Ages”, *Islamic Artifacts in the Mediterranean World: Trade, Gift, Exchange and Arctic Transfer*, ed. G. Wolf – C. Arcangeli, Venice 2010, s. 87-98.
- Karpov, S.P., “New Documents on the Relations between the Latins and the Local Populations in the Black Sea Area (1392-1462)”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 49, (1995), s. 33-41.
- _____, *Putyami Srednevekovih Morehodov, Çernomorskaya Navigatsiya Venetsianskoy Respubliki v XIII-XV vv.*, Moskva 1994.
- _____, “Rabotorgovlya v Ujnom Priçernomor’e v Pervoy Polovine XV v.”, *Vizantiyskiy Vremennik*, Tom 46, (1986), s. 139-145.
- _____, “The Grain Trade in the Southern Black Sea Region: The Thirteenth to the Fifteenth Century”, *Mediterranean Historical Review*, Vol. 8/1, (1993), s. 55-71.
- _____, *İtal’yanskiye Morskiye Respubliki i Ujnoye Priçernomor’e v XIII-XV vv.: Problemy Torgovli, İzdatel’stvo MGU*, Moskva 1990.
- Katsiya, R. N., “Ekonomiçeskaya Ekspansiya Srednevekovoy Genui na Zapadnom Kavkaze”, *İzvestiya Abhazskiy Institut Yazıka, Literaturı i İstorii*, Tom XV, (1989), s. 38-62.
- Khvalkov, I. A., *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region: Evolution and Transformation*, (Unpublished PhD Thesis), History and Civilization of the European University Institute, Florence 2015.
- Kılıç, E., *Altın Orda Devletinin İktisadi Tarihi (XIII-XV. Yüzyıllar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.
- Kim, H., “The Unity of the Mongol Empire and Continental Exchanges over Eurasia”, *Journal of Central Eurasian Studies*, I, (2009), s. 15-52.
- Lopez, R. S., “European Merchants in the Medieval Indies: The Evidence of Commercial Documents”, *The Journal of Economic History*, Vol. 3/2, (1943), s. 164-184.
- _____, “Market Expansion: The Case of Genoa”, *The Journal of Economic History*, Vol. 24/4, (1964), s. 445-464.
- Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, C I, çev. I. Ergüden, C II, çev. Z. Z. İlkelen, İthaki Yayınları, İstanbul 2003.
- Origo, I., “The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Century”, *Speculum*, Vol. 30/3, (1955), s. 321-366.
- Ozova, F. A., “Çerkeso-İtal’yanskiye İstoriçeskiye Pereseçeniya i Paraleli”, *Arheologiya i Etnologiya Severnogo Kavkaza*, Vıpusk 2, (2013), s. 139-171.
- “Özbek Han’ın Azak’taki Venedikli Tüccarlara Verdiği Yarlık (9 Ekim 1332)”, *Altın Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar*, çev. A. M. Özyetgin – İ. Kemaloğlu, TTK Yayınları, Ankara 2017, s. 91-93.
- Özcan, A. T., “Bartholomaeus de Jano’nun Türklerle İlgili 1438 Tarihli bir Mektubu”, *Tarih Dergisi*, S 55/I, (2012), s. 81-106.
- _____, “Timur’un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33/55, (2014), s. 121-162.
- _____, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

- “Petri episcopi Sebastopolitani epistola ad archiepiscopos et episcopos Angliae”, *Studien über Marino Sanudo den Älteren*, F. Kunstman, München 1855.
- Quirini-Poplawska, D., “The Venetian Involvement in the Black Sea Slave trade (Fourteenth to Fifteenth Centuries)”, *Slavery and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean (c. 1000–1500 ce)*, ed. R. Amitai and C. Cluse, Brepols Publishing, Turnhout 2017, s. 255-298.
- Pahlitzsch, J., “Slavery and the Slave Trade in Byzantium in the Palaeologan Period”, *Slavery and the Slave Trade in the Eastern Mediterranean (c. 1000–1500 ce)*, ed. R. Amitai and C. Cluse, Brepols Publishing, Turnhout 2017, s. 163-184.
- Poluboyarinova, M.D., *Russkiye Lyudi v Zolotoy Orde*, İzdatel'stvo Nauka, Moskva 1978.
- Primaudaie, F. E. de la, *Etudes sur le Commerce au Moyen Age Histoire du Commerce de la Mer Noire et les Colonies Genoises de la Krimée*, Paris 1848.
- Richard, J., “Les Missions au Nord de la Mer Noire (XIIIe-XVe Siecles)”, *Il Codice Cumanico e il Suo Mondo*, ed. P. Schreiner – F. Schmieder, Roma 2005, s. 231-246.
- Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253–1255*, ed. P. Jackson, D. Morgan, çev. Z. Kılıç, Kitap Yayınları, İstanbul 2010.
- Stahl, A. M., “Where the Silk Road Met the Wool Trade”, *Crusading and Trading between West and East, Studies in Honor of David Jacoby*, ed. S. Menache, B. Z. Kedar and M. Balard, Routledge Taylor and Francis Group, London 2019, s. 351-364.
- Şedevrı Drevnego İskusstva Kubani / Art Tresures of Ancient Kuban, Nauçniye Redaktori Kataloga A. M. Leskov i V. L. Lapuşnyan, Moskva 1987.
- The Bondage and Travels of Johann Schiltberger, A Narrative of Bavaria, in Europe, Asia and Africa 1396–1427*, Translated by J. Buchan Tefler, Printed for Hakluyt Society, London 1900.
- Tsugitaka, S., “Slave Traders and Karimi Merchants durign the Mamluk Period: A Comparative Study”, *Mamluk Studies Review*, Vol.10/1, (2006), s. 141-156.
- Uzlov, Yu. A., “K Voprosu ob İtal'yanskoy Kolonizatsii Severnogo Priçernomor'ya (XIII-XV)”, *Historical Sciences*, Vol. 11, (2017), s. 34-37.
- Wing, P., “‘Rich in Goods and Abounding in Wealth’ The Ilkhanid and Post Ilkhanid Ruling Elite and the Politics of Commercial life at Tabriz 1250-1400”, *Politics, Patronage and the Transmission of Knowledge in 13th-15th Century Tabriz*, ed. J. Pfeiffer, Brill Publishing, Leiden 2014, s. 302-320.
- Zevakin, E. S. – N. A. Peñçko, “Oçerki po İstorii Genuevskih Koloniy na Zapadnom Kavkaze v XIII i XV vv.”, *İstoriceskiy Zapiski*, T. 3, (1938), s. 72-129.

ABDÜLHAK HÂMİD'İN HİMAYESİNDE ÇIKAN BİR DERGİ: ASRÎ TÜRKİYE MECMÛASI

A JOURNAL UNDER THE AEGIS OF ABDÜLHAK HÂMİD: ASRÎ TÜRKİYE MECMÛASI

Abdulkim TUĞLUK*

Öz

Edebiyat tarihimizde Şair-i Azam unvanıyla iz bırakan Abdülhak Hâmîd (Tarhan), sadece tiyatro ve şiirleriyle değil aynı zamanda edebiyat gündeminin merkezinde olması ile de adını duyurmuştur. Abdülhak Hâmîd, ayrıca pek çok gazete ve mecmuada yazılar neşretmiştir. Yayımladığı şiirler gazete ve mecmualar için bir iftihar vesilesi sayılan Abdülhak Hâmîd, bizzat herhangi bir gazete veya mecmua çıkarmamıştır. Ancak onun himayesiyle yayın hayatına başlayan *Asrî Türkiye Mecmûası*, Abdülhak Hâmîd'in yayıncı kimliğinin de var olduğunun ciddi bir kanıtıdır. Sözü ettiğimiz *Asrî Türkiye Mecmûası*, 1926-1927 yıllarında toplam beş sayı halinde yayımlanan edebiyat, kültür, sanat, aile, moda ve sinema temalı bir salon mecmuasıdır. Mecmuanın henüz ilk sayısında Abdülhak Hâmîd, derginin hamisi sıfatıyla duyurulmuştur. Dolayısıyla bu mecmua, edebî açıdan önemli bir değere sahiptir. Çalışmamıza konu olan *Asrî Türkiye Mecmûası*'nın sayıları Hakkı Tarık Us koleksiyonundan alınmıştır. Bu makalede Abdülhak Hâmîd'in hamisi olduğu *Asrî Türkiye Mecmûası* ve mecmuadaki edebî yazılar ele alınmış, Şair-i Azam'ın söz konusu mecmuada hangi çerçevede yer aldığına dair tespitler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Abdülhak Hâmîd, şiir, *Asrî Türkiye Mecmûası*

Abstract

Abdülhak Hâmîd (Tarhan), who left his mark with the title “Şair-i Azam (Great Poet)” in our history of literature, made a name for himself not only with his plays and poems, but also because he was at the center of the literary community. In addition, Abdülhak Hâmîd published articles in many newspapers and journals. Abdülhak Hâmîd, whose poems was regarded as an honor for the newspapers and journals that published them, did not publish any newspapers or journals himself. However, starting its publishing life under the aegis of him, *Asrî Türkiye Mecmûası* was a serious evidence for the publisher side of Abdülhak Hâmîd. *Asrî Türkiye Mecmûası* in question was a saloon journal with the themes of literature, culture, art, family, fashion and cinema and published in five issues in total between 1926 and 1927. In its first issue, it was announced that the journal was under the aegis of Abdülhak Hâmîd. Therefore, this journal has an important value in terms of literature. The issues of *Asrî Türkiye Mecmûası*, the subject to our study, were taken from the Hakkı Tarık Us collection. In this study, *Asrî Türkiye Mecmûası*, which was under the aegis of Abdülhak Hâmîd, and the literary articles in this journal were examined and some points were made regarding the role of Şair-i Azam in this journal.

Keywords: Abdülhak Hâmîd, poem, *Asrî Türkiye Mecmûası*

* Dr. Öğr. Üyesi, İğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İğdir / Türkiye, abdulkimtuugluk@gmail.com

Giriş

Tanzimat'tan önce İmparatorluğun farklı coğrafyalarında gayr-i Müslimlerin çıkardığı gazetelerle başlayan Osmanlı basın hayatı, 1831 yılında neşrine başlanan *Takvîm-i Vekâyi* ile ilk milli meyvesini vermiştir. 1840 yılına kadar Türkçe neşredilen tek gazete olma özelliği taşıyan *Takvîm-i Vekâyi*'de, bu süre zarfında resmi tebliğlerin yanı sıra iç ve dış olaylara da yer verilmiş, 1840'tan sonra Nesimi Yazıcı'nın işaret ettiği üzere gazete giderek kuru bir içerik kazanmıştır. Yazıcı'ya göre bunda *Ceride-i Havâdis* ve *Tercümân-ı Ahvâl* gibi gazetelerin ortaya çıkmasının payı vardır.¹

Takvîm-i Vekâyi'den sonra *Ceride-i Havâdis*, *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis* gibi gazetelerle gelişmeye devam eden basın, Âgâh Efendi ve İbrahim Şinâsi tarafından çıkarılan *Tercümân-ı Ahvâl* ile birlikte taçlanmıştır. *Tercümân-ı Ahvâl* sayesinde edebiyatın daha aktif bir şekilde basın hayatına girdiğini görmekteyiz. Şinâsi'nin öncülüğünü yaptığı ve daha sonra Namık Kemal'e devrettiği *Tasvîr-i Efkâr* ise bu noktada bir çığır açmış ve basın hayatında edebiyatçılar daha da ön plana çıkmıştır. *Tasvîr-i Efkâr*'dan sonraki dönemde özellikle Namık Kemal'le birlikte Jön Türklerin başını çektiği bir gazetecilik ekolü oluşmuştur. Bu anlamda *Muhbir*, *Hürriyet* ve *İbret* gazeteleri en dikkat çeken örneklerdir. Sonraki süreçte I. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle ciddi anlamda artış gösteren gazete sayısı, mizah merkezinde yayın yapan pek çok neşriyatı da beraberinde getirmiş ve farklı meslek gruplarına ait pek çok gazete ve mecmua neşredilmiştir. Gazeteler ve mecmualar zengin bir yazar kadrosu ve sürekli tazelenen içerik sayesinde sanat ve edebiyata ciddi katkı sunmuş, toplumun sanata ilişkin hassasiyetlerini ön plana çıkarmıştır. Tanpınar, gazetelerin efkâr-ı umumiye oluşturma işlevinin haricinde yeni türlerin edebiyatımıza girmesine ve yayılmasına imkân tanıdığına ve böylece yeni edebiyatın kurulduğuna işaret eder.² Dolayısıyla Tanzimat sonrası edebiyatımızda gazete ve mecmuaların ciddi bir kaynak vazifesi gördüğünü belirtmeliyiz.

Basın tarihimize bakıldığında pek çok kurum ve kuruluş, dernek, okul, oda, meslek birliği vb. oluşumların seslerini duyurmak amacıyla gazete veya mecmua çıkardıkları ve bu mecmualarda edebî içeriğe baskın şekilde yer verdikleri görülmektedir. Örneğin *Ziraat Mecmûası*, *Ziraat Gazetesi* gibi meslekî isimlerle çıkarılan yayın organlarında nitelikli şair ve yazarların eserlerine yer verilmiş olması dikkat çekicidir. Söz gelimi *Donanma Mecmûası*'nda Cenab Şahabeddin'in şiirlerinin neşredildiğini biliyoruz. Dolayısıyla mecmuaların toplumun edebî zevkini yönlendirmede önemli bir yere sahip olduğunu ve bu tip neşriyatın edebî simaları halka ulaştırmada yaygın bir etkiye sahip olduğunu belirtmek gerekir. Kimi gazete ve mecmualar daha spesifik konular üzerinden belirli bir hitap edilen kitle ağırlıklı olmak üzere yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Kadınlara mahsus, hanımlara mahsus, çocuklara mahsus ya da aile mecmuası, salon mecmuası gibi ibareler, mecmuaların söz konusu özelliğine işaret etmektedir. Öte yandan büyük oranda edebî kimlikleriyle ön plana çıkan ve hatta bir döneme damgasını vuran kimi mecmualar, edebiyatın matbuat âlemiyle olan ilişkisini anlamamızda temel kaynaklardır. Münif Paşa'nın çıkarılmasına öncülük ettiği ve Tanzimat

1 Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi "Belgeler"*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1983, s. 19.

2 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 7. baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, s. 251.

sonrası mecmua hayatımızda önemli etkileri olan *Mecmua-i Fünûn*³, Servet-i Fünûn kalemlerinin yetişmesinde katkısı olan *Malûmât*, bir döneme adını veren *Servet-i Fünûn*, Baba Tahir'in çıkardığı ve *Musavver Malûmât* olarak da bilinen *Malûmât*, neşrettiği “Yeni Lisan” adlı makaleyle edebiyat tarihimize kazınan *Genç Kalemler* gibi mecmualar pek çok şair ve yazarın olgunlaşmasına öncülük eden yayın organları olarak hatırlanabilir.

1. *Asrî Türkiye Mecmûası*

Osmanlı'nın Batılılaşma serüveni ile birlikte sıkça karşımıza çıkan muasırlaşma hedefi, günümüz Türkiye'sinde bile hala etkisini koruyan köklü bir geçmişe sahiptir. Asrı yakalamak, asrın gerisinde kalmamak ve bir dönemin en iyi yaşam standartlarına ulaşabilmek “muasır, muasırlaşmak” gibi ifadelerde anlamını bulmuştur. *Muasırın* kökçe türediği *asr* (asır) ve bir sıfat olarak kullandığımız *asrî* ise konuyu izah etmede kullandığımız diğer sözcüklerdir.

Günümüzdeki karşılığıyla “çağdaş” anlamına gelen *asrî*, aynı zamanda modern olanı ifade etmek için kullanılmıştır. Bir ideali ifade eden muasırlaşma yolunda özellikle Cumhuriyetle birlikte derin izler bırakan inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Asrileşme yolunda, toplumun her alanında yapılan düzenlemeler, yeni ile eski arasındaki uçurumu derinleştirirken, yeni toplum düzeni için ciddi yaptırımlara başvurulmuştur. Kimi zaman bir öç almaya kadar varan bu yaptırımların yanı sıra basın-yayın organları üzerinden de toplumun dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Bu minvalde, *asrî* ön adı ile yayın yapan üç mecmuanın da Cumhuriyet'in ilk yıllarında neşredilmesi elbette bir tesadüf değildir.⁴ Toplumun yaşayışını değiştirme yolunda görev alan *Asrî Türkiye Mecmûası* da adına yüklenen misyonu muhtevasına yansıtmıştır.

Asrî Türkiye Mecmûası, “Devrin ünlü edebiyatçıları, tiyatro ve mûsiki sanatkârları ile ilgili yazılara geniş yer veren bir aktüalite dergisi”dir.⁵ Mecmuanın başmuharriri Veziroğlu Ömer Aziz'dir.⁶ Mecmua, dönemin önemli edebiyatçılarına yer vermesiyle ünlenmiştir. Öte yandan

3 *Mecmûa-i Fünûn* hakkında detaylı bilgi için bk. Ali Budak, *Mecmûa-i Fünûn*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

4 *Asrî Çiftçi*, *Asrî Hafta* ve *Asrî Türkiye Mecmûası*. Ayrıca Kırım'da 1924-1927 yılları arasında yayımlanan *Asrî Müslümanlık* adlı bir mecmua mevcuttur. Öte yandan *Asrî Türkiye Mecmûası* ile aynı yıl yayın hayatına başlayan ve “dünyaya daha çok hayat katalım” sloganıyla meydana çıkan *Hayat Mecmuası* da *Asrî Türkiye Mecmûası*'yla benzer bir yayın politikası izlemiştir. Mecmuanın ilk sayısında yer alan ve “Hayat Ne İçin Çıkıyor” başlığını taşıyan mukaddime niteliğindeki yazıda bu politikayı gözlemek mümkündür. Bk. *Hayat*, No. 1, 2 Kânunuevvel 1926, s. 1.

5 Mustafa Necat Sefercioğlu, “Asrî Türkiye Mecmûası”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, I, (1977), s. 180.

6 Hayatı hakkında detaylı bilgi edinemediğimiz Ömer Aziz'in soyadı kanunundan sonra “Veziroğlu” soyadını aldığı Arşiv kayıtlarından 1947 yılında *Hür Türkiye* gazetesi başyazarı Ömer Aziz Veziroğlu'nun İzmir İl Başkanlığı vasıtasıyla Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ni ziyaret etme talebini içeren arşiv kaydına göre Ömer Aziz'in en az bu tarihe kadar aktif gazetecilik hayatına devam ettiğini söyleyebiliriz. Milli Kütüphanede Ömer Aziz adına kayıtlı şu eserler bulunmaktadır: *Mağdur Eczacıların İstirhamı*, *Şehir Bilgisi*, *İzmir Cep Rehberi*, *1941 İnönü Zaferi: Türk-Alman Paktı*. Ayrıca *1948 Ege Ticaret ve Turizm Yıllığı* adlı eser de Ömer Aziz'e aittir. Ömer Aziz'in yayın hayatında siyasi bir misyon üstlendiğini ise 1947'de Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ni ziyaret etme isteğine ilişkin bir arşiv belgesinden anlıyoruz. Söz konusu belgede Ömer Aziz'in ziyaret talebi parti merkezine şu sözlerle iletilmektedir: “İzmir'de intişar eden *Hür Türkiye* adlı gazetenin başyazarı Ömer Aziz, yüksek ziyaretlerinizde bulunmak istediğinden kendisinin takdim edilmesini rica etti. Bu arkadaşımız Partimize bağlı ve seçimlerde hizmetleri geçmiş olduğundan kıymetli müzaheretlerinize mazhar olursa kendisini bahtiyar sayacaktır. İzmir Milletvekili C.H.P. İzmir Bölge Müfettişi Dr. Kâmrân Örs.” Bk. BOA, 490-1-0-0/1367-533-2-16.07.1947.

Mevlut Erdem'in iddia ettiği üzere *Asrî Türkiye Mecmûası* edebiyata çok az yer veren bir mecmua değildir.⁷ Mecmuanın Yahya Kemal, Süleyman Nazif, Abdülhak Hâmid gibi isimlere yer vermesi ve bir edebiyat müsabakası tertip ederek hemen her sayısında bu müsabakaya dair haberler sunması onun edebiyata önem verdiğini ve edebî yönden hatırı sayılır bir malzemeye sahip olduğunu gösterir. Mecmua, toplumun kültürel aktivitelerini düzenleme ve yönlendirmede etkili bir muhteva ile karşımıza çıkmaktadır. Moda, güzellik, ev dekorasyonu, aile yaşamı, sofrada adabı, kadınlar için pek çok konuda püf noktaları, dünyanın farklı bölgelerinden ilginç haberlerden oluşan zengin içerik, *Asrî Türkiye Mecmûası*'nın sütunlarını süslemektedir. Mecmua ayrıca sinemadan heykeltıraşlığa, mimariden musikiye, tiyatrodan ulaştırma ve haberleşmeye, teknik konulara değin geniş bir yazı yelpazesine sahiptir. Mecmua musavver olup içerikte pek çok fotoğrafa, karikatür vb. çizime yer vermiştir. Bunların mecmuanın satışını arttırma amacına da dönük olduğunun altını çizmek gerekir.

Mecmuanın ilk sayısında başmuharrir Veziroğlu Ömer Aziz tarafından kaleme alınan "Kemâl'in Kitâbı Türk'ün Kitâbı" başlıklı yazıda mecmuanın yayın çizgisi net bir şekilde ortaya konmaktadır. Bu yazı mecmuanın marjinal sayılabilecek bir yayın politikasına sahip olduğunu göstermektedir:

Dünkü hayât, dünkü dîn, dünkü îmân senin değildi. Senin hayâtın, senin dînin, senin îmânın Kemâl'in kitâbı.. Türk'ün kitabıdır.. Hayâtını sana bu kitâb gösterecek, dînini sana bu kitâb öğretecek, îmânını senin bu kitâb kuvvetlendirecektir. Kemâl'in kitâbı seni esîr ve câhil bırakan pâdişahların, koca kavuklu câhillerin değil Hakkın kitabıdır.⁸

Söz konusu yazıda Mehtap Kaya'nın da işaret ettiği üzere Mustafa Kemal için "Türk'ün ilk ve son peygamberi" gibi "ilginç ve iddialı" sözler sarf edilmiştir.⁹ Toplam beş sayı çıkan *Asrî Türkiye Mecmûası*'nın ilk sayısı 1 Mart 1926 tarihinde yayımlanmıştır. *Asrî Türkiye Mecmûası*'nın sloganı, serlevhada "Şimdilik ayda bir defa neşr olunur ictimâî, iktisâdî, edebî âile ve salon mecmuası"¹⁰ şeklinde belirtilmiştir. "Hey'et-i tahririyyece derci tensib edilmeyen evrâk îade olunmaz"¹¹ notuyla yayına çıkan mecmuanın adresi ise, "Beyoğlu, Bursa Sokak, Civân Han, Numero 1" şeklinde belirtilmiştir. Sık kullanılan yöntemin aksine reklam bölümü zaman zaman mecmuanın başına alınmıştır. Mecmuada hacimli bir reklam bölümü mevcuttur. Mecmuada, sinema, tiyatro, Peugeot marka bisiklet, boya fabrikası, eczane, doktor, esans yağı, gözlük, saat, ziraat makinaları, Fiat marka otomobil, diğer makinalara ait yedek parçalar, dans kursu, lokanta, tırnak cilası, banka, giyim mağazası, pastane, tuhafiyeye reklamına yer verilmiştir.

Asrî Türkiye Mecmuası'nın ilk sayısının kapağında Abdülhak Hâmid'in büyükçe bir portresi yer almaktadır. Portrenin altında, "*Asrî Türkiye Mecmûası*"nın büyük hâmisî Şâir-i Azam Abdülhak

7 Mevlut Erdem, 1928'e Kadar Çıkan Eski Harfli Türkçe Mecmualardaki Eski Türk Edebiyatı ile İlgili Metinlerin Tesbiti ve Tasnifi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994, s. 14.

8 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 1, 1 Mart 1926, s. 5.

9 Mehtap Kaya, *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği ve Sosyo Kültürel Dönüşüme Etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2014, s. 165.

10 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 1, 1 Mart 1926, s. 3.

11 Aqm., s. 3.

Hâmid Beyefendi Hazretleri” ibaresi bulunmaktadır. Portrenin hemen yanında mecmuanın hangi bölümlerden oluştuğu belirtilmiştir. Buna göre mecmuanın ilk sayısı ictimaiyat, edebiyat, cihan hadisatı, musiki, temaşa-sinema, moda, aile gibi kısımlardan teşekkül etmektedir. Mecmuanın henüz ilk sayısında çıkan bir notla *Asrî Türkiye Mecmûası*’nın iç kapağında, o dönemde “asrî” sıfatıyla çıkan başka bir mecmuayla hiçbir ilgisinin bulunmadığı şöyle ifade edilmiştir: “Mecmuamızın Sûdî Kütübhânesi tarafında neşredilen *Asrî Hafta* ile hiçbir alakası yoktur.”¹². Mecmuanın başyazarı olan Veziroğlu Ömer Aziz aynı zamanda 1928 yılında çıkarılmaya başlanan ve Türkçe-Ermenice yayın yapan *Hür Türkiye*’nin de başmuharriridir. İlk sayısı 25 Haziran 1928’de intişar eden söz konusu mecmuanın imtiyaz sahibi ise Hrant Antreasyandır.¹³

Asrî Türkiye Mecmûası, ilk başta aylık olarak çıkarılmıştır. Buna göre ilk üç sayı aylık olarak yayımlanmıştır. Üçüncü sayının 1 Mayıs 1926’da neşredilmesinden sonra 15 Kânunusani 1927’de dördüncü sayının neşrine kadar mecmua yayımlanmamıştır. Mecmuanın dördüncü sayısında bir bilgi notuyla mecmuanın bundan sonra 15 günde bir neşredileceği duyurulmuştur. Mecmuanın daha sık aralıkla çıkacak olmasından dolayı sayfa sayısı neredeyse yarıya düşürülmüştür. Mecmuanın yayım sürecinde ekonomik zorluklarla boğuştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim mecmuanın üçüncü sayısında “Muhterem Kârîlerimize” başlıklı bir duyuruya yer verilmiş ve bu duyuruda ekonomik sıkıntılara dikkat çekilmiştir:

Vaziyet-i hazıra-i iktisâdiyye karşısında umûm gazete ve mecmûalar misillü mecmûamızın fiatını beş kuruş tezyîd eylemek mecbûriyyetinde kaldığımızı arz eder ve sahifelerinin fazlalığı, resimlerinin mükemmeliyeti, münderecâtının zenginliği itibariyle rûfekâmıza nazaran mecmûamızın yine cüz’î bir fiatla satıldığını muhterem kârîlerimizin takdîr buyuracaklarını ümîd eyeriz.¹⁴

Benzer şekilde dördüncü sayıda “Muhterem Karîlerimizle Hasbihal” başlıklı yazıda ülkede yaşanan ekonomik buhrana dikkat çekilmiş ve bu vesileyle mecmuanın yayımlanma planında değişiklik yapılmasının zarûrî olduğu şu sözlerle dile getirilmiştir: “Bize vukû bulan mürâcaatlar her ne kadar mecmûanın haftada bir intişârı hakkında idi ise de buhrân-ı iktisâdî dolayısıyla şimdilik buna imkân göremediğimizden muhterem kârîlerimizin afvını istirhâm ederiz.”¹⁵. *Asrî Türkiye Mecmûası*, 15 günde bir defa çıkarılacağı duyurusundan sonra sadece bir kez yayımlanmıştır. 5 numaralı son sayıda mecmuanın artık neşredilmeyeceğine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Büyük ihtimalle mecmuanın daha önceki sayılarında belirtilen ekonomik güçlükler nedeniyle mecmuanın yayımlanmasına son verilmiştir.

12 Agm., iç kapak.

13 *Hür Türkiye*’nin uzun soluklu bir gazete olduğunu ve Demokrat Parti döneminde de yayın hayatına devam ettiğini belirtmek gerekir. Milli Kütüphane ve Meclis Kütüphanesi Süreli Yayınları Kataloglarında bulunmayan *Hür Türkiye*’nin Arap harfli dört sayısı Hakkı Tarık Us koleksiyonunda yer almaktadır. Bk. Periodicals of Hakkı Tarık Us Collection, “Hür Türkiye”, <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/data/HTU0979/index.djvu> [Erişim tarihi: 13.11.2019].

14 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 3, 1 Mayıs 1926.

15 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 4, 15 Kânunusani 1927, s. 15.

Asrî Türkiye Mecmûası'nın üçüncü sayısı, "Ankara Nüsha-i Fevkal'adesi" olarak neşredilmiştir. Başmuharririn Ankara'yı ziyaretini ve bu ziyarete ilişkin intibaları içeren üçüncü sayı, Cumhuriyet rejiminin yanlış anlaşılmasına matbuat âleminden bir örnek olarak gösterilebilir. Bu sayının kapağında "Büyük Halaskârımız" notuyla Mustafa Kemal'e ait büyük bir portreye yer verilmiş, devamındaki sayfada başmuharrir Veziroğlu Ömer Aziz, "Milli Ka'be, Türk Peygamberi ve Ashâb-ı Güzini" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Yazıda, Ankara'yı Türk'ün milli Kâbe'si, Mustafa Kemal'i de Türk'ün peygamberi şeklinde gösteren, Türk'ün dini diye bahsedilen dinin, Çankaya'nın taşlarını öpmeyi ve Gazi'nin ayak bastığı topraklara yüz sürmeyi emrettiğini belirten sözler sarf edilmiştir.¹⁶ Yazıda maksadını aşan, politik izler taşıyan, Peygamber Efendimiz'i ve İslamiyet'in bazı değerlerini tahkir eden mesnetsiz ifadeler bulunmaktadır. Mecmuanın söz konusu içeriğinin toplumda hoş karşılanmadığı bir kenara Ankara tarafından da hoş karşılanmamış olması kavidir. Nitekim başmuharririn sonraki dönemlerde bir iki arşiv belgesi kaydı dışında hafızalarda yer edecek ciddi bir iz bırakmamış olması bu ihtimali güçlendirmektedir.

Asrî Türkiye Mecmûası'nın dördüncü sayısında yer alan bir notta hareketle mecmuanın kabul gören ve beğenilen bir yayın organı olduğu tahmininde bulunabiliriz. Nitekim söz konusu notta, mecmuanın önceki sayılarına ulaşmanın mümkün olmadığı ve bu nedenle de tekrar basım yapılacağı şu ifadelerle duyurulmaktadır: "Birinci, ikinci, üçüncü numaralarımızın mevcûdu kalmadığından mezkûr nüshalar yakında ikinci defa olarak tab' edilecektir."¹⁷ Dördüncü sayıda duyurulan bu hatırlatmadan sonra mecmua bir defa neşredilmiş ve sonra da kapanmıştır. Mecmuanın ekonomik güçlükler nedeniyle yayın hayatına son verildiğini düşündüğümüzden adı geçen sayıların tekrar basılmış olması ihtimali düşüktür.

2. *Asrî Türkiye Mecmûası* ve Abdülhak Hâmid

Asrî Türkiye Mecmûası, ilk sayısından itibaren Abdülhak Hâmid'e büyük bir ihtiramda bulunmuştur. İlk sayıda hem dış kapakta hem iç kapakta portresine yer verilen Şair-i Azam'ın mecmuaya büyük bir prestij kazandırdığı kesindir. Ancak Abdülhak Hâmid'in hangi vesile ile mecmuaya hamilik yaptığı ve mecmuadaki rolü hakkında bilgi verilmemiştir. İlk iki sayının hem iç hem de dış kapağında büyük portresine yer verilmesi ve kendisinden sitayişle bahsedilmesi, Şair-i Azam'ın bu mecmua için önemli olduğunu göstermektedir:

Şâir-i Azam Abdülhak Hâmid Beyefendi Hazretleri'nin taht-ı himâyelerinde intişâr eden mecmûamız memleketimizin en yüksek şâir, edib ve muharrirlerinin muâvenet-i kalemiyelerini te'min eylemekle müftehirdir. Pek kıymetdâr eserleri ile mecmûamızı tezyîn edecek olan zevât-ı kirâm miyânında Şâir-i Azam Abdülhak Hâmid, Süleyman Nazîf, Yahya Kemâl, Mahkeme-i Temyîz reis-i sâbıkı Osmân, Zeki Megamiz, İbnürrefik Ahmed

16 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 3, 1 Mayıs 1926, s. 1-2.

17 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 4, 15 Kânunusani 1927, s. 15.

Nûri ve Mustafa Reşid Beyefendiler bulunmaktadır. Mecmûamızın hey'et-i tahririyyesi tamamen muktedir ve mütehasşıs muharrirlerden mürekkebdir.¹⁸

Mecmuanın dış kapağında yer alan portrenin üstünde “*Asrî Türkiye Mecmûası*’nın Büyük Hâmisi” ve altında “Himâye-i edibânelerini lutfen bahş ile mecmûamızı mübâhî eden Şâir-i Azam Abdülhak Hâmîd Beyefendi Hazretleri”¹⁹ ibaresi yer almaktadır. Mecmuanın ikinci sayısında da Abdülhak Hâmîd ismi ön plandadır. Mecmua hakkında bilgi verilen kısımda Abdülhak Hâmîd yine hamî olarak gösterilirken, iç kısımlarda Abdülhak Hâmîd’a ait bir resmin altına şu not düşürülmüştür: “*Asrî Türkiye Mecmûası*’nın büyük hâmisi Şâir-i Azam Abdülhak Hâmîd Beyefendi Hazretlerinin mecmuamıza ihdâ buyurdıkları en yeni fotoğrafları”²⁰. Bu nottan da anlaşıldığına göre Hâmîd, mecmuayla yakından alakadar olmakta ve mecmuada isminin kullanılmasına izin vermektedir. Toplam beş sayı olarak neşredilen *Asrî Türkiye Mecmûası*’nın son iki sayısında Abdülhak Hâmîd’den söz edilmemiştir. Bu durumu, Şâir-i Azam’ın himayesini çektiği şeklinde yorumlamak mümkündür.

Abdülhak Hâmîd’in himayesinin *Asrî Türkiye Mecmûası* için nasıl bir öneme sahip olduğunu mecmuaya dair gazete ilanlarında da görmek mümkündür. Nitekim 28 Şubat 1926 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan ilanda *Asrî Türkiye Mecmûası*’nın yayın hayatına başlayacağı ifade edilirken Abdülhak Hâmîd’in ismi ön plana çıkarılarak şu ifadelere yer verilmiştir:

Türk gençliğinin ve Türk âilelerinin şiddetle beklediği mecmûa 1 Mart Pazartesi günü çıkıyor. Şâir-i Azam Abdülhak Hâmîd Beyefendi’nin himâye-i edibânelerinde *Asrî Türkiye Mecmûası* memleketimizin en mükemmel ve yegâne aylık âile, salon mecmûasıdır. Şâir-i Azamın en son şâheseri “Hûzûr-ı Hilkatde”, Süleyman Nazif, Yahya Kemâl Beyefendilerin yüksek eserleri, ictimâiyât, edebiyât, mûsikî, temâşâ, sinema, moda kısımlarıyla âile sütunları, cihân hâdisâtı, her kısımda en muktedir kalemlerin üç dört eseri, büyük kıt’ada iki forma, otuzu mütecâviz resim, güzel kâğıt, *Asrî Türkiye Mecmûası* ilk nüshada kârilerine 100 lira ikrâmiye tevzi’ ediyor.²¹

Görüldüğü üzere, Abdülhak Hâmîd, mecmuanın hayat bulması ve matbuat âleminde kalıcı bir yer edinebilmesi bakımından önemli bir role sahiptir. Bu itibarla üçüncü sayısından sonra Abdülhak Hâmîd’in ismine yer vermeyen mecmuanın beşinci sayıyla birlikte yayın hayatına son vermesinde ekonomik sebepler kadar Abdülhak Hâmîd’in himayesinin sona ermesinin de rolü yadsınamaz.

18 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 1, 1 Mart 1926, iç kapak.

19 Aqm., dış kapak.

20 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 2, 1 Nisan 1926, s. 9.

21 *Cumhuriyet*, No. 651, 28 Şubat 1926, s. 7. *Asrî Türkiye Mecmûası*’nın üçüncü nüshası da benzer şekilde *Cumhuriyet* gazetesinde ilan edilmiştir. Bk. *Cumhuriyet*, No. 742, 1 Haziran 1926, s. 4.

3. *Asrî Türkiye Mecmûası*'nda Yer Alan Sanat ve Edebiyat Yazıları

Asrî Türkiye Mecmûası'nda sanat ve edebiyata ilişkin pek çok yazı yer almış, ayrıca mecmuada ünlü şairlerin şiirlerine yer verilmiştir. Yahya Kemal (Beyatlı), Abdülhak Hâmid gibi isimler bunların önde gelenleridir. Mecmuada sadece edebiyata değil, güzel sanatların diğer alanlarına ait yazılara da yer verilmiştir. Sinema, tiyatro gibi alanlar bunların en dikkat çekenleridir. Aşağıdaki tabloda *Asrî Türkiye Mecmûası*'nda yayımlanmış olan sanat ve edebiyata dair yazıların fihristi yer almaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. *Asrî Türkiye Mecmûası*'nda Yer Alan Sanat ve Edebiyat Yazılarının Fihristi

Yazının Türü ve Alanı	Başlığı	Yazarı	Sayı, Sayfa
Makale / Edebiyat	Üç Sanat	Süleyman Nazif	No. 1, s. 6-7
Şiir	Huzûr-ı Hilkatte	Abdülhak Hâmid	No. 1, s. 8
Makale / Edebiyat	Milli Edebiyat Münâkaşası Münâsebetiyle		No. 1, s. 9
Şiir	Şarkı	Yahya Kemal	No. 1, s. 9
Şiir	Şarkı	Veziroğlu Ömer Aziz Bey	No. 1, s. 10
Şiir	Şarkı	Veziroğlu Ömer Aziz Bey	No. 1, s. 10
Makale / Müzik	Milli Müsiki Tedkik Heyeti Niçin Teşekkül Etti ve Ne Yaptı?		No. 1, s. 13-14
Şiir	Şarkı (Balo Sabahında)	Mustafa Reşid	No. 1, s. 15
Haber / Müzik	Türkiye Müsiki-şinâslar Yurdu		No. 1, s. 15
Makale / Güzel Sanatlar	Dârü'l-bedâyin'in Vaziyet-i Hâzırası Nasıldır		No. 1, s. 16
Makale / Sinema	Türk Sahnesinin Büyük Üstadı Ahmed Fehim Beyin Ellinci Sene-i Devriyesi Münâsebetiyle	Veziroğlu Ömer Aziz	No. 1, s. 19
Haber / Sinema	Yakub'un Kuyusu Mümessilesi Beti Bleyt Sinema Artisti Nasıl Oldu?		No. 1, s. 20
Haber / Edebiyat	Edebiyat Müsâbakası		No. 1, s. 28
Makale / Tarih	Cezâyir Marşı Çalınırken	Süleyman Nazif	No. 2, s. 3-5
Şiir	Ummân	Abdülhak Hâmid	No. 2, s. 6
Şiir	Huzûr-ı Hilkatte	Abdülhak Hâmid	No. 2, s. 7
Piyes	Tipler Komedi	Yusuf Ziya Paşa	No. 2, s. 8-10
Makale / Müzik	Müsikişinâs Nasıl Yetiştirebiliriz?	Seyfeddin Âsâf	No. 2, s. 12
Haber / Müzik	Yeni Rusya'nın En Büyük Kemanisti Naom Blinder'in İstanbul'u Ziyâreti Münâsebetiyle		No. 2, s. 13
Makale	Muvahhid Âilesi	Mehmed Cemil	No. 2, s. 14-15
Haber	Milli Sahnenin Vaziyet-i Hâzırası		No. 2, s. 16-17
Makale	Sinema Artistleri Bunlar İlah veya İlahe midir?		No.2, s. 17-19
Şiir	Edebiyat Müsâbakası Münâsebetiyle Gönderilen Yazılar		No. 2, s. 28
Şiir	Manzûm Bir Hatıra	Abdülhak Hâmid	No. 3, s. 4
Mektup	İlhâd ve Mülhid	Süleyman Nazif	No. 3, s. 5-7
Şiir	Sönen Yıldız	Mustafa Reşid	No. 3, s. 7

Hikâye	Hasta	Recâizâde Ercümend Ekrem	No. 3, s. 8
Deneme	Hayat ve Mektûblar	Ali Kâmi	No. 3, s. 9-10
Fıkra	Edebî Fıkralar	Zeki Megamiz	No. 3, s. 11-13
Şiir (Beste)	Yollarda Kalan Gözlerimin Nûrunu Yordum	Yahya Kemal	No. 3, s. 14-15
Haber	Artistlerin Aşk Hakkındaki Nokta-i Nazarları		No. 3, s. 19-20
Şiir	Yanmış Yurtlar	Mehmed Nuri	No. 3, s. 30
Şiir	Kemah Yolları	Fahreddin Hamdi	No. 3, s. 30
Şiir	Göksu'da Akşam	Refik Fikret	No. 3, s. 30
Makale	Kara Toprak	Veziroğlu Ömer Aziz	No. 4, s. 1
Makale	Türk ve Garb Mûsikisi	Zeki Megamiz	No. 4, s. 2-4
Şiir	Kıskançlık	Mustafa Reşid	No. 4, s. 4
Deneme	Ölüm	Enver Behnan	No. 4, s. 4
Şiir	Şarkı	Celâdet Nâzım	No. 4, s. 4
Şiir	Annemin Mezârında	Mürüvvet Aziz Hanım	No. 4, s. 5
Şiir	Neden?	Merdanzâde İsmet Necib	No. 4, s. 5
Şiir	Yalnızlık	İhsan Rıfkı	No. 4, s. 5
Şiir	Siyah Güller	Emin Behiç	No. 4, s. 5
Şiir	Gecenin Ölümü	Merdanzâde İsmet Necib	No. 4, s. 5
Şiir	Dünkü Günler	Süleyman Sadık	No. 4, s. 5
Makale	Kıymetli Sanatkârimız Neclâ Hanım		No. 4, s. 8
Senaryo	Rakibler		No. 4, s. 9-10
Mektup	Diyarbakir Mektûbu	Nijad Sermed	No. 4, s. 14
Haber	Edebiyyât Müsâbakamızın Neticesi		No. 5, s. 2
Şiir	Çıldırın Kim?	Celâdet Nâzım	No. 5, s. 2
Şiir	Denizin Aşkı	İsmet Necib	No. 5, s. 2
Şiir	Kıyılarda	İhsan	No. 5, s. 2
Şiir	Kabr-i Fikrete Hitâb	İştepan Gurdikyan Hilmi Bey	No. 5, s. 3
Şiir	Şarkı	Mustafa Reşid	No. 5, s. 3
Haber	Meşhûr Alman Heykeltraşı Peter Terkats		No. 5, s. 4
Senaryo	Rakibler		No. 5, s. 7-8
Haber (sinema)	Yüksek Sanatkârimız Hâzım Bey		No. 5, s. 6
Mektup	İzmir Mektûbu		No. 5, s. 14-15

Kaynak: Abdulahkim Tuğluk

4. Mecmuadaki Edebî İçeriğe Dair Notlar

Asrî Türkiye Mecmûası, Abdülhak Hâmîd'in himayesi altında neşredilmiş olmasının da etkisiyle edebî kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Özellikle ilk sayılarda mecmuanın zengin bir edebî içeriğe sahip olduğunu belirtmek gerekir. *Asrî Türkiye*'nin yazar kadrosuna bakıldığında özellikle edebiyat

alanında önemli isimler dikkat çekmektedir. Bunlardan Abdülhak Hâmid ve Yahya Kemal, şiirleriyle katkıda bulunurken Süleyman Nazif ise düz yazılarıyla mecmuaya katkıda bulunmuştur.

4.1. Düz Yazılar

Mecmuanın ilk sayısında dikkat çeken ilk önemli yazı, Süleyman Nazif imzalı “Üç Sanat” adlı makaledir. Bu makale, Pierre Loti'nin “İzlanda Balıkçısı” adlı hikâyesindeki üslûbu ve hikâyenin konusunu tenkit etmek amacıyla kaleme alınmıştır.²² Makalede öncelikle Eski Yunanlılar ile şimdiki Yunanistan arasında bir kıyas yapılarak şimdiki Yunanistan halkı fikren ne kadar derbeder ise eski Yunanlılar da hikmetli ve hakikatli mülahasasında bulunulmuştur. Eski Yunanlıların idare ve adalet sistemlerine ilişkin çok kısa bir bilgi verildikten sonra Eski Yunan mahkemelerinde belîğ konuşmanın yasaklandığını, çünkü belagatin adaletli bir hüküm verilmesinin önüne geçtiği vurgulanmıştır. Süleyman Nazif buradan hareketle belagat, ticaret ve hırsızlık arasında bir bağ kurarak bu üç sanatın eski Yunan'dan beri devam eden ortaklığına vurgu yapar:

Belîğ, tâcir, sârık ne olursak olalım, itirâf etmeliyiz ki şu üç sanatın mensubları arasında Yunan-ı kadîmin edvâr-ı esâtirinden beri sürüp gelen münâsebet hiçbir devirde münkati' olmamıştır. (...) Bir metâ'i değerinden fazla satmak veya bir adamın cebindekini aşırıkmakla, fikr ü vicdânını tağlît ve idlâl etmek arasında bir fark var ise herhâlde bu fark belâgat sâhibinin lehine değildir.²³

Süleyman Nazif, yazının devamında belagatin hakikate muhalif ve cerbezeli yönüne vurgu yaparak Pierre Loti'nin “İzlanda Balıkçısı” adlı eserinden örnek verir. Hikâyenin kahramanlarından biri olan Fransız balıkçı Sylvestre – ki yaz aylarında İzlanda dolaylarında balık avına çıkmaktadır – askere alınarak Çin tarafına gönderilir. Batılı emperyalist devletlerin tahakkümleri altına almak istedikleri Çin'de savaşan Sylvestre yerlilerden birinin kurşunuyla yaralanır ve gemiyle ülkesine geri yollarırken Singapur'da ölür. Süleyman Nazif'in aktardığına göre Pierre Loti bu ölüm hadisesini öylesine etkili bir şekilde tasvir etmiştir ki ağlamamak mümkün değildir ve Nazif “piyâle-i belâgati kana kana içmek” hevesiyle ağlar. Ancak hemen bu hevesinden geri dönen Nazif, şu ifadelerle belagate isyan bayrağı açar: “Velev ma'nevî bir haz ile olsun, dimâğ ve havassını eğlendirmek için mazlumlara çîn-i cebîn göstermek ve zâlîme ağlamak ne büyük zulümdür!.. Bana bu zulmü irtikâb ettiren belâgate lanet olsun!..”²⁴. Sylvestre, kendi memleketlerini savunan Çinlilere karşı savaşırken ölmüştür ve Süleyman Nazif'e göre Sylvestre, emperyalizm denilen maksad-ı menfûrun hizmetkârıdır. Üstelik Pierre Loti'nin de inkâr etmediği gerçek şu ki Çin mabetlerinden çalınan bazı eşyalar Sylvestre'nin üzerinden çıkmıştır. Süleyman Nazif böylece belagatin zulmü hoş gösterebilecek kadar hakikatten sapabileceğini dikkatlere sunar. Pierre Loti'nin kendi vatanlarını savunmakta olan

22 Süleyman Nazif yazısında bu eserden hikâye olarak bahseder. *İzlanda Balıkçısı* hikâye değil romandır. Eser, 1902'de İstanbul'da Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekasi'nde neşredilmiştir.

23 *Asri Türkiye Mecmûası*, No. 1, 1 Mart 1926, s. 6.

24 Agm., s. 7.

Çinlilerle savaşırken ölen Sylvestre'ye gösterdiği ihtimama karşı Süleyman Nazif hem manidar hem de ironik olan şu cümle ile göndermede bulunur: “Bugün Faş'da, Suriye'de vatan ve milliyet aşkıyla dökülen mazlûm kanların müsebbeb ve kâtillerine de acaba böyle mersiyeler yazılmayacak mı!..”²⁵. Süleyman Nazif gerçekte çok takdir ettiği Pierre Loti'ye sitemde bulunarak yazısını şu ifadelerle noktalar: “Milletimin ve şahsımın pek necib ve keremkâr dostu olan (Piyer Loti)nin rûhu beni afv etsin: Maktûlüne ağlamış olduğum için ben şimdi o Çinli Gazi'nin hayâlinden istiğfâr ediyor ve onun şehid düşen arkadaşlarına ağlıyorum.”²⁶.

Mecmuanın birinci sayısında edebiyata dair dikkat çeken bir diğer yazı ise “Millî Edebiyât Münâkaşası Münasebetiyle” ismiyle neşredilmiştir. Bu yazıda *Halk Gazetes'i*nde yazılarına devam eden İbrahim Necmi Bey²⁷ ile eski devrin önemli isimleri arasında cereyan eden edebî münakaşa konu edilmektedir. *Asrî Türkiye Mecmûası* bu münakaşada dengeyi gözetmiştir. Mecmua, İbrahim Necmi Bey'in yazılarını manasız bulduğu gibi ona gelen tarizleri de gereksiz bulmaktadır. İbrahim Necmi'nin Enderun edebiyatını (divan edebiyatı) eleştirmesine ve eskiyi yok sayarak milli edebiyatın güçlenmesine çalışmasına yönelik söylemleri *Asrî Türkiye Mecmûası* tarafından şu ifadelerle eleştirilmiştir:

Enderûn edebiyâtını tenkid etmek, beğenmemek mümkündür, fakat ka'bına varamayacağımız üstâdlarla boy ölçüşmek cür'etden başka bir şey değildir. Edibe arz-ı hâlcî, şâ'ire destâncî ders veremez. Maksad Osmânî edebiyâtını Türk edebiyâtı yapmak ise; bunu yapacaklara Osmânî edebiyâtının üstâdları rehber olabilirler. İbrâhim Necmi Beyin yazıları bu vazifeyi görmekten pek uzaktır.²⁸

Asrî Türkiye Mecmûası'nın bu münakaşada takip ettiği yolu incelediğimizde, dilde tasfiyecilik ve eski edebiyata bakış konularında sert ve tutucu görüşleriyle tanınan İbrahim Necmi'ye karşı divan edebiyatını karşı korumacı bir tutum izlendiğini görürüz. *Asrî Türkiye Mecmûası*'nın başmuharriri Veziroğlu Ömer Aziz'in önceki yazılarını düşündüğümüzde bu korumacı tutumun mecmua için kayda değer bir gelişme olduğu vurgulanabilir.

Birinci sayıda edebiyatla alakalı değinmemiz gereken diğer bir yazı ise edebiyat müsabakası hakkındaki duyurudur. Bu sayıda yer alan ve İbrahim Necmi Dilmen'e karşı bazı itirazları içeren “Millî Edebiyât Münâkaşası” adlı yazıda dile getirilen bazı maksatlara binaen mecmua tarafından bir edebiyat yarışması düzenlenmesi kararı alınmıştır:

Edebiyyât kısmımızda (Millî Edebiyyât Münâkaşası) serlevhalı makâlemizde zikredilen maksada binâen gelecek nüshamızdan itibaren gençler için bir kısım-ı mahsûs tefrik

25 Agm., s. 7.

26 Agm., s. 7.

27 İbrahim Necmi Dilmen (1889-1945), Güneş dil teorisi ve harf İnkılabı hakkındaki yazılarıyla tanınmıştır. Dilde tasfiye konusundaki sert tutumuyla bilinmektedir. Bk. Mustafa Özkan, “İbrahim Necmi Dilmen”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, IX, (1994), s. 302-303.

28 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 1, 1 Mart 1926, s. 10.

ediyoruz: Edebiyyât müntesibleri ve heveskârları gençler tarafından gönderilecek manzûm ve mensûr eserler bir hey'et-i edebiyeye marifetiyle tedkik edilerek, birinci ikinci ve üçüncülüğü kazanan yazılar bu kısma derc olunacaktır. Gönderilecek yazıların sade Türkçeyle yazılması ve nihâyet ayın sonuna kadar mecmuaya gönderilmesi şarttır.²⁹

Duyurunun devamında ilk üçe giren eser sahiplerine sırasıyla beş, üç ve bir buçuk lira hediye edileceği de belirtilmektedir. Edebiyat müsabakasına ait duyurular mecmuanın ilerleyen sayılarında da devam etmiştir.

Mecmuanın ikinci sayısında ilk dikkat çeken yazı ise “Cezâyir Marşı Çalınırken” adıyla Süleyman Nazif'e aittir. Süleyman Nazif, Beyoğlu'ndaki bir lokantada arkadaşı Şevket Nezihî ile otururken gelen müzik sesine kulak kabartan arkadaşı bu marşa neden “Cezâyir Marşı” denilir diye sorar. Süleyman Nazif bunun üzerine okurlarına Cezâyir'in Osmanlı eline geçmesinden işgaline kadar bazı tarihî safhaları anlatır ve Cezâyir'in elden çıkmış olmasından duyduğu teessürü bildirir.³⁰ Yazının muhtevası büyük oranda tarih ile alakalıdır. Lâkin muharririn Süleyman Nazif olması ister istemez yazıya edebî bir değer de atfetmiştir.

Mecmuanın ikinci sayısında dikkat çeken diğer bir edebî içerik ise Yusuf Ziya Paşa'ya ait bir piyestir.³¹ Mecmua, “Tipler Komedi” başlıklı bu piyesin bir bölümüne yer vermiştir. Piyese “Mecmûamız, Vaşington sefir-i esbâkı eâzım-ı üdebadan Yusuf Ziyâ Paşa Hazretlerinin muâvenet-i kalemiyyelerine mazhar olmakla mübâhîdir. Bu nüshamızda müşârüniyleh hazretlerinin güzel eserlerinden bir komedi parçasını kemâl-i iftihârla derc eyliyoruz”³² notu düşülmüştür.

Üçüncü sayıda ise yine Süleyman Nazif'in bir yazısı dikkat çekmektedir. Kılıçzâde Hakkı Bey'e hitâben yazılan “İlhâd ve Mülhid” başlıklı bu yazı açık bir mektuptur. Yazının muhatabı Kılıçzâde İsmail Hakkı Bey (1872-1960) Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan inkılap hareketlerinin fikir babalarından biridir. Sosyal hayatın değişmesi gerektiğine ilişkin pek çok yazı kaleme alan Hakkı Bey ayrıca din konusunda inkılapçı düşünceleriyle öne çıkmaktadır.³³ Süleyman Nazif'in kaleme aldığı bu yazıyı daha iyi anlayabilmek adına biraz daha geriye giderek bu yazının yazılmasına neden olan evvelki yazılardan söz etmek istiyoruz.

Süleyman Nazif 11 Mart 1926 tarihli *Servet-i Fünûn*'da “Ömer Hayyam'ın Şairliği” başlıklı bir yazı kaleme alır. Yazıda, Ömer Hayyam'ın şair olarak dünya çapında şöhret kazanmasının asıl nedeninin Frenkler olduğunu ifade eden Süleyman Nazif, onun ilk olarak İngiltere'de şöhret olmaya

29 Agm., s. 28.

30 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 2, 1 Nisan 1926, s. 3-5.

31 Washington büyükelçiliği görevinde bulunan Yusuf Ziya Paşa (1849-1929), Türk musikisinin önemli bestekârlarından Subhi Ziya Özbekkan'ın babasıdır. Kendisi de bestekâr olan Yusuf Ziya Paşa, 1910-1914 tarihleri arasında Osmanlı Devleti nezdinde Belgrad, Roma, Paris ve Washington sefirliği görevlerinde bulunmuştur. Yusuf Ziya Paşa aynı zamanda müzisyen ve sanatkârdır. Bk. Taha Toros, “Türk Sanat Musikisinin Ünlü Bir Portresi: Suphi Ziya Özbekkan”, İstanbul Şehir Üniversitesi (Taha Toros Arşivi), Dosya No: 001.584.904010.

32 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 2, 1 Nisan 1926, s. 8.

33 Kılıçzâde İsmail Hakkı Bey hakkında daha tafsilatlı bilgi için *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 25. ciltte yer alan “Kılıçzâde Hakkı” maddesine bakılabilir.

başladığını ve şöhretinin bizim edebiyatımıza yine Avrupa'dan geçtiğini ifade eder. Ömer Hayyam için “bedbaht” tabirini kullanan Nazif, onun bir tür *snobizm* (züppelik) sonucu böyle bir şöhrete kavuştuğu düşüncesindedir. Ömer Hayyam'ın Avrupalılarca bu derece rağbet görmesini oryantalist temelde izah eden Nazif, şunları kaydeder:

Avrupalılar Şark'ı öteden beri füsûn ve serâir diyârı addederler. Harem dâirelerinin kulaktan kulağa intikâl eden günâgûn ezvâkı, bahçe âlemlerinin safâsı, ağzına bir katresini koyayamış olduğu şarâbı mutasavvıf şâirlerin rûhânî bir edâ ile terennüm etmeleri, huzûzât-perest Garb'ın dâima dikkatini ve hayrâniyetini celb ederdi. İşte Ömer Hayyâm'ın rubâilerine olan meclûbiyet de o avâlimin tesiriyle hâsıl olmuş ve sonraları düştüğü ifrât sebebiyle dalâl-i hissî ve akliye istihâle etmiş bir hâletdir.³⁴

Süleyman Nazif'in yazısı bu minvalde devam eder. Yazısının sonuna doğru ise Süleyman Nazif üslubunu sertleştirerek şöyle der: “Nişabur'lu şâirin şarâb ve ilhâd kokan kitâbını artık kapayınız ve bir daha açmayınız. Bu bedbaht eseri biz okuduksa bari evlâd u ahfâdımız görmesin.”³⁵ Kılıçzâde İsmail Hakkı Bey ise 15 Nisan 1926 tarihli *İctihâd* mecmuasında “Ömer Hayyam'ın Şairliği Hakkında” başlığıyla Süleyman Nazif'e mukabelede bulunur. Bu yazısında Hakkı Bey, Nazif'in Ömer Hayyam hakkındaki tespitlerinin doğru olmadığını vurgulayarak onun şiirinin bir felsefesinin olduğunu pek çok Batılı şair ve filozoftan örnekler vererek dile getirmeye çalışır.³⁶ Nihayetinde Süleyman Nazif, *Asrî Türkiye Mecmûası*'nın üçüncü sayısında “İlhâd ve Mülhid” başlıklı bir yazı kaleme alarak tartışmayı devam ettirir. Süleyman Nazif, yazının içeriğinde Ömer Hayyam'ın şahsiyetine ve şairliğine ilişkin görüşlerini paylaşır ve onun neden dünyanın ya da İran'ın en iyi şairi kabul edilemeyeceğine dair delillerini sıralar. Ayrıca sanatla ilgili görüşlerini de paylaşan Süleyman Nazif, Hakkı Bey'in daha önce *Hür Fikir*'de yayımlanan “İlhâd ve Mülhid” başlıklı yazısından hareketle eleştirilerini sıralar. Süleyman Nazif, Hakkı Bey ile aralarındaki ihtilafın muhabbetlerine zarar vermeyeceği notunu ilave ederek başladığı yazısında Hayyam'ın şairliğine ilişkin şu ifadeleri kullanır: “Hayyâm'a dünyanın en büyük şâiri demek dünyâya ve İrân'ın en büyük şâiri demek de İrân'a hakâretidir. Lehçesi iki yüz kelimeden ibâret ve iki üç fikir etrâfında dâir olan bir adama o unvân ve pâye çok görülür.”³⁷

Asrî Türkiye Mecmûası'nın üçüncü sayısında Recâizade Mahmud Ekrem'in oğlu Recâizâde Ercümend Ekrem'e (Ercüment Ekrem Talû) ait “Hasta” başlıklı bir hikâye bulunmaktadır. Aynı sayıda Ali Kâmî (Akyüz) tarafından kaleme alınan bir kitap tanıtımı da mevcuttur. Bu tanıtım yazısında Raif Necdet (Kestelli)'in *Hayât ve Mektûblar* adlı eseri üzerine bir değerlendirme yapılmaktadır. *Hayât ve Mektuplar*, ilk defa 1925 yılında İstanbul'da İkdâm Matbaası'nda neşredilmiştir. İki ciltten oluşan bu eser bir tür mektup mecmuasıdır. Yazının girişinde *Hayât ve Mektûblar* adlı esere dair şu ifadeler yer verilmiştir: “Bazı yeni eserler şaşaalı reklamlarla kendini tanıtmaya ve okutmaya çalışır. Bazısı da sâkin, mütevâzî elden ele dolaşarak ağızdan kulağa reklamını kendi yapar. İşte Raif

34 Süleyman Nazif, “Ömer Hayyam'ın Şairliği”, *Servet-i Fünûn Mecmuası*, No. 1543-69, 11 Mart 1926, s. 258.

35 A.g.m., s. 259.

36 Kılıçzâde İsmail Hakkı, “Ömer Hayyam'ın Şairliği Hakkında”, *İctihâd*, 202, (1926), s. 3944-3946.

37 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 3, 1 Mayıs 1926, s. 5.

Necdet Beyin “Hayât ve Mektûblar”ı bu ikinci nev’den olan eserlerden biridir.”³⁸. Bu sayıda Zeki Megamiz imzalı “Edebî Fıkralar” adlı köşe, edebî yönden dikkat çekmektedir. Başlığın hemen altında “Muhterem Üstâdımız Süleymân Nazîf Beyefendiye” şeklinde bir ithaf yer almaktadır. Üç sayfa tutan bu yazıda daha çok İslamiyet’in ilk dönemine ait bazı ilginç, nükteli ya da ibretli küçük kıssalara yer verilmektedir. Ancak başlık ile muhteva arasında bir uyumsuzluk göze çarpmaktadır. Nitekim muhtevada şair ve yazarlardan çok tarihî ya da dinî şahsiyeti ön plana çıkmış isimlere ait nüktelerden söz edilmiştir.

Asrî Türkiye Mecmûası’nın dört numaralı sayısında ilk dikkat çeken yazı, edebiyat dünyasında büyük bir teessür uyandıran Süleyman Nazif’in ölümü ile alakalıdır. 4 Ocak 1927 tarihinde İstanbul’da vefat eden ve aynı zamanda *Asrî Türkiye Mecmûası*’nın muharrirlerinden olan Süleyman Nazif, dördüncü sayının ilk sayfasında büyük bir resmi verilerek anılmıştır. “Üstâd ve Edîb Süleymân Nazîf Bey Merhûm” notuyla verilen fotoğrafın altında ise mecmuanın başyazarı Veziroğlu Ömer Aziz’e ait bir yazı yer almaktadır. “Kara Toprak” başlığını taşıyan bu yazı, başlığı itibariyle Süleyman Nazif’in ünlü “Kara Bir Gün”³⁹ yazısını da akla getirmektedir. Yazının bazı yerlerini aşağıya aktarıyoruz:

Türk edebiyâtı Firavunlar diyârına döndü.. Altında Firavunların hazînelerini taşıyan mezarlar.. Üstü ıssız kum sahraları.. Kara toprak!.. Sen insânlardan çok bahtiyârsın.. Sînende hazîneler taşıyorsun.. (...) Sen cânı da cânânı da kâinâtı da alırsın. Evet senin sînene her şey sığar.. Hatta kâinat bile.. İşte Nazîf’i de aldın.. Bütün Türk cihânını aldın.. Daha tâlî’inden şikâyetin mi var kara toprak!..⁴⁰

Bu sayıda edebî anlamda dikkat çeken diğer bir yazı ise Enver Behnan (Şapolyo)’a ait “Ölüm” adlı yazıdır. Mensur şiir tarzındaki bu yazıda Enver Behnan, yoğun bir duygu sarmalı içinde ölüme dair hislerini ve düşüncelerini paylaşmaktadır. Behnan, yazısının bir yerinde bu gerçekten kurtulmanın mümkün olmadığına dikkat çeker: “Ölüm!... Acı bir hakikat, fakat hepimize mukadder.. Aşk, ihtirâs, saâdet deriz lâkin en sonra yine ölüm...”⁴¹. Bu sayıda “Asrî Türkiye’nin Anadolu Sahîfeleri” başlıklı bir bölüm daha yer almaktadır. Bu bölümün ilk yazısı ise “Diyarbakir Mektupları” adını taşır. Yazının başlığının hemen altında “Diyarbakir mechûl bir diyâr mıdır? Diyarbakir muallim beyleri bilhassa muallim hanımları vatanperverlik vazîfesine davet ediyor. Diyarbakir Türkiye’nin cennet gibi diyârlarından en güzelidir.”⁴² şeklinde not yer almaktadır. Diyarbakır’ı İstanbul’a tanıtmak amacıyla kaleme alınmış olan yazı şu ifadelerle başlamaktadır:

Diyarbakir... Bu kelime burayı görmeyen kârilere kim bilir nasıl bir yer tahayyül ettirecek; çünkü ana vatanın şimdi en uzak köşelerinden biri olan bu diyârı İstanbul’da hiç bilmeyenler

38 Agm., s. 9.

39 9 Şubat 1919 tarihli *Hadîsat* gazetesinde neşredilen bu yazı, Süleyman Nazif’in, İstanbul’a ayak basan Fransız generalini ve dolayısıyla İstanbul’un işgalini nümâyişlerle karşılayanlara tepkisini içermektedir. Bk. *Hadîsat*, No. 63, 9 Şubat 1919, s. 1.

40 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 4, 15 Kânunusani 1927, s. 1.

41 Agm., s. 4.

42 Agm., s. 14.

pek çok... Filhakika ben İstanbul'da bulunduğum zamân arkadaşlarımın bile bizzat bana "Orası neresi, nasıl bir yer?" diye sorduklarını hayret ve teessürle görmüştüm. Hayret ve teessürle diyorum, çünkü bir böyle bir sual vatanımızın coğrafyasıyla derece-i alâkamızı gösterir.⁴³

Yazının devamında Diyarbakır'la alakalı olumlu kanaatler paylaşılır ve Diyarbakır'a iş, memuriyet ve benzeri nedenler ile gelenlerin mücbir bir sebep olmadıkça şehirden ayrılmak istemedikleri dile getirilir. *Asrî Türkiye Mecmûası*'nın beşinci ve son sayısı diğer sayılara göre edebî içerik bakımından nispeten fakirdir. Bu sayıda edebiyatla alakalı ilk dikkat çeken yazı, mecmuanın ilk sayısında ilan edilen edebiyat müsabakasının sonucu ile ilgilidir. "Edebiyat Müsâbakamızın Neticesi" başlığını taşıyan haber niteliğindeki yazıda şöyle denilmektedir:

Şimdiye kadar edebiyât müsâbakasına iştirâk eden gençlerin eserleri salâhiyetdâr bir heyet-i edibe tarafından tedkik edilerek genç şâirlerimizden Celâdet Nâzım Bey, İsmet Necîb Hanım, İhsan Bey birinciliği ihrâz etmişlerdir. *Asrî Türkiye Mecmûası* bu teşebbüsün verdiği semereden dolayı Türk edebiyâtı nâmına müftehirdir. Bugün kıymetli eserleriyle kârihlerimize tanıttığımız genç şâirlerin ileride edebiyât âleminde müstesnâ bir mevki işgâl eylemelerini temenni ederek müsâbakayı kazanan şiiirlerini büyük bir memnûniyetle derc eyliyoruz. İkinciliği ve üçüncülüğü kazanan eserler henüz taayyün etmediğinden müsâbakamıza devâm ediyoruz. Birinci müsâbakanın hitâmında ikinci bir müsâbaka daha açarak edebiyât sahasında genç istidâdların inkişâfına çalışacağız.⁴⁴

Duyurudan da anlaşıldığına göre edebiyat müsabakasının birinciliğine üç isim layık görülmüş, ikinci ve üçüncülük için herhangi bir seçim yapılmamıştır. Bu nedenle müsabakanın devam ettiği belirtilmekte ve bundan sonra ikinci bir müsabaka daha tertip edileceği duyurulmaktadır. Ancak mecmua bu sayıdan sonra neşredilmediği için söz konusu müsabakanın devam edeceğine ilişkin duyuru kâğıt üstünde kalmıştır. Öte yandan edebiyat müsabakasında birinciliğe layık görülen her üç ismin de gözle görülür bir üne kavuşmadığını belirtmeliyiz.

Beşinci ve son sayıda dikkat çeken diğer bir yazı ise tıpkı dördüncü sayıdaki gibi *Asrî Türkiye Mecmûası*'nın "Anadolu Sahîfeleri" başlığı altında çıkan bir şehir tanıtımı yazısıdır. Beşinci sayıdaki "Anadolu Sahîfeleri"nde İzmir şehri ele alınmaktadır. "İzmir Mektubu" adıyla kalem alınan yazıda İzmir'in özellikle ticari ve iktisadi vaziyetine dikkat çekilmekte, İzmir'deki bazı cemiyetlere ilişkin bilgiler verilmektedir.⁴⁵

43 Agm., s. 14.

44 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 5, 15 Şubat 1927, s. 2.

45 Agm., s. 14.

4.2. Şiirler

Asrî Türkiye Mecmûası'nda yer alan ilk şiir, Abdülhak Hâmid'e ait "Huzûr-ı Hilkatte" adlı manzumedir. Hekimbaşı-zâde Abdülhak Hâmid imzasıyla çıkan ve Tokadizâde Şekib Bey'e ithaf edilen bu şiir, bazı kelime ve imlâ hatalarından dolayı ikinci sayıda tekrar yayımlanmıştır. Şiirin ithaf edildiği Tokadizâde Şekib Bey'in "Huzûr-ı Hilkatte" adlı bir şiir kitabı ve şiiri vardır.⁴⁶ 1341 (1925) yılında neşredilen "Huzûr-ı Hilkatte" isimli eserin hemen başında "Şâir-i Azam'a" başlıklı bir yazı bulunmaktadır. Bu yazıda Şekib Bey, Abdülhak Hâmid'i yer yer mübalağalı ifadelerle över. Ardından Abdülhak Hâmid'in yetmiş beşinci doğum gününe ithafen yazılan "Hitâb-ı Tekrîm" adlı şiire yer veren Şekib Bey, bilahare kısa bir mukaddime ve nihayet "Huzûr-ı Hilkatte" adlı şiire yer verir. İşte Abdülhak Hâmid'in, "Huzûr-ı Hilkatte" adlı şiiri Şekib Bey'e ithaf etmesinin münasebeti bu şekildedir. Şiirin mecmuadaki ilk neşri için şöyle bir tashih ve özür notu düşülmüştür:

Şâir-i Azam'ın 8. sahîfede mûnderic şiirlerinin birinci sûtûnunun 13. satırında (râtıb) kelimesi sehven (ratb) olarak ve ikinci sûtûnunun 19. satırında (kûn fe-yekûn) kelimeleri (kûn fe-yekûn) sûretinde tertîb edildiğinden gerek Abdülhak Hâmid Beyefendi Hazretlerinin ve gerek muhterem kâriyelerimizin afvlarını ricâ eyleriz.⁴⁷

Şâir-i Azam'ın "Huzûr-ı Hilkatte" adlı şiirinin mecmuadaki ikinci neşri için ise şöyle bir not düşülmüştür: "Şâir-i Azam'ın birinci numaramızda intişâr eden yüksek şiirlerinin tertibinde birkaç küçük hata bulunduğundan tashîhen tekrar dercine mecbur olduk. Müşârünileyh Hazretlerine arz-ı i'tizâr eyleriz."⁴⁸ Mecmuada Abdülhak Hâmid'in şiirinden sonra "Kıymetli Şâirimiz Yahya Kemâl Beyefendi'nin güzide bir şarkısı" notuyla Yahya Kemal'e ait bir şarkıya ve şairin resmine yer verilmiştir. "Bestesi gelecek nüshamızda" kaydıyla neşredilen bu şarkı, "Yollarda kalan gözlerimin nurunu yordum" mısraıyla başlamaktadır. *Asrî Türkiye Mecmûası*'nda "Şarkı" başlığı ile yer alan bu şiir, Yahya Kemal'in *Kendi Gök Kubbemiz* adlı şiir kitabında ise "Telâki" ismiyle yer almaktadır. Mecmuanın iki numaralı sayısında bu şiirin bestesine ait notalar verilerek beste okurlarla paylaşılmıştır. Şiirin bestesini Bîmen Efendi yapmıştır.⁴⁹ Bestenin okurlara hediye suretinde paylaşılacağı şöyle duyurulmuştur: "Mecmûamızın edebiyât kısmında mûnderic Yahya Kemâl Beyefendi'nin şarkısına âid üstâd Bîmen Efendi tarafından bestelenen ve ayrıca bestekâr-ı şehîr Sinanyan Efendi tarafından piyano için tanzîm olunan iki nota gelecek nüshamızda ilâve olarak kâriyelerimize takdîm edilecektir."⁵⁰

Mecmuanın ilk sayısında başmuharrir Veziroğlu Ömer Aziz'e ait iki şarkıya yer verilmiştir. Ayrıca Mustafa Reşid'e ait "Balo Sabahında" adlı bir şarkı da mecmuanın ilk nüshasında yerini bulmuştur.

46 Tokadizâde Şekib Bey için bk. Abdullah Uçman, "Tokadizâde Şekib Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, (2012), s. 216-217.

47 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 1, 1 Mart 1926, iç kapak.

48 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 2, 1 Nisan 1926, s. 7.

49 Bîmen Efendi (Bîmen Şen) Ermeni asıllı bir bestekârdır. Münir Süleyman Çapanoğlu'nun 4 Eylül 1943 tarihli *Akşam Postası* gazetesinde Bîmen Efendi hakkında bir yazısı vardır. Bk. Münir Süleyman Çapanoğlu, "Bestekâr Bîmen Şen ve Birkaç Hatıra", *Akşam Postası*, 4 Eylül 1943, İstanbul Şehir Üniversitesi (Taha Toros Arşivi), Dosya No: 001.511.153006.

50 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 1, 1 Mart 1926, s. 15.

Mecmuanın ilk nüshasında başka şiir bulunmamaktadır. İkinci nüshada yer alan ilk şiir ise Abdülhak Hâmid'in "Ummân" adlı manzumesidir. Bu şiirde hâkim bir deniz imgesi söz konusudur. Şair, bütün dünya değişse de değişmeyen, kararlı deniz imgesini şu mısralarla ifade eder:

Cihan dönmüş,
muazzam beldeler dönmüş, değişmiştir, deniz lâkin,
bu hâl üzere, bugün zâhir, yarın sâkin,
devâm etmiş, bekâya müstaidir.⁵¹

Bu nüshada edebiyat müsabakası münasebetiyle mecmuaya gönderilen şiirlerden bazılarında da yer verilmiştir. Bu şiirlerden en dikkat çeken H. Nihal imzası ile yer alan "Liseli Kız" adlı şiirdir. Hüseyin Nihal Atsız'a ait olan şiir, onun şiirlerinin yer aldığı *Yolların Sonu* adlı eserde yer almamaktadır.⁵² Öte yandan Nihal Atsız şiirlerinin listesini veren Osman F. Sertkaya da bu şiirden söz etmez. Bu listede Atsız'ın şiirleri 1931 tarihi itibarıyla sıralanmıştır. Ancak "Liseli Kız", 1926 tarihlidir. Dolayısıyla bu şiirin Atsız'ın ilk şiirlerinden olduğunu ve onun henüz siyasi faaliyetlerine başlamadığı döneme ait olduğunu düşünüyoruz. Osman Fikri Sertkaya, Nihal Atsız'ın kullandığı takma adları ve imzaları sıralarken H. Nihal'e de yer verir. "Liseli Kız" adlı şiirin altında da H. Nihal imzası vardır. Ayrıca şiir Nihal Atsız'ın yardımcı edebiyat öğretmeni olarak görev yaptığı ve İstanbul'da Edebiyat Fakültesi'ne girdiği döneme denk gelmektedir. Öte yandan Atsız'ın *Ruh Adam* adlı romanında bu şiirin ilk iki mısraına rastlamaktayız. Romanın ilgili yerinde Ayşe ile kocası Selim arasında edebiyata dair bir konuşma cereyan eder. Şiiri küçümseyen Selim'e karşı Ayşe, "şiiri bu kadar küçümserken kendinin de şâir olduğunu unutuyorsun"⁵³ şeklinde karşılık verir. Selim ise hafızasını yoklayarak yazdığı şiirlerden bazı mısraları hatırına getirir. Aynı zamanda "Liseli Kız" şiirinin de ilk beyti olan aşağıdaki mısralar aklına gelir:

Efsûnkâr ve güzel gözleri her kalbi deşen
Öyle bir nazlı kızın aşkına düştüm ben ki...⁵⁴

Selim bu mısraları hatırladıktan sonra anlatıcı, projeksiyonunu Selim'e çevirerek Selim hakkında şu bilgileri verir: "Selim bunun arkasını hatırlamak istemedi. Nazlı kızlardan nefret ediyordu. Bütün kadınların ve kızların Ayşe gibi enerjik ve metin olmasını istiyordu"⁵⁵. "Liseli Kız" şiirini ve *Ruh Adam* romanındaki Selim karakterini birlikte düşündüğümüzde, Nihal Atsız'ın gerçekte kendine ait olan bir şiiri karakteri üzerinden yediğini ifade etmek mümkündür. *Asrî Türkiye Mecmûası*'nda yer alan "Liseli Kız" şiirinin tamamı şöyledir:

51 *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 2, 1 Nisan 1926, s. 6. Ayrıca bk. Abdülhak Hâmid, *Bütün Şiirleri*, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 702.

52 Bk. Hüseyin Nihal Atsız, *Yolların Sonu*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.

53 Hüseyin Nihal Atsız, *Ruh Adam*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 73.

54 *Age.*, s. 74.

55 *Age.*, s. 74.

Efsûnkâr ve güzel gözleri her kalbi deşen
Öyle bir nazlı kızın aşkına düştüm ben ki...
Penbe güller gibi nâzık, kelebekler gibi şen;
Eritir kalbi onun gözlerinin saf rengi..
Âh o gözler, saçıyor rûha ölüme kalbe elem..
Kâfirin aklımı baştan alıyor handeler.
Öyle bir kız ki, bu tasvîr edemez dil ü kalem
Kız değildir bu güzel.. Belki melek, belki peri...
Kıra çıktım, gece gökten bana seslendi hilâl
Nazlı bülbüller öterken yine bir yaz gecesi:
“Öyle bir gözleri âhûya vuruldun ki Nihâl
Erecek kalbine mutlak ölümün gamlı sesi!..”
H. Nihâl⁵⁶

Nihal Atsız'a ait olan yukarıdaki şiirin dışında ayrıca Celâl Enver'in “Ümid”, Ahmed Ziyâ'nın “Sevdâ Yollarında”, Emin Behiç'in “Yelken” ve Nejad Orhan'ın “Anadolu'ya Geçerken” adlı şiirleri de söz konusu müsabaka çerçevesinde mecmuada yer almıştır.

Mecmuanın üçüncü nüshası yine bir Abdülhak Hâmid şiirine ev sahipliği yapmaktadır. Şair-i Azam'ın “Manzum Bir Hatıra” adlı şiiri üç numaralı nüshada neşredilmiştir. Bu şiirde Hâmid'in Londra yıllarından izler vardır. Londra şehrini ve dolayısıyla Batı'yı olumlu bir perspektifle sunan şair, şiirin sonunda yine de vatanına olan bağlılığını vurgulamaktan geri durmaz:

Ey aşk-ı vatan! Tavaş etme;
vardır sana nisbetim ezelden.
Aldanma bu türrehata zirâ
cân u dile hükümrân iken sen,
hüsn olsa yesâr ile yeminim
atf-ı nazar eylemem emînim!⁵⁷

Yine bu nüshada Mustafa Reşid'in “Sönen Yıldız”, Mehmed Nuri'nin “Yanmış Yurdlar”, Fahreddin Hamdi'nin “Kemah Yollarında” ve Refik Fikret'in “Göksu'da Akşam” adlı şiirleri yer almaktadır.

Mecmuanın dördüncü sayısında Abdülhak Hâmid'in herhangi bir şiirine yer verilmemiştir. Dördüncü sayıda Mustafa Reşid'in “Kıskançlık”, Mürüvvet Aziz Hanım'ın “Annemin Mezarında”, Merdânzâde İsmet Necib'in “Neden?” ve “Gecenin Ölümü”, Süleyman Sadık'ın “Dünkü Günler”, İhsan Rıfkı'nın “Yalnızlık”, Emin Behiç'in “Siyah Güller” adlı şiirleri ile Celâdet Nâzım'ın bir şarkısına yer verilmiştir.

56 *Asrı Türkiye Mecmûası*, No. 2, 1 Nisan 1926, s. 28.

57 *Asrı Türkiye Mecmûası*, No. 3, 1 Mayıs 1926, s. 4.

Mecmuanın beşinci sayısında şiir sayısında bir azalma mevcuttur. Bu sayıda Celâdet Nâzım'ın "Çıldırın Kim?", İsmet Necib'in "Denizin Aşkı", İhsan'ın "Kıyılarda", İstapan Gurdikyan Hilmi Bey'in "Kabr-i Fikret'e Hitab" adlı şiirleri ile Mustafa Reşid'in bir şarkısına yer verilmiştir.⁵⁸

Her ne kadar son sayılarında bir azalma görülse de *Asrî Türkiye Mecmûası*'nın şiir yönünden hatırı sayılır bir içeriğe sahip olduğunu söylemeliyiz. Özellikle Abdülhak Hâmid ve Yahya Kemal gibi edebiyatımızın güzide şairlerine ait şiirler yayımlaması bu mecmuayı bir adım öne çıkarmıştır. Ayrıca bir edebiyat yarışmasına öncülük etmesi ve bu anlamda şiiri ön plana çıkarması da mecmuanın bu konudaki eğilimi hakkında önemli bir fikir vermektedir.

Sonuç

Asrî Türkiye Mecmûası, 1926-1927 yıllarında beş sayı olarak yayımlanan edebiyat, aile ve salon mecmuasıdır. Başyazarlığını Veziroğlu Ömer Aziz'in yaptığı mecmua, Abdülhak Hâmid'in himâyesini arkasına alarak yayın sahasına çıkmıştır. Mecmua, bir edebiyat yarışması da düzenleyerek genç istidatları bu alanda teşvik etmeyi amaçlamıştır. Abdülhak Hâmid, Yahya Kemal, Süleyman Nazif gibi edebiyat tarihimizin ünlü simalarına yer veren mecmua, bunun yanı sıra sosyal yaşam ile kültür ve sanatın çok farklı renklerine ve kalemlerine de yer vermiştir. İsmindeki *asrî* ifadesinin gereğini yerine getirmek üzere toplumu Batı tarzı yaşantıyla buluşturmaya hedefleyen bu mecmua, yayın hayatını kısa bir süre sonra tamamlamıştır.

58 İstapan Gurdikyan Hilmi (Hilmi İstapan) (1865-?) Ermeni asıllı bir şairdir. Bursa'da doğmuştur. İbnü'l-emin Mahmud Kemal (İnal), *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde İstapan Gurdikyan Hilmi'ye yer vermiştir. Hilmi Bey'in ağzından kısa biyografisine yer veren İbnü'l-emin Mahmud Kemal, onun hakkında şu beyitleri kaleme almıştır:

İddiâ-yı ilm ü irfân eyleyen had-nâ-şinâs

İstapan Hilmi gibi isbât-ı kudret etmeli

Üç lisanda eyledi ibrâz-ı âsâr-ı vukuf

Üç lisân erbâbı bundan ahz-i ibret etmeli

Bk. İbnü'l-emin Mahmud Kemal (İnal), *Son Asır Türk Şairleri Kemâlûş-Şuarâ*, C II, haz. M. Kayahan Özgül, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 969-972.

KAYNAKÇA

- Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 1, 1 Mart 1926.
Asrî Türkiye Mecmûası, No. 2, 1 Nisan 1926.
Asrî Türkiye Mecmûası, No. 3, 1 Mayıs 1926.
Asrî Türkiye Mecmûası, No. 4, 15 Kânunusani 1927.
Asrî Türkiye Mecmûası, No. 5, 15 Şubat 1927.
Atsız, Hüseyin Nihal, *Ruh Adam*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.
_____, *Yolların Sonu*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.
Beyatlı, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2013.
BOA, 490-1-0-0/1367-533-2-16.07.1947.
Budak, Ali, *Mecmûa-i Fünûn*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
Cumhuriyet, No. 651, 28 Şubat 1926.
Cumhuriyet, No. 742, 1 Haziran 1926.
Çapanoğlu, Münir Süleyman, "Bestekâr Bimen Şen ve Birkaç Hatıra", *Akşam Postası*, 4 Eylül 1943, İstanbul Şehir Üniversitesi (Taha Toros Arşivi), Dosya No: 001.511.153006.
Erdem, Mevlut, *1928'e Kadar Çıkan Eski Harfli Türkçe Mecmualardaki Eski Türk Edebiyatı ile İlgili Metinlerin Tesbiti ve Tasnifi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994.
Hayat Mecmuası, No. 1, 2 Kânunuevvel 1926.
İbnü'l-emin Mahmud Kemal (İnal), *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlûş-Şuarâ)*, C II, haz. M. Kayahan Özgül, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
Kaya, Mehtap, *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği ve Sosyo Kültürel Dönüşüme Etkisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2014.
Kılıçzade İsmail Hakkı, "Ömer Hayyam'ın Şairliği Hakkında", *İctihâd*, 202, (1926) s. 3944-3946.
Özkan, Mustafa, "İbrahim Necmi Dilmen", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IX, (1994), s. 302-303.
Pekdoğan, Celal, "Kılıçzâde Hakkı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, (2002), s. 415-416.
Sefercioğlu, Mustafa Necat, "*Asrî Türkiye Mecmûası*", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, I, (1977), s. 180.
Sertkaya, Osman F., *Hüseyin Nihal Atsız*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
Süleyman Nazif, "Kara Bir Gün", *Hadisat*, No. 63, 9 Şubat 1919.
_____, "Ömer Hayyam'ın Şairliği", *Servet-i Fünûn Mecmuası*, 11 Mart 1926.
Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 7. baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988.
Tarhan, Abdülhak Hâmid, *Bütün Şiirleri*, haz. İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.
Toros, Taha, "Türk Sanat Musikisinin Ünlü Bir Portresi: Suphi Ziya Özbekkan", İstanbul Şehir Üniversitesi (Taha Toros Arşivi), Dosya No: 001.584.904010.
Tokadizâde Şekib Bey, *Huzûr-ı Hilkatte*, Marifet Matbaası, İstanbul 1341 (1925).
Uçman, Abdullah, "Tokadizâde Şekib Bey", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, (2012), s. 216-217.
Yazıcı, Nesimi, *Takvim-i Vekayi "Belgeler"*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1983.

Elektronik Kaynaklar

- Bursa Gazeteciler Cemiyeti, "Hilmi İstapan (Gordikyan)", <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/hilmi-istapan-gordikyan-.html> [Erişim tarihi: 04.07.2019].
Periodicals of Hakkı Tarık Us Collection, "Hür Türkiye", <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/data/HTU0979/index.djvu> [Erişim tarihi: 13.11.2019].

Ek 1. Abdülhak Hâmîd'in *Asrî Türkiye Mecmûası*'nın 1 numaralı sayısının iç kapağında "Asrî Türkiye Mecmûası'nın Büyük Hâmîsi" başlığıyla verilen portresi

Kaynak: *Asrî Türkiye Mecmûası*, No. 1, 1 Mart 1926, iç kapak.

EDEBİLİK ÜZERİNE

ON LITERARINESS

Ulaş BİNGÖL*

Öz

Edebî eserlerin diğer sanat eserlerinden ayrılan yönü hakkında geçmişten günümüze gelene kadar birçok görüş belirtilmiştir. Yazılı veya sözlü metni sanatsal bir hüviyete büründüren unsurun edebîlik (yazınsallık) olduğuna şahit olunur. Edebîliğin edebiyat eserlerinin ayırt edici özelliği olduğu hakkında görüş birliği olmasına rağmen edebîliğin neden kaynaklandığı ile ilgili fikir ayrılıkları mevcuttur. Genel olarak bakıldığında edebîliğin birkaç özelliği öne çıkarılmıştır: 1) Edebîlik eserin kurmaca (itibârilik) olmasıdır; 2) Edebîlik günlük dilden yabancılaşmadır; 3) Edebîlik dilin estetik bir haz uyandıracak şekilde kullanılmasıdır; 4) Edebîlik okuyucunun metni okuduğu anda ortaya çıkan bir olgudur; 5) Edebîlik metinsellikten kaynaklanır; 6) Edebîlik öznellikten kaynaklanır. Edebîlik hakkında öne çıkan bu görüşlerin hepsi tartışmaya açılabilir. Edebiyat eserinin sınırlarını, edebîlik olgusuna göre belirlemede yaşanan problemlerin üstesinden gelinmesi güçtür. Edebîliğin genel bir tanımının yapıl(a)maması söz konusu durumun yaşanmasında etkili olmaktadır. Ayrıca yaşadığımız çağda edebiyatın belagattan uzaklaşması, edebî eserin niteliğini belirlemede başvurulan ölçütlerin ortadan kaybolmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada edebîliğin ne olduğu üzerinde durulacak ve edebîlik hakkında ileri sürülen fikirlerde bulunan çelişkilere değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: edebiyat, edebîlik (yazınsallık), kurmaca (itibârilik), metinsellik, estetik

Abstract

There have been various views on the elements making literary works different from other artworks from past to present. It is observed that the element providing an artistic identity for written or oral texts is narrated through literariness. Although there is a consensus stating that literariness is the distinguishing element of literary works, there are some divergences on what literariness derives from. Some elements of literariness have been highlighted from a general perspective: 1. Literariness is the fact that literary works are fictional, 2. Literariness is alienation from the daily language, 3. Literariness is to use the language in a way that it would evoke aesthetic pleasure, 4. Literariness is a phenomenon emerging as the reader reads the text, 5. Literariness derives from textuality, 6. Literariness derives from subjectivity. All these views on literariness may be open to discussion. It is rather difficult to overcome problems on determining the limits of a literary work based on the notion of literariness. The fact that a general definition of literariness is not and/or cannot be provided has an impact on this. Moreover, the fact that literature has distanced itself from rhetoric in this age causes the loss of criteria used in determining the quality of a given literary work. In this study, what constitutes as literariness will be the addressed and contradictory views on literariness will be discussed.

Keywords: literature, literariness, fiction, textuality, aesthetics

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Siirt / Türkiye, ulasedebiyat@gmail.com

Giriş

Kavramların içerikleri, kullanıldıkları zamana ve onları kullanan kişiye göre farklılık gösterir. Her devir kendi kavramlarının içeriklerini belirlediği gibi bütün sanat ve edebiyat kuramları kendi kavramlarıyla varlığını sürdürür. Bu açıdan yaklaşıldığında kavramların doğru tahlil edilmesi devirlerin, şahısların ve eğilimlerin temel özelliklerinin de doğru anlaşılması anlamına gelir. Edebilik (yazınsallık) yeni bir kavram olmasına karşın bir olgu olarak çok eski zamanlardan beri muhtelif tarzlarda günümüze kadar kullanılagelmiştir.¹ Edebiyat eserinin mahiyeti ve sanatsal değerinin neden kaynaklandığı hakkındaki fikirlerin en azından Aristoteles'in *Poetika*'sından bu yana ele alındığı bilinmektedir. Aradan geçen bunca zamana rağmen konu üzerinde tartışmaların hâlen devam ettiği gözlemlenir.

Bir edebî metni, edebiyat eseri olarak değerlendirmemizi sağlayan unsurun ne olduğunun netleştiril(e)memesi ve konunun kendisinin tartışmaya müsait olması, edebilik meselesinin gündemden düşmemesine yol açmaktadır. Eserin kurmaca (itibârî) oluşu, eserde dilin yadırgatıcı şekilde kullanılması gibi ölçütler belirtilerek edebî eserin niteliğini açıklamak mümkündür. Fakat Terry Eagleton'ın dediği üzere "değiştirilemez, tartışılmaz biçimde edebiyat gözüyle bakılan her şey – mesela Shakespeare – edebiyat olmaktan çıkabilir".² Bir eseri edebiyat olarak değerlendirmemizi sağlayan ölçütler, farklı açılardan ele alınabilir. Sözelimi edebiyatı kurmaca ile eşdeğer gören bir düşünce, kurmaca olmadığı halde edebiyat eseri olarak kabul edilen gezi, anı, biyografi türünden eserlerin varlığı ile reddedilebilir. Aynı şekilde edebiyatın dilinin günlük dilden ayrılan, ona yabancılaşan bir dil olduğunu ileri süren bir fikir, günlük konuşma dilinde kullanılan yadırgatıcı ifadelerle eleştirilebilir.

Edebiyatın ve edebiliğin tarif edilmesinde yaşanan güçlüğü uzun zamandan beri değinilmektedir. Recâizâde Mahmûd Ekrem, edebiyat ile ilgili *Ta'lim-i Edebiyyât*'ta "kabul-i üdebaya şâyân olacak sûrette bir 'arif-i mücmel ü münakkahına şimdiye kadar tesâdüf olunamamıştır"³ sözlerini sarf eder. Terry Eagleton ise kesin ve değişmez değerlere sahip bir edebiyat tanımını yapmanın imkânsız olduğundan bahseder. Bu gerçeğe rağmen birçok kişi, bir eseri diğer eserden ayıran, ona birtakım estetik özellikler yükleyen bazı ölçütler belirlemektedir. Dilin estetik haz verecek şekilde örgütlenmesi, gerçek hayatın sanatsal ilkeler çerçevesinde anlatılması, hayali bir dünya oluşturulması, bütün edebî eserlerin ortak özelliği olmasa da edebiyat ile özdeşleşen özellikler olarak ifade edilmektedir. Herkesin üzerinde görüş birliğine vardığı bir edebiyat tanımından söz edilememesine karşın ortalama düzeyde bir kültür birikimine sahip bir okuyucu, eline aldığı herhangi bir metnin edebiyat olup olmadığının ayırıcısına varabilir. Bir bilimsel metin veya hukuk metni, içerisinde bazı sanatsal ifadeler barındırsa da okuyucu bunların edebiyat olarak değerlendirilemeyeceğinin farkındadır. Okuyucunun bu

1 Edebilik/yazınsallık (*literariness*) kavramını ilk defa kullanan kişi Roman Jakobson'dur. Rus Biçimcileri edebiyat incelemelerinde doğrudan edebilik konusuna eğilerek edebiyat araştırmalarında önemli bir değişimin yaşanmasını sağlamışlardır. Bk. Tzvetan Todorov, *Yazın Kuramı Rus Biçimcilerinin Metinleri*, çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 79.

2 Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004, s. 27.

3 Recâizâde Mahmûd Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, haz. Furkan Öztürk, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2016, s. 58.

şekilde bir bilince sahip olmasını sağlayan unsur, edebiyat eserlerindeki edebîlik olgusudur. Edebî eserin diğer yazılı veya sözlü metinlerden ayrılan yönünün edebîlik olduğunun bilinmesine rağmen edebîliği belirleyen özelliklerin neler olduğunun tam olarak netleştirilememesi, konunun muğlak bir hâl almasına yol açmaktadır. Edebîlik hakkında ileri sürülen görüşlerdeki çelişkilere geçmeden önce edebîlik ile ilgili tanımlara değinmek mevzunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1. Edebîlik

Genel olarak bir metnin edebiyat olarak değerlendirilebilmesini olanaklı kılan estetik unsura edebîlik adı verilir. Edebiyatın malzemesi olan dilin mecaz, alegori, eğretileme, ironi gibi vasıtalarla estetik bir etki bırakacak şekilde kullanılması edebîlik olarak kabul görür. Türkçede *yazınsallık* ifadesi, *edebîlik* kelimesi ile eş anlamda kullanılır. Avrupâda *edebiyat* (*literature*) kelimesi, XVIII. yüzyıla kadar “okuma, okuryazarlık, kitap”la eş değer görülmekteydi. Bu yüzyılda edebiyatın estetik bir boyutu olduğunun kavranması, edebî eserlerin sınırlandırılmasını ve bu eserlerin diğer eserlerden ayrılan yönlerinin ortaya konulmasını sağlamıştır. Türkiye’de Tanzimat Dönemi’nde Batı dillerinden alınan *literature* kelimesinin karşılığı olarak “edebiyat” ifadesinin kullanılması tercih edilmiştir. Önceleri edebiyatın manzum türleri için *şîir*, mensur türleri için *inşâ* ifadesi kullanılmaktaydı.

Edebîliğin, edebiyatı sanat düzeyine yükselten unsur olduğu hakkında genel bir görüş olmasına karşın edebîliğin tam olarak ne olduğu hakkında değişik fikirler mevcuttur. Bu fikirlerden bazılarında estetik kuramcılarının eserlerinde rast gelmek mümkündür. Kant ve Hegel estetiklerinde edebiyata özel bir yer ayrılarak edebî eserin nitelikleri değişik açılardan belirtilmiştir. Kant, beğeni yargısının dolaylımsızlığını ortaya atmış ve güzelin ancak eleştirisinin olabileceğini söyleyerek edebiyat kuramlarının oluşmasına yön vermiştir. Ona göre şîir bütün güzel sanatlar arasında en üstte yer alır. Çünkü şîir imgelem yetisini özgürleştirir.⁴ Kant’ın düşüncesi uyarınca şîirin/edebiyatın gücü imgelemden kaynaklanır. Buna göre edebîlik imgelem gücünün harekete geçirilmesidir, denilebilir. Hegel estetiğinde ise “yazın [edebiyat], genel dili, yazınsal [edebî] olarak işlemek, ona sanatsallık/yazınsallık niteliği kazandırmak suretiyle, hem sözcük seçimi ve sıralamasında, hem de sözcüklerin tınısında/müzikalitesinde özgünlük kazanır.”⁵ Hegel, edebiyatın doğasında güzel ve ereksel niteliklerin olduğunu düşünür. Başka bir deyişle edebîlik yazılı metnin güzel olarak biçimlendirilmesinde yatmaktadır.⁶ Hegel’in şîir sanatı hakkında söylediği şu sözler edebîliğin mahiyetinin anlaşılmasına yardımcı olabilir: “Şîirde her şey, insanın, onun daha derin ilgilerinin ve onu harekete geçiren güçlerin, içerik ve düşünceyle dolu olarak sunulmasına bağlıdır.”⁷ Hegel’in düşüncesi uyarınca edebîlik bir anlamda insanın ilgilerinin harekete geçirilmesidir. Ayrıca Hegel

4 Immanuel Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 2011, s. 200.

5 Aktaran Onur Bilge Kula, *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı 3*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 133.

6 Aktaran Onur Bilge Kula, *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı 2*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 154.

7 Georg Wilhelm F. Hegel, *Estetik Güzel Sanat Üzerine Dersler I*, çev. Taylan Altuğ – Hakkı Hünler, Payel Yayınları, İstanbul 1994, s. 28.

estetikğine göre edebiyat, günlük dili darmadağın ederek insanın iç dünyasında birtakım uyanışlara zemin hazırlar.

Edebiliğin temel ölçütünün dilin kullanım biçimine bağlanması gerektiğini ileri süren araştırmacıların sayısı hayli fazladır. Rus Biçimcilerinin, edebiyat dilinin konuşma diline göre yadırganan bir yönü olduğunu söylemeleri konuyla doğrudan bağlantılıdır. Wellek ve Warren'e göre de edebî dil apayrı bir dildir ve her şeyden önce günlük dilin değişik kullanışlarından azlık-çokluk bakımından ayrılır. Edebî dilde, dil daha bilinçli ve sistematik şekilde kullanılır.⁸ Edebiyatta dilin işlevi, sadece iletişimden ibaret değildir; dil ile inşa edilen dünyada kişinin estetik bir yaşantı deneyimlemesi gayesi öne çıkar. Söz konusu yaklaşıma göre edebilik, dilin, kişinin sanatsal zevk alabilmesini sağlayacak biçimde örgütlenmesidir. Bütün edebiyat eserlerinde günlük konuşmada olduğu gibi gerçek ifadeler yer verilebilir. Fakat bu gerçek ifadeler günlük dilde kendileri için vardır, oysa edebiyatta gerçek ifadeler hemen her zaman başka şeylere göndermede bulunur. Bir yazar veya şair mecazlardan, alegorilerden, sembollerden, dolaylı anlatımlardan uzak durarak yazdığı anda bile metnin kendi doğası okuyucuda farklı duygular ve düşünceler uyandırabilir.

Bazı düşünürler, edebiliğin her edebî türde farklı şekilde tezahür ettiğinden dolayı birden çok edebilik tanımının yapılabileceğini iddia eder. Bu görüşü savunanlara göre her edebiyat türü kendi doğasına göre tanımlanan bir edebiliğe sahiptir. Mesela Benedetto Croce şiir ve nesrin ayrı ayrı zevk verdiği için söz eder. Ona göre bir şiiri şiir yapan içerik değil, biçimdir. Croce, içeriğin sanatı meydana getiremeyeceğini söyleyerek bir anlamda edebiliğin şiirin biçimsel niteliklerinde aranması gerektiğini dile getirir.⁹ Buna karşın Sartre, şiirde düşüncenin saklandığını ve dilin bir şey anlatmadığını söyleyerek asıl imlemenin düz yazıda olduğunu ifade eder. Ona göre düz yazı, şiire göre daha açıklayıcı ve aydınlatıcıdır.¹⁰

Edebiyat eserlerini meydana getiren unsurların oluşturduğu uyuma dikkat çekerek edebiliğin kökenini açıklamaya çalışan kişiler de vardır. Gürsel Aytaç'a göre "yazını edebiyat katına yükselten, biçim-üslup-içerik uyumudur ve üslup incelemesi, edebiyat bilimcinin göz ardı etmemesi gereken önemli bir çalışmadır."¹¹ İsmail Çetişli de edebiyatın dil, muhteva, yapı unsurlarının basit bir toplamından ibaret olmadığını, söz konusu unsurların ferdi ve orijinal bir şekilde sentezlenmesinden doğduğunu belirtir.¹² Kadim estetik açısından bakıldığında gerek Aytaç'ın gerek Çetişli'nin bir metnin edebiliğini sağlayan şeyin biçim-üslup-içerik uyumu olduğunu söylemesi doğrudur. Fakat bugün edebiyat olarak değerlendirilen ve biçim-üslup-içerik uyumundan yoksun olan eserlerin de var olduğu görülmektedir.

Edebiliğin ne olduğu sorusunun cevabı yaşanan döneme ve şartlara göre farklılık göstermektedir. Eagleton'ın şu tespiti konunun anlaşılması noktasında önemlidir: "XVII. yüzyıl İngiltere'sinde metni

8 René Wellek – Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, çev. Ömer Faruk Huyugüzel, Akademi Yayınlar, İzmir 1993, s. 33.

9 Benedetto Croce, *Estetik*, çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983, s. 135.

10 Jean-Paul Sartre, *Edebiyat Nedir?*, çev. Bertan Onaran, Can Yayınları, İstanbul 2005, s. 25.

11 Gürsel Aytaç, *Genel Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul 2003, s. 115.

12 İsmail Çetişli, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008, s. 89.

değerli kılan onun edebiliği değil kibarlığıydı. Neyin edebiyat sayılacağı düpedüz ideolojikti. Belli bir sınıfın değerlerini ve beğenilerini cisimleştiren yazı edebiyat olarak ele alınırdı.¹³ Buna göre siyasi ve sosyal şartlar kadar kişilerin mizacı da edebiliğin tanımına etki eder.

Yapısalcılık ve postyapısalcılıkta edebilik konusu geleneksel bakış dışında ele alınmıştır. Jacques Derrida'ya göre “yazınsallık, doğal bir öz değildir; metnin içkin özelliği de değildir. Yazınsallık, daha çok metne yönelik bir bağıntılandırmanın, bir temel öge olarak, ereksel bir katman olarak içkin biçimde bir kural bilinci içeren, uzlaşımsal ya da kuramsal, ancak her durumda sosyal olan bir bağıntılandırmanın karşılığıdır.”¹⁴. Derrida, birçok kuramcı gibi edebiliği açılmak üzere edebiyatın temel malzemesi olan dilden hareket eder. Onun düşüncesi uyarınca dil her zaman kendisi dışında başka bir şeye göndermede bulunur.

Edebiyat incelemelerinde edebiliğin esas alınması gerektiğini dile getiren kişiler Rus Biçimcileri olmuştur. Roman Jakobson'a göre “yazın bilimin konusu yazın değil yazınsallıktır, yani belli bir yapıtı yazınsal kılan özelliktir. (...) eğer yazınsal incelemeler, bilim olmak istiyorsa, tekniği [yordamı, yöntemi] üstünde durakçaları yegâne kişi olarak tanımalıdırlar. Ardından gelen temel sorun ise tekniğin uygulanması doğrulanmasıdır.”¹⁵. Rus Biçimcileri edebî dilin yadırganan bir yönü olduğunu vurgularken dikkati edebî metinlerin muhtevasından biçimsel görünümüne çekerler. Buna göre dilsel bir sanat olarak edebiyatın temel niteliği dilsel dönüşümdür. Edebî metinleri edebiyat unsurları yolu ile açıklamanın veya tahlil etmenin sakıncalarını öne süren Rus Biçimcileri, dilin işlevi üzerinde durarak edebiliği ortaya koymaya çalışırlar. Edebilik kavramının Rus Biçimcileri tarafından ortaya atılmasından sonra göstergebilimde edebilik meselesi tekrar gündeme getirilmiştir. Bir metnin açık bir yapı ve metindeki göndergelerin gerçekte bir karşılığının olup olmadığı, metinde birden fazla anlamın varlığı, metnin bitimsizliği konuları edebilik çerçevesinde ele alınmıştır. Bu anlayışa göre edebî metni sıradan metinden ayırırken söz konusu yönler dikkat çekerek bir sonuca varmak ve metni tahlil etmek mümkündür.¹⁶

Görüldüğü üzere edebilik hakkında birbirinden çok farklı fikirler mevcuttur. Öteden beri edebî metinlerin diğer yazınsal metinlerden ayrılan yönünün sanatsallık olduğuna vurgu yapılmasına rağmen edebî metinlerin sanatsal yönünün tam olarak neden kaynaklandığı hakkında bir fikir birliğine varıl(a)mamıştır. Edebiliğin sınırlarının çizilememesi, edebiyat eserinin edebilik unsuruna göre tanımlanmasında belirsizlik sorununu ortaya çıkarmaktadır.

13 Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, s. 34.

14 Aktaran Onur Bilge Kula, *Dil Felsefesi ve Edebiyat Kuramı – I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 334.

15 Aktaran Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları Temel Metinler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 292.

16 Ulaş Bingöl, *Modernizmden Postmodernizme Eleştiri Terimleri Sözlüğü I. Cilt*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2019, s. 243.

2. Edebîlik Açısından Bir Eser Edebiyat Olarak Değerlendirilebilir mi?

Edebiyatçı yazma eylemini gerçekleştirirken edebiyat sanatını icra ettiğinin farkındadır. Bir edebiyatçıyı yazma işi ile uğraşan diğer kişilerden ayıran en önemli özellik esasında sanatsal kaygıdır. Bir tarihçi yazarken güzel ve etkili ifadelere başvurursa da yazdığı metin edebî metin değildir ve tarihçi bu hakikatin farkındadır. Ama edebiyatçı, tarihi bir olayı anlattığında veya günlük bir olayı yazıya aktardığında imgelem dünyasının gücüne başvurur. Edebî eser her şeyden önce edebiyatçının zihin ve duygu dünyasının bir yaratımı olduğu için öznel olarak değerlendirilir. Natüralist ve realist yazarlar bile dış dünyayı objektif şekilde anlatmaya çalışırken kendi bakış açılarını bir tarafa bırak(a) mazlar. Edebiyatçının olaya baktığı pencere tarihinin ve bilim adamının bakışından çoğu kez farklıdır. Çünkü edebiyatçının anlattığı gerçek, edebiyatın alanına girdiği andan itibaren başka bir gerçeğe dönüşür.¹⁷

Estetik disiplinine göre her sanat eseri dış dünyada bir karşılığı olan anlamlı, somut bir bütünlük olarak kabul edilir. Sanat eserinde kullanılan malzeme bir bütünlük oluşturmuyorsa onu deneyimleyen kişi için herhangi bir anlam ifade etmez. Söz konusu edebî eserler olduğunda kullanılan malzemenin yani dilin anlamlı bütünlüğe sahip olması gerekir ki onu okuyan veya dinleyen kişi bir şeyleri alımlasın. Edebî eserlerin anlamsal bütünlük yönünü metinsellik, ama sanat yönünü edebîlik oluşturur. Bir eserin anlamlı bir bütün olması onu edebî eser seviyesine yükseltmeyeceği gibi edebî eserler sadece birer metin değillerdir. Edebî bir hüviyete sahip olmaları edebiyat eserlerinin diğer yazılı eserlerden ayrılan yönüdür.

Bir edebiyat eserinin ayırt edici özelliğinin, tercih edilen dilin sanatsal bir yapı biçiminde örgütlenmesinden kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Bu sanatsal örgütlenme edebîlik olarak da anlaşılabilir. Edebîlik olgusunun varlığına rağmen edebîliğin ne olduğunun muğlak olması edebiyat denilen sanat dalının sınırlarını belirlemeyi güçleştirir. Geçmişten günümüze edebîlik hakkında genel olarak şu düşünceler ortaya koyulmuştur: 1) Edebîlik, eserin kurmaca olmasıdır; 2) Edebîlik, eserde kullanılan dilin günlük dilden yabancılaşmasıdır; 3. Edebîlik, dilin estetik bir haz uyandıracak şekilde kullanılmasıdır; 4. Edebîlik, okuyucunun metni okuduğu anda ortaya çıkan bir olgudur; 5. Edebîlik, metinsellikten kaynaklanır; 6. Edebîlik, öznellikten kaynaklanır. Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı* kitabında farklı örnekler vererek edebiyat eserinin tanımının yapılamayacağını belirtir.¹⁸ Esas itibarıyla Eagleton, edebiyat eserinin tanımının yapılamayacağını belirtirken edebîlik hakkında farklı görüşleri ele alarak edebiyata yaklaşılmayacağına da dikkat çeker. Çünkü Eagleton'ın temas ettiği konuların hepsi edebîlik ile irtibatlıdır. Edebîlik ile ilişkilendirilen bakış açılarının hepsi belli açılardan tartışmaya açılabilir.

17 Aristoteles, *Poetika*'da tarihçi ile ozan arasındaki farkın, birinin olan olayları diğerinin olabilecekleri anlatmasından kaynaklandığını belirtir. Bundan dolayı şiirin felsefeye daha yakın ve daha değerli olduğunu söyler. Bk. Aristoteles, *Poetika*, çev. Samih Rifat, Can Yayınları, İstanbul 2013, s. 22.

18 Terry Eagleton, *Edebiyat Kuramı*, s. 12-30.

2.1. Edebilik Eserin Kurmaca Oluşundan Kaynaklanır

Edebiyat eserlerinde anlatılanın gerçek olmadığı, bu yüzden edebiliğin özünün eserin kurmaca olmasından kaynaklandığına dair görüşler mevcuttur. Şerif Aktaş, kurmacanın edebî olmanın ilk özelliği durumunda olduğunu belirtir.¹⁹ Bir roman, bir hikâye veya bir öykünün temel nitelikleri arasında kurmaca ilk sırada yer alır. Bu gibi eserlerde gerçek, esere yansıtılırken kırılmalara, dönüşümlere uğrar veya gerçekte hiç olmayan olaylar anlatılır. Söz konusu yaklaşıma göre bütün edebiyat türlerinde kurgusal bir yön mevcuttur. Yazar kendi anılarını anlatırken bile belli bir ruh haline bürünerek gerçekliği dönüştürür. Wellek ve Warren'in dediği üzere "sübjektif bir lirik şiirde bile şairin 'ben'i, kurgusal ve dramatik bir 'ben'dir."²⁰ Kurmaca ile edebiyat arasında sıkı bir bağ olmasına rağmen edebiyatın bütünüyle kurmaca olduğunu söylemek ve kurmaca üzerinden edebiyatın sınırlarını belirlemek sorunlu bir uğraştır. Çünkü bir yazarın günü gününe kaleme aldığı anılarının kurmaca olduğunu iddia etmek veya bunu ispatlamaya çalışmak zordur. Aynı şekilde bir gezi yazısında, gezip gördüğü yerleri anlatan yazarın kurmacayı işin içine ne derece kattığını tespit etmek neredeyse imkânsızdır.

Bazı edebî türlerin kurmaca olduğunu söylemek bile zordur. Sözgelimi bir deneme yazısının kurmaca olduğunu belirtebilmenin imkânı yoktur. Şahsi fikirlerini denemede dile getiren yazarın asıl niyetinin kurmaca bir dünya meydana getirmek olduğu ileri sürülemez. Aynı durum eleştiri yazısı, biyografi, anı için de geçerlidir.

Birçok şiirde kurmaca nitelikler tespit etmek mümkün olsa da bazı şiirlerin kurmaca oldukları iddia edilemez. Sözgelimi Orhan Veli'nin şu mısralarına bakalım:

Güzel kadınları severim,
İşçi kadınları da severim;
Güzel işçi kadınları
Daha çok severim.²¹

Orhan Veli'nin günlük yaşamı ve duygularını en çıplak şekliyle şiirin konusu yapmaya çalıştığı malumdur. Nitekim "Quantitatif" şiirinde duygularını en açık şekilde dile getirmiştir. Şair, güzel kadınları ve işçi kadınları sevdiğini ama güzel işçi kadınları daha çok sevdiğini anlatmıştır. Burada şairin hislerini olduğu gibi mısralara döktüğünü söylemek yanlış olmaz. Ama bu şiirin kurmaca bir yöne sahip olduğunu iddia edebilmek için şairin içinden geçenleri gerçekten dönüştürüp dönüştürmediğini belirlemek gerekir.

Birçok edebî metnin temel niteliğinin kurgusal olduğu iddia edilebilir. Bu iddianın özünü, "edebî metinlerde gerçeklik kendisini aşarak başka bir şeye dönüşür" savı oluşturur. Fakat kurmacanın, tek başına edebiyatın bir özelliği olarak düşünülmesi bizi birtakım yanlışlara sürükleyebilir. Bir suçlunun

19 Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 34.

20 René Wellek – Austin Warren, *Edebiyat Teorisi*, s. 12.

21 Orhan Veli Kanık, *Bütün Şiirleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 214.

savcılığa verdiği ifadelerinde de kurmaca yönlelere rastlamak mümkündür. Suçlunun ifadesinin yer aldığı metnin kurmaca olması ve estetik bir haz uyandıracak şekilde kaleme alınması onu edebî yapmaz, çünkü bu metin edebiyat eseri olarak tasarlanmamıştır. Öyleyse kurmacanın aynı zamanda sanatsal bir gaye ile kaleme alınması gerekir.

2.2. Edebiyat Günlük Dilden Yabancılaşan Bir Dildir

Yaygın konuşma dilinin edebî metinde dönüşüme uğradığı, edebî eserlerin dilinin yaygın konuşma diline yabancılaştığı fikrini savunarak edebiliğin çerçevesini belirlemeye çalışan görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden birini savunan Rus Biçimcileri, edebiyat eserine veya edebiyatın kendisine değil, edebiliğe, yani edebiyatı edebiyat yapan özel dil kullanımına odaklanırlar. Boris Eyhenbaum'un söylediği üzere Biçimciler için önemli olan yazınsal incelemelerdeki yöntem sorunu değil, inceleme konusu olarak yazın sorunudur.²² Edebiyat eserinin, genelin alışkın olduğu dilin yapısını ve kullanım şeklini deformasyona uğratarak meydana geldiğini söyleyen Rus Biçimcileri, edebiyat eserlerinin içerik sorunundan çok biçim yönüne odaklandılar. Üslup, yapısal öğelerin oluşturduğu bütünlük ve dilin girdiği değişik formlar, Rus Biçimcilerine göre edebiyatın ayırt edici niteliğidir.

Dili merkeze alarak edebiyatın niteliğini belirlemeye çalışmak, edebiyatın malzemesinin dil olmasından dolayı doğru bir yaklaşımdır. Edebiyatın malzemesinin dil olması hasebiyle dilin kullanım şekilleri üzerinde yoğunlaşmak, edebiyat eseri hakkında birçok fikir verebilir. Fakat alışkanlığı kıran bir dili, tek başına edebiyatı tanımlamada temel ölçüt olarak kabul etmenin bazı problemleri mevcuttur. Örneğin kimi edebiyat eserlerinin dilini, günlük dilden ayırt etmek mümkün değildir. Orhan Veli'nin şu mısraları söz konusu durumu açıklamamamıza yardımcı olabilir:

Sokakta giderken, kendi kendime
Gülümsediğim farkına vardığım zaman
Beni deli zannedeceklerini düşünüp
Gülümsüyorum.²³

Yukarıdaki mısralar yan yana konulup okunduğunda şiir sanatı adına herhangi bir öge öne çıkmaz. Bu türden bir cümleye günlük konuşma dilinde rast gelmek mümkündür. Ama bu parçayı bir kitabın sayfasına yazıp parçanın üst kısmına başlık koyduğumuzda okuyucu ondan estetik haz almasa bile onu şiir olarak algılayacaktır. Söz sanatlarının olmadığı bu mısraların dil açısından yadırgatıcı bir yönü yoktur.

Değişik bir formda yazılması, cümlelerin sözdiziminin değiştirilmesi, imgesel bir anlatımın tercih edilmesi gibi nedenlerden dolayı birçok araştırmacı şiirin günlük dilden ayrılan bir dile

22 Boris Eyhenbaum, "Biçimsel Yöntemin Kuramı", *Yazın Kuramı*, haz. Tzvetan Todorov, çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 31.

23 Orhan Veli Kanık, *Bütün Şiirleri*, s. 215.

sahip olduğunu iddia eder. Şiiri oluşturan söz konusu unsurlara dikkat çekilerek edebiliğin sınırları belirlenebilir. Fakat aynı durum bir roman için her zaman geçerli olmayabilir. Şu parçayı ele alalım:

Pansiyondaki Hollandalı dul Frau Tiedemann da benimle ahbablığı ilerletmişti. Gece yatışı bir mektepte bulunan on yaşındaki oğlu için aldığı çocuk romanlarını bana verip okuyor, fikrimi soruyordu. Bazı akşamlar yemekten sonra manasız bir bahane ile odama geliyor, uzun müddet oturup gevezelik ediyordu...²⁴

Bu parça Sabahattin Ali'nin *Kürk Mantolu Madonna* romanından alınmıştır. Söz konusu bu parçada alışılmışın dışında kullanılan bir dil mevcut değildir. Hatta roman baştan sona sade, oldukça kolay anlaşılabilir, yaygın kullanılan dile yabancılaşmamış bir anlatım ile kaleme alınmıştır. Alıntılanan söz konusu kısmın romanın bir parçası olduğu bilinmezse edebî olduğu iddia edilemez. Öyleyse dilin alışılmışın dışında kullanılması edebiyat eserlerinin niteliğini tek başına oluşturamaz, denilebilir. Ayrıca her edebî türde farklı bir ölçütün belirlenmesi gerektiği, ele aldığımız örnekte gözükmektedir. Şiir için ileri sürülen edebî ölçütleri, roman için geçerli olmadığı gibi, roman için ileri sürülen edebî ölçütleri de şiir için geçerli değildir.

2.3. Edebiyat Dilin Estetik Bir Haz Uyandıracak Şekilde Kullanılmasıdır

Edebiyatın, dilin estetik bir haz uyandıracak şekilde kullanılması olduğunu ileri süren görüşler, edebiliği üslup ile ilişkilendirirler. Wellek ve Warren'e göre "edebiyat her zaman ilgi çekici olmak zorundadır, onun daima bir yapısı ve estetik gayesi, bir bütünlüğü ve etkileyici bir tarafı olmalıdır. Hayatla makul bir ilişkisi bulunmalıdır."²⁵ Edebiyatı estetik bir hüviyete büründüren faktör, dilsel malzemenin sunulma tarzıdır. Başka bir deyişle edebiyatın estetik yönü üslup ile alakalıdır. Edebiyatın özel bir dil alanı olduğunu söyleyen Peyami Safa'ya göre edebî dilde anlam kazanan birçok tasavvurlar müşterek dilde mantık dışıdır ve saçmadır.²⁶ Şerif Aktaş'ın anlatımı uyarınca "üslup ferdidir, kaynağını yazarın mizacından ve tecrübesinden alır. O yazarın gizli ve şahsi mitolojisine uzanan kendi kendine yeten bir dildir."²⁷

Edebiyat ile yazarın/şairin üslubu arasında bağlantı kurmak ve edebiyat eserinin estetik değerini üslupta temellendirmek doğru bir yaklaşımdır. Gerçekten birçok okuyucu edebiyat eserinden zevk alırken eserin ne anlattığından ziyade nasıl anlattığına odaklanır. Fakat edebiyatın özünü bütünüyle dilin estetik haz uyandıracak şekilde kullanılmasına bağlamak sakıncalıdır. Çünkü sadece edebî eserler okuyucuda estetik haz uyandıracak şekilde yazılmazlar. XVIII. yüzyılda yazılmış bir padişah fermanında da dilin estetik haz uyandıracak biçimde kullanıldığına şahit olunabilir. Aynı şekilde

24 Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 64.

25 René Wellek – Austin Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, çev. Ahmet Necip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 290.

26 Peyami Safa, *Sanat, Edebiyat, Tenkit*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1990, s. 152.

27 Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 58.

günlük konuşmada da estetik yönler mevcut olabilir. Öyleyse edebiyatın özünün tek başına dilin estetik haz uyandıracak şekilde kullanılmasına dayandığını iddia etmek mümkün değildir.

2.4. Edebilik Okuyucunun Metni Okuduğu Anda Ortaya Çıkan Bir Olgudur

Çağımızın popüler eleştiri kuramlarından biri olan alımlama estetiği (*reception-theory*), edebî eserin estetik değerini belirleyen, okuyucunun alımlama süreci olduğunu ileri sürer. Alımlama estetiğinin önemli temsilcilerinden olan Wolfgang Iser, alımlamayı boşlukların doldurulması olarak değerlendirir. Iser'e göre "yapıt metnin okurun bilincinde oluşmuş olma halidir. Edebiyat yapıtlarında, okur ve metin arasında oluşan etkileşim sırasında metnin anlamı oluşturulur ve bu etkileşimin nasıl olacağına sadece temel koşulları metnin yapısını belirler".²⁸ Iser'e göre alımlama sürecini yöneten okuyucunun beklentileridir. Okurun beklentileri, edebî metinde olmayan, ama okuma sırasında meydana gelen kodları da çözer. David S. Miall ve Don Kuiken de "What is Literariness? Three Components of Literary Reading" adlı çalışmalarında öğrencilerin edebî metne yönelik algılarını incelerken şu çıkarımda bulunurlar: "Bize göre edebilik, edebî metnin okunma sürecinde ortaya çıkan ve okurun tepkisine bağlı olarak tanımlanabilen özel bir okuma etkinliğinin ürünüdür"²⁹. Her okurun edebî metinden kendi kültür birikimine göre estetik bir haz aldığı doğrudur. Fakat edebî değeri bütünüyle okur ile bağlantılı hâle getirmenin birtakım sakıncaları vardır. Bir okurun kültür seviyesi her zaman bir edebî eseri değerlendirecek düzeyde olmayabilir. Sözelimi Fuzûlî'nin "Ne yanar kimse bana âteş-i dilden öze / Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı" (Gönlümün ateşinden başka bana kimse yanmaz, acımaz / Sabah rüzgârından başka da kimse kapımı açmaz) beytinden estetik bir haz alabilmek için beyti anlayabilmek gerekir. Beyti anlayabilmek için Osmanlıca'yı ve beyitte kullanılan mazmunları bilmek elzemdir. Bu beyit, onu anlamayan ve ondan estetik bir haz al(a)mayan bir okuyucudan bağımsız olarak vardır. Edebilik olgusu her ne kadar okuma sürecinde ortaya çıksa da eserin kendisinden kaynaklanır ve eserden bütünüyle koparılamaz. Öyleyse edebilik sadece okuma sürecinde ortaya çıkan bir olgu değildir, denilebilir.

2.5. Edebilik Metinsellikten Kaynaklanır

Günümüzde edebiyat eserinin niteliğini belirlemeye çalışırken metinsellik ölçütlerinden faydalanan ve edebiliği metinsellikle bağdaştırmaya gayret gösteren çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Söz konusu çalışmalarda, edebî eserin metinselliğini sağlayan bazı unsurların ön plana çıkarıldığı gözlerden kaçmaz. Bu unsurlar; bütünlük, anlam, amaç, doğruluk, uyumdur. Yazılı eser el altında bulunan bir kompozisyon demektir. Yazı parçasının bir kompozisyon olması için her şeyden önce bir bütünlük oluşturması gerekir. Bütünlük yazının her cümlesinin birbirini tamamlaması, birbirine dayanması anlamında kullanılır. Yazılı eserlerde metinselliğin sağlanması için bütünlük ilk şart olarak kabul edilir.

28 Aktaran Metin Toprak, *Hermeneutik (Yorum Bilgisi) ve Edebiyat*, Bulut Yayınları, İstanbul 2003, s. 141.

29 David S. Miall – Don Kuiken, "What is Literariness? Three Components of Literary Reading", *Discourse Processes*, 28, (1999), s. 121.

Arapça kökenli bir kelime olan *metin* “yazı parçası, bir yazıyı oluşturan unsurların her bir bölümü”³⁰ anlamlarına gelir. Turan Karataş *metin* kelimesini “yazı haline gelmiş, dahası yayımlanıp okur huzuruna çıkmış edebî eserler için kullanılan bir tabir” olduğunu ifade eder.³¹ Fakat *metin* kavramının bu şekilde anlamlandırılması, ancak edebî bir hüviyete sahip yazı parçalarının *metin* olabileceğini düşündürür. Oysa bir gazete veya bir tebliğat yazısı da *metin*dir. Çünkü *metin* kelime anlamına dikkat edildiğinde salt edebilikle bağlantılı olmadığı anlaşılır.

Türkçede, İngilizce *text* (Fr. *texte*, Alm. *text*) kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “*metin*” ifadesi çoğu zaman edebiyat eserlerini çağırırsa da edebiyat dışındaki yazı parçaları ile de ilgilidir. Latince “kumaş, dokuma” gibi anlamları olan *textus*, zamanla Batı dillerinde “yazı parçası, kitaptan bir bölüm, paragraf” yerine kullanılmaya başlanmıştır. John Anthony Bowden Cuddon’un hazırladığı *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*’de *text* kelimesinin; “bir kitabın ana gövdesi, *İncil*’den seçilen kısa bir parça, kelimelerin orijinal ya da herhangi bir forma dönüştürdüğü gerçek kelime toplulukları” gibi anlamları sıralanmıştır.³²

İster edebî olsun ister edebiyat dışı olsun her yazılı parça bir *metin*dir ve *metinselliğe* göre ele alınıp değerlendirilebilir. *Metinsellik*, bir *metni* *metin* yapan birleşenlerin oluşturduğu bütünlüktür. Robert-Alain de Beaugrande ve Wolfgang Dressler *Introduction to Text Linguistics*³³ adlı çalışmalarında bir yazının *metin* olarak ifade edilebilmesi için yedi standart belirlemişlerdir. Bunlar sırasıyla bağlaşıklık, tutarlılık, amaçlılık, kabul edilebilirlik, bilgisellik, durumsallık, *metinlerarasılık*. *Bağlaşıklık*, bir *metni* oluşturan bütün kelimelerin, cümlelerin anlamsal açıdan birbirine bağlı olması şeklinde anlaşılabilir. *Tutarlılık*, bir *metni* oluşturan cümlelerdeki anlamların hem kendi içerisinde hem de *metnin* bütününde mantığa aykırı olmaması anlamında kullanılır. *Amaçlılık*, *metinde* kullanılan her bir ifadenin yazarın düşüncesine hizmet etmesi demektir. *Kabul edilebilirlik*, *metnin* okuyucu tarafından kabul edilecek şekilde yazılmış olmasıdır. *Bilgisellik*, bir *metnin* hitap ettiği kitleye yeni bir bilgi sunup sunmadığını ifade eder. *Durumsallık*, bir *metnin* hitap ettiği okuyucunun durumuna uygun olup olmadığı anlamında kullanılır. *Metinlerarasılık*, bir *metinde* başka *metin*lerden malzemenin bulunduğunu, her *metnin* önceden var olan *metin*lerin üzerine kurulduğu iddiasını dile getirir.

Son dönemlerde *metnin* tanımı, söylem analizi ve *metindilbilimin* gelişmesi ile değişmiştir. Artık bir *metin*, *metinselliğin* yedi ölçütünü içinde barındıran bir oluşum olarak ele alınmaktadır.³⁴ Robert-Alain de Beaugrande ve Wolfgang Dressler’in belirledikleri *metinsellik* ölçütleri günümüzde birçok kişi tarafından kullanılmakta ve başta edebiyat eserleri olmak üzere birçok yazılı *metin* bu ölçütlere göre ele alınıp değerlendirilmektedir.

30 İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2014, s. 1076.

31 Turan Karataş, *Akademik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 319.

32 John Anthony Bowden Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Blackwell Publishing, Sussex 2013, s. 715.

33 Robert-Alain de Beaugrande – Wolfgang Dressler, *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London 1981.

34 Kamile İmer, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 190.

Metinsellik ölçütleri bir metnin işlevi ve iletişim değeri hakkında ciddi veriler sunmalarına rağmen bir metnin edebiliği ile ilgili her zaman doğru bilgiler sunmayabilir. Sözelimi bir romandan alınmış bir parçayı veya bir öyküden alınmış bir bölümü metinsellik ölçütlerine göre değerlendirip bir yargıya varmak mümkün iken her şiir parçası metinsellik ölçütlerine uymayabilir. Örneğin Ece Ayhan'ın "Kınar Hanımın Denizleri" adlı şiirinden alınan şu parçayı metinsellik ölçütlerine göre ele alalım:

Bir çakıl taşları gülümseyişi ağlarmış karafaki rakısıyla
şimdi dipsiz kuyulara su olan kınar hanım'dan
düz saçlarıyla ne yapsın Şehzadebaşı tiyatrolarında şapkalarını tüketememiş hiç (...) ³⁵

Metinselliğin birinci ölçütü bağlaşıklıkır. Yukarıda anlatıldığı üzere bağlaşıklık bir metni oluşturan bütün kelimelerin, cümlelerin anlamsal açıdan birbirine bağlı olmasıdır. Yukarıda alıntılanan parçadaki ifadeler arasında anlamsal olarak bir bağın olduğu söylenemez. Parçadaki kelimelerin göndermeleri arasındaki anlamsal ilişki serbest çağrışıma göre belirlenmeye çalışıldığı için bu parça metinsellik açısından bağlaşıklık değildir. Bir metinde cümlelerdeki anlamların hem kendi içerisinde hem metnin bütününde mantığa aykırı olmaması metinselliğin tutarlılık ölçütü olarak ifade edilir. Gerek şiirden alınan yukarıdaki parça gerek "Kınar Hanımın Denizleri" şiirinin bütününde cümleler ve ifadeler arasında mantıksal ilişkinin tam anlamıyla sağlanmadığı söylenebilir. Ayrıca bir haber metni, metinselliğin bütün niteliklerini haiz olduğu halde estetik nitelikten yoksun olabilir ve okuyucuya estetik bir haz vermeyebilir. Buna göre bir edebiyat eserini sadece metinsellik ölçütlerine göre tanımlamak mümkün değildir.

2.6. Edebilik Öznellikten Kaynaklanır

Öznellik sadece edebiyatın değil, genel olarak bütün sanat dallarının bir niteliği olarak kabul edilir. Sanat eseri, muhayyilenin bir ürünü olarak sanatçının yaşam deneyiminden, beklentilerinden ve ruhsal vaziyetinden izler taşır. Nitekim sanatın gücü, ne kullanılan malzemeden ne anlatılan olaydan ne işlenen temadan kaynaklanır. Sanat, gücünü sanatçının kullandığı malzemeyi, anlattığı olayı veya işlediği temayı ifade ediş biçiminden alır. İfade ediş biçimi (üslup, anlatma tarzı) doğrudan sanatçının içsel değerlerini aktarabilmesi, özneliğini dışa vurması ile ilgilidir. Sanat ve edebiyatın birer öznel faaliyet olmaları, onlarla ilgili her türlü değerlendirmeyi ve yorumlamayı özneliğe doğru itmektedir. Orhan Okay'ın dediği üzere "sanat ve edebiyat eseri nesnel değil öznel. Öznenin öznel olana yaklaşımı da öznel olur."³⁶ Başka bir ifadeyle sanat ve edebiyat ile ilgili bütün süreçler bir yanıla öznelikle ilişkilidir.

Edebiyatın temel niteliklerinden birinin öznellik olması, "Edebilik, öznellikten kaynaklanır" türünden bir çıkarımda bulunmamızı gerektirmez. Edebiyatın bazı türlerinde, mesela şiirde

35 Ece Ayhan, *Bütün Yort Savul'lar!*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s. 198.

36 M. Orhan Okay, "Eleştiri Üzerine Paradokslar", *Hece Eleştiri Özel Sayısı*, 77/78/79, (2003), s. 783.

öznellik ögesi bariz bir biçimde kendini belli ettirirken monografi türünde öznellikten bütünüyle söz etmek mümkün değildir. Hatta bazı roman türlerinde, mesela natüralist romanda öznelğin başat öge olduğu iddia edilemez. Öte yandan öznellik sadece edebî metinlerin bir özelliği olarak ele alınmamalıdır. Çünkü bir gazetedeki haber metninde öznel yargıların olması o haber metnini edebiyat olarak görmemizi olanaklı hale getirmez. Metnin, öznel olarak kaleme alınmış olması onu edebiyat olarak değerlendirmemizde önemli bir unsurdur, fakat tek başına öznellik edebiliği açıklamaya yetmez.

Sonuç

Edebiyatın estetik değerini açıklayan edebilik olgusu hakkında ileri sürülen görüşler doğru olmakla birlikte muhtelif açılardan tartışmaya açılabilir. Kurmaca veya estetik etki, bir metni edebiyat olarak değerlendirmemizi olanaklı kıldığı halde metin edebiyat dışı bir şey de olabilir. Edebilik ile ilgili dile getirilen ölçütlerin edebiyat eserini bütünüyle kapsayamaması ve edebiyat dışında da geçerli olması sağlıklı bir yorumda bulunulmasına mani olmaktadır. Öte yandan birçok edebî türün varlığı, genel geçer bir edebilik ölçütünü belirlememizin önünde engeldir. Roman veya hikâye için ileri sürülen edebilik ölçütleri monografi veya deneme için geçerli olmayabilir. Benzer bir şekilde şiirin kendine has niteliklerinin olması sadece şiir için geçerli olan edebilik ölçütlerinin ortaya konulmasına yol açmaktadır.

Edebiliği tanımlamada güçlük çekilmesinin nedenlerinin başında her şeyden önce edebiyatın dil ile icra edilen bir sanat olması gelir. Sanatsal alana işaret eden edebilik hakkında ileri sürülen görüşler doğrudan veya dolaylı yönden edebiyat eserinin malzemesi olan dil ile ilgilidir. Heidegger'in dediği üzere malzeme, sanatsal biçimlendirme için alan ve temeldir.³⁷ Edebiyat eserleri dışında günlük konuşma dilinde veya edebiyat dışı metinlerde de birtakım edebî niteliklere rastlanabilir. Edebiyatçı, temel malzemesi dil olan bir sanat faaliyetiyle uğraşan sanatçı olduğundan imgeleminin gücü vasıtasıyla standart dil üzerinde oynamalarda bulunur.

Dil diğer sanatsal malzemelerden (taş, tuğla, boya vb.) farklı olarak zihinsel süreçle doğrudan alakalı bir olgudur. Bu yüzden edebî eserler bir tablodan veya heykelden farklı olarak görüldükleri ve ele alındıkları anda estetik haz vermezler; okudukları zaman dilsel imgelerin oluşturdukları çağrışımlar vasıtasıyla ve kişinin iç dünyasında uyandırdıkları hislerle zevk verirler. Bu yüzden edebiyatın estetik mahiyetini belirlemek, diğer sanat dallarının mahiyetini belirlemekten daha zordur.

37 Martin Heidegger, *Sanat Eserinin Kökeni*, çev. Fatih Tepebaşı, De Ki Basım ve Yayımları, Ankara 2011, s. 21.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Şerif, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.
- _____, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Ali, Sabahattin, *Kürk Mantolu Madonna*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- Aristoteles, *Poetika*, çev. Samih Rifat, Can Yayınları, İstanbul 2013.
- Ayhan, Ece, *Bütün Yort Savul'lar!*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994.
- Aytaç, Gürsel, *Genel Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul 2003.
- Bingöl, Ulaş, *Modernizmden Postmodernizme Eleştiri Terimleri Sözlüğü I. Cilt*, Akademik Kitaplar, İstanbul 2019.
- Croce, Benetto, *Estetik*, çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983.
- Cuddon, John Anthony Bowden, *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Blackwell Publishing, Sussex 2013.
- Çetişli, İsmail, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2008.
- de Beaugrande, Robert-Alain – Wolfgang Dressler, *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London 1981.
- Eagleton, Terry, *Edebiyat Kuramı*, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004.
- Eyhenbaum, Boris, “Biçimsel Yöntemin Kuramı”, *Yazın Kuramı*, haz. Tzvetan Todorov, çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 31-69.
- Hegel, Georg Wilhelm F., *Estetik Güzel Sanat Üzerine Dersler I*, çev. Taylan Altuğ – Hakkı Hünler, Payel Yayınları, İstanbul 1994.
- Heidegger, Martin, *Sanat Eserinin Kökeni*, çev. Fatih Tepebaşı, De Ki Basım ve Yayımları, Ankara 2011.
- İmer, Kamile, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 2011.
- Kanık, Orhan Veli, *Bütün Şiirleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.
- Kant, Immanuel, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 2011.
- Karataş, Turan, *Akademik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- Kula, Onur Bilge, *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı 2*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı 3*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, *Dil Felsefesi ve Edebiyat Kuramı – I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Miall, David S. – Don Kuiken, “What is Literariness? Three Components of Literary Reading”, *Discourse Processes*, 28, (1999), p. 121-138.
- Okay, M. Orhan, “Eleştiri Üzerine Paradokslar”, *Hece Eleştiri Özel Sayısı*, 77/78/79, (2003), s. 783.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2014.
- Recâzâde Mahmûd Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, haz. Furkan Öztürk, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2016.
- Rifat, Mehmet, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları Temel Metinler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Safa, Peyami, *Sanat, Edebiyat, Tenkit*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1990.
- Sartre, Jean-Paul, *Edebiyat Nedir?*, çev. Bertan Onaran, Can Yayınları, İstanbul 2005.
- Todorov, Tzvetan, *Yazın Kuramı Rus Biçimcilerinin Metinleri*, çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Toprak, Metin, *Hermeneutik (Yorum Bilgisi) ve Edebiyat*, Bulut Yayınları, İstanbul 2003.
- Wellek, René – Austin Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, çev. Ahmet Necip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- _____, *Edebiyat Teorisi*, çev. Ömer Faruk Huyugüzel, Akademi Yayınlar, İzmir 1993.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ FARŞÇA KELİMELERDE ANLAM DEĞİŞMELERİ

SEMANTIC CHANGE OF THE PERSIAN WORDS IN TURKISH

Okan Celal GÜNGÖR*
Esin Eren SOYSAL**

Öz

Kelime alışverişi, toplumların birbirleriyle ilişki halinde olmalarının doğal sonucudur. Tarihçin çok eski devirlerinden beri ticari, siyasi, kültürel ilişkileri olan ve daha sonraları aynı medeniyetin bir parçası haline gelen Türk ve Fars toplumlarının kurdukları bu ilişkiler, iki toplumun diline de yansımıştır. Özellikle Selçuklular zamanında Farsçadan Türkçeye pek çok kelime girmiş, bu kelime akışı Osmanlı döneminde de artarak devam etmiştir.

Dildeki değişme süreklidir ve dil, kullanımı sırasında yeni durumlar ve koşullara göre şekil alır. Türkiye Türkçesindeki Farsça kelimeler de süreç içinde, büyük ölçüde hem Türk dilinin fonetiğine hem de Türk düşünce yapısına uygun bir hal almıştır. Türkçe, Farsça kelimelerin anlam/anlamlarından ihtiyacı olanını aldığı gibi, bu kelimelerin bir kısmına ise yeni anlam incelikleri katmış, dolayısıyla bu kelimeler kaynak dilden farklı olarak yeni bir kavramı karşılar duruma gelmiştir.

Türkiye Türkçesine Farsçadan girmiş 327 kelimenin 90'ında anlam değişmesi meydana gelmişken 237'sinin anlamının Farsçadaki anlam/anamlarla örtüştüğü görülmüştür. Anlamı değişmiş olan 90 kelimenin 46'sı Farsçadaki anlam/anamlarını korumakla birlikte, Türkçede yeni anlam/anamlar kazanmış (*aferin, can, cömert, çeşni* vb.), 44'ü ise Farsçadaki anlam/anamlarından koparak başka anlama/anamlara geçmiştir (*çarşı, çile, destek, erişte, hemşire, serüven* vb.).

Anlam değişmelerinde özellikle deyim aktarmasının bir türü olarak görülen doğadan insana aktarmalar yanında ad aktarmaları, argo kullanımlar, terim oluşturma çabası, mecaz ve yan anlam bağlantıları etkili olmuştur. Bu anlatım yolları dışında bazı kelimelerin Farsçada fiilen Türkiye Türkçesinde isim veya sıfat olarak kullanımı, yani tür değiştirmesi ya da Farsçada bağımsız olarak kullanılan iki kelime ya da yapının yeni bir kavramı karşılamak üzere birleştirilmesi gibi nedenler de bu anlam çeşitlenmesinde etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, Farsça, kelime alışverişi, anlam değişmesi

Abstract

Word exchange is the natural consequence of societies' interrelation. These relations established by the Turkish and Persian societies, which have had commercial, political, cultural relations since the early ages of

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karaman / Türkiye, okancelalgungor@kmu.edu.tr

** Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim Tercümanlık Bölümü Farsça Ana Bilim Dalı, Karaman / Türkiye, esineren@kmu.edu.tr

history and later became a part of the same civilization, were reflected in the language of the two societies. In that exchange, especially, during the Seljuks period, many words transferred from Persian, into Turkish. The transition of this word continued during the Ottoman period.

The change in language is continuous and the language changes according to new situations and conditions during its use. Persian words in the Turkey Turkish language have also been in conformity with the sound structure of the Turkish language, as well as the Turkish thought structure. Turkish language has taken the meaning/meanings of the Persian words as needed, and has added some subtleties of meaning to some of these words. Therefore, these words, unlike the source language, have come to meet a new concept or object.

In Turkish, while 90 of the 327 words identified as Persian only have a meaning change, the meaning of 237 is seen to coincide with the meanings in Persian. While 46 of the 90 words whose meaning has changed have gained new meanings in Turkey Turkish language as well as preserving their meaning in Persian language (*aferin* “well done”, *can* “life”, *cömert* “generous”, *çeşni* “condiment”, etc.), 44 have lost their meaning/meaning in Persian (*çarşı* “bazaar”, *çile* “ordeal”, *destek* “support”, *erişte* “noodle”, *hemşire* “nurse”, *serüven* “adventure, etc.) and gain another meanings.

Especially in meaning transfers, with nature-to-human transfers, which are seen as a kind of idiom transference aslo name transfers, colloquial uses, term formation efforts, metaphorical and semantic connections were effective. Apart from these ways of expressing, use of some words as a noun or adjective in Turkey Turkish language while used as verb in persian language, In other words, to change type or reasons such as a new concept of two words or structures used independently in Persian language by combining to meet the object were also effective in that variation of meaning.

Keywords: Turkish, Persian, word exchange, meaning change

Bugün dil biliminde saf diyebileceğimiz, hiçbir dilden etkilenmemiş bir dilin olmadığı genel kabul gören bir görüştür. Konuşuru olan her dil siyasi, kültürel, ekonomik pek çok sebebe bağlı olarak başka dillerle alışverişe girer. Türkçenin yazılı metinlerle takip edilebilen en eski dönemlerinde Türklerin başta Çinliler olmak üzere Toharlarla ve eski İran halklarından Soğdlarla ticari, kültürel ilişkiler kurdukları ve bu ilişkilerin dile yansıdığı bilinmektedir.¹ Çok eskilere uzanan Türk-Fars ilişkileri, sonraki dönemlerde aynı coğrafyayı paylaşan ve İslam medeniyeti dairesinde yer alan iki toplum arasında daha da güçlenerek devam etmiştir.² Özellikle Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerinden ve Anadolu merkez olmak üzere Doğu ve Batı ile temasa geçmelerinden sonra İranlılarla daha sıkı münasebetleri olmuş, böylece Türkler ile İranlıların birbirlerinin dil ve edebiyatları yanında medeniyet ve sosyal hayatları üzerinde de tesirleri olmuştur. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devleti zamanında Farsçadan Türkçeye çok sayıda Farsça sözcük girmiştir. Farsça, etkisini Osmanlı Devleti döneminde de artırmış, bu durum dilde millileşme akımı başlayıncaya kadar da devam etmiştir. Harf İnkılabından sonra Türk dilinin sadeleştirilmesine yönelik çalışmalarla birlikte Farsça kelimelerin sayısı, dolayısıyla da Farsçanın ağırlığı azalmaya başlamıştır.³

1 İran Dilleriyle ilk temaslar için bk. Süer Eker, “Orhon Yazıtları: İran Dilleri İle İlk Temaslar ve Benzer Birkaç Öge Üzerine”, *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu 2010 (26-29 Mayıs 2010)*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2011, s. 329.

2 Halit Dursunoğlu, “Türkiye Türkçesindeki Farsça Sözcükler ve Kullanım Şekilleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII/I, (2009), s. 132.

3 Aqm., s. 132.

Türkiye Türkçesinde Arapça ve Fransızcadan sonra en fazla kelime Farsçadan alınmıştır.⁴ Türkçe, Farsçadan aldığı 1374 kelimeye karşılık⁵, 1727 kelimeyi de Farsçaya vermiştir⁶. E. Maleki'nin çalışmasına göre Türkçenin Farsçaya verdiği kelimeler içerisinde mutfak kültürü (*çengal* “çatal”, *dolme* “dolma”, *gaşog* “kaşık”, *gazan* “kazan”, *gımız* “kımız”, *gime* “kıyma”, *gorme* “kavurma”, *gurut* “kurut” vb.), müzik kültürü (*çoğur* “çöğür”, *gopuz* “kopuz”, *kurna* “kurna” vb.), giysi kültürü (*çağçur* “çakşır”, *düğme* “düğme”, *geba* “kaba”, *yaka* “yaka” vb.) ile ilgili pek çok kelimenin yanında birçok deyim, istiare ve mecazın da olduğu görülür. “Deve kuşu, yer alması, sığır dili” vb. yapıların Farsçada anlam aktarması yoluyla meydana getirilmiş birebir karşılıkları vardır. Ayrıca İran ve Asya’da birçok dağ, ırmak, göl, deniz ve coğrafi bölgenin ismi Türkçedir ve günümüzde de orijinal şekliyle kullanılmaktadır. Ayrıca Farsçada kullanılan birçok hayvan ve bitkinin ismi de Türkçedir: *belderçin* “bildircin”, *dorna* “durna”, *gatr* “katır”, *gaz* “kaz”, *goç* “koç”, *gu* “kuğu” vb.⁷

Her kişi ve topluluk, kendisinden farklı tarihi ve coğrafi ortamlarda yaşayan, farklı bilgilene yollarından geçmiş bir başka kişi ve topluluktan, akraba veya komşu kavimlerden bir şeyler öğrenir ve dolayısıyla bu öğrendiklerinin adlarını kendi dillerine taşır, onların dillerinden alıntılar yapar. Temelinde öğrenmenin yer aldığı bu tür alıntılar *bilgi alıntıları*, temelinde bilgi ve öğrenmenin yer almadığı, siyasi ve iktisadi üstünlük, yönetici-yönetilen ilişkisi, özentî ve moda gibi dil dışı faktörlerden kaynaklanan alıntılar ise *özentî alıntıları* olarak adlandırılır. Türkçede *hurşit* “güneş”, *mah* “ay” gibi özentiden kaynaklanan, daha sonra ise söz varlığımızdan atılan alıntılar olsa da Farsçadan yapılan alıntıların büyük bir kısmı, bilgi alıntılarıdır. Alıntılar, genellikle verici dildeki ses ve anlam yapılarıyla değil alıcı dilin ses yapısıyla ve alıcı dilin anlam dünyasının ihtiyaçlarına göre yapılır. Dolayısıyla ses ve anlamca birtakım değişikliklere uğrar.⁸

Anlam değişmesi, bir sözcüğün zamanla karşıladığı kavramdan az çok uzaklaşması ya da yeni bir kavramı yansıtması durumudur. Anlam değişmesi dendiği zaman göndergeyle sözcük, daha doğrusu gösterilenle gösteren arasında kurulmuş olan ilişkinin az çok değişmesi söz konusudur.⁹ Dillerde anlam değişmesi olayı, genellikle *anlam genişlemesi*, *anlam daralması*, *başka anlama geçiş (anlam kayması)*, *anlam iyileşmesi* ve *kötüleşmesi* başlıkları altında incelenmektedir. Bir sözcüğün, bir göstergenin, eskiden bildirdiği anlamın/kavramın bir bölümünü, bir kısmını anlatır duruma gelmesi, *anlam daralması*; bir nesnenin, bir işin bir bölümünü ya da bir türünü gösterirken zamanla o nesnenin bütünü, bütün türlerini anlatır duruma gelmesi, *anlam genişlemesi*; eskisinden bambaşka, yeni bir kavramı yansıtması durumu, *başka anlama geçiş*; eskisine göre daha iyi bir anlam taşır

4 Agm., s. 132.

5 Agm., s. 132.

6 Oğuzhan Durmuş, “Alıntı Kelimeler Bakımından Türkçe Sözlük”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 26, (2004), s. 9. Yeni Farsçadaki Moğolca ve Türkçe unsurlar için ayrıca bk. Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden 1963-1975.

7 Elnaz Maleki, “Türk Kültür ve Dilinin Fars Kültür ve Diliyle Etkileşimi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar*, XVII/III, (2016), s. 144-146.

8 Günay Karaağaç, *Dil Tarih ve İnsan*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017, s. 137-141.

9 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil – Ana Çizgileriyle Dilbilim (I-III)*-, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 212.

duruma gelmesi, *anlam iyileşmesi*; eskisine göre daha kötü bir anlam taşır duruma gelmesi, *anlam kötüleşmesi* olarak adlandırılır.¹⁰ Çalışmada malzeme, bu tür anlam değişmesi sınıflandırmasına gidilmeden değerlendirilmiştir.

Bu makalede, Farsça kelimeler için Hasan Enverî tarafından *Burhân-i Kâtu*, *Ferheng-i Cihângîrî*, *Ferheng-i Fârsî-yi İmrûz*, *Ferheng-i Fârsî*, *Lugatnâme-yi Fârsî* gibi sözlüklere dayanılarak 8 cilt olarak hazırlanan, hem edebi metinlerde hem de konuşma dilinde kullanılan birçok sözcüğü kapsayan, İranlı şair ve yazarların eserlerinden örneklerle desteklenmiş *Ferheng – Bozorg-i Sohen*¹¹ (H.1312/M.1933) adlı eserden, Farsça kelimelerdeki güncel değişimleri yansıtan *vajehyab.com*¹² adlı siteden, Mehmet Kanar'ın *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*'ünden¹³ Türkiye Türkçesindeki Farsça kelimelerin anlamları ve örnek kullanımlar için ise TDK'nin *Türkçe Sözlük*'ünden¹⁴ yararlanılmıştır.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde yer alan Farsça kelimeler geçirdikleri anlam değişmeleri açısından incelenmiştir. Arapça+Farsça, Farsça+Arapça, Farsça+Türkçe vb. kuruluşlu oluşumlar çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Madde başlarında, Türkiye Türkçesinde kullanılan Farsça kelimelerin Farsça yazılışlarıyla birlikte, Latin alfabesine transkripsiyonu da verilmiştir. Öncelikle, kelime, Türkiye Türkçesinde Farsçadaki anlam ya da anlamlarıyla kullanılıyorsa bu anlamlar, yukarıda zikredilen sözlüklerden hareketle – varsa örnek cümleleriyle – verilmiş, arkasından kelimenin Türkiye Türkçesinde kazandığı yeni anlamlar sıralanmıştır. Kelimelerin Türkiye Türkçesinde kazandığı yeni anlam ya da anlamlar yıldız (*) işaretiyle, pratikte kullanımı olmayan ya da çok az olan kelimeler ise çift yıldız (**) işaretiyle gösterilmiştir. Kelimeler, Türkçede terim olarak kullanılıyorsa bu terimin ilgili olduğu bilim, sanat ya da meslek dalı (*matematik, tarih, coğrafya* vb.) *Türkçe Sözlük*'ten hareketle ayrıca belirtilmiştir.

Anlam Değişmesine Uğrayan Kelimeler

aferin (< Far. āferīn آفرین)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “Övme, takdir, beğenme belirtmek için söylenen söz.” (TDK, TS, 33) [*Aferin* işini iyi yapmışsın.” (Sohen I, 130)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılır:

* “Öğrencilere verilen beğenme ve takdir kâğıdı.” (TDK, TS, 33).

10 *Age.*, s. 213-216.

11 Hasan Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen (I-VIII)*, Sohen Yayınları, Tahran 2002.

12 <http://www.vajehyab.com> [Erişim tarihi: 01.10.2019].

13 Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2016.

14 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 11. baskı, Ankara 2011.

ahenk (< Far. **āheng** آهنگ)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “uyum, ezgi.” (TDK, TS, 33) [“çoşku dolu ahenk” (Sohen I, 190; BFTS,40)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanıldığı görülür:

* “Uzlaşma: “*Biz bu işin içine girmeyelim. Ahengi bozarız.* – Haldun Taner.” (TDK, TS, 53).

ambar (< Far. **anbār** انبار)

Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “yiyecek ve bazı eşyanın saklandığı yer.” (TDK, TS, 112) [“Bir gece, mutfaktan odun *ambarına*, ateş sirayet etti.” – Sa’dî Şirâzî (Sohen I, 570)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Geminin yük koymaya ayrılmış yeri: *Hakaretlerle bağırarak haşlıyor ve onlara ambarda ve güvertedeki yerlerini gösteriyordu.* – Yahya Kemal Beyatlı.

[*] Genellikle tahılın çok üretildiği yer, bölge: *Buğday ambarımız Konya.*

[*] *mim.* Kum, çakıl vb. yapı malzemesini ölçmekte kullanılan ve her yanı çoğunlukla 75 santimetre olan küp ölçek: *Şu dört yüz elli dört kuruş, iki ambar kum.* – Halit Fahri Ozansoy.

tic. Eşya taşıma işleri yapan kurum veya ortaklık.” (TDK, TS, 112).

armut (< Far. **emrūd** امرود)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “bir çeşit ağaç ve bu ağacın meyvesi.” (TDK, TS, 155) [“*Armut* ve kayısı ağaçları, bahçenin başında çıkmışlar”. – Nizâmî Arûzî Semerkandî (Sohen I, 564)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamı da bulunmaktadır:

“[*] *argo* Çok bön, çok aptal.” (TDK, TS, 155).

astar (< Far. **āster** آستر)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “giyecek, perde, çanta, ayakkabı vb. şeylerde kumaşın veya derinin iç tarafına geçirilen ince kat.” (TDK, TS, 170) [“*Astarı* kendinden oluyor, kendi kesip kendi dikeyordu.” – Muhammed Ali Cemalzâde (Sohen I, 99)], 2. “sıvanacak, boyanacak yerlere boyadan önce sürülecek kat.” (TDK, TS, 170) [“Bu sürdüğüm *astardı*. Henüz asıl rengi sürmedim.” (Sohen I, 99)] anlamları dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılır:

“[*] Gemicilikte bir şeyi sağlamlaştırmak için kullanılan bez, halat, ağaç vb.” (TDK, TS, 170).

ateş (< Far. āteş آتش)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “patlayıcı silahların atılması.” (TDK, TS, 181) [“Onlara *ateş* diyorlar / Ben bana yöneltilmiş sekiz tüfek görüyorum.” – Hâfız-ı Şirâzî (Sohen I, 43)], 2. “genellikle hastalık etkisiyle artan vücut sıcaklığı, kızdırma.” (TDK, TS, 181) [“Yanaklarından *ateş* çıkıyordu.” – Hâfız-ı Şirâzî (Sohen I, 43)], 3. “çoşkunluk.” (TDK, TS, 181) [“Gül yanaklının *ateşi*, bülbülün harmanını yaktı.” – Hâfız-ı Şirâzî (Sohen I, 43)], 4. “büyük üzüntü, acı.” (TDK, TS, 181) [“Kalbim *ateşinden* şarap küpü gibi kaynarken ağzımı bıçak açmıyor, kan ağlayıp susuyorum.” – Hâfız-ı Şirâzî (Sohen I, 43)] anlamları dışında, aşağıda verilen anlamı da bulunur:

“[*] Isıtmak, pişirmek için kullanılan yer veya araç: *Yemeği ateşten indirdim.*” (TDK, TS, 181).

ayna (< Far. āyine آینه)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “ışığı yansıtan, varlıkların görüntüsünü veren, cilalı ve sırlı cam, gözgülü, mirat.”, 2. “bir olayı, bir durumu yansıtan, göz önünde canlandıran olay, durum, şey.” (Sohen I, 197; BFTS, 57; TDK, TS, 207) anlamları dışında, aşağıda verilen anlamları da vardır:

“[*] Karagöz oyununda perde.

[*] Doğramacılık ve yapıcılıkta çerçeve içine geçirilen tahta veya taş levha: *Kapı kanadının aynası. Çeşmenin aynası.*

[**] Atların diz kapağı.

[*] *argo* İyi bir durumda, yolunda: *İşimiz ayna.*

[*] *den.* Küreğin yassı uç bölümü.

[*] *den.* Gemilerde işaretçi erlerin kullandığı dürbün.

[*] *den.* Akıntı ve anaforun birleştiği yerde oluşan su burgacı.” (TDK, TS, 207).

baça (< Far. bāce باچه)

Kelime, Farsçada “küçük kapı; gişe” (Sohen II, 710; BFTS, 241) anlamlarına gelirken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Dumani ocaktan çekip havaya vermeye yarayan yol: *Bacaların ağzından çok dumanlar savruldu.*

[*] Su yolu, lağım, maden ocağı vb. yer altı yapılarının hava deliği.

[*] Çatı penceresi.” (TDK, TS, 221).

bahçıvan (< Far. *bağçebān* باغچه بان)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “bir bahçenin düzenlenmesi ve bakımıyla görevli kimse.” (Sohen II, 785; TDK, TS, 234) anlamı dışında, kullanımı çok yaygın olmasa da aşağıda verilen anlamı da bulunur:

“[**] Geçimini bahçe ürünlerini yetiştirip satmakla sağlayan kimse.” (TDK, TS, 234).

baht (< Far. *baht* بخت)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “gelecekteki olayları kaçınılmaz bir biçimde belirleyen ilahi iradenin insan ve toplum için çizdiği yaşayış biçimi, kader, talih.” (TDK, TS, 235) [“Kendi kaderime ve *bahtuma* (*talihime*) razı ve şükreden oldum.” (Sohen II, 834)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamı da bulunmaktadır:

“Şans: *Ben Atatürk’ü birkaç defa görmek bahtına erenlerdenim.* – Haldun Taner” (TDK, TS, 235).

bend (< Far. *bend* بند)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “su biriktirmek için akan suyun önüne yapılan set, bütet.”, 2. “Kitaplarda kendi içinde bütünlük oluşturan bölüm.” (Sohen II, 1033; TDK, TS, 308; BFTS, 294) anlamları dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Gazete yazısı.

“[*] Bağ, rabıt, ilişki.” (TDK, TS, 308).

beraber (< Far. *berāber* برابر)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “birlikte, bir arada ve aynı düzeyde, denk.” (TDK, TS, 310) [“Kimse onun bilgi ve aklıyla *beraber* (denk) değildir.” (Sohen II, 884)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamı da vardır:

“[*] – e rağmen, – e karşın: *O günkü birdirbirler, köşe kapmacalar, esir almacalar çocukça olmakla beraber herhâlde daha erkekçeydi.* – Arif Nihat Asya.” (TDK, TS, 310).

berbat (< Far. *berbād* برباد)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “darmadağın, bakımsız, perişan, viran.” (TDK, TS, 311) [“Şimdi benden sabır, yürek ve akıl bekleme, gördüğün o tahammül *berbat* (*darmadağın*) oldu.” (Sohen II, 884)], 2. “bozuk.” (TDK, TS, 311; www.vajehyab.

com/?q=%D8%A8%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%AF) anlamları dışında, aşağıda verilen anlamları da bulunmaktadır:

“[*] Kötü: *Eskisinden daha berbat, iyileşmek ne gezer* – Mehmet Akif Ersoy.

[*] Çirkin, beğenilmeyen: *Sanatta politika ne kadar berbatsa politikada sanat da o kadar iğrenç olur.* – Burhan Felek.” (TDK, TS, 311).

berduş (< Far. berdūş بردوش)

Kelime, Farsçada edat+kelime yapısında olup “omzunda” anlamını verir. Türkiye Türkçesinde ise bağımsız bir kelime olarak aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Başıboş, serseri kimse: *Serseriler, berduşlar, kopuklar başlarını masalara dayayarak sabahlar burada.* – Salâh Birsell.

[*] Pis, bozuk, bakımsız: *Bir büyük mü büyük hangar, bir dağımık, berduş yatak...* – Çetin Altan.” (TDK, TS, 311).

beste (< Far. beste بسته)

Kelime, Farsçada “bağlı, düğümlü, kapalı; paket.” (Sohen II, 972; BFTS, 281) gibi anlamlara gelirken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamda kullanılmıştır:

“[*] Bir müzik eserini oluşturan ezgilerin bütünü: *Belki hâlâ o besteler çalınır / Gemiler geçmeyen bir ummanda.* – Yahya Kemal Beyatlı.” (TDK, TS, 316).

beygir (< Far. bārgīr بارگیر)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “yük hayvanı, at.” (TDK, TS, 322) [“Benim bu *beygirim*, kaidelere uygun tımar edilmemiş.” (Sohen II, 841)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamı da bulunur:

“[*] *sp.* Atlama beygiri” (TDK, TS, 322).

bezirgân (< Far. bāzergān بازارگان)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “tüccar.” (TDK, TS, 326) [“*Tüccarın* biri, bin dinar zarara uğramıştı.” (Sohen II, 763)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılır:

“[*] Alışverişte çok kâr amacı güden kimse: *O hiç oralı olmaz ve bütün bezirgânlar gibi hâlden yakılır.* – Salâh Birsell.

[*] Mesleğini sadece kazanç için kullanan kimse.

[**] Yahudi.” (TDK, TS, 326).

birader (< Far. *birāder* برادر)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “erkek kardeş, birader.” (TDK, TS, 352) [“Yusuf’un *biraderleri* (*kardeşleri*), yalancılıklarıyla bilindiklerinden, onların doğruyu söylediğine itimat kalmadı.” (Sohen II, 886)], 2. “ey arkadaş, dost.” (TDK, TS, 352) [“Dedi: *birader* (*ey arkadaş*), ben sizin isminizi biliyorum.” (Sohen II, 886)] anlamları dışında, çok yaygın kullanımı olmasa da aşağıda verilen anlamı da bulunur:

“[**] Masonların birbirlerine verdikleri ad.” (TDK, TS, 352).

bostan (< Far. *būstān* بوستان)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “meyve, sebze bahçesi; kavun karpuz tarlası.” (TDK, TS, 381) [“Dün *bostana* gidip birkaç karpuz aldık; *Bostana* git, aşkın sırlarını bülbülden öğren Hâfız.” (Sohen II, 967)] anlamları dışında, aşağıda verilen anlamı da bulunmaktadır:

“[*] Kavun ve karpuzla verilen ortak ad.” (TDK, TS, 381).

cam (< Far. *cām* جام)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “soda veya potas katılmış silisli kumun ateşte eritilmesiyle yapılan sert, saydam ve çabuk kırılır cisim.” (TDK, TS, 434-435) [“Bakışım gayri ihtiyari yoldaki pencerenin camına takıldı” (Sohen II, 2068)], 2. “kadeh, içki.” (TDK, TS, 434-435) [“Elinde *kadeh* tutan, sürekli Cem saltanatına sahiptir.” – Hâfız-ı Şirâzî (Sohen II, 2068)] anlamları dışında, aşağıda verilen anlamları da bulunmaktadır:

“[*] Tümü veya bir bölümü bu maddeden yapılmış, sırça: *Tıraşa başlarken biri büyük, biri küçük iki örtü alırdı, cam dolabından.* – Necati Cumalı.

[*] Pencere: *Camın önündeki masaların hemen arkasındaki yere oturup kalıyorum.* – Sait Faik Abasıyanık.” (TDK, TS, 434-435).

cambaz (< Far. *cān+bāz* جان باز)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “hilekâr, düzenbaz.” (Sohen II, 2075; TDK, TS, 435; BFTS, 507), 2. “yerde ve tel, at, bisiklet, ip vb. üzerinde dengeye dayanan, tehlikeli, heyecan

verici gösteriler yapan kimse, akrobat.” (TDK, TS, 435) [“Bundan sonra atları götürdüler, *cambazlar* geldi.” (Sohen II, 2075)] anlamları dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılır:

“[*] At alıp satan veya yetiştiren kimse: *Bitişik komşumuz cambaz İbrahim – bizde at alıp satanlara cambaz derler – hacca gitti, geldi.* – Memduh Şevket Esendal.

[*] Usta, becerikli kimse: *Söz cambazı.*

[*] *tar.* Osmanlı Devleti’nde atlı olan ve savaşlarda padişahın önünde düşmana karşı ilk saldırıya geçen birlik.” (TDK, TS, 435).

camekân (< Far. cāmekan جامه کن)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “göstermelik, satılık şeylerin sergilendiği camlı bölme veya yer, sergen, vitrin.” (Sohen III, 2076; TDK, TS, 435) anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılır:

“[*] *argo* Gözlük: *Artık arkasına sığınacak bir camekânım da yok.* – Halit Fahri Ozansoy.

[*] Hamamlarda soyunulan camlı yer.

[**] Limonluk.” (TDK, TS, 435).

can (< Far. cān جان)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “insan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümlü vücuttan ayrılan madde dışı varlık.” (TDK, TS, 437) [“Bedenlerin aydınlığı hizmetlerdir, *canların* aydınlığı sebatladır.” (Sohen III, 2076)], 2. “yaşam, hayat.” (TDK, TS, 437) [“*canını* (*hayatını*) kurtarmak” (BFTS, 506-507)] anlamları dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılır:

“[*] Kişi, birey: *Benimle beraber dört canız.* – Falih Rıfkı Atay.

[*] Güç, dirilik: *Her şeyde bu mevsime mahsus bir can, bir dirilik kendini gösteriyordu.* – Memduh Şevket Esendal.

[*] İnsanın kendi varlığı, özü: *Sağa sola kaçıştık da, canımızı dar kurtardık.* – Nazım Hikmet.

[*] Bektaşilik ve Mevlevilikte tarikat kardeşi: *Şeyh çıkınca oradaki canlar da sırasıyla yürüyüp kapıya gelince dönüp baş kestikten sonra dışarı çıkarlar.* – Asaf Halet Çelebi.

[*] Çok içten, sevimli, sevilen, şirin: *Alphonse Daudet ilk gençliğimin can yazarlarından biri idi.* – Tanık Buğra.” (TDK, TS, 437).

canavar (< Far. cān+āver جان آور)

Kelime, Farsçada “canlı.” (Sohen III, 2083) anlamında kullanılırken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Masallarda sözü geçen yabancı, yırtıcı hayvan: *Sen bir ahu gibi dağdan dağa kaçsan da yine / Seni aşkım canavarlar gibi takip edecek.* – Faruk Nafiz Çamlıbel.

[*] Köpek balığı: *Balıklara canavar hücum etmesin diye göz kulak olurmuş.* – Sait Faik Abasıyanık.

[*] Haşarı, yaramaz çocuk.

[*] *hlk.* Kurt, domuz vb. cana kıyan yabancı hayvanı.

[*] Acımasız, kötü ruhlu, zalim (kimse).

[*] Herhangi bir şeye çok düşkün olan: *Kurabiye canavarı.*” (TDK, TS, 440).

cengâver (< Far. ceng+āver جنگاور)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “savaşçı.” (TDK, TS, 452) [“Bu haykırış, *cengâverlerin* hepsini ürküttü.” (Sohen III, 2202)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılır:

“[*] Savaşta kahramanlık gösteren: *Bazı sipahi ağası gibi mağrurdu, kimi cengâver tavırlı ve sakindi.* – Yahya Kemal Beyatlı.” (TDK, TS, 452).

cömert (< Far. cevān+merd جوان مرد)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “para ve malını esirgmeden veren, eli açık.” (TDK, TS, 471) [“Böyle fedakâr, *cömert*, vefalı kullar, onlar hakkında ne yapmalı?” (Sohen III, 2214)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılır:

“[*] Verimli: *Bu ülkede toprak bir masal sultanı kadar cömert.* – Cemil Meriç.” (TDK, TS, 471).

cümbüş (< Far. cunbiş جنبش)

Kelime, Farsçada “kıvıldama, kıpırdanış; titreyiş.” (Sohen III, 2195; BFTS, 533) anlamlarına gelir. Türkiye Türkçesinde ise farklı anlamlarda kullanılmıştır:

“[*] Eğlence: *Onlara çok zaman kedi, köpek, horoz, tavuk taklidi yapar, dükkânın önünde bir alay adam toplanır, bir cümbüştür giderdi.* – Halide Edip Adıvar.

[*] Canlılık, coşku: *Yavaş yavaş firçalardan, boyalardan, renklerin cümbüşlerinden başka her şey çevresinden siliniyordu.* – Cahit Uçuk.

[*] *müz.* Maden gövdeli, tambura benzer bir saz.” (TDK, TS, 474).

çakal (< Far. şağāl شغال)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “etoburlardan, sürü hâlinde yaşayan, kurttan küçük bir yaban hayvan.” (TDK, TS, 481) [“Bu *çakalların* kökünü kazımiyorlar, her ne kadar zaman zaman güzel anne kuşlara uğrasalar da.” (Sohen V, 4509)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılır:

“[*] *argo* Kurnaz, yalancı, düzensiz, aşağılık kimse.

[*] *hlk.* Titiz, huysuz.

[*] *hlk.* Görgüsüz.” (TDK, TS, 481).

çamaşır (< Far. cāme+şūy جامه شوی)

Kelime, Farsçada “çamaşır yıkayan, çamaşırıcı.” (Sohen III, 2086; BFTS, 506) anlamındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılır:

“[*] İç giysisi: *Çamaşırılığa, çamaşır yıkamaya gitmişim.* – Adalet Ağaoğlu.

[*] Kirli eşyaları yıkama işi: *Artık benim gündelikte çamaşıra, ortalık temizlemeye gitmemden başka çare kalmadı.* – Halide Edip Adivar.” (TDK, TS, 490).

çapraz (< Farsça çep+rāst (چپ راست)

Çapraz, Farsçada *çep* “sol” ve *rāst* “sağ” olarak iki ayrı kelimeyken Türkiye Türkçesinde müstakil bir kelime olarak aşağıdaki anlamlarda kullanılır:

“[*] Eğik olarak birbiriyle kesişen.

[*] İki taraflı, karşılıklı: *Çapraz ateş.*

[*] Eğik bir biçimde: *Boynuna çapraz astığı tüfeğini yokladı.* – Samim Kocagöz.

[*] Karşı tarafın yanı: *Oturuşunu değiştirdi, çaprazındaki masayı değil de hemen sağındakini görecekte şekilde yan döndü.* – Elif Şafak.

[*] Bir tür olta iğnesi.

[*] *hlk.* Kopça, düğme.

[*] *sp.* Güreşte rakibin koltuk altından kol geçirip sarma oyunu.” (TDK, TS, 495).

çark (< Far. çarḫ چرخ)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “bir eksenin döndürdüğü tekerlek biçimindeki makine parçası.” (TDK, TS, 497) [“Bu aleti, bükülmüş *çark* gibi bir odunla hareket ettirdiler.” (Sohen III, 2314)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamı da mevcuttur:

“[*] *ask.* Herhangi bir askerî birliğin, biçimini ve düzenini bozmadan kanatlarından biri çevresinde dönerek yön değiştirmesi.” (TDK, TS, 497).

çarşaf (< Far. çāder+şeb چادرشب)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “yatağın üstüne serilen veya yorgan kaplanan bez örtü.” (TDK, TS, 500) [“Yatağa *çarşaf* sermeden kimseyi uyutmam/yatırmam.” (Sohen III, 2261)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamı da mevcuttur:

“[*] Kadınların kullandığı ve baştan örtülen, pelerinli, etekli sokak giysisi: *Çabucak yatak odasına koştu, çarşafını giydi.* – Peyami Safa.” (TDK, TS, 500).

çarşı (< Far. çār+sū چارسو)

Kelime, Farsçada “dört yol, taraf.” (Sohen III, 2266; BFTS, 548) anlamındayken Türkiye Türkçesinde farklı bir anlamda kullanılmıştır:

“[*] Dükkanların bulunduğu alışveriş yeri: *Elbet çarşıda bir kahve, bir çaycı dükkânı bulurum.* – Yusuf Ziya Ortaç.” (TDK, TS, 500).

çember (< Far. çenber چنبر)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “halka, halka ve benzeri, halka gibi.” (Sohen III, 2386; TDK, TS, 518, 1033; BFTS, 562) anlamı dışında Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] *mat.* Merkez denilen sabit bir noktadan aynı uzaklık ve düzlemdeki noktalar kümesinin oluşturduğu kapalı eğri.

[*] *mat.* Bu biçime getirilmiş katı cisimlerin çevresi: *Kalbur çemberi.*

[*] Çocukların çevirip arkasından koştukları tekerlek biçiminde oyuncak.

[*] Sandık, denk, fiç v.b.nin dağılmaması için üzerlerine geçirilen dayanıklı bir cisimden kuşak.

[*] Yazma, yemeni, başörtüsü: *Çemberimde gül oya / Gülmedim doya doya*. – Halk türküsü.

[*] Aşılması, çözümü güç durum.

[*] *sp.* Basketbolda içinden topun geçmesiyle sayı kazanılan ağırlı demir halka.” (TDK, TS, 518).

çene (< Far. çāne چانه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “canlılarda baş bölümünde yer alan, kemik veya kıkırdak ile desteklenen, altlı üstlü dişleri taşıyan ve ağzın kapanıp açılmasını sağlayan kasları üzerinde barındıran iki parçaya verilen ad.” (TDK, TS, 519) [“*Çenesinin* altında büyük bir gıdı görünüyordu.” – Moşfik Kazımî (Sohen III, 2284)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Çok konuşma huyu, gevezelik.

[*] Mengene, kerpeten vb. araçların eşyayı sıkıştıran karşılıklı iki parçasından her biri.

[*] *den.* Baş bodoslamasının omurga ile birleştiği yer, çarık.

[*] Çok konuşma huyu, gevezelik: *Sende de çene var ha!*

[*] *hlk.* Köşe.” (TDK, TS, 519).

çengel (< Far. çengāl چنگال)

Kelime, Farsçada “çatal; pençe.” (Sohen III, 2396; BFTS, 562) anlamlarına gelirken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamda kullanılmaktadır:

“[*] Bir yere takılmaya, geçirilmeye yarayan eğri ve ucu sivri demir: *Alaturka, eski tahta kapısının dışarıdan da içeriden de çengelleri var*. – Ayla Kutlu.” (TDK, TS, 520).

çerçeve (< Far. çār+çūbe چارچوبه)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “resim, yazı, ayna vb.ni süslemek veya bir yere asılabilecek duruma getirmek için bunlara geçirilen kenarlık.” (TDK, TS, 522) (“Duvarda resimlerin yerini boş *çerçeve* izi almış.”), 2. “Bir konunun, bir düşünce alanının sınırları veya bu sınırlar içindeki alan.”, 3. “kapı, pencere ile bunların cam veya tablalarının yerleştirilmiş olduğu kenarlık.” (Sohen III, 2265; TDK, TS, 522; BFTS, 548) anlamları dışında, aşağıdaki verilen anlamda da kullanıldığı görülür:

“[*] Beden eğitiminde asılma ve tırmanmalar için kullanılan araç.” (TDK, TS, 522).

çeşit (< Far. çeşīden چشیدن)

Kelime, Farsçada fiil olup “tatmak; hissetmek, anlamak.” (Sohen III, 2359; BFTS, 558) anlamında kullanılırken Türkiye Türkçesinde isim ve sıfat olarak şu anlamlarda kullanılmaktadır:

[*] Aynı türden olan şeylerin bazı özelliklerle ayrılan öbeklerinden her biri, tür, makule, nev: *Güçlüğü hiçbir çeşidinden yılmamak, dil artırcısı olmanın vazgeçilmez bir koşuludur.* – Nermi Uygur.

[*] Canlıların bölünmesinde, bireylerden oluşan türden daha küçük birlik.

[*] Türülü: *Bu camilerin her biri başka planda başka çeşittir.* – Yahya Kemal Beyatlı.” (TDK, TS, 523).

çeşni (< Far. çāšnī چاشنی)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “tat, lezzet.” (TDK, TS, 524) [“Tarçın ve çeşitli baharatlarla birlikte nar ekşisi gibi *çeşniler (tatlar)* attılar.” (Sohen III, 2273)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

[*] Özellik: *Ben sadece ballar balından birkaç çeşni sunmaya çalıştım.* – Ahmet Kabaklı.

[*] Farklılık: *Bu taşçılar topluluğunun tadını, çeşnisini başka hiçbir yerde bulamazlardı.* – İsmail Hakkı Baltacıoğlu” (TDK, TS, 524).

çeyrek (< çār+yek چار يك)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “on beş dakikalık zaman dilimi.” (TDK, TS, 528; BFTS, 549), 2. “dörtte bir.” (TDK, TS, 528) [“Siz kadınların tam yarısı kalsın eğer oğullarınız varsa sizin *çeyreğiniz (dörtte biriniz)* kalsın.” (Sohen III, 2425)] anlamları dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılmaktadır:

[*] Çeyrek altın.

[*] *argo* Alman markı.

[*] Gümüş mecdiyenin dörtte biri değerinde olan beş kuruş: *Şehre vardığım zaman, iki gümüş çeyrekten başka param yoktu.* – Falih Rıfkı Atay.” (TDK, TS, 528).

çıra (< Far. çerāğ چراغ)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “ışık, lamba.” (TDK, TS, 537) [“Gitti o şefkatli sevgilim bağdan / Getirin mumun ve *çıranın* parlaklığımı.” (Sohen III, 2300)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılır:

“[*] Çam vb. reçineli ağaçların yağlı ve çabuk yanmaya elverişli bölümü.

[*] Bu bölümden küçük küçük kesilerek hazırlanmış, tutuşturma ve aydınlatma işlerinde kullanılan parça: *Elinde güçlü bir çıra vardı, onu yüksekte tutarak yolculara yol gösteriyordu.* – Nezihe Araz.” (TDK, TS, 537).

çift (< Far. cuft جفت)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “birbirini tamamlayan iki tekten oluşan (nesneler).” (TDK, TS, 542; BFTS, 524), 2. “karı koca.” (TDK, TS, 542) [“Yalnız genç bir çift, Hz. Meryem’in mezarı önünde mum yaktı.” – Huşeng Golşîrî (Sohen III, 2149)], 3. “toprağı sürmek için birlikte koşulan iki hayvan.” (TDK, TS, 542) [“Öküzün boynunda çifti olmayınca sabanla toprağı deleceğini bilir.” (Sohen III, 2150)] anlamları dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılır:

“[**] Küçük maşa veya cımbız: *Kuyumcu çifti. Saatçi çifti.*” (TDK, TS, 542).

çile (< Far. çille چله)

Kelime, Farsçada “kırk gün; ölümden sonraki kırkıncı gün.” (Sohen III, 2376; BFTS, 560) anlamlarındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmıştır:

“[*] Zahmet, sıkıntı: *Bizim bu dünyadaki hayatımız da bir çileden ibaret olduğu düşünülecek olursa en munasip çilenin de burada olması icap ediyordu.* – Asaf Halet Çelebi.

[*] *din b.* Dervişlerin kırk gün süre ile kendilerine uyguladıkları zahmetli ve perhizli dönem.” (TDK, TS, 547).

çirkef (< Far. çirk+āb چرك آب)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “pis, kirli, bulanık su.” (TDK, TS, 550) [“Çirkef (kirli) sudan birkaç parça kıyafet çıktı, havuzun suyuna batırıp çıkardı.” (Sohen III, 2322)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] İğrenç ve bulaşkan (kimse veya şey).” (TDK, TS, 550).

çirkin (< Far. çirkîn چركين)

Kelime, Farsçada “pis, kirli, pasaklı.” (Sohen III, 2323; BFTS, 553) anlamındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Göze veya kulağa hoş gelmeyen, güzel karşıtı: *Kız öyle müstesna bir güzelliğe sahip olmamakla beraber çirkin de değildi.* – Hüseyin Rahmi Gürpınar.

[*] Hoş olmayan, yakışık almayan (davranış veya söz): *Bu boş ve çirkin iddiayı bir kere de onun ağzından işitmek istedim.* – Ömer Seyfettin.

[*] Karanlık, dalavereli, şüpheli: *Dedikodular artmış, o da bu çirkin işler içinde kalmak istemediğinden çekilmiş.* – Memduh Şevket Esenal. (TDK, TS, 550).

çorba (< Far. şūrbā شوربا)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “sebze, tahıl, et vb. ile hazırlanan sıcak, sulu içecek.” (Sohen III, 4604; TDK, TS: 562; BFTS, 889) anlamı dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılır:

“[*] İçinden çıkılmaz durum.” (TDK, TS, 562).

çöp (< Far. çūb چوب)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “ağaç, odun, tahta, sopa veya parçası” (TDK, TS, 565-566) [“Yola dökülmüş o kuru çöpler (odun parçaları) sonunda işe yaradı.” (Sohen III, 2399)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılır:

“[*] Yararsız, pis veya zararlı olduğu için atılan ufak tefek şeylerin hepsi.

[*] Saman inceliğinde herhangi bir sap, dal veya tahta parçası.” (TDK, TS, 565-566).

damat (< Far. dāmād داماد)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “bir kızın ailesinden olan büyüklere göre kızın kocası, güveyi.” (TDK, TS, 590; BFTS, 632), 2. evlenmekte olan bir erkeğe, evlenme töreni sırasında verilen ad, güveyi.” (TDK, TS, 590) [“Bu şehir bütün damatların ve gelinlerin eğlence yeridir.” – Muhammed Ali Cemalzâde (Sohen IV, 2980)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Padişah soyundan kız almış olan kimse.” (TDK, TS, 590).

derman (< Far. dermān درمان)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “ilaç.” (TDK, TS, 637) [“Senin bu derdinin dermanı bu şerbetten birkaç kaşık içmektir.” (Sohen IV, 3084)], 2. “çare.” (TDK, TS, 637) [“*Derman* ve deva konusunda İran’ın geleneksel yöntemini uygulayan bir doktordu.” (Sohen IV, 3084)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Güç, takat, mecal: *Bana derler gam yükünü sen götür / Benim yük götürür dermanum mu var?* – Karacaoğlan.” (TDK, TS, 637).

dert (< Far. **derd** درد)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “üzüntü, sıkıntı.” (TDK, TS, 639) [“Benim ne *derdim* (*sıkıntım*) olduğunu halk bilmiyor.” (Sohen IV, 3053)], 2. “ağrı, sancı.” (TDK, TS, 639) [“Dizlerimin *derdine* (*ağrısına*), hiç çare bulamadım.” (Sohen IV, 3053)], 3. “hastalık.” (TDK, TS, 639) [“Ümitsizliğe kapılmıştı, ümitsizlik, doktorların bu adamın *derdine* (*hastalığına*) çare bulamamasındandı.” – Celâl Âli Ahmed (Sohen IV, 3053)], 4. “sorun, kaygı.” (TDK, TS, 639) [“Bir sormadı ki *derdin* (*sorunun*) nedir, senin yaşamında?” (Sohen IV, 3053)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Ur: *Boynunda dert çıkmış.*” (TDK, TS, 639).

derviş (< Far. **dervīş** درویش)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “bir tarikata girmiş, onun kurallarına ve törelerine bağlı kimse.” (TDK, TS, 640) [“On *derviş* bir kilimde uyur ama iki padişah bir ülkeye sığmaz.” – Sa’dî Şirâzî (Sohen IV, 3100)], 2. “yoksul, fakir.” (TDK, TS, 640) [“*Dervişin* (*yoksulun*) zengin önünde inleyişi gibi celal sahibi hükümdarın huzurunda inle.” – Sa’dî Şirâzî (Sohen IV, 3100)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Alçak gönüllü ve her şeyi hoş gören kimse.

[*] *hay. b.* Kırlangıç balığının küçüğü.” (TDK, TS, 640).

destan (< Far. **destān** داستان)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir.” (TDK, TS, 641) [“Dostlar sözü üstü kapalı söylüyorum / *Destanla* da söylenecek yine Hafız.” (Sohen IV, 3169)] anlamı dışında, Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri.

[*] Çağdaş Türk edebiyatında biçim ve içerik yönünden, geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri: *Üç Şehitler Destanı, Çanakkale Destanı.*” (TDK, TS, 641).

destek (< Far. destek دستک)

Kelime, Farsçada “küçük el, elcik; bloknot, defter.” (Sohen IV, 3184; BFTS, 652) anlamlarındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Bir şeyin yıkılmaması için konulan eğik veya düz dayak, payanda.

[*] Üzerine bir şey oturtmaya, tutturmaya, koymaya yarar araç, bindi, hamil: *Şamdan, sehpa, sacayak birer destektir.*

[*] Kredi işlemlerinde her an sarf edilebilecek kredi.

[*] Bir birlik için sağlanan yardım veya koruma.

[*] *fiz.* Bir vektörü taşıyan sonsuz doğru.

[*] Maddi ve manevi yardımcı, dayanak: *Kızardı, söylenirdi ama gene de tek desteği oydu hayatta.* – Orhan Hançerlioğlu.

[*] Yardım.” (TDK, TS, 643).

dev (< Far. dīv دیو)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “korkunç, çok iri ve olağanüstü güçlü masal yaratığı, dev.” (TDK, TS, 644) [“Güya şeytanlar ve *devler*; İranlıların kökünü kazımak için kana susamışlar.” – Sâdık Hidâyet (Sohen IV, 2486)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Olağanüstü irilikte olan: *Dev vücudu içinde bir genç kız hassasiyeti taşıyor.* – Yusuf Ziya Ortaç.

[*] Çok büyük, çok önemli: *Dev şirketler. Dev bir yazar.*” (TDK, TS, 644).

dost (< Far. dūst دوست)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “yakın arkadaş, iyi anlaşılan kimse, ahbap” (TDK, TS, 706-707) [“*Dostumun (yakın arkadaşımın)* ailesi, çok iyi insanlardır.” – Ulvî (Sohen IV, 3404)], 2. “iyi geçinen, aralarında iyi ilişki bulunan.” (Sohen IV, 3404; TDK, TS, 706-707; BFTS, 671) anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Erkek veya kadının evlilik dışı ilişki kurduğu kimse, zamazingo: *Bir dostu vardı, belalı, çapkın bir delikanlı.* – Hüseyin Rahmi Gürpınar.

[*] Sahibine sevgi gösteren hayvan: *Köpek, insan dostudur.*

[*] Bir şeye aşırı ilgi duyan, koruyan kimse: *Kitap dostu.*” (TDK, TS, 706-707).

duvar (< Far. *dīvār* دیوار)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “bir toprak parçasını sınırlayan taş, tuğla, kerpiçten yapılan engel, örek.”, 2. “bir yapının yanlarını dışa karşı koruyan, iç bölümlerini birbirinden ayıran, taş, tuğla vb. gereçlerden yapılan veya örülen dikey düzlem, örek.” (TDK, TS, 728) [“Şimdi bu kalede hapisim ve *duvarlarını* seyretmekle meşgulüm.” (Sohen IV, 3486)], 3. “engel.” (TDK, TS, 728) [“İnsanlara sebepsizce düşman olan bu anne babası olmayan melek, müptelaların arzusu karşısında *duvar (engel)* çekmektedir.” (Sohen IV, 3486)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

“[*] Sonuç alınamayan yer.

[*] *sp.* Voleybolda ağ üzerinde karşı takım oyuncusunun vuruşuna karşı koyma.” (TDK, TS, 728).

dürbün (< Far. *dürbîn* دوربین)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “uzak cisimlerin görüntülerini büyütme yarayan alet.” (TDK, TS, 738) [“Halkın komutanı uzaktan görünüyordu, *dürbünü* getirdim baktı ve gördüm...” (Sohen IV, 3393)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanıldığı görülür:

“[*] Gözetleme deliği.” (TDK, TS, 738).

düşman (< Far. *duşmān* دشمنان)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse, yağı, hasım, dost karşıtı.” (TDK, TS, 740) [“Sırrını dostundan ve *düşmanından* gizle” (Sohen IV, 3207)], 2. “birbirleriyle savaşan devletler ve bu devletlerin asker, sivil bütün uyrukları” (TDK, TS, 740) [“*Düşmandan* asla dost olmaz, bunları kılıçtan geçirmeli” (Sohen IV, 3207)], 3. “aralarında birbirleriyle çatışmaya varacak ölçüde anlaşmazlık olan taraflar.” (Sohen IV, 3207; TDK, TS, 740; BFTS, 654), 4. “bir şeyin yaşamasına, barınmasına engel olan (güç, tutum vb.)” (TDK, TS, 740) [“O her yeni düşünceye *düşmandı*” (Sohen IV, 3207)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Bir şeyi büyük ölçüde kullanıp tüketen kimse: *Ekmek düşmanı*.

[*] Bazı şeylerden nefret eden, tiksinen kimse.” (TDK, TS, 740).

efsane (< Far. *efsāne* افسانه)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “(edebiyat) eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye, söylence.” (TDK, TS, 758) [“Yeryüzü

sıradan halinden çıktı ve dünya, hikâye ve *efsane* haline büründü.” – Bozorg Alevî (Sohen I, 491)], 2. “asılsız söz, boş laf.” (TDK, TS, 758) [“Heveslerini, bu *efsanelerle* perişan etme.” (Sohen I, 491)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamda da kullanıldığı görülür:

“[*] Olağanüstü bir başarı elde etmiş kimse, kurum vb.” (TDK, TS, 758).

endişe (< Far. *endişe* اندیشه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “kaygı, tasa.” (TDK, TS, 798) [“Bütün bu *endişeler* (*kaygılar*) namazda ortaya çıkıyor.” (Sohen I, 613)], 2. “korku.” (TDK, TS, 798) [“Hava karardığında baskın yaptık, gönülden *endişeyi* (*korkuyu*) çıkardık.” – Ebu’l Kâsım Firdevsî (Sohen I, 613)], 3. “düşünce.” (TDK, TS, 798) [“Evin kapısını vurduklarında *endişelerle* (*düşüncelerle*) meşguldüm.” (Sohen I, 613)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Kuşku.” (TDK, TS, 798).

erişte (< Far. *rişte* رشته)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “ince ince kesilip kurutulan hamur.” (TDK, TS, 809) [“*Erişteyi* ve serçe dilini, biraz suda kaynat ve yumurtaların üzerinde gezdir.” (Sohen IV, 3630)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] *hlk.* Deniz yosunu.” (TDK, TS, 809).

ezber (< Far. *ezber* ازبر)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “bir metni veya bir sözü eksiksiz tekrarlayabilecek biçimde akılda tutma.” (TDK, TS, 842) [“Bütün şiirleri, *ezberden* öğrendi.” (Sohen I, 2546)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Ezber edilecek ders.” (TDK, TS, 842).

fişek (< Far. *fişeng* فشنگ)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “tüfek, tabanca vb. hafif ateşli silahlara, atılmak için sürülen ve içinde barut bulunan bir kovan ile bu kovanın ucuna yerleştirilmiş mermiden oluşan cephane.” (TDK, TS, 880) [“İleri gelenler ve tüccarları, kendi özel süvarilerinin zümresine getirdi ve onlara tüfek ve *fişek* verdi, İkbâl.” (Sohen VI, 5368)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılır:

“[*] Donanma ve şenliklerde kullanılan çeşitli yanıcı veya patlayıcı maddeler: *Kestane fişeği.*” (TDK, TS, 880).

gerdan (< Far. **gerden** گردن)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “vücudun omuzlarla baş arasında kalan ön bölümü, boyun.” (TDK, TS, 931) [“Dik ve yakıcı ışılan güneş, *gerdanının* arkasını yakıyordu.” – Huşeng Golşîrî (Sohen VI, 6120)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Şişmanlarda çenenin altındaki tombulluk: *Sivri çenenin altında iki kat bir gerdan.* – Aka Gündüz.” (TDK, TS, 931).

günah (< Far. **gunāh** گناه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “dinî bakımdan suç sayılan iş veya davranış, kabahat, suç.” (TDK, TS, 1003) [“Peygamberi, bu adamın durumundan haberdar et, Tanrı onun *günahlarını* affetti.” – Sa’dî Şîrâzî (Sohen VI, 6246)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Acımaya yol açacak kötü davranış, yazık: *Bu adama bu kadar eziyet etmek günahdır.*

[*] Sorumluluk, vebal: *Ben söyleyeyim de günah benden gitsin.*” (TDK, TS, 1003).

güruh (< Far. **gürūh** گروه)

Kelime, Farsçada “kalabalık, ahali.” (Sohen VI, 6155; BFTS, 1162) anlamındayken Türkiye Türkçesinde şu anlamda kullanılmaktadır:

“[*] Değersiz, aşağı görülen, küçümsenen topluluk, derinti, sürü: *Bu artist güruhu, balolardan hoşlanmazlar.*” (TDK, TS, 1011).

güzergâh (< Far. **guzergāh** گذرگاه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “yol üstü uğranılacak, geçilecek yer.” (TDK, TS, 1015) [“Eğer onun bir *güzergâhu* olmazsa zamana delik açar, gidilecek bir köşe bulur.” – Ca’fer Şehrî (Sohen VI, 6090)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Yol boyu: *Görüyorsun ki hat güzergâhına verdiğimiz şifrelerin hepsine menfi cevap geldi.* – Aka Gündüz.

[*] Çok geçilen yer, geçek.” (TDK, TS, 1015).

güzide (< Far. guzīde گزیده)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “seçilmiş, seçkin, seçme.” (TDK, TS, 1016) [“Hindistan’a gitti ve dünyaya yaraşır on bin *güzide* (*seçilmiş*) piyade getirdi.” (Sohen VI, 6176)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Aydın, okumuş, seçkin (kimse): *Bir milletin güzidesiyle halkı arasında bu derece tezat doğru mudur?* – Orhan Seyfi Orhon.” (TDK, TS, 1016).

ham (< Far. hām خام)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “yenecek kadar olgun olmayan (meyve), olmamış.” (Sohen IV, 2656; TDK, TS, 1036), 2. “işlenmemiş (madde) (Sohen IV, 2656; TDK, TS, 1036; BFTS, 461), 3. “gerçekleşme kolaylığı veya imkânı olmayan.” (TDK, TS, 1036) [“Bu *ham* hayallerle evinizi ve bizi mahvetmeyi istiyorsunuz.” – Moşfik Kazımî (Sohen IV, 2656)], 4. “kaba, toplum kurallarını bilmeyen, incelmemiş.” (TDK, TS, 1036) [“Soytariyi, takip etmeyi bırakın, bizi tedbirsiz ve *ham* olarak görüyorlar.” – Pervîz Nâtil Hânlerî (Sohen IV, 2656)] anlamları dışında aşağıda verilen anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] İdmansız: *Ham vücutla ancak bu kadar koşabilirim.*” (TDK, TS, 1036).

han (< Far. hân خان)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “yol üzerinde veya kasabalarda yolcuların konaklamalarına yarayan yapı.” (TDK, TS, 1040) [“Vezirin söylediği *hanı* gördüm, derler ki bu şehirde ondan daha büyük iki yüz *han* daha var.” – Nasır Hosrev (Sohen IV, 2661)] anlamı dışında aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Büyükşehirlerde serbest mesleklerde çalışanların oda veya daire tutup çalıştıkları birkaç katlı yapı.” (TDK, TS, 1040).

hane (< Far. hāne خانه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “ev, konut.” (TDK, TS, 1041) [“Natali, Buhara’ya geldi, babası da bizim *hanede* kaldı.” – Mîno (Sohen IV, 2666)], 2. “bir bütünü oluşturan bölümlerden her biri, bölük, göz.” (TDK, TS, 1041) [“Dört *hanesi* bulunan ve her birinde reçel çeşitleri olan masanın başındaydı” (Sohen IV, 2666)], 3. “birleşik kelimelerde bina, yapı, yer, makam anlamlarıyla ikinci kelime olarak yer alan bir söz.” (Sohen IV, 2666; TDK, TS, 1041; BFTS, 594) anlamları yanında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılır:

“[*] Ev halkı: *Oğlan iyiydi; becerikli, yumuşak huyluydu ama hanesi kalabalıktı.* – Necati Cumalı.

[*] *mat.* Basamak.

[*] *müz.* Klasik Türk müziğinde, peşrev vb. saz parçalarının bölümlerinden her biri.” (TDK, TS, 1041).

haneden (< Far. *hānedān* خانه دان)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “sülale, soy, aile.” (TDK, TS, 1041) [“Kadın iyiliğin/barışın *hanedanından* (*soyundan*) istenmeli.” – Bozorg Alevî (Sohen IV, 2662)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılır:

“[*] Konuksever.” (TDK, TS, 1041).

hasta (< Far. *haste* خسته)

Kelime, Farsçada “yorgun; kalbi kırılmış; âşık; yaralı.” (Sohen IV, 2752; BFTS, 604) anlamlarına gelirken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Aşırı düşkün, tutkun: *Maç hastası.*

[*] *argo* Parasız, züğürt.

[*] Zihinsel yetenekleri bozulmuş olan.” (TDK, TS, 1055).

hemen (< Far. *hemān* همان)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “çabucak.” (TDK, TS, 1082; BFTS, 1574), 2. “yalnız, sadece.” (TDK, TS, 1082) [“Sadık Hidayet *hemen* (*sadece*) kendi dilinde değil diğerlerinde de bir yer ve değer buldu.” – Perviz Nâfil Hanlerî (Sohen VIII, 8378)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Aşağı yukarı: *Hayır, yalnız ben değilim onu beğenmeyen, sevmeyen, hemen kimse beğenmiyor o şairi, sevmiyor.* – Nurullah Ataç.

[*] Çok: *Onun hemen yanında duran küçük kız başını önüne eğmiş, alt dudağını sarkıtmış, kırmızı ojeli parmaklarını kucağında kavuşturup taş kesilmişti.* – Elif Şafak.” (TDK, TS, 1082).

hemşire (< Far. **hemşire** همشیره)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “kız kardeş.” (TDK, TS, 1083) [“Hâce Muhammed altmış beş yaşına kadar evlenmedi, ona hizmet eden bir *hemşiresi* (*kız kardeşi*) vardı.” – Molla Câmî (Sohen VIII, 8404)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Doktor tarafından acil durumlar dışında yazılı olarak verilen tedavileri uygulamak, hastanın bakımını düzenlemek, denetlemek ve değerlendirmekle görevli ve yetkili sağlık çalışanı: *Hemşirenin onlara ters ters bir şeyler söylediğini işitiyorum.* – Ahmet Ümit.” (TDK, TS, 1083).

hoş (< Far. **hoş** خوش)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “beğenilen, duyguları okşayan, zevk veren.” (TDK, TS, 1111) [“*Hoş olan bir yaşamda, insan günleri saymaz.*” (Sohen IV, 2884)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Bununla birlikte: *Hoş, benim de evlenmeye pek niyetim yok ya.* – Halide Edip Adıvar.” (TDK, TS, 1111).

hoşaf (< Far. **hoş+âb** خوش آب)

Hoşaf, Farsçada *hoş* “tatlı” ve *ab* “su” şeklinde, iki ayrı kelime olarak kullanılırken Türkiye Türkçesinde müstakil bir kelime olarak aşağıda verilen anlamda kullanılmaktadır:

“[*] Bütün veya dilimler hâlindeki kuru meyvenin şekerli suyla kaynatılmasıyla yapılan bir tatlı türü.” (TDK, TS, 1111).

hurda (< Far. **horde** خرده)

Kelime, Farsçada “küçük, ufak.” (Sohen IV, 2720; BFTS, 600) anlamına gelirken Türkiye Türkçesinde şu anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Eski maden parçası: *Sonra birdenbire duruluvermiş. Oturmuş demir hurdaların üstüne.* – Nazım Hikmet.

[*] Parçalanmış, döküntü durumuna gelmiş.

[*] İşe yarayamayacak derecede bozulmuş, zarar görmüş.” (TDK, TS, 1116).

huy (< Far. **ḥūy** **خوى**)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “insanın yaratılış ve ruh özelliklerinin bütünü, mizaç, tabiat.” (TDK, TS, 1117) [“Ondaki göz boyama ve kıskançlık ikinci *huyu* olmuş.” – Ca’fer Şehrî (Sohen IV, 2839)] anlamı dışında, şu anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Alışkanlık: *Bu günden sonra geceleri dolaşma huyu edindim.* – Reha Maden.” (TDK, TS, 1117).

henüz (< Far. **henüz** **هنوز**)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “daha, hâlâ.” (TDK, TS, 1083) [“Üzüntü verici o olayı, halk *henüz* (*hâlâ*) hatırlıyordu.” – Sa’id Nefisî (Sohen VIII, 8435)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Az önce, daha şimdi, yeni: *Memleketten henüz dönmüş, avlunun duvarının dibinden yine mutfığa doğru yürüyordum.* – Yakup Kadri Karaosmanoğlu.” (TDK, TS, 1083).

işkembe (< Far. **şikenbe** **شکنبه**)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “kasaplık hayvanlarda mideyi oluşturan bölümlerin bütünü, göden.” (TDK, TS, 1225) [“Koyunun *işkembesini* getirdiler, sıcak su ile temizlediler.” – Baverçî (Sohen I, 4549)] anlamı yanında, şu anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] *tkz.* Mide.” (TDK, TS, 1225).

işkence (< Far. **şikence** **شکنجه**)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “düşüncelerini öğrenmek amacıyla birine uygulanan eziyet.”, 2. bir kimseye maddi veya manevi olarak yapılan aşırı eziyet.” (TDK, TS, 1225) [“Köleleri, birçok *işkenceden* sonra ölüme terk etti.” – Cemâlzâde (Sohen V, 4549)] anlamları dışında, şu anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Aşırı gerginlik, sıkıntılı durum, azap.

[*] Vidalı bir tür sıkıştırma aracı.” (TDK, TS, 1225).

kâğıt (< Far. **kâğaz** **کاغذ**)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “evrak, belge.” (TDK, TS, 1266; BFTS, 1101), 2. “hamur durumuna getirilmiş türlü bitkisel maddelerden yapılan, yazı yazmaya, baskı yapmaya,

bir şey sarmaya yarayan kuru, ince yaprak.” (TDK, TS, 1266) [“Mektuba cevap verirken *kâğıda* sade ve belirsiz yazdım.” (Sohen VI, 5694)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Bu yapraktan yapılmış: *Gece hafif rüzgârlarla sallanan kâğıt fenerlerin aydınlığında dans edilir.* – Ahmet Haşim.

[*] Yazılı kâğıt yaprağı, pusula, tezkere: *Belediye kâtibine bir kâğıt götürmüştü, dönerken kasabın çırağına rast geldi.* – Memduh Şevket Esendal.

[*] Yazılı sınav kâğıdı.

[*] İskambil kâğıdı.

[*] Menkul kıymetler borsasında işlem gören tahvil, hisse senedi gibi mali değeri olan senet.

[*] Kâğıt para: *Kalkıp cevabını veriyor; bilirse ne âlâ, beş bin kâğıdı cepledi demektir.* – Attila İlhan.” (TDK, TS, 1266).

kâr (< Far. **kâr** کار)

Kâr kelimesi, Farsçada “iş; üretilen mahsul, ürün; günlük meşguliyet; sanat, hüner; zorluk, müşkül.” (Sohen IV, 5641; BFTS, 1094) anlamlarındayken Türkiye Türkçesinde şu anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Yarar, fayda: *Bundan benim hiçbir kârım yok.*

[*] Üretim faktörlerinden biri olan girişimcinin üretimden aldığı pay.

[*] Maliyet fiyatıyla satış fiyatı arasındaki fark.” (TDK, TS, 1312).

karpuz (< **ħarbu**z / **ħarbu**ze خربوزه / خربزه)

Kelime, Farsçada “kavun.” (Sohen IV, 2709; BFTS, 599) anlamındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] *bit. b.* Kabakgillerden, sürüngen gövdeli parçalı sert yapraklı, sarı çiçekler açan bir bitki ve bu bitkinin dışı yeşil kabuklu, içi kırmızı ve sulu, iri meyvesi.

[**] Lamba karpuzu.

[*] *argo* Kadın memesi: *Karpuzları daha da sarsıla sarsıla güliüyordu şimdi.* – Necati Cumalı.” (TDK, TS, 1335).

kayısı (< Far. *qaysi* قیسی)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “güllillerden, sıcak veya ılık iklimlerde yetişen, çiçekleri pembemsi beyaz bir ağaç.”, 2. “bu ağacın açık turuncu renkte, eti sulu, güzel kokulu, tek ve sert çekirdekli tatlı meyvesi.” (TDK, TS, 1364) [“*Kayısı* tanelerinin çekirdeğini yere ekersen bir şey yetişmez, çünkü onu bütün olarak ekmelisin.” – Mevlânâ (Sohen VI, 5626)] anlamları dışında, şu anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Beyazı pişmiş, sarısı az pişmiş yumurta.” (TDK, TS, 1364).

kel (< Far. *kel* کل)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “kel, saçı dökülmüş kimse.” (TDK, TS, 1380) [“Başı kel yüzü çirkindi.” – Nefîsî (Sohen VI, 5864)], 2. “çıplak (doğa), yaprakları dökülmüş (bitki).” (TDK, TS, 1380) (“*kel* bir ağaç”), 3. “gelişmemiş, cılız (bitki).” (TDK, TS, 1380) [“Söğüt kuru ve *kel* olunca yaprağı ve meyvesi olmaz / Kim onun başında hareket eder, rüzgârdan korkmadan.” – Mevlânâ (Sohen VI, 5864)] anlamları dışında, çok yaygın olmasa da aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[**] İçinde az eşya bulunan.” (TDK, TS, 1380).

kelepçe (< Far. *kelebçe* کلبچه)

Kelime, Farsçada *golb* “süs için takılan halka, bilezik.” (Sohen VI, 5569) şeklinde geçmektedir. Türkiye Türkçesinde ise aşağıdaki anlamlarda kullanılır:

“[*] Tutukluların kaçmasını önlemek için bileklerine takılan, bir zincirle tutturulmuş demir halka: *Kafile kelepçe, zincir ve pranga sesleri ile meydanı geçti.* – Falih Rıfkı Atay.

[*] *tek*. Kablo, boru vb. şeyleri bir yere bağlı tutmak için kullanılan halka veya kelebek.” (TDK, TS, 1381).

kelle (< Far. *kelle* کله)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “baş, kafa.” (TDK, TS, 1382) [“Abbas’ın büyük *kellesi* ve felçli ayakları vardı.” Sâdık Hidâyet (Sohen VI, 5893)], 2. “ekinlerdeki başak.” (Sohen VI, 5893; TDK, TS, 1382; BFTS, 1129) anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

“[*] Koyun, kuzu ve keçinin pişirilmiş başı.

[**] Külçe biçimindeki şeker: *Şekerin kellesi yetmiş üç kuruştan satılıyor.* – Attila İlhan” (TDK, TS, 1382).

keman (< Far. kemān کمان)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “yay.” (TDK, TS, 1383) [“Rüzgâr gibi veya *kemandan (yaydan)* fırlayan ok gibi hareket ettiler.” – Sâdık Hidâyet (Sohen VI, 5915)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılır:

“[*] Dört teli olan, çenenin altına dayayarak çalınan yaylı saz: *Açık sarı saçlı, zayıf bir kadın keman çalıyordu.* – Ömer Seyfettin.” (TDK, TS, 1383).

kemer (< Far. kemer کمر)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “bele dolayarak toka ile tutturulan, kumaş, deri veya metalden yapılan bel bağı, bel kayışı.” (Sohen VI, 5925; TDK, TS, 1384; BFTS, 1133) anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Etek, pantolon vb. giysilerin bele gelen bölümü.

[*] Emniyet kemeri.

[*] Katmanlı kayaçlarda bir kıvrımın kabarık tepe yeri, tekne karşısı.

[*] Tümsekli: *kemer burun.*

[*] Kemiklerden oluşan yay biçimindeki yapı: *kaş kemeri, ayak kemeri.*

[*] İki sütun veya ayağı birbirine üstten yarım çember, basık eğri, yonca yaprağı vb. biçimlerde bağlayan ve üzerine gelen duvar ağırlıklarını, iki yanındaki ayaklara bindiren tonoz bağlantı: *Büyük bir camiydi bu. Minareleri, kubbeleri, kemerleri ve parmaklıklı pencereleri filan hepsi tamamdı.* – Oğuz Atay.

[*] Özellikle yolculukta kullanılan, üzerinde altın, para yerleştirmeye yarar gözleri olan meşin kuşak.” (TDK, TS, 1384).

kenar (< Far. kenār کنار)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “bir şeyin, bir yerin bitiş kısmı veya yakını, kıyı, yaka.”, 2. “kıyı, sahil.” (Sohen VI, 5945; TDK, TS, 1386; BFTS, 1136), 3. “merkezden uzak olan, kuytu, ıssız, sapa, تنها yer.” (TDK, TS, 1386) [“Keşke bir *kenarda* dinlenebilseydik.” (Sohen VI, 5945)], 4. “yan.” (TDK, TS, 1386) [“Ali’nin *kenarında (yanında)* oturdum.” (Sohen VI, 5945)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Bir şeyi çevreleyen çizgi.

[*] Pervaz, çizgi, antika, baskı vb. çevre süsleri: *Bu mendilin kenarı ötekinden daha sade.*

[*] Bir biçimi sınırlayan çizgilerden her biri: *Bir üçgenin kenarları.*” (TDK, TS, 1386).

kepçe (< Far. kefçe کفچه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “sulu yiyecekleri karıştırmaya ve dağıtmaya yarayan, uzun saplı, yuvarlak ve derince kaşık; bu kaşığın alabildiği miktarda olan.” (TDK, TS, 1391-1392) [“Erimiş kuyruk yağı, bir *kepçe* biber, tuz ve zerdeçal attılar.” – Muhammed Ali Cemalzâde (Sohen VI, 5852)] anlamları dışında, şu anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Erimiş madeni kalıba dökmek için kullanılan büyük kaşık.

[*] Saplı bir çembere geçirilmiş olan, balık veya kelebek tutmada kullanılan ağı.

[*] Tahıl, kömür, kum vb.nin yüklenip boşaltılmasında kullanılan, tek veya iki çeneden oluşmuş motorlu araç.

[*] *den.* Gemilerde, ortasında dümenevi bulunan yuvarlak kış çıkıntısı.

[*] *sp.* Güreşte hasmın arkasından bacakları arasına el sokma oyunu.” (TDK, TS, 1391-1392).

kereste (< Far. kārāste کاراسته)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “tomrukların boyuna biçilmesiyle elde edilen ve marangozlukta kullanılan nitelikli ağaç.” (TDK, TS, 1393; www.vajehyab.com/?q=%DA%A9%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D9%87&d=en) anlamı dışında, şu anlamlarda da kullanılır:

“[*] Ayakkabı yapımında kullanılan gereç.

[*] Kaba saba kimse, kalas: *Gözünü oyarım vallahi kereste!* – Sait Faik Abasıyanık.” (TDK, TS, 1393).

kese (< Far. kīse کيسه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “cepte taşınan içine para, tütün vb. konulan, kumaştan veya örgüden küçük torba ve bu küçük torba miktarında olan.” (TDK, TS, 1395) [“Duvara yaslandı, *kesesini* cebinden çıkardı.” (Sohen VI, 6039)], 2. “bazı şeylerin üzerine geçirilen, kumaştan çanta biçiminde kap.” (Sohen VI, 6039; TDK, TS, 1395), 3. “yıkınırken kir çıkartmak için ele geçirilen, vücudu ovmaya yarayan, bürümcükten, cep biçiminde bez.” (TDK, TS, 1395) [“Tellak gitti ve geri döndü, kendi keçe *keselerinden* birini getirdiğini gördüm.” (Sohen VI, 6039)], 4. “bir kimsenin mal varlığı.” (TDK, TS, 1395) [“Lahey’den hareket etme zamanı geldiğinde ücreti, kendi *kesesinden* başbakanın muhasebecisine ödedi.” (Sohen VI, 6039)], 5. “organizmanın bazı boşlukları.” (TDK, TS, 1395) [“safra *kesesi*” (Sohen VI, 6039; BFTS, 1146)] anlamları dışında, şu anlamlarda da kullanılır:

“[*] *bit. b.* Su bitkilerinde içi hava ile dolu olan ve bitkinin suda yüzer durumda kalmasını sağlayan şişkinlik,

[*] *tar.* Beş yüz kuruşluk para birimi.” (TDK, TS, 1395).

kilit (< Far. *kelīd* / *kilīd* کلیلد)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “anahtar, düğme gibi takılıp çıkarılabilen bir parça yardımıyla çalışan kapatma aleti.” (TDK, TS, 1440) [“Anahtarı, *kilitte* çevirdim ve kapıyı açtım.” (Sohen VI, 5903)] anlamı dışında, şu anlamlarda da kullanılır:

“[*] *den.* Bir yanı değirmi, öbür yanına demir çubuk geçirilmiş olan yarım halka.

[*] *hlk.* Atların alnından alt çenesine uzanan beyazlık.” (TDK, TS, 1440).

köhne (< Far. *köhne* کهنه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “eskimiş, yıpranmış, bakımsız kalmış.” (TDK, TS, 1495) [“Cihangir, *köhne* (*eski*) ve yeni elbisesini kaldırdı.” (Sohen VI, 6030)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılır:

“[*] İçinde yaşanılan zamana göre geride kalmış, eskimiş, çağ dışı: *Köhne bir düşünce.*” (TDK, TS, 1495).

kök (< Far. *kük* کوک)

Kelime, Farsçada müzikte “akort; ayar; yüksek ses.” (Sohen VI, 6007; BFTS,1142) gibi anlamlara gelirken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamda kullanılmaktadır:

“[*] *müz.* Sazı kurmaya yarayan burgu.” (TDK, TS, 1495).

kör (< Far. *kür* کور)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “görme engelli.” (TDK, TS, 1501) [“Gözlerim bağlı, *körler* gibi yürüyordum.” (Sohen VI, 5991)], 2. “arkası tıkalı olan veya işlek olmayan” (Sohen VI, 5991; TDK, TS, 1501), 3. “duyarlılığını yitirmiş.” (TDK, TS, 1501) [“Cin’in bismillahtan kaçtığı gibi aşkın saadetinden *kör* olmuş.” (Sohen VI, 5991)] anlamları dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanıldığı görülür:

“[*] Keskinliği yeterli olmayan: *Günün birinde ihtiyar çoban koyunun birini kör bir makasla kırkıyordu.* – İsmail Hakkı Baltacıoğlu.

[*] Az aydınlık veren: *Ampulün kör ışığı, dükkânı alaca bir loşluğa boğmuştu.* – Mahmut Yesari.

[*] Kötü: *Vakıa bu kör siyaset yüzünden Türklük Rumeli'den çıktı.* Yahya Kemal Beyatlı.

[*] Olguları sezme ve kavrama yetisi, dikkati olmayan.” (TDK, TS, 1501).

köşe (< Far. *güşe* گوشه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “birbirini kesen iki çizginin, iki düzlemin oluşturduğu açı.” (TDK, TS, 1505) [“Halının köşesini kaldırdı, değeri ve ölçüsü *köşede* yazıyordu.” (Sohen VI, 6295)], 2. “yer, yan.”, 3. “kimsenin kolay kolay uğramadığı yer.” (Sohen VI, 6295; TDK, TS, 1505; BFTS, 1182), 4. “tenha veya ücra yer.” (TDK, TS, 1505) [“Kendim bir *köşede* dolaşıyorum.” (Sohen VI, 6295)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] İki duvarın birleştiği girintili veya çıkıntılı yer: *Seniha Hanım parmağını odanın köşesine uzattı.* – Peyami Safa.

[*] İki sokağın veya caddenin kesiştiği yer: *Türk kadınları alacalı bir ipek kumaş gibi köşeye birikmişlerdi.* – Ömer Seyfettin.

[*] Futbol, hentbol, su topunda kale çizgilerinin kesişme noktalarından her biri.” (TDK, TS, 1505).

köy (< Far. *kü* کوی)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “yönetim durumu, toplumsal ve ekonomik özellikleri veya nüfus yoğunluğu yönünden şehirden ayırt edilen, genellikle tarımsal alanda çalışılan, konutları ve öteki yapıları bu hayata uygun yerleşim birimi, köylük yer, köy yeri.” (TDK, TS, 1509) [“Bırak beni, senin *köyünde* lime lime etsinler ben ölümden korkmuyorum.” (Sohen VI, 6023)] anlamı dışında, şu anlamda da kullanılır:

“[*] Köy halkı.” (TDK, TS, 1509).

kulübe (< Far. *kulbe* کلبه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “kerpiç, saman veya ağaçtan yapılmış küçük, basit, ilkel ev.” (TDK, TS, 1523) [“Çöldeki çadırlarda ve köylülerin *kulübelerinde* büyüdük.” (Sohen VI, 5880)] anlamı dışında, şu anlamlarda da kullanılır:

“[*] Bir yeri beklemekle görevli kimsenin içinde bulunduğu küçük barınak: *Nöbetçi kulübesi.*

[*] Hayvanlar için yapılmış barınak: *Köpek kulübesi.*

[*] Alçak gönüllülük göstermek amacıyla “ev” anlamında kullanılan bir söz.” (TDK, TS, 1523).

kumbara (< Far. **humbere** / **humbere** همبره / خمیره)

Kelime, Farsçada “küçük, küçük küp.” (Sohen IV, 2826; BFTS, 611) anlamında kullanılırken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

[*] Para biriktirmek için kullanılan, bozuk veya kâğıt para atılan deliği olan, metal, toprak, plastikten yapılmış küçük kap.

[*] *tar. Humbara.*” (TDK, TS, 1524).

külâh (< Far. **kulâh** كلاه)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “erkeklerin giydiği genellikle keçeden, ucu sivri veya yüksek başlık.” (TDK, TS, 1556) [*“Külâhlarıyla antika eserlerin peşine düştüler.”* (Sohen VI, 5872)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir:

[*] İçine bazı şeyler koymak için huni biçiminde bükülmüş kâğıt kap ve bu kabın alacağı miktarda olan: *Dışarıda, bahçede, meydanda bekleyen mektep çocuklarına birer külâh şeker dağıtıldı.* – Yahya Kemal Beyatlı.

[*] Birine oyun oynamak oyun, hile.” (TDK, TS, 1556).

külçe (< Far. **külçe** کلبچه)

Kelime, Farsçada “bir ekmek türünü.” (Sohen VI, 5902) karşılıken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılır:

[*] Eritilerek kalıba dökülmüş olan: *Yüzlerce yıllık gözyaşı, bir külçe altına değmez.* – Falih Rıfkı Atay.

[*] Yığın durumundaki nesnelere oluşturduğu küme: *Bu vücut, bütün azası kırılmış, birbiri üstüne yığılmış bir külçe hâlinde.* – Yakup Kadri Karaosmanoğlu.” (TDK, TS, 1556).

künde (< Far. **kunde** كنده)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “güreşçinin, hasmını altına alıp bir elini önden, ötekini arkadan geçirerek ellerini kilitlemesi.” (Sohen VI, 5961; TDK, TS, 1560) anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

[*] Demir halka, köstek.

[*] Düzen, tuzak, oyun, hile.

[**] Suçluların ayağına bağlanan demir halka, köstek.” (TDK, TS, 1560).

küspe (< Far. kusbe كسبه)

Kelime, Farsçada “satıcı.” (Sohen VI, 56) anlamında kullanılırken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Hayvan yemi, yakacak ve gübre olarak kullanılan, yağı veya suyu çıkarılmış her türlü yağlı tohum ve bitki artığı.

[**] Özü alınmış meyvelerin kalan bölümü.” (TDK, TS, 1564).

laf (< Far. lāf لاف)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “söz, lakırdı.” (TDK, TS, 1568) [“Bütün bu üzüntü ve *laf* neden?” (Sohen VII, 6348)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir:

“[*] Konuşma.

[*] Konu, mevzu, bahis: *Lafi değiştirdi.*

[*] Sonuçsuz, yararsız söz: *Onun söyledikleri laftan ibaret.*

[*] Öyle şey olamaz, bu sözün hiçbir değeri yok anlamlarında hafifseme yollu kullanılan bir söz: *Şunu yapacaktı, bunu yapacaktı, laf!*

[*] Dedikodu.” (TDK, TS, 1568).

lale (< Far. lāle لاله)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “zambakgillerden, yaprakları uzun ve sivri, çiçekleri kadeh biçiminde, türlü renkte bir süs bitkisi.” (TDK, TS, 1573) [“Bahçesinin bir köşesine *lale* ekmişti.” – Muhammed Ali Cemalzâde (Sohen VII, 6354)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

“[*] Meyve koparmak için ucuna üçlü veya dörtlü bir çatal geçirilmiş sırık.

[*] *tar*: Ağır hapis mahkûmlarının boynuna geçirilen demir halka.” (TDK, TS, 1573).

leblebi (< Far. leblāb / liblāb لبلاب)

Kelime, Farsçada “boru çiçeği, tarla sarmaşığı.” (Sohen VI, 6376; BFTS, 1195) anlamlarındayken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamda kullanılır:

“[*] Dış kabuğu çıkarıldıktan sonra fırında kavrulup çerez olarak yenen nohut.” (TDK, TS, 1580).

leş (< Far. lāşe لاشه)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “kokmuş hayvan ölüsü” (TDK, TS, 1582) [“Köyün uzak bir köşesine, ağaca, bir *leş* asmışlardı.” (Sohen VII, 6346)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanıldığı görülür:

“[*] Çok kötü kokan.” (TDK, TS, 1582).

mehter (< Far. mihter مهتر)

Kelime, Farsçada “daha büyük; ileri gelen; peygamber.” (Sohen VII, 7515; BFTS, 1447) anlamlarına gelirken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılır:

“[*] *tar*: Mehter takımında görevli kimse.

[*] Mehter takımı.

[**] Çadırlara bakan uşak.” (TDK, TS, 1645).

mekik (< Far. mekük مكوك)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “el veya otomatik dokuma tezgâhlarında atkı veya argaç denilen ve enine olan iplikleri, uzunlamasına olan arışların arasından geçirmeye yarayan masuralı araç.” (TDK, TS, 1646) [“*Mekik* tezgâhının çok hoş sesi vardı. Yanından geçtiğimiz evlerin bazılarında tarağın tak tak sesini ve *mekişin* atış sesini duyuyorduk.” (Sohen VII, 6537)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Oya yapmakta kullanılan, kemik, ağaç veya plastikten, iki ucu sivri, arasından iplik geçecek bir yarığı bulunan küçük araç.

[*] Genellikle karın kaslarının güçlendirilmesi için yapılan beden hareketi.

[*] *gök b.* Uzay gemisi.” (TDK, TS, 1646).

menteşe (< Far. bend+keşe بند كشه)

Kelime, Farsçada “küçük geçit.” anlamında kullanılırken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamda kullanılır:

“[*] Kapı, pencere, mobilya kapakları vb. açılır kapanır şeylerde kullanılan, bir mille birbirine tutturulmuş, biri sabit, öbürü hareketli iki parçadan oluşmuş metal parça, reze.” (TDK, TS, 1653).

mercimek (< Far. merdumek مردمك)

Kelime, Farsçada “gözbebeği.” (Sohen VII, 6873; BFTS, 1304) anlamındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] *bit. b.* Baklagillerden, beyaz çiçekli bir tarım bitkisi.

[*] Bu bitkinin, besin değeri yüksek, ufak, kırmızı, sarı veya yeşil, yuvarlak ve yassıca tohumu, yasmık.” (TDK, TS, 1656).

mert (< Far. merd مرد)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “alp, kahraman, yiğit.” (TDK, TS, 1660) [“Bıçağını yere saptı ve *merdi* istedi.” (Sohen VII, 6865)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Sözü'nün eri, güvenilir (kimse), erkek.

[*] Gözü pek, düşüncelerini açıkça söylemekten çekinmeyen (kimse), mert.

[*] Delikanlı, genç erkek.” (TDK, TS, 1660).

meşe (< Far. bişe بيشه)

Kelime, Farsçada “koru, koruluk; orman” (Sohen II, 1152; BFTS, 311) anlamlarındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlara gelir:

“[*] *bit. b.* Kayıngillerden, üç yüz kadar türü arasında, yaz kış yapraklarını dökmeyenleri de bulunan, kerestesi dayanıklı bir orman ağacı.

[*] Bu ağaçtan yapılan.” (TDK, TS, 1663).

meze (< Far. meze مزه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “içki içilirken yenilen yiyecek.” (TDK, TS, 1674) [“Rakıyı, *mezesiz* içememeye alıştım.” (Sohen VII, 6931)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılır:

“[*] Eğlence, alay.” (TDK, TS, 1674).

mum (< Far. mūm موم)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “bir fitilin etrafına erimiş bal mumu, içyağı, stearik asit veya parafin dökülerek genellikle silindirik biçiminde dondurulan ince, uzun aydınlatma aracı.” (TDK, TS, 1709) [“Çıkığı yerine oturttu, yumurta sarısı, bal ve *mumla* bağladı.” (Sohen VII, 7502)], 2. “bal mumu.” (Sohen VII, 7502; TDK, TS, 1709; BFTS, 1444) anlamları dışında, şu anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Işık şiddeti birimi, kandela.

[*] Bazı böcekler ve bitkiler tarafından salgılanan, böceklerin deri ve tüylerini, bitkilerin yüzeyini kaplayarak koruyucu görev yapan, içinde serbest yağ asitleri, alkoller ve doymuş hidrokarbonlar bulunan esterler: *En bilinen mum, arıların yaptığı bal mumudur.*” (TDK, TS, 1709).

müjde (< Far. müjde مژده)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “muştuluk.” (TDK, TS, 1724; BFTS, 1316), 2. “sevindirici haber, muştı.” (TDK, TS, 1724) [“*Müjde* olmadan eğer can verirsem revadır / Çünkü bu *müjde* canımızın güvenliğidir.” – Ebu'l-Kâsım Firdevsî (Sohen VII, 6936)] anlamları dışında, aşağıda verilen anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Sevindirici haber verileceği zaman söylenen bir söz: *Müjde! Bir oğlunuz oldu.*” (TDK, TS, 1724).

namlu (< Far. nāmlū ناملو)

Taradığımız Farsça sözlüklerde rastlamadığımız ancak *Türkçe Sözlük*'te Farsça olarak verilen kelime, Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Tüfek, tabanca, top vb. ateşli silahların ucunda bulunan boru biçimindeki parça.

[*] Kasatura, kılıç, meç, bıçak vb. kesici silahların uzun ve keskin bölümü.” (TDK, TS, 1750).

nazik (< Far. nāzik نازك)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “özen, dikkat gösterilmezse kırılabilen, bozulabilen, kötüleşebilen.” (TDK, TS, 1756) [“Boynunun beyazından âşikârların kanı görünür / Şarap *nazik* kadehte öyle âşikâr olabilir.” (Sohen VIII, 7639)], 2. “ince yapılı, narin.” (TDK, TS, 1756) [“Cennetin gül bahçesinin bahçıvanının imkânı yoktur / Senin güzel boyundan daha *nazik* fidan ekmesinin.” (Sohen VIII, 7639)], 3. “dikkat isteyen, özen gerektiren.” (TDK, TS, 1756) [“Her nerede büyük, önemli ve *nazik* bir olay meydana gelse, o yok oluşta senin nefsin ve işretin, ülken ve şehirlerin görünür.” (Sohen VIII, 7639)] anlamları dışında aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Gerekli önlemler alınmadığında daha kötü olan, kritik: *Şimdi devleti tehlikeden kurtaracak pek nazik zamandır.* – Abdülhak Şinasi Hisar.” (TDK, TS, 1756).

nevruz (< Far. *nev+rüz* نوروز)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “eski takvimlere göre yılın ve baharın ilk günü sayılan martın yirmi birine rastlayan gün. (TDK, TS, 1768) [“Bu pehlivan gibi adamlar, her yıl renkli nevruz elbiselerini giyer, gençlik yıllarını yâd ederler.” (Sohen VIII, 8024)], 2. “çiçekleri aslanagzına benzeyen, türlü renkte bir kır bitkisi” (Sohen VIII, 8024; TDK, TS, 1768) anlamları dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılır:

“[*] *bit. b.* Nevruz otu.” (TDK, TS, 1768).

nişan (< Far. *nişān* نشان)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “işaret, iz, belirti.” (TDK, TS, 1773-1774) [“Herkes yokuştaydı... Sonra her dümdüz oldu ufka kadar hiçbir çizgi ne sokak ne ev *nişanı* vardı.” – Huşeng Golşîrî (Sohen VIII, 7821)], 2. “hedefi vurmak için silah, ok vb.ne gerekli doğrultuyu verme.” (Sohen VIII, 7820; TDK, TS, 1773-1774) anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

“[*] Evlenmek üzere birbirine söz verme, nişanlanma.

[*] Hedefi vurmak için silah, ok vb.ne gerekli doğrultuyu verme.” (TDK, TS, 1773-1774).

orospu (< Far. *rūspī* روسپی)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “hayat kadını, fahişe.” (TDK, TS, 1813) [“Uzak dur ey alçak *orospu*... git, sen kimsin?” – Sâdık Hidâyet (Sohen IV, 3735)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılır:

“[*] Kolay elde edilen, düşük ahlaklı kadın.” (TDK, TS, 1813).

pafta (< Far. *bâfte* بافته)

Kelime, Farsçada “örülü; dokunmuş; kumaş; yaygı.” (Sohen II, 788; BFTS, 255) gibi anlamlara gelirken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Bir bölgenin kadastro durumunu gösteren değişik malzemeler üzerine yapılmış parselleme çizgilerinin bütünü: *Kayınbabası, paftanın üstüne eğilmişti o yağmurlu öğle sonrasında.* – İnci Aral.

[*] Yivaçar.” (TDK, TS, 1874).

papuç (< Far. pā+pūş پاپوش)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “ayakkabı.” (TDK, TS, 1873) [“Susen’in elbisesi çok sade *pabuçları* beyazdı.” – Sâdık Hidâyet (Sohen II, 1222)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

“[*] Masa, sandalye vb. mobilyaların ayaklarına takılan metal veya plastik eklenti.

[*] *fiz.* İletken telleri elektrik birimlerine bağlayan veya cıvatalı bağlantıyı sağlayan parça.

[*] *mim.* Bina kolonlarının temeldeki basma yüzeyinin geniş ve daha güçlü olarak yoğunlaştırılmış bölümü.” (TDK, TS, 1873).

para (< Far. pāre پاره)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “devletçe bastırılan kâğıt veya metalden ödeme aracı, para.” (TDK, TS, 1883; BFTS, 323) anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

“[*] Kazanç: “*Balıkçılıkta para vardır ama dalgıçlık kadar da genç işidir.* – Sait Faik Abasıyanık.

[*] Kuruşun kırkta biri.” (TDK, TS, 1883).

pare (< Far. pāre پاره)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “parça, kısım.” (Sohen II, 1238; TDK, TS, 1889; BFTS, 231) anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Tane, adet: *Hür ufuklarda donanmış iki yüz pare gemi / Yeni doğmuş ayı gördükleri yerden geliyor.* Yahya Kemal Beyatlı.” (TDK, TS, 1889).

pamuk (< Far. panbuḳ پنبه / پنبق)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “ebegümecigillerden, koza biçimindeki meyvesi üç, dört, beş dilimli olan, sıcak bölgelerde yetişen tarım bitkisi; bu bitkinin işlenmiş biçimi; bu bitkinin işlenmiş biçiminden yapılmış.” (Sohen II, 1419; TDK, TS, 1878) anlamları dışında, aşağıdaki anlamda da kullanıldığı görülür:

“[*] Halı, kilim vb. yaygıların üzerinde oluşan, uçuşabilen toz kümecikleri.” (TDK, TS, 1878).

pazar (< Far. *bāzār* بازار)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “satıcıların belirli günlerde mallarını satmak için sergiledikleri belirli geçici yer.”, 2. “belli bir şeyin satıldığı yer.” (Sohen II, 750; TDK, TS, 1903; BFTS, 249-250) anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

“[*] Alışveriş: Allah hayırlı pazar versin.

[*] Cumartesi ile pazartesi arasındaki gün: *Pazar sabahı odalarına çay istemişlerdi.* – Yusuf Atılgan.” (TDK, TS, 1903).

pençe (< Far. *pence* پنجه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “yırtıcı hayvanların ön ayaklarının parmaklarıyla tırnakları.”, 2. “etkisinden kurtulmak olanaksız, etkisi çok olan güç.” (TDK, TS, 1910) [“Hoş kokulu güzellik dilberlerin *pençesidir* / Kıyamete kadar onda sevgili kalmaz.”-İslâmî Nedûşen (Sohen II, 1427)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılır:

“[*] Ayakkabının tabanındaki kösele.” (TDK, TS, 1910).

perakende (< Far. *perākende* پراکنده)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “düzenli olmayan, ayrı ayrı, dağınık, saçılmış.” (TDK, TS, 1911) [“*Perakende (dağınık)* orduyu çağırdım, bu yığılı büyük hazineyi dağıttım.” – Ebu’l-Kâsım Firdevsî (Sohen II, 1298)] anlamı dışında, şu anlamları da vardır:

“[*] Malların teker teker veya birkaç parça durumunda azar azar satılmasına dayanan (satış biçimi), toptan karşıtı.

[*] Bu biçimde alınan veya satılan.” (TDK, TS, 1911).

perde (< Far. *perde* پرده)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “görüşü, ışığı engellemek, bir şeyi gizlemek için pencereye veya bir açıklığın önüne gerilen örtü.” (TDK, TS, 1912) [“Evin kapısı ve odanın *perdesi* bu halkın zevki sefasının bir örneğidir.” – Muhammed Ali Cemalzâde (Sohen II, 1318)], 2. “sinema perdesi.”, 3. “bir sahne eserinin büyük bölümlerinin her biri.”, 4. “bir müzik parçasını oluşturan seslerden her birinin kalınlık veya incelik derecesi.”, 5. “bu ses derecelerini sağlamak için çalgılarda bulunup parmaklarla basılan yer.”, 6. “seste pes perde.” (Sohen II, 1318; TDK, TS, 1912; BFTS, 346) anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir:

“[*] İki yeri birbirinden ayıran bölme.

[*] Doğruyu görmeye engel olan şey: *Bu sözü duyunca gözlerimdeki perde kalkiverdi.*

[*] *hay. b. Kaz, ördek, martı gibi hayvanların parmaklarını birbirine bitıştiren zar.*

[*] *tıp Katarakt.*” (TDK, TS, 1912).

perhiz (< Far. **perhiz** پرهیز)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “diyet.” (TDK, TS, 1913) [*Perhiz* yapmak, hastalığın yok olmasını sağladı.” (Sohen II, 1351)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılır:

“[*] *din b. Hristiyanların ve Yahudilerin belli günlerde et, yağ vb. yiyecekleri yemeden tuttıkları oruç.*” (TDK, TS, 1913).

peşin (< Far. **pīşin** پیشین)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “önce, önceden.” (TDK, TS, 1917) [*Peşin (önceki)* günleri hatırlamak, küllerin arasından semenderlerin çıkmasına benzer.” – Pervîz Nâtil Hanlerî (Sohen II, 1520)], 2. “bir alışverişte, alışveriş yapıldığı anda, alınan şeyin tesliminden önce veya teslimiyle birlikte ödenen, veresiye karşıtı.” (Sohen II, 1520; TDK, TS, 1917) anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir:

“[*] Çalışmadan verilen (ücret, aylık): *O, peşin parayla çalışıyor.*

[*] Toptancıdan bir malı çok miktarda veresiye aldıktan sonra piyasada değerinden daha aşağıya peşin olarak satma, spot.” (TDK, TS, 1917).

peşkeş (< Far. **pīş+keş** پیشکش)

Kelime, Farsçada “ikram; hediye.” (Sohen II, 1516; BFTS, 399) anlamlarına gelirken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamda kullanılır:

“[*] Yaranmak amacıyla uygunsuz olarak verilen şey.” (TDK, TS, 1917).

post (< Far. **pūst** پوست)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “hayvan derisi.” (TDK, TS, 1940) [*Öküzün postunu sepilediler ve kendilerine sakladılar.* – Bel’amî (Sohen II, 1439)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamları da vardır:

“[*] *din b. Tarikatlarda şeyhlik makamı: Hacı Bektaş postu.*

[*] Makam: *Kiminin meselesi geçim, kiminin seçim, kiminin post.* – Orhan Veli Kanık.

[*] Bazı deyimlerde “can” anlamında kullanılan bir söz.” (TDK, TS, 1940).

pul (< Far. pül پول)

Kelime, Farsçada “para, banknot.” (Sohen II, 1452; BFTS, 381-382) anlamına gelirken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Posta parası karşılığı mektup zarfı, kartpostallara ve damga resmine karşılık kâğıtlara yapıştırılan, basılı küçük kâğıt parçası: *Mektuplarına kendi pullarını yapıştırırlar, kendi memurlarıyla sevk ederlerdi.* – Falih Rıfkı Atay.

[*] Bazı giysilerde süs olarak kullanılan parlak, incecik, genellikle metal levhacık: *Arkasında bir omzu tamamıyla açık, altın pul işlemeli bir akşam tuvaleti vardı.* – Halide Edip Adıvar.

[*] Tavla oyununda kullanılan, plastik, tahta vb.nden yapılmış yassı yuvarlak levhacık.

[*] Vida, cıvata vb. şeylerin boynuna geçirilen, ortası delik metal levhacık.

[*] Propaganda amacıyla kullanılan yazılı küçük kâğıt.

[*] Küçük ve ince tabakacıklar.

[*] *bit. b.* Üzerinde bulunduğu organa yapışık, biçim ve yapıca çok basit yaprakların her biri.

[*] *hay. b.* Balıkların, sürüngenlerin ve bazı kuşlarla memelilerin vücudunu kaplayan boynuzsu, sert levhacık: *Bir adamla minimini bir kız çocuğu elleri balık pulu içinde balık avlıyordu.* – Sait Faik Abasıyanık.” (TDK, TS, 1951).

put (< Far. but بت)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “bazı ilkel toplumlarda doğüstü güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesne, tapıncak, sanem, fetiş.” (TDK, TS, 1954) [“Sumenat’ta fildişinden bir *put* gördüm / Cahiliyedeki Menat gibi mücevher kakmalıydı.” Sa’dî Şîrâzî (Sohen II, 823)] anlamı dışında, şu anlamı da vardır:

“[*] *din b.* Haç.” (TDK, TS, 1954).

renk (< Far. reng رنگ)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “cisimler tarafından yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyum.” (TDK, TS, 1973) [“Bana göre siyah saçlılarla siz esmerlere kahverengi *renk* yakışmaz.” – Bozorg Alevî (Sohen VI, 2398)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamları da vardır:

“[*] Nitelik: *İşin rengi değişti.*

[*] Çeşitlilik.” (TDK, TS, 1973).

sade (< Far. sâde ساده)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “süsü, gösterişi olmayan, yalın, gösterişsiz.” (TDK, TS, 2000) [“O kıvrık ağır türbanı, küçük keçe şapkaya yerleştirerek *sade* bir hale getirdim.” Muhammed Ali Cemalzâde (Sohen V, 3967)], 2. “yalın, süssüz, anlaşılır olan (üslup, anlatım).” (TDK, TS, 2000) [“Mektuba verdiğim cevabı, *sade* ve süssüz bir kâğıda yazmışım.” (Sohen V, 3967)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamları da vardır:

“[*] Şeker katılmamış (kahve): *Sade kahve*.

[*] Yalnızca, yalnız, ancak, sadece: “*Sade, derenin iki tarafına sıralanan kavak ve ceviz ağaçlarını seyretmek bile insana sonsuz bir zevk veriyor.* – Ethem İzzet Benice.” (TDK, TS, 2000).

sahte (< Far. sâhte ساخته)

Kelime, Farsçada “(kişi aracılığıyla) yapılmış, hazırlanmış” (Sohen V, 3965; BFTS, 769) anlamındayken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Bir şeyin aslına benzetilerek yapılan, düzme, düzmece: “*Köylü kadınlar boyunlarında sıra sıra sahte altınlar... taşırlandı.* – Yahya Kemal Beyatlı.

[*] Uydurma.

[*] Gerçek olmayan, yalancı: *Edebiyat dünyamız tereciye tere satmaya kalkışan sahte şöhretlere, üçkâğıtçılara kısa bir zaman için katlanıyor.* – Behçet Necatigil.

[*] Yapmacık: *Öteki çocuklar mum kesilmişler, sahte bir sessizlikle sahte bir hamaratlık gösterisi içinde birer disiplin modeli olmuşlardı.* – Çetin Altan.” (TDK, TS, 2010).

sarhoş (< Far. ser+hoş سرخوش)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “alkollü içki veya keyif verici bir madde sebebiyle kendini bilmeyecek durumda olan (kimse), esrik, mest, sermest, başı dumanlı, kafası bulutlu, kafası iyi, kafası dumanlı, kafası kıyak.” (TDK, TS, 2035) [“Külahlı böyle yana kaymış *sarhoş* sufi, iki kadeh içse karışır sarığa da.” Hâfız-ı Şirâzî (Sohen V, 4127)], 2. “hoşa giden bir etki ile kendinden geçmiş olarak, esrik” (Sohen V, 4127; TDK, TS, 2035; BFTS, 806) anlamları dışında, aşağıdaki anlamı da vardır:

“[*] Bir şeyden çok fazla mutluluk duyan: *Zafer sarhoşu.*” (TDK, TS, 2035).

sehpa (< Far. se+pā سه پا)

Kelime, Farsçada “üç ayaklı.” (BFTS, 843) anlamına gelirken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Üstüne bir şey koymaya yarayan ayaklı destek, çatki.

[*] Küçük masa.

[*] Darağacı.

[*] Ressamın üzerinde çalıştığı tablosunu yerleştiği genellikle tahtadan yapılmış destek.” (TDK, TS, 2058).

sepet (< Far. seped سپد)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “saz, kamyş, ince dal veya tellerden hasır biçiminde örülerek yapılan, genellikle sapı olan, yiyecek ve eşya taşımak için kullanılan kap.” (TDK, TS, 2067) [“Üzerinde meyve *sepeti* olan bir masa da önümdeydi.” – Huşeng Golşîrî (Sohen V, 4010)], 2. “bu kabın aldığı ölçüde.”, 3. “basketbolda sayı kazanmak için, içine top atılmaya çalışılan demir çembere geçirilmiş altı açık ağ.” (Sohen V, 4010; TDK, TS, 2067) anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanıldığı görülür:

“[*] Bu kap biçiminde örülerek yapılmış: *Sepet sandık. Sepet araba.*

[*] *den.* Sazdan örülmüş balık kapanı.

[*] Motosikletin yan tarafında bulunan, tek yolcu taşımak üzere hazırlanmış ayrı bölüm.” (TDK, TS, 2067).

seray (< Far. serāy سرای)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük yapı, saray.” (TDK, TS, 2033-2034) [Hacibu’l-dovle *Sarayı*, Tahran pazarındadır.” (Sohen V, 4103)], 2. “görkemli, ihtişamlı yapı.” (TDK, TS, 2033-2034) [“*Saraylar* gördüler, her biri yüce cennet gibiydi.” – Nizâmî Arûzî Semerkandî (Sohen V, 4103)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanıldığı görülür:

[*] Kamu işlerinin yürütüldüğü büyük yapı: *Emniyet Sarayı. Spor ve Sergi Sarayı.*

[*] Görkemli ve gösterişli yapı: *Bu ev bir saray.*

[*] Devlet başkanı ve çevresi: *Saraydan çağrılmış.*” (TDK, TS, 2033-2034).

serbest (< Far. ser+best سربست)

Kelime, Farsçada “tamamen, hepsi.” (Sohen V, 4113) anlamındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılır:

“[*] Tutuklu veya bağımlı olmayan, özgür, hür.

[*] Hiçbir şarta bağlı olmayan, istediği gibi davranabilen, erkin.

[*] Zamanını istediği gibi kullanabilen, yapacak bir işi olmayan: *Öğleyin serbestim, gelebilirsiniz.*

[*] Bazı kurallara bağlı olmayan: *Serbest ticaret. Serbest nazım.*

[*] Sıkılmadan, şaşırmadan konuşan ve davranan.

[*] Ağırbaşlı olmayan, hoppa (kadın).

[*] Hareketi herhangi bir biçimde engellenmeyen: *Serbest geçiş.*

[*] Rahat, özgür, bağımsız bir biçimde: *Ötekilere de pek serbest davranır isem de onlar benden utanırlar.* – Memduh Şevket Esenal. (TDK, TS, 2069).

sermaye (< Far. ser+māye سرمایه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “ekonomi bir ticaret işinin kurulması, yürütülmesi için gereken anapara ve paraya çevrilebilir malların tamamı, anamal, başmal, kapital.”, 2. “genelev kadını.”, 3. “varlık, servet.” (Sohen V, 4159; TDK, TS, 2072; BFTS, 811-812) anlamları dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılır:

“[*] Konu: *Bu lakırtı, bir hafta havuzlu kahvenin sermayesi oldu.* – Refik Halit Karay.” (TDK, TS, 2072).

sersem (< Far. sersām سرسام)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “düşünmeden hareket eden, ne yaptığının farkında olmayan.” (TDK, TS, 2074) [“O manzarayı görmekten eşyalara dokunmaktan *sersem* ve şaşkın bir haldeydiler, dilleri tutulmuştu.” – Kadî (Sohen V, 4139)] anlamı dışında aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Herhangi bir sebeple bilinci ve duyguları zayıflamış olan: *Gürültüden sersem oldum.*” (TDK, TS, 2074).

serseri (< Fars. serseri سرسری)

Kelime, Farsçada “dikkatsizce; umursamazca.” (Sohen V, 4141; BFTS, 808) anlamlarındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılır:

“[*] Belli bir işi ve yeri olmayan, başıboş (kimse), hayta: *Hayran Baba'yı bir serseriyle birlikte demirlemişlerdi.* – Falih Rıfkı Atay.

“[*] Tutarsız, beğenilmeyen davranışları olan (kimse): *Ah, seni serseri, rezil, alçak seni! Demek bana başkaldırıyorun!* – Nazım Hikmet.

“[*] Belli bir hedefi olmayan, belli bir hedefe atılmamış olan, rastlantıyla gelen (kurşun, mayın vb.): *Köpüklü denizin üstünde serseri martılar uçuyor, yanımızdan yelkenli bir mavna geçiyordu.* – Ömer Seyfettin.

“[*] Amaçsız: *Birkaç gün serseri bakışlarla ona baktı.* – İsmail Hakkı Baltacıoğlu” (TDK, TS, 2074).

sert (< Far. serd سرد)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “hırçın, öfkeli, hiddetli.” (TDK, TS, 2075) [“*Sert* bir şekilde oturdu, hiçbir şey söylemedi, Ulvi” (Sohen V, 4128)], 2. “kolay dayanılmayan, zor katlanılan, etkili, yumuşak karşıtı” (TDK, TS, 2075), 3. “gönül kırıcı, katı, ters” (TDK, TS, 2075) [“Sürücüden *sert* söz duymaktan usandım.” (Sohen V, 4128)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

“[*] Çizilmesi, kırılması, buruşması, kesilmesi veya çiğnenmesi güç olan, pek, katı, yumuşak karşıtı: *Sert tahta.*

“[*] Esnekliği az olan, kolayca eğilip bükülmeyen: *Tabakanın sert yaylı kapağını tak diye kapatıyor.* – Tarık Buğra.

“[*] Güçlü kuvvetli: *Kapıyı kapadı, döndü, sert adımlarla ilerledi.* – Memduh Şevket Esendal.

“[*] Sarsıcı niteliği olan, çarpıcı, keskin, hafif karşıtı: *Sert şarap. Sert tütün.*

“[*] Bağışlaması, hoşgörüsü olmayan: *Birçokları beni dik ve sert olduğum için belki sevmiyorlardı.* – Memduh Şevket Esendal.

“[*] Gönül kırıcı, katı, ters bir biçimde: *Ben de ona bile bile sertçıkıştım.* – Ahmet Kabaklı.

“[*] Titizlikle uygulanan, sıkı: *Sert bir yönetim.*

“[*] *dil b.* Ciğerlerden gelen havanın ağız boşluğundaki tam kapalı veya yarı kapalı engellere çarpmasıyla oluşan (ünsüz), titreşimsiz, süresiz, ötümsüz, tonsuz, sedasız.” (TDK, TS, 2075).

serüven (< Far. servān سروان)

Kelime, Farsçada “yüzbaşı.” (Sohen V, 4167; BFTS, 814) anlamındayken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamda kullanılmaktadır:

“[*] Macera: *Ben serüvenlere kul olmayacağım, serüvenler bana kul olacak.* – Attila İlhan” (TDK, TS, 2076).

siper (< Far. siper سپر)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçadaki 1. “korunulacak, arkasına, altına veya içine girerek saklanılacak, yer.” (TDK, TS, 2120; BFTS, 782), 2. “askerlerin savaşta vurulmamaları ve rahat ateş edebilmeleri için kazılmış, üstü açık hendek.” (TDK, TS, 2120) [“Arkadaşımın çadırın dışındaydım, *siperle*, kılıçla, yayla.” – Ebu'l-Fazl Beyhakî (Sohen V, 4028)] anlamları dışında aşağıdaki anlamlarda da kullanılmıştır:

“[*] Yağmur, güneş ve rüzgârın etkilemediği gizli, kuytu yer, dulda: *Pencereden güneş yahut rüzgâr gelirse şu siper köşeye kaçacak.* – Refik Halit Karay.

[*] Şapka önü.

[*] *ask*. Askerlerin savaşta vurulmamaları ve rahat ateş edebilmeleri için kazılmış, üstü açık hendek: *Ateş yağmuru ikinci kat siperleri geçti.* – Aka Gündüz.

[*] Kuytu, korunulabilen: *Burası siper bir yerdir.*” (TDK, TS, 2120).

sitem (< Far. sitem ستم)

Kelime, Farsçada “zulüm, eziyet.” (Sohen V, 4042; BFTS, 784) anlamındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamda kullanılır:

“[*] Bir kimseye, yaptığı bir hareketin veya söylediği sözün üzüntü, alınganlık, kırgınlık vb. duygular uyandırdığını öfkelenmeden belirtme: *Millî Mücadele'nin başından o güne kadar Atatürk'ün en hafif bir sitemine uğramamıştım.* – Yakup Kadri Karaosmanoğlu.” (TDK, TS, 2123).

sitemkâr (< Far. sitemkâr ستمکار)

Kelime, Farsçada “zalim.” (Sohen V, 4042; BFTS, 784) anlamına gelirken Türkiye Türkçesinde şu anlamda kullanılır:

“[*] Sitem edici, sitem eden.” (TDK, TS, 2122).

şalgam (< Far. şelgem شلغم)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “turpgillerden, yumru köklü bir bitki.”, 2. “bu bitkinin insan ve hayvanlar için besin olarak kullanılan etli ve tatlı kökü.” (TDK, TS, 2200) [“Çölde yanmış fakir için pişmiş *şalgam*, saf gümüştan daha iyidir.” Sa’dî Şirâzî (Sohen V, 4561)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Şalgam suyu.” (TDK, TS, 2200).

şeker (< Far. şeker شکر)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “beyaz, suda eriyen maddelerin genel adı.” (TDK, TS, 2212) [“Senin tatlı dudağından tatlandı ağzım, bu yüzden *şekerin* tadından hiç söz etme.” – Hâfiz-ı Şirâzî (Sohen V, 4525)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

“[*] Şeker katılarak yapılmış lokum, akide, çikolata vb. tatlı yiyeceklerin genel adı: *Kolonya dökmekten, şeker tutmaktan, iyi gözükeceğim diye ağız etmekten yoruldu.* – Lâîfe Tekin.

[*] *tıp* Şeker hastalığı: *Yirmi gün evvel ameliyat edildiği hâlde biraz şekerini görüldüğü için henüz taburcu edilememişti.* – Haldun Taner.

[*] Sevimli, cana yakın ve güzel: *Hele bak, ne şeker şey!”* (TDK, TS, 2212).

şişe (< Far. şîşe شیشه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “içerisine sıvı konulan, cam veya plastikten yapılmış, dar ağızlı uzun kap; bu kabın aldığı miktarda olan.” (TDK, TS, 2227) [“Her türlü *şişeleri* var yan yana rafta sıralamıştı.” – Âli Ahmed (Sohen V, 4653)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılır:

“[*] Gaz lambasında fitil çevresine konulan cam koruyucu.” (TDK, TS, 2227).

tahta (< Far. tahte تخته)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “çeşitli işlerde kullanılmak üzere düz, enlice, uzun ve az kalın biçimde işlenmiş ağaç.” (TDK, TS, 2245) [“Meyve kutularını genellikle *tahta* kutulardan yapardı.” (Sohen V, 1650)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır.

“[*] Sebze bahçelerinde ayrılan küçük yer.

[*] Çimlenen tohumlar için bahçede hazırlanan uzun tarh: *Köylüler bu tarhlara tahta tabir eder, ekilecek her dönüm için bir tahta yapmakla övünürlerdi.* – Emine Işınsoy.” (TDK, TS, 2245).

tava (< Far. *tābe* تابه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “tava, yağ kızdırma, yiyecek kızartma vb. işlere yarayan, uzun saplı yayvan kap.” (TDK, TS, 2287) [“Safran yağını *tavaya* döktü ve ısıttı.” (Sohen III, 1553)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

“[*] Tavada pişmiş yemek.

[*] *mdn.* Maden eritilen saplı pota: *Kurşun tavası*.

[*] Kireç karıştırılan tekne.

[*] Deniz veya göllerde suların geri çekilmesiyle kuruyan bölüm.

[*] *den.* Gemilerde borda iskelesinin alt başındaki sahanlık.

[**] Fide yetiştirmek için ayrılmış toprak bölümü.” (TDK, TS, 2287).

taze (< Far. *tāze* تازه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “yeni, zamanı geçmemiş.” (TDK, TS, 2291) [“Gerçek nasyonalizm için *taze* (*yeni*) istilahlara yapılmalı.” (Sohen III, 1572)], 2. “kuru olmayan, körpe, kuru karşıtı.” (TDK, TS, 2291; BFTS, 417), 3. “bozulmamış, bayatlamamış olan.” (TDK, TS, 2291) [“*taze* portakal suyu.” (Sohen III, 1572)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Bozulmamış, bayatlamamış olan: *Beyaz peyniri, ekmeğin taze kabuğuna sarıp ağzıma sokuyorum.* – Yusuf Ziya Ortaç.

[*] Dinç, yıpranmamış, yorulmamış: *Yüzü taze, taravetli ve güzeldi.* – Memduh Şevket Esenal.

[*] Genç kadın: *Şu köşede çocuğuyla beraber bir taze oturuyor.* – Ömer Seyfettin.” (TDK, TS, 2291).

tebeşir (< Far. *tebāşir* تباشیر)

Kelime, Farsçada bir “bitki adı.” (Sohen III, 1599) olarak geçerken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Toz zerreciklerinden oluşan, çizdiği yerde iz bırakan, beyaz veya açık renkte kireçli kaya.

[*] Bu maddeden yapılan, kara tahta, duvar vb. yüzeylere yazı yazmak için kullanılan, beyaz veya renkli çubuk: *Tahta başında, elimde tebeşir, sallanıyorum.* – Yusuf Ziya Ortaç.” (TDK, TS, 2294).

tembel (< tenbel تنبل)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “iş görmeyi, çalışmayı sevmeyen, çaba göstermekten, sıkıntıdan kaçan, üşengeç.” (TDK, TS, 2315) [“Ben çok *tembel* bir insanım, dünyaya yanlışlıkla gelmişim.” (Sohen III, 1910)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] Fonksiyonunu yerine getirmede yavaşlık gösteren (organ): *Galiba karaciğeri de tembel.* – Haldun Taner.” (TDK, TS, 2315).

ten (< Far. ten تن)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçadaki “beden, vücut.” (TDK, TS, 2320) [“O şişman *bedeniyle* merdivenleri zorla çıkıyordu.” (Sohen III, 1902)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] İnsan vücudunun dış yüzü, cilt.” (TDK, TS, 2320).

teneşir (< Far. tenşür تنشور)

Kelime, Farsçada “bir maddeyi çeşme veya havuz gibi yerde yıkamak.” (Sohen III, 1921) anlamındayken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamda kullanılmaktadır:

“[*] Üzerinde ölü yıkanan ayaklı tahta, salacak, teneşir tahtası: *Ben bu duvara dayalı şeyin teneşir olduğunu bilmiyordum.* – Yakup Kadri Karaosmanoğlu.” (TDK, TS, 2321).

tenha (< Far. tenhā تنها)

Kelime, Farsçada “yalnız, tek.” (Sohen III, 1942; BFTS, 483) anlamındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] İssız.

[*] Kalabalık olmayan: *Dükkânın önü gene kalabalıkça idi ama içi tenhaydı.* – Sermet Muhtar Alus.” (TDK, TS, 2322).

terazi (< Far. terāzū ترازو)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “tartı, tartma aracı.” (TDK, TS, 2327) [“Ölüm gerçeğini anlamadaki insanoğlunun çabası sıradağları *teraziyle* ölçmeye çalışması gibidir.” – Muhammed Ali Cemalzâde (Sohen III, 1678)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] İp cambazlarının dengeyi sağlamak için kullandıkları uzun sıruk.

[*] *tek*. Su terazisi.

[*] *sp*. Vücudun, asılarak veya dayanarak yere paralel bulunduğu denge duruşu.” (TDK, TS, 2327).

terzi (< Far. *derzī* درزی)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “giysi biçip diken kimse, dikişçi.” (TDK, TS, 2335) [“*Terzinin* zatiâlilerinin güzel boyuna uygun diktiği bir elbiseydi.” – Muhammed Ali Cemalzâde (Sohen III, 3064)] anlamı dışında, aşağıdaki anlamı da bulunmaktadır:

“[*] Giysi dikilen yer, terzihane.” (TDK, TS, 2335).

teskere (< Far. *deskere* دسکره)

Kelime, Farsçada “köy; kilise; şato.” (Sohen IV, 3204; BFTS, 654) anlamlarındayken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamlarda kullanılmıştır:

“[*] *Sedye*.

[*] Yapılarda malzeme taşımak için kullanılan, dört kollu ve iki kişinin taşıdığı tahta araç.” (TDK, TS, 2336).

testi (< Far. *destī* دستی)

Kelime, Farsçada “ele ait; elle yapılabilecek şey; elle taşınılabilecek küçük şeyler.” (Sohen IV, 3203; BFTS, 654) anlamlarındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılır:

“[*] Geniş gövdeli, dar boğazlı, emzikli veya emziksiz olabilen, toprak, cam, metal vb. maddelerden yapılan su kabı: *Yalnız çeşme başında dizleri üstüne çökmüş bir ihtiyar kadın, testisini dolduran genç kızı bekleyerek bize bakıyordu.* – Hamdullah Suphi Tanrıöver.

[*] Bu kabın alabileceği miktarda olan.” (TDK, TS, 2338).

tezgâh (< Far. *destgâh* دستگاه)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “üzerinde genellikle el veya küçük makinelerle iş görülen yapım aracı.” (TDK, TS, 2344) [“İkinci vaktinde babamdan miras kalan eski dondurma *tezgâhını*, dışarı attım.” – Cemâlzâde (Sohen III, 3187)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlara da gelir:

“[*] Genellikle dükkânlarda satıcıların önündeki uzun masa: *Bir tezgâhtan öbürüne koşuyor, bir kumaş topunu bırakıp başkasına saldıırıyordu.* – Refik Halit Karay.

[*] Kahve, meyhane vb.nde müşterilerin üzerinde yiyip içtikleri uzun masa veya büfe: *İçenlerin hepsi susmuş, kadına bakıyor; tezgâhın arkasındaki yürüyüşünü seyrediyorlardı.* – Sait Faik Abasıyanık.

[*] Tersane.

[*] *argo* Genellikle yasal olmayan bir işi yapmak için tutulan uygunsuz yol.” (TDK, TS, 2344).

tezgâhtar (< Far. destgâhdâr دستگاه دار)

Kelime, Farsçada *destgâh* şeklinde “tezgâh, araç gereç.” (Sohen IV, 3187; BFTS, 652) anlamında kullanılır. Türkiye Türkçesinde ise aşağıdaki anlamda kullanılmaktadır:

“[*] Kahve, gazino, mağaza vb. yerlerde tezgâhta duran, satış yapan kimse: *Bizim hatun bir manifatura mağazasında tezgâhtardı.* – Nazım Hikmet.” (TDK, TS, 2344).

tıraş (< Far. terâş تراش)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “yontma, pürüzleri alma.” (Sohen III, 1679; TDK, TS, 2351; BFTS, 443) anlamı dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

“[*] Saç veya sakalı kesme işi, yülüme: *Tıraştan sonra da bıyık, sakal yerleri belli olurdu.* – Memduh Şevket Esendal.

[*] Erkek saçını belli bir biçim vererek kesme: *Asker tıraşı.*

[*] Kesilme ve kazınma zamanı gelmiş saç ve sakal: *Üç günlük tıraşıyla hasta yatıyordu.*

[*] Bir şeyin üzerindeki pürüzleri alma, belli bir biçim vermek için yontma.

[*] *argo* Yalan, asılsız, bıktırıcı, gereksiz söz: *Bırak tıraşı, doğru konuş!”* (TDK, TS, 2351).

tohum (< Far. tuhm تخم)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “bitkilerde döllenme sonunda yumurtacıktan oluşan ve yeni bir bitki oluşmasını sağlayan tane.” (TDK, TS, 2360) [“Bir sürü yeni küçük civcivler, *tohumdan* çıktılar.” (Sohen III, 1661)], 2. “soy sop, nesil.” (TDK, TS, 2360; BFTS, 440) anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılır:

“[*] Sperm, meni.

[*] Ortaya bir sonuç çıkararak, bir sonucun oluşmasına sebep olan şey: *Ruhuna ve hafızasına serpiyen bu tohumlar onda zamanla çiçeklerini açar ve meyvelerini verir.* – Abdülhak Şinasi Hisar.” (TDK, TS, 2360).

tortu (< Far. *durdī* دردی)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “çökelti.” (TDK, TS, 2374) [“Sirkenin *tortusunu* şiş bölgeye sürerlerse, hastalığın iyileşmesini sağlar.” – Haseb Taberî (Sohen III, 3056)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılır:

“[*] Bir şeyin bayağı, işe yaramaz duruma gelmiş olanı.

[*] Bir topluluğun soysuzlaşmış üyeleri.

[*] Kalıntı: *Baş ağrısı ile kalkmanız da olası. Her eğlencenin o kadar tortusu olacak artık.* – Haldun Taner.” (TDK, TS, 2374).

turfanda (< Far. *tervende* ترونده)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “ortak mevsimin başında ilk yetişen (meyve, sebze).” (Sohen III, 1718; TDK, TS, 2387) anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılır:

“[*] Yeni, ilk kez ortaya çıkan.” (TDK, TS, 2387).

turşu (< Far. *turşī* تورشی)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “tuzlu suda, sirkede bırakılarak özel bir kıvama getirilmiş sebze veya meyve.” (Sohen III, 1700; TDK, TS, 2388; BFTS, 446) anlamı dışında, aşağıdaki anlamda da kullanılır:

“[*] Bitkin, yorgun.” (TDK, TS, 2388).

tülbent (< Far. *ter+bend* تريند)

Kelime, Farsçada *ter* “ter” ve *bend* “bağ” şeklinde iki ayrı kelime olarak kullanılırken Türkiye Türkçesinde tek bir kelime olarak aşağıda verilen anlamlarda kullanılır:

“[*] İnce ve seyrek dokunmuş, hafif ve yumuşak pamuklu bez: *Orta hâlli hanımlar renkli yeldirmeler giyerler ve beyaz tülbent başörtüleri örtünürlerdi.* – Abdülhak Şinasi Hisar.

[*] Bu bezden yapılmış başörtüsü: *Mürüvvet Bacı, limon küfü tülbendini düşmesin diye bir ucundan ısırmış, elinde süzgeçle çıkageldi.* Attila İlhan.” (TDK, TS, 2398).

usta (< Far. *ustād* استاد)

Kelime, Farsçada temel anlam olarak “üniversitede ilmi derecesi yüksek kişi” anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte kelimenin “bir zanaatı gereği gibi öğrenmiş olan ve kendi başına

yapabilen kimse; zanaat öğreticisi.” (Sohen I, 358; TDK, TS, 2421; BFTS, 124) anlamları da vardır. Bu anlamlar dışında kelime, Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamları da içerir:

“[*] Eli uz, işinin eri, becerikli, mahir: *Bunların hepsi çok güzel sesi ve oyunun en ustaları arasından seçildi.* – Tarık Buğra.

[*] *tar.* Osmanlı Devleti’nde saraydaki cariye ve hizmetlilerin kıdemlisi.

[*] Akıl veren veya öğreten kimse: *Kız sana bir hâl olmuş, kim senin ustan?* – Refik Halit Karay.” (TDK, TS, 2421).

üstat (< Far. ustād استاد)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “bilim veya sanat alanında üstün bilgisi ve yeteneği olan kimse.” (TDK, TS, 2453) [“Döneminde eşi ve benzeri yoktu şiir ilminde ustaydı.” – Kâimmakâm Ferâhânî (Sohen I, 358)] anlamı dışında, şu anlamda da kullanılır:

“[*] Genellikle erkekler arasında senli benli konuşmada kullanılan bir seslenme sözü: *Üstat! Nasılsınız?*” (TDK, TS, 2453).

yaban (< yābān یابان)

Kelime, Farsçada “kır, sahra, çöl.” (Sohen II, 1092; BFTS, 1583) anlamındayken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] İnsan yaşamayan ıssız yer.

[*] Vahşi olan, evcil olmayan canlı: *Yaban keçisi. Yaban kedisi.*

[*] Kendi kendine yetişen bitki: *Yaban sarımsağı.*

[*] Aile ocağından uzak olan yer: *Az değildir varmadan senin gibi yurduna / Post verenler yabanın hayduduna, kurduna.* – Faruk Nafiz Çamlıbel.

[*] İssiz: *Yalnız, yaban ormanda yaşayan yerliler bu zehrin ilacını bilirler.* – Falih Rıfki Atay.

[*] Yabancı, el, yerli halktan olmayan kimse: *Yerliler bize yaban derler ve aramıza katılmazlardı.* – Falih Rıfki Atay.” (TDK, TS, 2495).

yahut (< Far. yā+hūd یاخود)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “veya, ya da.” (TDK, TS, 2504; BFTS, 1583) anlamı dışında, şu anlamda da gelmektedir:

“[*] Bir düşünceden cayıldığında “daha doğrusu, iyisi” anlamlarında kullanılan bir söz.” (TDK, TS, 2504).

yâran (< Far. *yārān* یاران)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçadaki “dostlar, arkadaşlar.” (TDK, TS, 2533) [“*Yaranların (dostların)* sohbetinin lezzetinden mahrum kaldım.” – Muhammed Ali Cemalzâde (Sohen VIII, 8491)] anlamı dışında, şu anlamda da kullanılmaktadır:

“[*] *tar*: Bir amaç çevresinde toplanmış veya aynı amacı güttükleri için bir araya gelmiş olanların tümü: *Ruşçuk yârani. Malta yârani.*” (TDK, TS, 2533).

zemberek (< Far. *zenbürek* زنبورك)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “hayvan sırtında taşınabilen küçük top.” (TDK, TS, 2650) [“Şahın ordusu *zemberek* ateşinden ve top güllerinden korkmadılar.” – Muhammed Ali Cemalzâde (Sohen V, 3881)], 2. “saatlerin çeşitli parçalarını harekete geçiren bölüm, yay.” (Sohen V, 3881; TDK, TS, 2650; BFTS, 754) anlamları dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Kapılara takılan yaylı kapama düzeneği.

[*] *tar*: Çelik veya pirinçten yapılmış ok.” (TDK, TS, 2650).

zemin (< Far. *zemīn* زمین)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “yeryüzü, dünya.” (TDK, TS, 2650; BFTS, 753), 2. “yer, taban.” (TDK, TS, 2650) [“Onların üzerine uçları *zemine* kadar degen bir keten örtü sermişler.” – Necef Deryâbenderî (Sohen V, 3872)] anlamları dışında, aşağıdaki anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Kumaş, süslü kâğıt, halı, yer muşambası, tablo vb. desenli nesnelere, biçimlerin üzerinde yer aldığı renk: *Zemini mavi bir halı. Zemini beyaz bir basma.*

[*] Temel, dayanak: *Asıl sohbet zemini nadide yemek tarifi, köşk ve bahçe tanzimidir.* – Refik Halit Karay.

[*] Ortam: *1908'den önceki zemin ve zamanı göz önüne almalı.* – Yahya Kemal Beyatlı.” (TDK, TS, 2650).

zengin (< Far. *sengīn* سنگین)

Kelime, Farsçada “ağır; sağlam; taştan.” (Sohen V, 4280; BFTS, 836) gibi anlamlara gelirken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Parası, malı çok olan, varlıklı, varısl, varyetli, fakir, yoksul karşıtı: *Hepsini birden istemek / Yersiz / Zamanı var / Biz zengin değiliz.* – Behçet Necatigil.

[*] Yararlı veya kendisinden beklenen, istenilen nitelikleri çok olan: *Zengin bir dil. Zengin bir kitaplık. Zengin bir anlatım.*

[*] Verimli: *Zengin bir doğa.*

[*] Gösterişli: *Zengin bir giysi.*

[*] Çok, bol: *Türk tiyatro tarihi üzerinde çalışanlar için zengin malzeme ihtiva eden metni burada yayınlarken sadece bir iki noktaya işaret etmekle yetineceğim.* – Fahir İz.” (TDK, TS, 2651).

zımba (< Far. *zunbe* زنبه)

Kelime, Farsçada *zambil* “bir taşıma aracı” (Sohen V, 3882) şeklinde geçmektedir. Türkiye Türkçesinde ise aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] Delgeç.

[*] Delgeçle açılan delik.” (TDK, TS, 2654-2655).

zırh (< Far. *zirih* زره)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçadaki “savaşlarda ok, kılıç, süngü vb. silahlardan korunmak için giyilen, demir ve tel levhalardan yapılmış giysi.” (TDK, TS, 2656) [Bedenlerine *zırh* ve cevşen geçiren atlılar, öne doğru yürüdüler.” – Cemâlzâde (Sohen V, 3853)] anlamı dışında, şu anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Savaş gemilerinin veya bazı araçların dışına kaplanılan çelik levha.

[*] Herhangi bir yeri, aracı vb.ni kuvvetlendiren, zararlı etkilerden koruyan özel madde.”

(TDK, TS, 2656).

zıvana (< Far. *zubāne* زبانه)

Kelime, Farsçada “kapı kilidi; kıvılcım.” (Sohen V, 3822; BFTS, 743) anlamlarında kullanılırken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen şu anlamlara gelmektedir:

“[*] Pipo veya sigara ağızlığının sap bölümü.

[*] Bir kilit dilinin yerleşmesi için açılmış delik.” (TDK, TS, 2657).

zil (< Far. zīr زير)

Kelime, Farsçada “insan sesi; sazın en alttaki ince teli; hüznün verici sesi olan saz; sazdaki yüksek tını.” (Sohen III, 3927; BFTS, 762) gibi anlamlara gelirken Türkiye Türkçesinde aşağıda verilen anlamlarda kullanılmaktadır:

“[*] İşaret vermek, uyarmak, çağırarak için kullanılan ve bir çan ile bu çana vuran bir tokmaktan oluşan, elle veya başka düzenlerle işletilebilen araç.

[*] Birbirine çarparak ses çıkartmak için parmaklara veya tefin kasnağındaki deliklere takılan yuvarlak, metal nesne: “Gözler kamaştırır şala, meftun eden güle / Her kalbi dolduran zile, her sineden ole! – Yahya Kemal Beyatlı.” (TDK, TS, 2659).

zincir (< Far. zencir زنجير)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak 1. “birbirine geçmiş bir sıra metal halkadan oluşan bağ.” (TDK, TS, 2660) [“Evin bütün kapı ve pencerelerine, *zincir* ve kilit yapmaları için emir verdi.” Muhammed Ali Cemalzâde (Sohen V, 3884)], 2. “altın veya gümüşten yapılmış takı” (TDK, TS, 2660) [“Müşteri içeri girdiğinde, yüzük ve *zincir* gibi kıymetli olanları, hamamcıya gönderdi.” – Ca’fer Şehrî (Sohen V, 3884)], 3. “hükümlülerin eline, ayağına vurulan demir bağ” (TDK, TS, 2660) [“Dostun huzurunda ayağın *zincirde* olması, düşmanlar bostanında olmaktan iyidir.” (Sohen V, 3884)] anlamları dışında şu anlamlarda kullanılır:

“[*] Art arda gelen şeylerin oluşturduğu dizi: *Otomobillerin bitmez tükenmez zinciri üzerinden geçiyor.* – Attila İlhan.

[*] Taşıtların kar veya buzda kaymaması için tekerleklerine takılan alet.” (TDK, TS, 2660).

zindan (< Far. zindān زندان)

Kelime, Türkiye Türkçesinde, Farsçayla ortak “hapisane, cezaevi.” (TDK, TS, 2661) [“Böyle iki kararı o iyilikle yapan çaresiz Ebū Reyhān, gönle hilati bağladı ve *zindana* düştü.” – Nizâmî Aruzî Semerkāndî (Sohen V, 3887)] anlamı dışında, aşağıda verilen anlamlarda da kullanılmaktadır:

“[*] Çok karanlık ve sıkıntılı yer: *Bir od düştü yanar tatlı özüm / Dünya zindan görünüyor gözüme.* – Karacaoğlan.” (TDK, TS, 2661).

zor (< Far. zūr زور)

Kelimenin Türkiye Türkçesinde, Farsçadaki “baskı, zulüm.” (TDK, TS, 2661) [“Zor (*baskı*) altına girmedir.” (Sohen V, 3905)] anlamı dışında, şu anlamları da vardır:

[*] Sıkıntı veya güçlükle yapılan, kolay karşıtı: *Sabır güzel, faydalı fakat zor şeydir.* – Burhan Felek.

[*] Sıkıntı, güçlük, rahatsızlık: *Dün gece bütün sinirlerimi bir kâbus işkencesinin zoru altına koyan buhranlı saatler yaşadım.* – Ethem İzzet Benice.

[*] Yüküm, mecburiyet: *Artık kızının evinde kalışının zordan olduğunu biliyordu.* – Necati Cumalı.

[*] ‘Yapamazsın’ anlamında kullanılan bir söz.” (TDK, TS, 2663).

zorba (< zūrbāz زورباز)

Kelime, Farsçada “kuvvetli, güçlü; güç gösterisi yapan.” (www.vajehyab.com/?q=%D8%B2%D9%88%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B2&d=en) anlamlarındayken Türkiye Türkçesinde aşağıdaki anlamda kullanılmaktadır:

[*] Gücüne güvenerek hükmü altında bulunanlara söz hakkı ve davranış özgürlüğü tanımayan (kimse), despot, diktatör.” (TDK, TS, 2664).

Sonuç

Türkler çok eski dönemlerden beri ticari ve kültürel ilişki içinde oldukları Farslarla kelime alışverişi içinde olmuşlardır. Özellikle Selçuklular zamanında resmî dil ve edebiyat dili olan Farsçadan Türkçeye pek çok kelime girmiş, bu kelime akışı Osmanlı döneminde de artarak devam etmiştir. Türkiye Türkçesindeki Farsça kelimelerin incelendiği bu çalışmada, Farsçadan alınan kelimelerin sadece fonetik açıdan değil semantik bakımdan da değiştiği, Türklerin Farslardan aldıkları kelimelere, kendi ihtiyaçları doğrultusunda yeni anlam incelikleri kattığı görülmüştür.

Türkiye Türkçesinde Farsça kökenli olduğu tespit edilen 327 kelimenin 90’ında anlam değişmesi meydana gelmişken 237’sinin anlamı, Farsçadaki anlam/anlamlarla örtüşmektedir. Anlamı değişmiş olan 90 kelimenin 46’sı, Farsçadaki anlam/anlamlarını korumakla birlikte, Türkçede yeni anlam/anlamlar kazanmışken (*aferin, can, cömert, çeşni* vb.) 44’ü, Farsçadaki anlam/anlamlarından koparak başka anlama/anlamlara geçmiştir (*çarşı, çile, destek, erişte, hemşire, küspe, serüven, zengin* vb.).

Anlam değişmelerinde, deyim aktarmasının bir türü olarak görülen doğadan insana aktarmalar (*armut* kelimesinin “çok bön, aptal” anlamında kullanılması vb.), insandan doğaya aktarmalar (*çene* kelimesinin “mengene, kerpeten vb. araçların eşyayı sıkıştırıran karşılıklı iki parçasından her biri” anlamında kullanılması vb.), ad aktarmaları (*köy* sözcüğünün “köy halkı” anlamında kullanılması, *ambar* sözcüğünün “tahılın çok üretildiği bölge” için kullanılması gibi), argo oluşumlar (*camekân* kelimesinin “gözlük”, *ayna* kelimesinin “iyi durumda olan iş” için kullanılması vb.), terim oluşturma

çabası (*kök* kelimesinin müzikte “sazı kurmaya yarayan burgu”, *mekik* kelimesinin gök biliminde “uzay gemisi” anlamında kullanılması vb.), mecaz anlam (*çorba* kelimesini “içinden çıkılması zor durum”, *kör* kelimesinin “olguları sezme ve kavrama yetisi, dikkati olmayan” anlamında kullanılması vb.), yan anlam (*lale* kelimesinin “ağır hapis mahkûmlarının boynuna geçirilen demir halka”, *kemer* kelimesinin “giysilerin bele gelen bölümü” ve “tümsekli yer” için kullanılması vb.) bağlantıları etkili olmuştur. Bunların dışında bazı kelimelerin Farsçada fiilken Türkiye Türkçesinde isim, sıfat olarak kullanımı (Farsçadaki “tatmak, hissetmek” anlamındaki *çeşiden* fiilinin Türkiye Türkçesinde *çeşit* şeklinde isim ve sıfat olarak kullanılması gibi) ya da Farsçada bağımsız olarak kullanılan iki kelime ya da yapının birleştirilerek yeni bir anlamı karşılamak üzere kullanılması (edat+kelime yapısındaki *berduş* kelimesinin Türkiye Türkçesinde “başiboş, serseri”, *çep* “sol” ve *râst* “sağ” şeklindeki iki ayrı kelimenin birleştirilerek *çapraz* şeklinde Türkiye Türkçesinde “eğik olarak birbiriyle kesişen” anlamında müstakil bir kelime olarak kullanılması vb.) gibi nedenler de bu anlam zenginliğinde etkili olmuştur.

Anlam değişmeleri, kendi içinde birtakım anlam olaylarını da beraberinde getirmiştir: Farsçada “canlı” anlamına gelen *canavar* kelimesinin Türkiye Türkçesinde “yabani, yırtıcı hayvan”, “ikram, hediye” anlamına gelen *peşkeş* kelimesinin “yaranmak için uygunsuz olarak verilen şey”, “ileri gelen, peygamber” anlamlarındaki *mehter* kelimesinin “çadırlara bakan uşak” anlamında kullanılması, *anlam kötüleşmesi*; “koru, koruluk, orman” anlamındaki *meşe* kelimesinin “bir orman ağacı” anlamında kullanılması, *anlam daralması*; “övme, takdir, beğenme” ifade eden *aferin* sözcüğünün “öğrenciye verilen beğenme, takdir kâğıdı”, “sert, saydam ve çabuk kırılır cisim” anlamındaki *cam* kelimesinin “pencere”, *camekân* kelimesinin “camlı bölme” anlamı dışında “limonluk” anlamında kullanılması, birer *anlam genişlemesi* örnekleridir.

Neticede bu anlam olayları, bütün dillerde görülebilen ve zaman içinde meydana gelen gelişmelerdir. Bunları dilin bir zenginliği olarak değerlendirmek ve meseleye bu açıdan bakmak gerekir.

KISALTMALAR

ask.	askerlik	mat.	matematik
BFTS	Büyük Farsça Türkçe Sözlük	mdn.	madencilik
bit. b.	bitki bilimi	mim.	mimarlık
den.	denizcilik	müz.	müzik
dil b.	dil bilimi	Sohen	Ferheng-i Bozorg-i Sohen
din b.	din bilgisi	sp.	spor
Far.	Farsça	TDK	Türk Dil Kurumu
fiz.	fizik	tek.	teknik
gök b.	gök bilimi	tkz.	teklifsiz konuşma
hay. b.	hayvan bilimi	TS	Türkçe Sözlük
hlk.	halk ağzı		

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil – Ana Çizgileriyle Dilbilim (I-III)*-, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Doerfer, Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden (I, 1963; II, 1965; III, 1967; IV, 1975).
- Durmuş, Oğuzhan, “Alıntı Kelimeler Bakımından Türkçe Sözlük”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 26, (2004), s. 1-21.
- Dursunoğlu, Halit, “Türkiye Türkçesindeki Farsça Sözcükler ve Kullanım Şekilleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII/I, (2009), s. 131-142.
- Eker, Süer, “Orhon Yazıtları: İran Dilleri İle İlk Temaslar ve Benzer Birkaç Öge Üzerine”, *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 yıl sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010*, ed. Ülkü Çelik Şavk, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, Ankara 2011, s. 321-332.
- Enveri, Hasan, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen (I-VIII)*, Sohen Yayınları, Tahran 2002.
- Gülensoy, Tuncer, “Yaşayan Farsça ve Arapçadaki Türkçe Kelimeler Üzerinde Notlar”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi TDED*, XXI, (1975), s. 127-157.
- Kanar, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2016.
- Karaağaç, Günay, *Dil Tarih ve İnsan*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017.
- Maleki, Elnaz, “Türk Kültür ve Dilinin Fars Kültür ve Diliyle Etkileşimi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar*, XVII/III, (2016), s. 129-149.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 11. baskı, Ankara 2011.

Elektronik Kaynak

<http://www.vajehyab.com> [Erişim tarihi: 01.10.2019].

SELÇUKLU MELİKİ DAVUD'UN SALTANAT MÜCADELESİ*

THE SOVEREIGNTY STRUGGLE OF SALJUQS MALİK DĀWŪD

Nuran ÜNAL**

Öz

Sultan Melikşah'ın 485/1092 yılında vefatıyla birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nde taht mücadeleleri başlamış, sonrasında oğulları Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasındaki mücadeleden Berkyaruk (1094-1105) galip çıkarak Büyük Selçuklu Devleti tahtına oturmuştu. Berkyaruk'un 498/1104 ve ondan sonra tahta geçen Muhammed Tapar'ın da 511/1118 yılında ölmesinin ardından Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud tahta çıksa da kısa süre sonra amcası Sencer ile giriştiği mücadele sonucu Save Savaşı'nda aldığı yenilgi üzere Büyük Selçuklu Devleti tahtını amcasına bırakmak zorunda kalmıştı. Sencer iktidarı ele almasına karşın doğuda kalmayı tercih etmiş ve batı meseleleriyle ilgilenmek üzere Irak Selçuklu Devleti'nin temellerini atarak yeğeni Mahmud'u bu yeni devletin başına geçirmiştir.

Irak Selçukluları kuruluşundan itibaren meliklerin isyanları ve Abbâsi halifelerinin tekrar dünyevî siyaseti ele geçirme çabalarıyla mücadele etmek durumunda kalmıştı. Sultan Mahmud (1118-1131) ölümüne kadar kardeşleri ve Abbâsi Halifesi el-Müsterşid Billâh (1118-1135) ile mücadele ederek Irak Selçuklu Devleti'nin başında kalmayı başarmıştı. Onun 525/1131 yılında vefatının ardından yerine oğlu Davud (1131-1132) Irak Selçuklu Devleti tahtına çıkmıştı. Ancak yeni Irak Selçuklu sultanının tahta çıkarken tâbi olduğu Sultan Sencer'in onayını almaması, diğer Selçuklu meliklerinin isyanları ve el-Müsterşid Billâh'ın onun adına hutbe okutmaması üzerine kısa süre sonra iktidardan uzaklaştırılmıştı. Buna rağmen Davud saltanat sevdasından vazgeçmemişti. Kendisi gibi taht iddiacısı olan amcaları Mesud ve Selçukşah, el-Müsterşid Billâh ile ittifak kurarak tekrardan tahtı ele geçirme çabası içerisine girmişti. Bu çalışmada kısa süreli de olsa Irak Selçuklu Devleti'nin hükümdarlarından olan Davud'un taht mücadelesi ve bu mücadeleler sırasında kurmuş olduğu ittifaklar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu Devleti, Irak Selçuklu Devleti, Abbâsiler, Sencer, Davud, Mesud, el-Müsterşid Billâh, er-Râşid Billâh, iktidar mücadelesi

Abstract

Following the death of Sultan Malikshâh in 485/1092, the fight for the throne began in the Great Saljuq State. Then, in the fight for the throne between his sons Barkiâroq and Moḥammed Tapar, Barkiâroq won and ascended the Great Saljuq State's throne (1094-1105). After the death of Barkiâroq in 498/1104, Moḥammad Tapar came to the throne (1105-1118). When Moḥammad Tapar died in 511/1118, his son Maḥmūd had come to the throne, but he had to meet his uncle Sanjar's move for the throne. Facing his nephew Maḥmūd in the

* Bu çalışma, 3-5 Mayıs 2018 tarihleri arasında Aksaray Üniversitesi tarafından düzenlenen V. Genç Tarihçiler Çalıştay'ında "Selçuklu Meliki Davud'un Taht Mücadelesi" ismiyle sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** *Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul / Türkiye, nuranunal83@gmail.com*

Battle of the Save, Sanjar defeated his nephew and became the sultan of the Great Saljuq State. When Sanjar claimed the power, he preferred to stay in the East and put Maḥmūd in charge of this new state by laying the foundations of the İraqi Saljuq State to deal with the western issues.

Since the foundation of the İraqi Saljuqs, they had to struggle with the rebellions of the sultans and the efforts of the 'Abbasid caliphs to regain the worldly politics. Sultan Maḥmūd managed to stay at the head of the İraqi Saljuq State until his death (1118-1131) by fighting against his brothers and 'Abbasid caliph al-Mostarshid bi-Allāh (1118-1135). After his death in 525/1131, his son Dāwūd came into the throne of the İraqi Saljuq State for a short time (1131-1132). However, the new İraqi Saljuq sultan was removed from the throne because he had not got the approval of Sultan Sanjar whom he was supposed to obey, also the 'Abbasid caliph al-Mostarshid bi-Allāh had not read sermons on his behalf, and because of the rebellions of other Saljuq sultans. Nevertheless, Dāwūd did not give up his will for the sultanate. He tried to reclaim the throne by establishing an alliance with his uncles Ma'sūd and Saljuqshāh, claimants for the throne like him, and with Abbasid caliph al-Mostarshid bi-Allāh. In this study, we will discuss Dāwūd's – one of the rulers of the İraqi Saljuq State despite the short-term – struggle for the throne and the alliances he had established during these struggles.

Keywords: Great Saljuq State, İraqi Saljuq State, 'Abbasids, Sanjar, Dāwūd, Ma'sūd al-Mostarshid bi-Allāh, al-Rāshid bi-Allāh, sovereignty struggle

Giriş

Büyük Selçuklu Devleti'nde Sultan Melikşah'ın 485/1092 yılında vefatıyla beraber taht mücadelelerinin başlaması ile devlet fetret dönemine girmişti. Melikşah'ın ardından oğullarının, eşi Terken Hatun'un ve kardeşi Tutuş'un dahil olduğu saltanat mücadelelerinin nihayetinde tahta oğullarından Berkyaruk geçmişti. Bununla birlikte yeni sultanın da kısa süre sonra ölümüyle yerini kardeşi Muhammed Tapar almış restorasyon dönemi olarak nitelendirilebilecek olan bu periyotta Selçuklu Devleti yeniden toparlanma imkânı bulmuştu. Muhammed Tapar'ın 511/1118'deki ölümünün ardından evvela oğlu Mahmud yerine geçti ise de kısa süre sonra amcası Sencer ile giriştiği mücadele sonucunda aldığı yenilgi üzere tahtı amcasına bırakmak zorunda kalmıştı. Sencer iktidarı ele almasına karşın batı meseleleriyle ilgilenmek üzere Irak Selçuklu Devleti'nin temellerini atarak Mahmud'u bu yeni devletin başına geçirmiştir.

İktidarının başından beri kardeşlerinin isyanlarıyla meşgul olan Sultan Mahmud aynı zamanda Abbâsi Halifesi el-Müsterşid'in Selçuklu aleyhindeki faaliyetleriyle de mücadele etmişti. 525/1131'de öldüğünde yerine geçen oğlu Davud da aynı mücadelenin içinde kendini bulmuştur.

1. Davud'un Kısa Süreli Saltanatı

Sultan Mahmud'un 525/1131 yılında Hemedân'da vefatı üzerine yerine veliaht olarak bıraktığı oğlu Melik Davud; Vezir Ebü'l-Kasım Dergüzini ve Atabeg Aksungur el-Ahmedili'nin desteğiyle Hemedân'da Irak Selçuklu Devleti'nin tahtına geçmişti. Ardından Davud adına sadece Cibâl ve Azerbaycan bölgesinde hutbe okunmuş, bununla birlikte bazı bölgelerde onun adına hutbe

okunmadığı gibi karışıklıklar da meydana gelmişti. Fakat bu durum uzun sürmeyip kısa zamanda karışıklıklar kontrol altına alınmıştı.¹

Davud tahta çıktıktan sonra Halife el-Müsterşid Billâh'a elçi gönderip kendi adına hutbe okutulup sultanlığının onaylanmasını talep etmişti. Ancak el-Müsterşid, Bağdat'ta kimin adına hutbe okunacağına sadece Sultan Sencer'in karar vereceğini söyleyerek Davud'un isteğini reddetmişti.² Bu duruma benzer bir olay daha önce Davud'un babası tarafından veliaht olarak atanıp, adının hutbelerde zikredilmesini istemesi sırasında da yaşanmıştı. Sultan Mahmud 525/1131 yılında Bağdat'ta iken kardeşi Mesud'un taht iddiası ile Horasan'dan harekete geçtiğini duyunca acele ile oradan ayrılmak istemişti. Bunun hemen öncesinde oğlu Davud'u veliaht olarak gösterip kumandanlar ve ileri gelen devlet adamlarından yemin almış, ayrıca Halifeden de oğlu adına hutbe okunmasını istemişti. Ancak o, Sultan'ın söz konusu ricasını kabul etmeyip "Bu meselede karar verme Sencer'e aittir. Zira sultan odur" şeklinde cevap vermişti.³ Böylece tahta oturduktan sonra da saltanatının onaylanmamasıyla Halife tarafından ikinci kez veto edilmiş oldu. Öte yandan tâbi olduğu Sultan Sencer'in onayını almaksızın tahta çıkması, Büyük Selçuklu Devleti tarafından da tanınmamasına sebep olacaktı. Zira büyük sultandan izinsiz tahta çıkması, Ortaçağ'ın hâkimiyet telakkisine ters düşen bir durumdu.

Davud, saltanata geçtiği sırada küçük yaşlarda olmasından dolayı Atabegi Aksungur el-Ahmedîli ve devlet adamlarının tesiri altında kalınca, diğer taht iddiacıları da bunu fırsat bilerek harekete geçmekte gecikmemişlerdi. Nitekim ilk harekete geçen amcası Mesud olmuştu. Sultan Davud, Zilkade 525/Eylül-Ekim 1131'de Hemedân'dan Azerbaycan'a gelince amcası Mesud'un Tebriz'i işgal ettiği haberini almıştı. Bunun üzerine Davud da Tebriz'e doğru sefere çıkıp şehirde bulunan amcasını 30 Muharrem 526/22 Aralık 1131'e kadar muhasara etmişti. Bu mücadeleden iki taraf da bir sonuç alamayınca anlaşma yapmak zorunda kalmışlardı.⁴ Anlaşmaya göre Davud Tebriz kuşatmasını kaldırıp geri çekilecek, Mesud da Tebriz'i terk edecekti. Ancak Mesud, Tebriz'den ayrıldıktan sonra etrafına toplanan askerlerle birlikte Hemedân'a hareket edip tahta oturmuştu. Bu sırada Halife'ye de bir elçilik heyeti göndererek hutbenin adına okunmasını istemiş, fakat "Kimin adına hutbe okunacağına ancak Sencer karar verebilir" yanıtını almıştı. Ayrıca Halife, Sultan Sencer'e haber gönderip hutbe

- 1 İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, X, Haydarâbâd 1359, s. 24; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, IX, çev. Tercüme Heyeti, Ocak Yayınları, İstanbul 2016, s. 82; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtü'z-zamân fi tevârihi'l-âyân*, nşr. İbrahim ez-Zeybek, XX, Beyrut 1434, s. 233; Ebü'l-Fidâ, *Târihu Ebü'l-Fidâ*, III, İstanbul 1331, s. 5; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel: Selçuklular Tarihi Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, I, çev. Ali Öngül, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2017, s. 165. Bazı kaynaklar Davud'un babasından sonra tahta oturduğunu kabul etmemektedirler. Örneğin bk. Ravendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I, çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 201; Reşidü'd-din, Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih: Zikr-i târih-i Âl-i Selçûk*, çev. Erkan Göksu – H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010, s. 131; Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, *Târih-i güzide: Zikr-i pâdişâhân-i Selçukiyân*, ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 81.
- 2 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 86; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kurub fi ahbârî Beni Eyyüb*, I, nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire 1953, s. 47.
- 3 Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mirâtü'z-zamân*, XX, s. 233; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: İkinci İmparatorluk Devri*, II, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 167.
- 4 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 86; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kurub*, I, s. 47; İbn Haldun, *el-İber: Târihu İbn Haldun*, V, nşr. Halil Şehâde-Süheyl Zekkar, Beyrut 2000, s. 67 (26 Muharrem 526/18 Aralık 1131 olarak vermiştir); Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 170; Hasan İbrahim Hasan, *Siyâsi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Abbâsilerin İkinci Dönemi (447-656/1055-1258)*, IV/5, çev. İsmail Yiğit, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1986, s. 74.

konusunda hiçbir taht müddeine izin vermemesini, sadece kendi adına hutbe okunması gerektiğini bildirmişti.⁵ Halife'den olumlu yanıt alamayan Mesud durumunu güçlendirmek için Musul hâkimi İmadeddin Zengî'den yardım istemişti.⁶

Davud'a karşı harekete geçen ikinci taht iddiası da Fârs ve Hûzistan hâkimi Melik Selçukşah olmuştu. Selçukşah, Atabegi Karaca es-Sâkî ve beraberinde büyük bir ordu ile Bağdat'a gitmişti. Halife, Selçukşah'ı iyi karşılayıp ikramlarda bulunmuş ve kendisine bağlı kalacağına dair ondan yemin almıştı.⁷ el-Müsterşid, ona bu kadar izzet ve ikram göstermesine rağmen onun adına da hutbe okutmamıştı. Bu sırada Melik Mesud'un elçileri de Bağdat'a gelerek Halife'den Mesud adına hutbe okutmasını tekrar istemişlerdi. Bu isteğinin bir kez daha Halife tarafından reddedilmesi üzerine Mesud, Bağdat üzerine sefere çıkmıştı. Mesud'un geldiğini haber alan Halife Bağdat'da bulunan taht iddialarıyla ittifak kurmuştu. Halife'nin yanında Melik Selçukşah ve Atabegi Karaca es-Sâkî; Mesud'un yanında ise İmadeddin Zengî yer almaktaydı. Vuku bulan çarpışmaların neticesinde Zengî'nin, Atabeg Karaca'ya yenilmesinden sonra Mesud mecburen rakipleri ile anlaşma yoluna gitmişti.⁸ Onu kardeşi ve Halife ile anlaşmaya iten sebep, Sultan Sencer'in kendisine karşı harekete geçtiği ve Rey'e vardığı haberini almasıydı (Cemaziyelevvel 526/Mart-Nisan 1132). Taraflar arasında yapılan anlaşmaya göre, Irak, el-Müsterşid'in vekili tarafından idare edilecek, Mesud Irak Selçuklu Devleti'nin başına geçecek, Selçukşah da onun veliahdı olacaktı. Bundan sonra Mesud, Bağdat'a dönüp saltanat sarayına yerleşirken, beraberindeki Selçukşah da şahnelik konağına yerleşmişti.⁹ Bu durumda Irak Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı Mesud mu oluyordu? Sultan Sencer'den onay almayan Mesud'un sultan olduğuna dair tek işaret, Bağdat'ta saltanat sarayına yerleşmesidir.

Öte yandan yapılan anlaşmaya göre Halife'nin de Selçuklu melikleri ile birlikte Sencer'e karşı yapılacak savaşa katılması kararı alınmıştı. Halife müttelikleriyle birlikte 6 Cemaziyelâhir 526/24 Nisan 1132'de Bağdat'tan çıkarsa da temkinli davranarak şehirden çok fazla uzaklaşmamıştı. Nitekim bu sırada Sultan Sencer'in, Bağdat şahneliğine İmadeddin Zengî'yi atadığı ve Hille'yi de ezeli düşmanı Dübeys b. Sadaka'ya iktâ ettiğİ haberini almıştı. Bunun üzerine 3 Receb 526/21 Mayıs 1132'de Sultan Sencer adına hutbe okumayı kesmişti.¹⁰ Diğer taraftan 8 Receb 526/25 Mayıs 1132'de vuku bulan Dînever Savaşı'nda Sultan Sencer'e yenilen Mesud kaçmak zorunda kalmıştı. Öte yandan Halife de 27

5 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 86; Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 364; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurub*, I, s. 47; İbn Haldun, *el-Iber*, V, s. 68; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 170; Köymen, II. *İmparatorluk Devri*, s. 168; Hüseyin Emin, *Târihu'l-Irak fi asri's-Selçûki*, Bağdad 1965, s. 101; Eric J. Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbasids of 11th and 12th Century Baghdad*, (Basılmamış Doktora Tezi), The University of Michigan, Michigan 1988, s. 326-327.

6 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 86. Ebü'l-Ferec, Mesud'un Halife'nin cevabını aldıktan sonra Musul'daki Zengî'nin yanına giderek ona karşı savaş başlatmak için yardım ve para talebinde bulunduğunu aktarmaktadır (Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 364).

7 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 86; Ebü'l-Fidâ, *Târihu Ebü'l-Fidâ*, III, s. 6; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s. 378; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 170.

8 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 240.

9 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 87; İbnü'l-Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular* [Târihu İbnü'l-Verdi: Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer], çev. Mustafa Alican, Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 87; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 170.

10 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 240.

Receb 526/13 Haziran 1132 tarihinde Hısnü'l-Berâmîk'te Zengî ve Dübeyş ile karşılaşp rakiplerini mağlup etmeyi başarmıştı.¹¹ Sencer sonrasında yeğenini affetmişse de Irak Selçuklu Devleti tahtına Muhammed Tapar'ın başka bir oğlu olan II. Tuğrul'u oturtmuştur.¹² Bütün bu gelişmeler sırasında Davud sessiz kalmayı tercih etmiş ve gücünü toparlamaya gayret göstermiştir.

2. Melik Davud'un Sultan II. Tuğrul Döneminde Saltanat Mücadelesi

II. Tuğrul, Irak Selçuklu Devleti tahtına geçince ona karşı isyanlar da başlamakta gecikmemişti. Nitekim ilk isyan hareketi de yeğeni Melik Davud'dan gelmişti. Davud daha önce amcası Mesud'a karşı tahtını koruyamayınca Azerbaycan'a çekilmek zorunda kalmıştı. Yanında kalabalık bir asker güruhu, Atabeg Aksungur el-Ahmedîli, Emîr Sadüd-devle, Barankuş ez-Zekevî, Karaca'nın iki oğlu, es-Safiyü'l-evhed Ebü'l-Kasım ve ileri gelen emîrlere bulunuyordu. Bu kişiler yeniden tahtı ele geçirmesi için Davud'u teşvik etmişlerdi. Bu doğrultuda Tebriz'den harekete geçen Davud ve maiyeti, Hemedân'a yönelince Sultan II. Tuğrul da yaklaşan bu grubun üzerine gitmişti. Ancak daha savaş başlamadan Davud'un bir grup askeri, II. Tuğrul'un tarafına geçmişlerdi.¹³ İki taraf Hemedân civarında karşı karşıya geldiğinde Sultan II. Tuğrul'un ordusunun sağında İbn Porsuk, solunda Kızıl, ordunun önünde de Karasungur yer almaktaydı. Davud'un ordusunun sağ cenahında Barankuş ez-Zekevî, diğer taraflarda ise isimleri zikredilmeyen emîrlere yer almaktaydı.¹⁴ Savaş sırasında Barankuş'un mücadeleye dahil olmaması üzerine askerler arasında ihtilaf çıkmış, nihayetinde Davud'un safları bozulmuştu. Oluşan bu kaostan yararlanan II. Tuğrul galip gelmişti. Davud ve Aksungur el-Ahmedîli savaş sonrası kaçmayı başarmışlarsa da aralarında Barankuş ez-Zekevî'nin de bulunduğu birçok emîr esir düşmüştü.¹⁵

Bu mağlubiyet üzerine Melik Davud herhangi bir faaliyette bulunmayıp atabegi ile Bağdat'a gelmişti (Zilkade 526/Eylül 1132). Halife onu güzel karşılayıp izzet ve ikramda bulunarak, saltanat sarayında misafir etmişti.¹⁶ Öte yandan Mesud, Davud'un Bağdat'a gittiğini öğrenince, o da buraya doğru harekete geçmişti. Şehre yaklaştığında Davud, amcasını karşılayıp, atından inerek ona hizmet etmiş ve ikisi birlikte şehre girmişlerdi. Zamanın hâkimiyet telakkisine göre Davud'un bu hareketi, amcası Mesud'un üstünlüğünü kabul ettiğini göstermektedir. Mehmet Altay Köymen bu durumu "saltanattan kendi isteğiyle vazgeçtiği düşünülebilir" şeklinde yorumlamıştır.¹⁷ Fakat durumun

11 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 89; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 240; İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, s. 87; Nuran Ünal, *Abbasi Halifesi el-Müsterşid-Billâh ve Dönemi (512/1118-529/1135)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 109.

12 Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 71; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 88; Bundârî, *Zubdet el-Nusra ve Nuhbet el-Ustra*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 147; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 240; Reşidü'd-dîn, *Câmi'ü't-tevârih*, s. 131; Ebü'l-Fidâ, *Târîhu Ebü'l-Fidâ*, III, s. 6; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, s. 378; İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, s. 87.

13 Bundârî, *Zubdet el-Nusra*, s. 148-149.

14 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 91.

15 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 91; Bundârî, *Zubdet el-Nusra*, s. 149; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 167.

16 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 91; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 167.

17 Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, II, s. 208.

böyle olmadığı, Davud'un sonraki faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Onun bu davranışı bizce Sultan II. Tuğrul'a karşı, Mesud ile ittifak kurma gayreti olarak yorumlanabilir. Ardından Mesud, Safer 527/Aralık 1132-Ocak 1133'te saltanat sarayına inerek el-Müsterşid'den adına hutbe okutmasını talep etmiştir. Muhatabı, bu kez onun talebini kabul ederek hutbelerde önce Mesud'un sonra da Davud'un adını okutmuştur.¹⁸ Irak Selçuklu Devleti'nin başında II. Tuğrul bulunmasına rağmen, Halife tarafından Mesud sultan, Davud da veliaht ilân edilmiştir. Sonrasında 5 Rebülevvel 527/14 Ocak 1133'te Halife, Mesud ile Davud'a hediyeler verip¹⁹ Mesud'a "Bu nimetleri şükür ile karşıla, açık olarak Allah'tan kork ve günahattan kaçın"²⁰ şeklinde nasihatle bulunmuştur. Ayrıca her biri ayrı cins ve renkten yedi hilat giydirmişti. Akabinde iki kılıç kuşatıp kıymetli taş ve yakutlarla süslü taş, her koluna iki altın bilezik takmıştır.²¹

Törenden sonra, Mesud ve Davud kendi orduları ve halifenin kuvvetleri ile 6 Rebülevvel 527/27 Ocak 1133'te Azerbaycan'a doğru yola çıkmışlardı. Halife kendi namına sefere iştirak edenlere siyah çadır ve sancak vermiş,²² ayrıca ordu yola çıkıp Merağa'ya varınca Aksungur el-Ahmedîli de onlara pek çok mal ve erzak göndermişti. Mesud, Azerbaycan'ın bütün şehirlerini ele geçirip, bölgede bulunan ağabeyine bağlı bütün devlet görevlilerinin kaçmasını sağlamıştı.²³ Sultan II. Tuğrul'un ordusuyla birlikte hareketi üzerine iki taraf 18 Receb 527/25 Mayıs 1133'te karşılaşmış ve neticede savaşı kazanan Mesud, başkent Hemedân'ı ele geçirmiş, II. Tuğrul ise Cibâl'e kaçmıştı.²⁴

Mesud ve II. Tuğrul arasında gerçekleşen bu savaş sırasında Davud'un durumu hakkında kaynaklar bilgi vermemektedir. Ancak muhtemelen onun Azerbaycan'da isyan hazırlıkları içerisinde olduğu tahmin edilebilir. Zira söz konusu savaşın ardından Davud'un Azerbaycan'da isyan ettiği haberi gelmiştir. Bunun üzerine Mesud hızlı bir şekilde harekete geçip yeğenin üzerine yürümüş ve onu Ruindiz Kalesi'nde kuşatmıştır. Bu sırada II. Tuğrul da asker toplamaya başlamıştır. Mesud'un tarafında yer alan bazı emîr ve askerlerin II. Tuğrul'un safına geçmeleri üzerine o da kuşatmayı kaldırıp, kendisi için daha büyük tehlike arz edebilecek kardeşine karşı harekete geçmiştir. Nitekim Tuğrul bazı şehirleri ele geçirerek yeniden Mesud'un üzerine yürümüş ve onu Ramazan 528/Temmuz 1132'de mağlup edip kaçmak zorunda bırakmıştır.²⁵

18 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 94; Reşîdü'd-dîn, *Câmi'ü't-tevârih*, s. 132; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 167. Hüseyin ve Bundârî Davud'un adının hutbelerde zikredildiğine dair herhangi bir bilgi vermemekle beraber Mesud için yapılan törenden sonra Halife'nin Davud ve Atabegi Aksungur'u Mesud'a teslim ettiğinden bahsetmektedirler (Hüseyin, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, s. 71-72; Bundârî, *Zubdet el-Nusra*, s. 160).

19 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 248.

20 Hüseyin, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, s. 71.

21 İbnü'l Kalânîsi, *Zeylu Târihi Dimaşk*, tahkik. Arif Ahmed Abdülgani, Dimaşk 2013, s. 310; Hüseyin, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, s. 71-72; Bundârî, *Zubdet el-Nusra*, s. 159-160; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, çev. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 212.

22 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, s. 29.

23 Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 168; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çiği Kitapevi, Konya 2001, s. 134-135.

24 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 248; Reşîdü'd-dîn, *Câmi'ü't-tevârih*, s. 132; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, II, s. 213.

25 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 101; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 168.

Sultan II. Tuğrul, kardeşini mağlup ettikten sonra emîrlerinden Karasungur'u Melik Davud'un üzerine göndermiştir. Taraflar arasındaki mücadelede Davud'un yenilip maiyetinin büyük bir kısmının öldürülmesi neticesinde II. Tuğrul saltanatına karşı oluşan tehlikeleri tamamen ortadan kaldırmıştır.²⁶ Hadiseler dikkatle incelendiğinde Melik Mesud ile II. Tuğrul arasındaki savaş sırasında Davud'un olaylara müdahil olmadığı görülmektedir. Daima bir fırsat bekleyen Davud'un iki taht iddiacısı birbirini zayıflattıktan sonra olaylara müdahale ettiği, kardeşler arasındaki mücadeleler esnasında da asker toplayıp saltanatı tekrardan ele geçirmek için faaliyetler yürüttüğü muhtemeldir.

Bu gelişmeler olurken Mesud'un yenilgi haberini alan Selçukşah da hemen harekete geçip ondan önce Bağdat'a gelmiş ve el-Müsterşid tarafından iyi karşılanarak saltanat sarayında konuk edilmiştir. Her ne kadar mağlup olarak şehre dönse de Mesud da Halife tarafından iyi bir şekilde karşılanıp saltanat sarayına yerleştirilmiştir. Kısa bir süre sonra Halife'nin maiyetindeki bazı emîrlerin, Mesud'a sığınması ve bu şahısların iade edilmesini istemesine rağmen muhatabının buna yanaşmaması ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur.²⁷ Bunun üzerine Halife de Mesud ve yanındaki emîrlerin hemen Bağdat'ı terk etmelerini istemiştir. Aralarındaki anlaşma bozulduğundan 14 Zilhicce 528/15 Ekim 1134'te Mesud şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır. Ancak gidebileceği herhangi bir yer olmadığı için mecburen Bağdat'ın dış kapılarının birinin yakınında konaklamıştır. Fakat bu hareketi ile Halife'yi endişelendirmiş, Halife de onu merkezinden zor kullanarak uzaklaştırmaya karar vermiştir.²⁸

3. Melik Davud'un Sultan Mesud Döneminde Saltanat Mücadelesi

Sultan II. Tuğrul, Mesud ile savaşmak için sefere çıkacağı sırada hastalanıp 3 Muharrem 529/24 Ekim 1134'te Hemedân'da vefat etmişti.²⁹ Onun vefatından sonra bazı Irak emîrleri, Mesud'a derhal bir haberci gönderip tahta oturması için hızlı bir şekilde Hemedân'a gelmesini bildirmişlerdi. Ancak bazı emîrler de bu sırada Tebriz'de bulunan Davud'a haber gönderip aynı şekilde onu saltanatı ele geçirmesi için Hemedân'a davet etmişlerdi. Lakin Mesud hızlı bir şekilde hareket ederek³⁰ yeğeninden önce Hemedân'a ulaşmış ve böylelikle Irak Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı Mesud olmuştu. Sonrasında Melik Davud cephesinde olumsuz bir gelişme daha yaşanmış ve maiyetindeki komutanlar toplu bir şekilde Mesud'un saflarına geçmişti. Bu durum Davud'u güçten düşürerek saltanat mücadelesinden bir süreliğine uzaklaşmasına sebebiyet vermişti. Öte yandan Mesud tahta

26 Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, s. 73; Bundâri, *Zubdet el-Nusra*, s. 157.

27 Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 253.

28 İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, X, s. 36.

29 Zahîrüd-din Nişâbüri, *Selçuknâme*, çev. Ayşe Gül Fidan, Köpernik Kitap, İstanbul 2018, s. 125; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, s. 73; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, X, s. 36; Ravendî, *Râhatü's-sudûr*, I, s. 201; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 264; Reşîdü'd-din, *Câmi'ü't-tevârih*, s. 133; Ebü'l-Fidâ, *Târîhu Ebü'l-Fidâ*, III, s. 9; İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, s. 88; Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, *Târîh-i güzide*, s. 81; Münecimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 169; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, II, s. 247; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 137.

30 Ravendî, *Râhatü's-sudûr*, I, s. 217; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 264; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülâk ve'l-hulefâ (Tabaka-i Selçukiyye)*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 205; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 248.

çıktıktan sonra yeğeni tarafından gelecek herhangi bir tehlikeyi önlemek amacıyla onu veliahdı ilan etmişti. Ayrıca kızı Gevher Hatun ile evlendirerek ona Azerbaycan, Errân ve Ermeniye bölgelerini ikta olarak tevdi etmiştir.³¹

Daha önce ilişkileri bozulan el-Müsterşid ile Mesud'un arası Mesud karşıtı bazı emîrlerin Halife'nin himayesine girmesiyle daha da gergin hale gelmiştir.³² Halife'nin maiyetine giren emîrler, onu Mesud'un üzerine sefer düzenlemesi için kıskırtmış ve bu hedeflerine de ulaşmışlardır.³³ Bunun neticesinde Halife, Bağdat'ta Mesud adına okunan hutbeye son verip 18 Receb 529/4 Mayıs 1135'te Sultan Sencer ile Melik Davud adına hutbe okutmaya başlamıştır. Bu tercihi ile Mesud'un sultanlığını tanımadığını gösteren Halife, bununla da yetinmeyip bir Selçuklu sultanına savaş açmasının dinî bakımdan sorun teşkil etmemesi için fakihlerden fetva almıştır.³⁴

Diğer taraftan Halife'nin hutbelerde adını zikrettirmesiyle Davud ilk defa Bağdat'ta Irak Selçuklu Devleti sultanı olarak tanınmıştır. Nitekim yukarıda da zikredildiği üzere daha önce ne babası Sultan Mahmud tarafından veliaht tayin edildiğinde ne de Mahmud'un vefatından sonra sultan olarak tahta çıktığında adına hutbe okutulmamıştı. Bir ara Mesud'un veliahdı olarak hutbelerde ismi zikredilmişse de müstakil olarak adına hutbe okunması ilk defa bu vesile ile gerçekleşmiştir. Söz konusu durum Halife'nin neden Davud adına hutbe okuttuğu sorusunu da beraberinde getirmektedir. Esasen Melik Selçukşah'ın herhangi bir faaliyette bulunmaması ve Halife ile münasebet halinde olmayışı, ayrıca Sultan Sencer'in Mesud'un sultanlığını kabul etmesi, Halife'yi mecburî olarak ortada olan tek taht iddiası Davud'a sevk etmiştir. Diğer taraftan Halife, Irak Selçuklu tahtında karışıklıkların daha da artmasını sağlayarak dünyevi iktidarı ele geçirebilmek için daha rahat bir ortam elde edebilecekti.

Emîrlerin kıskırtması sonucunda Sultan Mesud ile savaşmaya karar veren Halife el-Müsterşid Billâh, 19 Receb 529/5 Mayıs 1135'te Bağdat'tan çıkarak ordugâhına gitmiş, 8 Şaban 529/24 Mayıs 1135'te de buradan ayrılarak harekete geçmişti. Halife'nin yol boyunca tereddütlü olması ve yavaş ilerlemesi Sultan Mesud'un işine yaramış ve rakibinin maiyetindeki bazı komutanları kendi safına çekmeyi başarmıştı.³⁵ 7.000 kişi olarak yola çıkan halifelik ordusunun mevcudu, bir süre sonra 5.000 kişiye inince Halife de İmadeddin Zengî'den yardım talebinde bulunmuş, ancak gelen kuvvetler yetersiz kalmıştı.³⁶

Bu sıralarda Azerbaycan'da bulunan Davud, Halife'ye bir elçi yollayarak Dînever'de beraberindeki askerlerle kendisine katılmak istediğini bildirmiş, fakat muhatabı bu isteğe olumlu cevap vermemiştir.³⁷ Halife'nin sefere çıkmadan önce Davud adına hutbe okutmasına rağmen yardım teklifini reddetmesi

31 Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 221; Ergin Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 111; Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, "Mesud, kız kardeşi Gevher Hatun'u Davud'a eş olarak verdi" diyerek Gevher Hatun'un Sultan'ın kız kardeşi olduğunu belirtmektedir (*Târîh-i güzîde*, s. 82).

32 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 111.

33 Bundârî, *Zubdet el-Nusra*, s. 161; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*, s. 206.

34 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 266; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, II, s. 260.

35 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 267; Ünal, *Abbasi Halifesi el-Müsterşid-Billâh ve Dönemi*, s. 126.

36 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 264-265.

37 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, s. 45; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 267.

dikkate şayandır. Bu durum onun artık hiçbir Selçuklu meliki ile ittifak yapma niyetinde olmadığını ve Selçuklu sultanlarının vesayetinden tamamen kurtulmak istediğini göstermektedir.

Sultan Mesud ile Halife arasında 10 Ramazan 529/24 Haziran 1135'te Hemedân yakınlarındaki Dâymerc'de yapılan savaş Selçukluların galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Halife ve devlet erkânından birçok kişi esir edilmiştir. Savaşın ardından taraflar arasında anlaşmalar yapılmış ve Mesud, Halife ile birlikte Hemedân'a gelmiştir. Sünnî İslâm âleminin dinî liderinin esir edilmesi birçok bölgede halkın tepkisine sebebiyet vermiştir. Bir ay kadar el-Müsterşid'i Hemedân'da esir olarak tutan Mesud, Davud'un onu kurtarmak için harekete geçtiği haberini alınca, Halife ile Merağa'ya gitmek üzere Şevval 529/Temmuz-Ağustos 1135'te yola çıkmıştır.³⁸ Bu sırada Sultan Sencer, Mesud'a bir mektup yollayarak Halife'yi serbest bırakmasını ve ona saygıda kusur etmemesini bildirmiştir. O da amcasının emirlerini uygulayıp Halife'yi Bağdat'a gönderme hazırlıklarına başladığı sırada Sencer tarafından gönderilen ikinci bir elçilik heyeti gelmiştir. Mesud, bu heyeti karşılamaya çıktığı sırada el-Müsterşid Billâh, 17 Zilkade 529/29 Ağustos 1135'te Bâtınîler tarafından öldürülmüştür.³⁹

Halife el-Müsterşid'in öldürülmesinden sonra hilafet makamına geçen oğlu er-Râşid Billâh ile beraber Davud'un yeniden sultan olma umudu doğmuştur. Filhakika yeni Halife, Mesud'un saltanatına karşı çıkan Selçuklu emirleri ile İmadeddin Zengî'yi yanına çekerek bir ittifak kurmayı amaçlamıştır. Bu ittifaka olumlu bakan Davud da 4 Sefer 530/14 Kasım 1135'te Bağdat'a ulaşmıştır. Ardından Zengî, Barankuş Bazdar, Alpkuş el-Kebîr, Bozaba, İbn Porsuk ve İbn Ahmedîlî gibi Mesud aleyhtarları komutanlar, el-Müsterşid'in nedimi İkbâl ve Sadaka b. Dübeys de şehre gelmiştir.⁴⁰

Halife er-Râşid, Davud'a karşı pek sıcak davranmasa da hutbelerden Sultan Sencer ve Mesud'un adını çıkartıp, 12 Safer 530/22 Kasım 1135'te sadece onun adına hutbe okutmuştur.⁴¹ Bununla ilgili olarak İbnü'l-Esir, Halife'nin bir süre Davud adına hutbe okutmadığını, buna karşılık Davud'un Bağdat şehir duvarlarının tamiratını sekteye uğratacak bir takım işler yapmasının üzerine Halife'nin mecbur kalarak onun adına hutbe okuttuğunu aktarmaktadır.⁴² Davud, daha adına hutbe okunmadan

38 Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 267-268; Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 369; Ebü'l-Fidâ, *Târîhu Ebü'l-Fidâ*, III, s. 10; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 89; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, II, s. 275.

39 İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fî târihi'l-Hulefâ*, nşr. Taki Biniş, Meşhed 1363/1984, s. 185; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylu Târîhi Dımaşk*, s. 325; Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler (h. 430-538=1038/1039-1143/1144)* [Târîh], yay. haz. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 72; İbnü'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Savran, Erzurum 1992, s. 51; Ravendî, *Râhatü's-sudûr*, I, s. 218; Bundârî, *Zubdet el-Nusra*, s. 162; İbnü'l-Tiktaka, *el-Fahrî fî el-âdâbi's-sultânîyye ve'l-duveli'l-İslâmîyye*, çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s. 214; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, s. 386; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, *Târîh-i güzîde*, s. 82; Ebü'l-Fidâ, *Târîhu Ebü'l-Fidâ*, III, s. 10; İbnü'l-Verdî, *Selçuklular*, s. 89; Suyûtî, *Halifeler Tarihi [Târîhü'l-hulefa]*, çev. Onur Özatağ, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2014, s. 44. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Selçuklu Hilafet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid'in Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 39, (2004), s. 1-35; Bernard Lewis, *Haşîşiler Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, çev. Ali Aktan, Sebül Yayınevi, İstanbul 1995, s. 57.

40 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 120; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 175; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1978, s. 42.

41 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, s. 55; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 120; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 282; Reşîdü'd-dîn, *Câmi'ü't-tevârih*, s. 136; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 175; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, I, İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s. 257.

42 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 120.

Barankuş Bazdar'ı Bağdat şahnesi atayıp Mesud'un sultanlığını kabul etmediğini göstermiştir. Adına hutbe okunmasıyla da saltanatı Halife tarafından onaylanmıştır.⁴³ Her ne kadar o, güç gösterisinde bulmuşsa da Bağdat'ta İmadeddin Zengî'nin nüfuzu daha da artmış, Davud'un vezirliğine de Zengî'nin isteği ile Ali b. Sadaka atanmıştır.

Bağdat'ta toplanan Halife – Davud – Zengî ittifakını haber alan Mesud ordusuyla birlikte şehre doğru harekete geçmiştir. Halife, onun üzerlerine doğru geldiğini haber alınca müttefiklerine sadakat yemini ettirip bizzat kendinin de savaşa katıldığını göstermek için 22 Şaban 530/26 Mayıs 1136'da saltanat çadırını açtırmıştır. Fakat şehirden çıkış hazırlıkları yapıldığı sırada müttefiklerin arası açılmış, böylece Davud da ittifaktan ayrılıp Ağustos 1136'da Azerbaycan'a dönmüştür.⁴⁴ Gelişmeleri takip eden Mesud ise halifelik ordusundaki bazı kumandanlara ve Zengî'ye mektuplar göndererek onları kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Bu arada Zengî de durumun kötüye gittiğini anlayınca Musul'a dönmek istemiştir. Halife de yanında kalan az sayıda askerle Mesud'a karşı koyamayacağını anlayınca Bağdat'tan ayrılarak Zengî ile birlikte 14 Zilkade 530/14 Ağustos 1136'da Musul'a gitmiştir.⁴⁵

Burada asıl bizi ilgilendiren konu Davud'un adına hutbe okunup sultan ilân edilmesine rağmen neden bu savaşa iştirak etmeyip Bağdat'ı terk ettiği. Zengî ile yaşadığı gerginlik görünürdeki sebep olsa da bunun farklı sebepleri de mevcuttur. Bir taraftan adına hutbe okutmayı bile zorlamalarla gerçekleştiren Halife'nin savaş sonrası vaatlerini yerine getirmeyeceği düşüncesi, diğer taraftan Zengî'nin halifelik makamı üzerinde oldukça fazla söz sahibi olması ve savaş sonrasında Halife'ye her istediğini yaptırabileceği, ayrıca kendi üzerinde bile tahakküm kurabileceği şüpheleri, Davud'un ittifaktan ayrılmasına sebep olarak akıllara gelmektedir. Kaynaklarda bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi olmadığından bunların hangisinin ve ne kadarının doğru olduğunu tam olarak bilmek mümkün değildir. Ancak Davud'un artık bu ittifaktan bir fayda gelmeyeceğini anlamış olması kuvvetle muhtemeldir.

İttifakın dağılmasının ardından Bağdat'a giren Sultan Mesud, ilk iş olarak Halife er-Râşid Billâh'ı azledip yerine el-Müktefi Liemrillâh'ı 18 Zilkade 530/18 Ağustos 1136'da hilafet makamına geçirmiştir.⁴⁶ Sabık Halife er-Râşid Billâh, Musul'da ikamet ettiği sırada Sencer'in yolladığı elçi, Zengî'den sabık Halife'yi şehirden uzaklaştırmasını ve yeni Halife'ye biat etmesini istemiştir. Nitekim o da mecbur kaldığından er-Râşid'den şehri terk etmesini istemiş ve Melik Davud'un yanına gitmesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine er-Râşid, Musul'dan ayrılarak Azerbaycan'a gitmiştir.⁴⁷

43 Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, II, s. 291.

44 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 124; Bundârî, *Zubdet el-Nusra*, s. 164; İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, s. 90; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 263; Münecimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 176.

45 Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s. 73; Ebu'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 371-372; İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, s. 90; Münecimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 176; Özgüdenli, *Selçuklular*, I, s. 257.

46 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 125; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, XX, s. 684-685; Ebu'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 372; İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, s. 218; İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, s. 90.

47 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, X, s. 68; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, XX, s. 295; Köymen, *İkinci İmparatorluk Devri*, II, s. 303. İbnü'l-Adîm, Zengî'nin Mesud'a meylettiğini fark eden Halife'nin kendi isteğiyle buradan gitmek için teklifte bulunduğunu belirtmektedir [Bugyetü't-taleb fî tarihi Haleb (*Selçuklular Tarihi Seçmeler*), çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 162].

Sultan Mesud, Bağdat'ta idarî ve siyâsî düzenlemelere başlamış ve kendisine karşı yapılan ittifakta yer alan Melik Davud'un cezalandırılması için Emîr Karasungur'u göndermiştir. Melik'i Azerbaycan'ın her yerinde arayan Karasungur, onu Merağa yakınlarında yakalayıp mağlup etmiştir (531/1136). Ancak Davud savaş meydanından kaçmayı başarmış ve Hûzistân'a giderek buradaki Türkmen ovalarından yaklaşık 10.000 kişiden müteşekkil yeni bir ordu kurmuştur. Sonrasında Tuster üzerine yürüyen Davud, şehri kuşatınca burayı elinde bulunduran Selçukşah da kardeşi Mesud'dan yardım istemiş, nihayetinde Davud üzerine gönderilen kuvvetleri mağlup etmeyi başarmıştır.⁴⁸

Bu savaş öncesi Mesud'a karşı Davud'un yanında yer almış olan Alpkuş es-Silâhî, Tuster Hâkimi Porsukoğlu Porsuk, Hemedân Şahnesi Sungur Humartekin ve birçok emîr, Sultan Mesud'un yanına gelip af dilemişlerdir. O da kendilerine emân verip Alpkuş es-Silâhî'yi de Bağdat şahnesi olarak atamıştır⁴⁹. Davud'u destekleyen birçok emîrin Sultan Mesud'un safına geçmesi, onu güçten düşürse de mücadelesinden vazgeçmeyip başka müttefikler bulmaya çalışmıştır. Fazla bir süre geçmeden de aradığı fırsat eline geçmiştir.

Neticede Mesud'un saltanatına ve Halife el-Müktefî'nin hilâfetine karşı olan Fars hâkimi Emîr Mengüpars, Hûzistân naibi Bozaba, Halhal hâkimi Abdurrahman Toğayürek ve Melik Davud aralarında anlaşma yapmışlardı. Ayrıca er-Râşid Billâh'a kendisini tekrardan halifelik makamına geçirme sözü vererek bu ittifaka dahil olmasını istemişlerdir. Sabık Halife fiilen savaşa katılmasa da bu asileri desteklemiştir.⁵⁰ Sultan Mesud, söz konusu ittifakı haber alınca Emîr Karasungur, Bazdar, Çavlı Candar ve Zencan hâkimi Sungur'u üzerlerine göndermişse de herhangi bir başarı elde edememiştir.

Öncü birlikler başarısız olup geri dönünce Mesud bizzat kendisi ordusunun başına geçerek bahar ayında asilerin üzerine yürümüştür. 1 Ramazan 532/13 Mayıs 1138'de Gürşenbe denilen yerde meydana gelen savaşta Mesud galip gelmiş⁵¹ ve Mengüpars esir edilip öldürülmüştür. Öte yandan Sultanın adamları, kesin bir galibiyet aldıklarını düşünüp yağmaya daldıkları sırada Emîr Bozaba ve maiyetindeki birlikler onlara saldırıp yenilgiye uğratmış⁵², birçok komutan esir alınmış, Mesud Azerbaycan'a gidince de Davud Hemedân'a girmiştir. er-Râşid de bu savaş sonrası Hemedân'a gelmiştir.⁵³ Ancak asiler galip gelmelerine rağmen elde ettikleri fırsatı değerlendirememişlerdir. Kısa sürede aralarında ihtilaflar meydana gelmiştir. Zira bazıları Irak'a yürüyüp orayı ele geçirmeyi, bir kısmı ise Sultan Mesud ile anlaşma taraftarı olmuşlardır. Bu zaferde büyük bir payı olan Bozaba ise Mengüpars'ın ölümünden sonra boş kalan Fars'ı ele geçirmek istiyordu. Nihayetinde diğerlerinden ayrılarak Fars'a gitmiş ve buraya hâkim olmuştur.⁵⁴ Bunun üzerine Davud da yanına sabık Halife er-Râşid'i alarak evvelâ Fars'a oradan da Hûzistân'a gitmiştir. Sultan Mesud, onları Irak'tan uzaklaştırmak

48 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 128; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 177.

49 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 129.

50 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 139; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 177.

51 Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, s. 77; Bundârî, *Zubdet el-Nusra*, s. 167.

52 İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, s. 90-92; Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, s. 265.

53 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 139.

54 Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, s. 77; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 139.

için Bağdat'a doğru yönelince onunla savaşmayı göze alamayan Davud yeniden Fars'a dönmüştür. er-Râşid tek kalınca İsfahan'a gitmiş ve 25 Ramazan 532/6 Haziran 1138'de de maiyetinde bulunan askerler tarafından öldürülmüştür.⁵⁵

Sultan Mesud rakiplerini bertaraf ettikten sonra amcası Sencer'in de baskısından kurtulmak için onun kendisine tayin ettiği vezir Dergüzin'i görevden alıp yerine Hazinekar Kemalüddîn Muhammed b. el-Hüseynî'yi atamıştır. Yeni vezirin yaptırımlarından memnun olmayan bazı emirler, Azerbaycan hâkimi Karasungur ile arasını bozmaya çalışmışlardır. Vezir Kemalüddîn, Karasungur'un devlet üzerindeki baskısından kurtulmak için Fars hâkimi Bozaba'yı yardıma çağırınca, gelişmelerden haberdar olan Karasungur da Melik Davud ve Melik Selçukşah ile anlaşma yaparak Hemedân'a yönelmiştir. Karasungur, Sultan'a haber gönderip, ya vezirinin başını göndermesini ya da savaşıp Selçuklu meliklerinden birini onun yerine tahta geçireceğini bildirmiştir. Zor durumda kalan Mesud, vezirinin başını kesip Şevval 533/Haziran 1139'da Karasungur'a göndermiştir.⁵⁶ Karasungur hemen sonrasında kendi veziri İzzü'l-mülk Mecdüddîn'i Sultan'ın yeni veziri olarak tayin etmiştir. Böylece Sultan Mesud, Selçuklu melikleri ve amcasının baskısından kurtulmaya çalışırken bu defa da komutanların baskısı ve tesiri altına girmiştir.⁵⁷

Bu olaylardan sonra Karasungur, Melik Davud ve Selçukşah ile birlikte Mengüpars isyanı sırasında Bozaba tarafından öldürülen oğlunun intikamını almak üzere Fars'a doğru yola çıkmıştır. Karasungur, müttefikleri gelene kadar öncesinde şehirden kaçan Bozaba'nın yokluğunda burayı kolayca ele geçirmiştir. Davud'un bu seferden sonraki faaliyetleri hakkında mevcut kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Bundârî, Davud'un bir grup askerini ismini belirtmediği bir yere gönderdiğini, askerlerinin Mükrem'e geldiğinde, Hûzistân havasının onlara yaramadığını ve hayvanların ilerlememesinden dolayı burada kaldıklarını bildirmektedir.⁵⁸ Davud'un hangi maksatla askerlerini buraya gönderdiği veya neden başlarında bulunmadığı konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Burada asıl dikkat edilmesi gereken mesele, bir emîrin yanına Selçuklu meliklerini alıp taht için değil de kendi intikamı için hareket etmesidir. Önceleri meliklerin emrinde bulunan, onlara mücadelelerinde yardımcı olan emirler, artık kendi şahsî işleri için bile Selçuklu meliklerini kullanır hale gelmişlerdir. Onların bu derece güçlenmesi, adeta sultan gibi davranması Irak Selçuklu Devleti'ni sona doğru sürükleyen ilk adımları teşkil etmiştir.

55 Bundârî, *Zubdet el-Nusra*, s. 164; Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 375. Sibt İbnü'l-Cevzi, hizmetindeki Farşlı bir kavim tarafından katledildiğini, ikinci bir rivayet olarak da Bâtıniler tarafından öldürüldüğünü söylemektedir (*Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 311). İbnü'l-Esir ve İbnü'l-Verdi, Horasanlılardan bir grubun Halife'yi öldürdüğünü belirtmektedirler (İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 140; İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, s. 91). Suyûtî ise öldürülme tarihini 22 Ramazan (3 Haziran) olarak vermiştir (*Halifeler Tarihi*, s. 446). Halife er-Râşid İsfahan'da defnedilmiştir (Ebü'l-Hasan Ali el-Herevî, *A Lonely wayfarer's guide to pilgrimage: 'Alî ibn Abî Bakr al-Harawî's Kitâb al-Ishârât ilâ Ma'rîfat al-Ziyârât [Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rîfeti'z-ziyârât]*, trans. Josef W. Meri, Princeton 2004, s. 265).

56 Ravendî, *Râhatü's-sudûr*, I, s. 222; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 142; Bundârî, *Zubdet el-Nusra*, s. 169-170; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 313.

57 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 142; Münecimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 180.

58 Bundârî, *Zubdet el-Nusra*, s. 171.

Melik Davud'un saltanatı ele geçirmeyi hedeflediği son fiili hareket, 533/1139 yılında Karasungur ile beraber gittiği sefer olmuştur. Kaynaklarda bundan sonra Davud'un tahtı ele geçirmek için herhangi bir faaliyete girişip girişmediğine dair bilgi bulunmamaktadır. Bundan sonra Sultan Mesud'un, onu cihat amacıyla Suriye'ye atadığı aktarılmaktadır. Nitekim buradaki faaliyetleri sırasında 538/1143-1144'te Bâtiniler tarafından öldürülmüştür.⁵⁹ Bir rivayete göre ise Zengî kendi hâkimiyetindeki yerlere gelmemesi için Bâtinilerle işbirliği yaparak Davud'u öldürtmüştür. Davud'un ölüm haberi Bağdat'a ulaşınca devlet ileri gelenlerinin de katıldığı üç günlük matem töreni düzenlenmiştir.⁶⁰

Sonuç

Babasının ölümünden sonra Irak Selçuklu tahtına çıkan Davud'un saltanatı uzun sürmemiş, kısa sürede yerini terk etmek zorunda kalmıştır. Tâbi olduğu Sultan Sencer'den tahta geçerken onay almaması ve Halife el-Müsterşid'in onun adına hutbe okutmayı reddetmesi, ayrıca küçük yaşta olmasından dolayı devlet erkânının çok fazla etkisi altında kalması, diğer Selçuklu meliklerinin taht için harekete geçmelerine zemin hazırlamıştır. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in yeğeni Mesud'u Dînever Savaşı'nda (8 Receb 526/25 Mayıs 1132) mağlup etmesinden sonra Irak Selçuklu Devleti'nin başına II. Tuğrul'u geçirmesiyle beraber Davud'un saltanatı da kesin olarak sona ermiştir. Eski Türk hâkimiyet telakkisi gereği tahtta hak iddia eden Davud, sonrasında tahtı ele geçirebilmek için mücadelelere başlamıştır. Altı yıl boyunca hiçbir şekilde saltanat mücadelesinden vazgeçmeyen, oldukça mücadeleci ve kararlı olduğu anlaşılan Davud, tahtı ele geçirmek için çeşitli ittifaklara girmekten de çekinmemiştir. Zaman zaman her biri saltanat müddeisi olmalarına rağmen Selçuklu melikleriyle, keza kendilerini düşman olarak görmelerine rağmen Abbâsî halifeleri ile ittifak kurmuştur. Kısa bir süre de olsa Bağdat'ta sultan olarak adına hutbe okunmuşsa da Sultan Sencer ve Sultan Mesud'un müdahalesi ile hutbe kesilmiş ve bir daha Irak Selçuklu Devleti tahtına çıkamamıştır.

59 İbnü'l-Verdi, *Selçuklular*, s. 92; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s. 221; Azimi, Rebiülevvel 538/Eylül-Ekim 1143-1144'te Tebriz'de kendisine saldıran üç kişi tarafından öldürüldüğünü belirtmektedir (*Azîmî Tarihi*, s. 82); Sibt İbnü'l-Cevzi, ölümünü 537/1142-1143 yılı olayları arasında zikretmiştir (*Mir'âtü'z-zamân*, XX, s. 339). Ayrıca bk. Farhad Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s. 539.

60 Bundârî, *Zubdet el-Nusra*, s. 176; Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel*, I, s. 167.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, çev. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.
- Alptekin, Coşkun, *The Reign of Zangî (521-541/1127-1146)*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1978.
- Ayan, Ergin, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.
- Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler (h. 430-538=1038/1039-1143/1144)* [Târih], yay. haz. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2006.
- Bundârî, *Zubdet el-Nusra ve Nuhbet el-Usra*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara 2016.
- Daftary, Farhad, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.
- Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- Ebü'l-Fidâ, *Târihu Ebü'l-Fidâ*, III, İstanbul 1331.
- Ebü'l-Hasan Ali el-Herevî, *A Lonely wayfarer's guide to pilgrimage: 'Alî ibn Abî Bakr al-Harawî's Kitâb al-Ishârât ilâ Ma'rîfat al-Ziyârât* [Kitâbü'l-İşârât ilâ ma'rîfeti'z-ziyârât], trans. Josef W. Meri, Princeton 2004.
- Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târih-i güzîde: Zîkr-i pâdişâhân-i Selçukîyân*, ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.
- Hanne, Eric J., *The Caliphate Revisited: The Abbasids of 11th and 12th Century Baghdad*, (Basılmamış Doktora Tezi), The University of Michigan, Michigan 1988.
- Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Abbasilerin İkinci Dönemi (447-656/1055-1258)*, IV/5, çev. İsmail Yiğit, Kayihan Yayınları, İstanbul 1986.
- Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Hüseyin Emin, *Târihu'l-Irak fî asri's-Selçûkî*, Bağdad 1965.
- İbn Haldun, *el-İber: Târihu İbn Haldun*, V, nşr. Halil Şehâde – Süheyl Zekkar, Beyrut 2000.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.
- İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurub fî ahbârî Beni Eyyüb*, I, nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl, Kahire 1953.
- İbnu'l-Ezrak, *Târihu Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısmı)*, çev. Ahmet Savran, Erzurum 1992.
- İbnu'l-İmrânî, *el-İnbâ fî târihi'l-Hulefâ*, nşr. Taki Biniş, Meşhed 1363/1984.
- İbnu'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Selçuklular Tarihi Seçmeler)*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, X, Haydarâbâd 1359.
- İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, IX, çev. Tercüme Heyeti, Ocak Yayınları, İstanbul 2016.
- İbnu'l Kalânîsî, *Zeylu Târihi Dımaşk*, tahkik. Arif Ahmed Abdülgani, Dımaşk 2013.
- İbnu'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular* [Târihu İbnu'l-Verdî: Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer], çev. Mustafa Alican, Kronik Kitap, İstanbul 2017.
- İbnu't-Tıktaka, *el-Fahri fî el-âdâbi's-sultâniyye ve'l-duveli'l-İslâmiyye*, çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016.
- Kayhan, Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: İkinci İmparatorluk Devri*, TTK Yayınları, Ankara 1984.
- Lewis, Bernard, *Haşîşiler Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, çev. Ali Aktan, Sebil Yayınevi, İstanbul 1995.
- Mîrhând, *Ravzatu's-safâ fî sîretî'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015.

- Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-düvel: Selçuklular Tarihi Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, I, çev. Ali Öngül, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2017.
- Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Selçuklu Hilâfet Münasebetlerinde Bir Dönüm Noktası: Halife el-Müsterşid'in Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 39, (2004), s. 1-35.
- _____, *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, I, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.
- Ravendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I, çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Reşidü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih: Zikr-i târih-i Âl-i Selçûk*, çev. Erkan Göksu – H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010.
- Sevim, Ali – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân*, XX, nşr. İbrahim ez-Zeybek, Beyrut 1434.
- Suyûtî, *Halifeler Tarihi [Târihü'l-hulefa]*, çev. Onur Özatağ, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Ünal, Nuran, *Abbasi Halifesi el-Müsterşid-Billâh ve Dönemi (512/1118-529/1135)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Zahîru'd-dîn Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, çev. Ayşe Gül Fidan, Kopernik Kitap, İstanbul 2018.

KUBILAY HAN'IN HÜLEGÜ HANEDANLIĞI'NA KARŞI DÜZENLEDİĞİ BAŞARISIZ DARBE GİRİŞİMİNİN ANA KARAKTERİ: BUQA ÇİNGSĀNG*

BUQA CHĪNGSĀNG: PROTAGONIST OF QUBILAI KHAN'S UNSUCCESSFUL COUP
ATTEMPT AGAINST THE HÜLEGÜID DYNASTY

Çev. Erhan ATEŞ** ID

Öz ***

Çalışma, parçalanmış haldeki Moğol hanlıklarını Yuan İmparatorluğu bünyesinde birleştirerek “Yeke Mongol Ulus”u tekrar kurmak niyetinde olan Kubilay Han’ın (1260-94) düzenlediği darbe girişimini incelemektedir. Söz konusu darbe, Aḥmed Tegüder (1282-84) zamanından itibaren merkezi yönetimden ayrılma belirtileri gösteren İran Moğolları hükümdarı İlhan Argun’a (1284-91) karşı yapılmıştı. Bu başarısız darbenin ana karakteri ise Büyük Hanlık’ın sadık kumandanı Emîr Buqa idi. Makale bu girişim sürecini, tarihsel arka planını ve sonuçlarını muasır kaynaklar ve günümüz çalışmaları ışığında ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kubilay Han, Aḥmed Tegüder, İlhan Argun, Emîr Buqa, İlhanlı Devleti, Çing-sang

Abstract

The study examines the coup attempt orchestrated by Qubilai Khan (1260–94), who desired to re-establish the ‘Yeke Mongol Ulus’ and to unify the separated Mongol khanates under the authority of the Yuan Empire. The coup was mounted against the Ilkhan Arghun (1284–91), who was the ruler of the Mongols in Iran, who had been showing signs of separation from the central administration since the time of Aḥmad Tegüder (1282–84). The protagonist of the unsuccessful coup was Amîr Buqa, a loyal commander of the Great Khanate. The article investigates the process, historical background and the results of the attempt in the light of the contemporary sources and the modern studies.

Keywords: Qubilai Khan, Aḥmad Tegüder, Ilkhan Arghun, Amîr Buqa, Ilkhanid Empire, Ching-sang.

* Mustafa Uyar, “Buqa *Chingsāng*: Protagonist of Qubilai Khan’s Unsuccessful Coup Attempt against the Hülegüid Dynasty”, *Bellefen*, LXXXI/291, (Ağustos 2017), s. 373-386. Makaleye tarafımızdan yapılan ilâveler köşeli ayraç ([]) içerisinde verilmiştir (Erhan Ateş).

** Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli / Türkiye, eates@pau.edu.tr

*** Orijinal makalenin yayımlandığı *Bellefen* dergisinde Türkçe ve İngilizce öz ile anahtar kelimeler, sayfa 646 ve 654’te yer almaktadır (Erhan Ateş).

Genellikle Büyük Han Möngeke (Mengü)'nin (1251-59) 1259'daki ölümünün ardından Moğol İmparatorluğu'nun dağılışının başladığı kabul edilmektedir.¹ Büyük Hanlık'ın boşalan tahtı için han adayları arasında şiddetli çatışmalar çıkacaktı. Möngeke'nin Çin'deki kardeşi Kubilay (1260-94), 5 Mayıs 1260'ta, Moğolistan'ın asıl başkenti Kara-çorum'dan oldukça uzakta yer alan K'ai-p'ing'de toplanan olağanüstü *kurultay*da büyük han ilan edilmişti.² Bu olay Moğol Hanlığı içerisinde çatışmaları başlatmıştır.

Büyük han seçimine ilk itiraz eden kişi, Kubilay'ın annesi Sorçoqtani Beki'nin diğer oğlu olan küçük kardeşi Arık Böke'ydü (1259-1264). Kubilay gibi Möngeke'nin kardeşi olan Arık Böke, kendisini Büyük Hanlık'ın gerçek sahibi olarak görüyordu. Çünkü o, Moğol Hanlığı'nın ana başkenti Kara-çorum'un hâkimiydi. Kubilay'ın büyük han ilan edilmesinden kısa bir süre sonra Arık Böke de aynı yılın Haziran ayında büyük han ilan edilmiştir.³

Böylece daha önce görülmemiş bir şey meydana gelmişti: Moğol İmparatorluğu'nda mevcut iki rakip büyük han vardı ve her ikisi de imparatorluk ailesinin farklı kesimlerinden destek alıyordu. Teorik olarak Büyük Han'a itaat etmiş olması gereken dört büyük Moğol hanlığı, tamamen kendi çıkarları yönünde hareket etmeye başlamıştı: Altın Orda Hanı Berke (1257-66), Böke'yi desteklemişti. Bunun sebebi, farklı dinî inanışlarından dolayı Berke'nin düşmanı olan ve bunun yanı sıra Berke'nin iddia ettiği gibi onun Kafkasya'daki meşru topraklarını işgal eden İlhan Hülegü'nün (1256-65) Kubilay'ı desteklemesi idi.⁴ Öte yandan Çağatay Hanı Algu Han da (1260-66) en azından başlangıçta Arık Böke'ye destek olmuştu. Bunun yanında Möngeke Han'a hizmet eden Kara-çorum *noyan*ları da doğal olarak Arık Böke'yi desteklemişlerdi.

Kubilay Han'ın imparatorluk ailesindeki tek destekçisi İran hâkimi Hülegü'ydü.⁵ Bu tutumunun nedeni, tek müttefiki olan Büyük Han'ı kaybetmeme arzusuuydu. Çünkü o, doğuda Çağatay Hanlığı, kuzeyde Altın Orda Hanlığı ve batıda Mısır Memlûkleri ile çatışma halindeydi. Hülegü'nün desteği için bundan başka nedenler ileri sürülebilse de Rossabi, Hülegü ile Kubilay'ın yakınlığını yerleşik kültürle bağdaştırmaktadır.⁶

Büyük Han'ın kim olacağı, Cengiz Han'ın (1206-27) dört oğlu Cuçi, Ögedey (1229-41), Çağatay (1226-42) ve Toluy'un (1227-29) soyundan gelen aileler arasında her zaman potansiyel bir çatışma kaynağıydı. Kubilay ile Arık Böke arasındaki çatışma, aslına bakılırsa mücadelenin Büyük Hanlık'ta başlamış olduğunu göstermektedir. Benzer çatışmalar diğer bağlı hanlıklarda da ortaya çıkmıştı.

1 Moğol İmparatorluğu'nun dağılışı hakkında daha fazla bilgi için bk. D. Morgan, "The Decline and Fall of the Mongol Empire", *Journal of the Royal Asiatic Society*, XIX/4, (2009), s. 427-437; P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", *Central Asiatic Journal*, 22, (1978), s. 186-244; T. May, *The Mongol Conquests in World History*, London 2012, s. 59-80.

2 M. Rossabi, *Khubilay Khan: His Life and Times*, Berkeley 1988, s. 51-53.

3 *Age.*, s. 53; P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 229.

4 Altın Orda ve Hülegü hanedanlarının kuvvetleri, 1262-63, 1265, 1288 ve 1290 yıllarında Kafkasya'da savaşmışlardır. Bk. T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge 2001, s. 35.

5 P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 188; D. Morgan, "The Decline and Fall of the Mongol Empire", s. 429; M. Rossabi, *Khubilay Khan*, s. 54.

6 M. Rossabi, *Khubilay Khan*, s. 47.

Arık Böke – ꤀ubilay Ȁatıřması, Arık Böke'nin savaştan vazgeçip, 1264'te ꤀ubilay Ȁan'a boyun eğmesi ile sona ermişti.⁷

꤀ubilay, küçük kardeşi Arık Böke'nin kendisine boyun eğmesinden sonra, Ȁin'de Büyük Moğol Ȁanlıęı'nı kurmuştu. Bununla birlikte, İlhanlıları saymazsak eğer, ꤀ubilay diğer Moğol hanlıkları üzerinde otoritesini tesis edememişti. ꤀ubilay'ın yönetimi; Cengiz Ȁan, Ögedey, Gyk (1246-8) ve Möngke dönemlerinin aksine imparatorluğun diğer kısımlarında kabul görmemişti.⁸ Küçük kardeşi *İni*⁹ Arık Böke bile ꤀ubilay *Aka*'nın otoritesini kabul etmeyi reddetmiş ve ona karşı isyan etmişti.

Büyük Ȁanlık'ın kurulmasının ardından ꤀ubilay'a karşı bir diğer büyük isyanı Ȁaydu başlatmıştı. Ögedey'in torunu Ȁaydu, 1268, 1275, 1286 ve 1290 yıllarında ꤀ubilay'ın Uygur ve Moğolistan'daki topraklarına saldırmıştı. Ȁaydu'ya karşı mücadele eden ꤀ubilay Ȁan, Ȁaydu'nun boyun eğdiğini görmeye yetecek kadar uzun yaşamamıştır. Ȁaydu'nun isyanı ve toprak yönünden genişlemesi korkuya sebep olmuş ve – geçici olsa bile – 1280'lerden sonra ꤀ubilay Ȁanlıęı, Altın Orda'nın doğu kolu ile İlhanlıları bir araya getirerek, onları iş birliği yapmaya zorlamıştır.¹⁰ Ortak Ȁıkarlarından dolayı müttefik olan ve düşmanlığı bırakan kuzenler, birbirleri ile savaşmak için kendi kültürlerinden olmayan düşmanlarla bile iş birliği yapıyorlardı. Eğer Altın Orda'nın İlhanlılara karşı Mısır Memlkları ile ittifakı göz önünde bulundurulursa, bu durum açıkça görülebilir.¹¹

Bu Ȁalıřmanın amacı Moğol İmparatorluğu'nun dağılma sürecini tartışmak değildir; çünkü bu, David Morgan¹² ve Peter Jackson¹³ tarafından yetkin ve bilimsel bir şekilde daha önce yapılmıştır. Buradaki amaç, İlhanlı Handedanlığı'na karşı ꤀ubilay Ȁan tarafından organize edilen darbe girişiminin tarihsel arka planını ortaya koymaktır.

Morgan'ın doğru bir şekilde vurguladığı gibi Moğol İmparatorluğu'nun dağılmasının ana sebepleri harici değil dhiltiydi.¹⁴ Her bir Moğol hanlığının üretim-tüketim alışkanlıkları ve bu yolla elde edilen gelirin türü ile asker organizasyon, merkezi bir idareyi imknsız hale getirecek boyutta farklılaşmaya başlamıştı. Buna ek olarak, Ortaçağ'a özgü spesifik yönetim mekanizmasında merkezi gücün kudreti, imparatorluğun toprak büyüklüğüyle her zaman ters orantılıydı. Türk-Moğol veraset

7 Age., s. 60-62; P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 230.

8 D. Morgan, "The Decline and Fall of the Mongol Empire", s. 429.

9 Verasetle ilgili Moğol kanunları, babanın mirasının gerçek sahibinin en küçük oğul olduğunu söylese de, eğer konu hkmdarlıksa büyük kardeş her zaman üstün durumdaydı. Bu yüzden *aka* taht hususunda önceliğe sahipti. Kaynaklarda karşılaşılan *aka* ve *ini* kelimeleri, "büyük kardeş" ve "küçük kardeş"ten ziyade "büyük akraba" ve "küçük akraba" anlamlarını taşır. Bk. P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 193-195.

10 T. Allsen, *Culture and Conquest*, s. 35; M. Biran, *Qaidu and the Rise of Independent Mongol State in Central Asia*, Surrey 1997, s. 37-67.

11 R. Amitai, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge 2004, s. 78; Ch. J. Halperin, "The Kipchak Connection: The Ilkhans, the Mamluks and Ayn Jalut", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, LXIII/2, (2000), s. 229-245, 241; D. Morgan, "The Decline and Fall of the Mongol Empire", s. 430.

12 D. Morgan, "The Decline and Fall of the Mongol Empire", s. 427-437.

13 P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 186-244.

14 D. Morgan, "The Decline and Fall of the Mongol Empire", s. 431.

mekanizmasının bozulması¹⁵ ve her bir Moğol hanlığının müstakil-kendine has politikaları da denkleme eklendiğinde, imparatorluğu çöküşe götüren ayrışmanın kaçınılmaz olduğu açıktır.

Eğer bu çalışmanın odaklandığı İran Moğollarına bakarsak, Büyük Hanlık'ın hâkimiyetinden kopma belirtilerinin İlhanlılar ile ortaya çıkmaya başladığını gözlemleyebiliriz. İlhan Abaka'nın (1265-82) halefi ve kardeşi Tegüder (1282-84), İslâm'ı kabul etmiş ve adını Ahmed olarak değiştirmişti. Onun İslâm'ı kabul ettikten sonra devlet yönetim biçimi olarak İslâm *şeriatını* benimsemesi ve Memlûklar ile çatışmaları¹⁶ sonlandırma planı, İlhanlı seçkinleri arasında memnuniyetsizliğe neden olmuştu. Tegüder'in din değiştirmesi, Büyük Hanlık'ın hem kültürel hem de politik olarak bölünmesi hususunu ifade etmiştir.¹⁷ Onun halefi Arğun (1284-91) tahta geçtikten sonra komşu ülkelere gönderdiği *yarlı*larda bu durumu: "Ahmed babalarımızın törelerinden ayrıldı ve İslâm'ın yolundan yürüdü" şeklinde izah etmiştir.¹⁸

Cengiz kanunları (*yasa*) ile Moğol birliğinden uzaklaşılmasından rahatsızlık duyanlardan bir diğeri de *emirlerden* Buqa Noyan'dı. Celayir boyunun küçük bir şubesinin üyesi olan Buqa ve kardeşi Aruq, İlhan Abaka'nın hizmetine girmişler ve rütbe bakımından yükselmişlerdi. Buqa'ya vergi toplama sorumluluğu (*tamğaçi*) verilmiş ve bu sayede zenginleşmişti. Buqa, İlhan Abaka'nın ölümünden sonra bile önemini korumaya devam etmiş ve Ahmed Tegüder tahta geçerken *Şehzâde* Arğun'un İlhan olması gerektiğini savunmuştu. Buqa, Tegüder'e karşı olsa da, Tegüder'in annesi Kutuy Hatun tarafından korunmuş ve pozisyonunu koruyabilmişti.¹⁹

Arap kaynağına göre, *Şehzâde* Arğun, Buqa'nın Cengiz Han hanedanına ve kanunlarına ne kadar sadık olduğunu bildiği için, onu Ahmed Tegüder'e karşı şu sözlerle kışkırtmıştır: "Amcam Ahmed Ağa, Müslüman oldu ve Cenkiz Han'ın *yasa*sını değiştirdi, ayrıca barış yapmak için Müslümanlarla mektuplaştı. Eğer onun [hükümdarlık] dönemi uzun olursa, sadece birkaç Moğol kalır... O, *Helâvûn* (Hülegü) ailesini, *el-Kân el-Kebîr*'i (Büyük Han Kubilay) ve bütün Moğolları yok etmek istiyor."²⁰

15 P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 193.

16 Ahmed Tegüder'in Memlûklar ile ilişkisi konusundaki niyetinin barışa mı, savaşa mı meyilli olduğu ile ilgili iki karşı görüş için bk. A. Allouche, "Teguder's Ultimatum to Qalawun", *International Journal of Middle East Studies*, XXII/4, (1990), s. 437-446; J. Pfeiffer, "Reflections on a 'Double Rapprochement': Conversion to Islam among the Mongol elite during the early Ilkhanate", *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff, Leiden 2006, s. 369-389.

17 Ahmed Tegüder'in İslâm'ı kabulü ile ilgili önemli çalışmalar: R. Amitai, "The Conversion of Tegüder Ahmad to Islam", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXV, (2001), s. 15-43; R. Amitai, "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XLII/1, (1999), s. 27-46; J. Pfeiffer, "Reflections on a 'Double Rapprochement': Conversion to Islam among the Mongol elite during the early Ilkhanate", s. 369-389; Ch. Melville, "Pādishāh-i İslām: The Conversion of Sultān Mahmūd Ghāzān Khān", *Pembroke Papers*, I, (1990), s. 159-177; C. Kanat, "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti'ndeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, (2002), s. 233-247; A. Allouche, "Teguder's Ultimatum to Qalawun", s. 437-446; Mustafa Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Süfileri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri", *Belleten*, LXXVI/275, (2012), s. 7-30.

18 E. A. Wallis Budge, *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj, the Son of Aaron, the Hebrew Physician, Commonly Known as Bar Habraus; Being the First Part of His Political History of the World*, London 1932, s. 556.

19 Ch. Pratt Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York 2004, s. 53-54; B. Spuler, "Būqā", *Encyclopædia Iranica*, IV, (1989), s. 551; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khāns" *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1968, s. 303-421, 366.

20 Aybek el-Devādārî, *Kenz el-Durer ve Cāmi 'el-Durer ve el-Gurer*, VIII, ed. Ulrich Haarman, Kahire 1971, s. 264; R. Amitai,

Reşid el-Din'e göre, Buğa, Arğun'u desteklerken, İlhanlı tahtıyla ilgili olarak Büyük Han tarafından daha önce verilen kararlara dayanıyordu. Buğa'nın deyişle, Cengiz Han'ın *uruğunun* son zinciri olan Kubilay, Hülegü'den sonra Tegüder'i değil, Abaka'yı ilhan ilan etmişti. Bu nedenle İlhan Abaka'nın ölümünün ardından tahtın varisi Ahmed Tegüder değil, Abaka'nın oğlu Arğun olmalıydı.²¹

Görünüşe bakılırsa, *Emir* Buğa, Arğun'u Ahmed Tegüder'e tercih ederken önemli bir kriter dayanıyordu. Bu kriter, müstakbel İlhan'ın Büyük Hanlık gibi meşru kaynaklar ile Moğol *yasasına* bağlı olması ve *ilhan* unvanının Büyük Han tarafından onaylanması gerektiği idi. Ahmed Tegüder, İslam'a geçerek bu bağlardan sapma belirtileri göstermişti. Bundan dolayı Tegüder tahta çıksa bile, hükümdarlığının yüksek ihtimalle Büyük Hanlık tarafından onaylanmayacağı ve İlhanlılar içerisinde *fitne* çıkacağı söylenebilir.²² Bunun yanında, diğer bazı yaşlı *noyanların*²³ aksine, Buğa'nın tahta geçen kişinin bir *ağa* olması gerektiği kriterini önemsemediği açıktır: Buğa, taht için Büyük Hanlık'tan kopan Ahmed *Ağa/Ağa'yı* değil, bir *ini* olan Arğun'u tercih etmişti.

Ahmed Tegüder ve Şehzade Arğun arasındaki güç mücadelesi, Buğa'nın özverili çabaları sayesinde Şehzade Arğun'un lehine sonuçlanmıştı. Aslına bakılırsa, Tegüder'in tahtan inmesinden sonra, Buğa'nın İlhanlıların Büyük Hanlık'a sadakatini sürdürmesi yönündeki istek ve kararlılığı, Arğun'un sadakat arzusunun aşmıştır. Arğun, 24 Rebî el-Âhir 683/10 Temmuz 1284'te Hırrakânda büyük *emirler* Buğa, Aruk, Tikna Tengiz Gürkan ve Kurmuşî'nin de dâhil olduğu bir *kengeş* düzenlemişti. Arğun, kimin hükümdar olacağıyla ilgili istişare toplantısında, *emirler* arasında meydana gelen tartışmayı gördükten sonra korkuya kapılmış ve taht iddiasından vazgeçerek, eskiden hâkim olduğu Horasan bölgesine dönmek istemişti.²⁴ Buğa, diğer *noyanları* tehditle sindirmiş ve Arğun'u ilhan olmaya ikna ederek, ona gerçek anlamda *İlhan* unvanını vermişti.²⁵

Ahmed Tegüder'in 26 Cemâzî el-Evvel 683/10 Ağustos 1284'deki *yarğu'nun* kararına uygun olarak yakalanması ve idam edilmesini müteakip²⁶, bir gün sonra İlhanlı tahtına Arğun çıkmıştı. Arğun gerekli görev dağılımlarının ardından, Buğa'ya "ülkenin başvezirliği ile bütün büyük ve küçük yetkileri" vermiş²⁷ ve güya onu mükâfatlandırmıştı. "Güya" diyorum, çünkü Buğa'ya büyük yetkiler verirken Arğun'un amacı onu yönetimine ortak etmek değil, pasifize etmek ve diğer başvezirin

"The Conversion of Tegüder Ilkhan to Islam", s. 15-43, 37.

21 Reşid el-Din Fağl el-Allâh Hemedânî, *Câmi' el-Tevârih-i Reşid el-Din Fağl el-Allâh Hemedânî*, II, ed. Muhammed Rüşan-Muştafa Mûsavî, Tahran 1373, s. 1145.

22 *Age.*, s. 1145.

23 Örneğin Buğa'nın aksine, Hindu Noyan, Ahmed Tegüder'in bir *ağa* olmasını önemsememiş ve amcasına karşı kendisinden destek isteyen Arğun'a şöyle tavsiyede bulunmuştu: "Durum *şehzâde'nin* söylediği gibi olmasına rağmen, Ahmed *Ağa'dır* ve o eğer bu ülkede han olursa, siz Tanrı'ya şükredin, bu bölgede komutan ve *pâdişâh* olursunuz. Bu yaşlı adamın sözlerini dinleyin ve onunla bozuşmayın." Bkz. *Age.*, s. 1132. Tikna benzer bir şekilde kimin hükümdar olması gerektiğiyle ilgili düşüncelerini şöyle açıklamıştır: "Hülecü, Hülegü Han'ın oğludur. Çocukların olduğu yerde torunlar hükümdarlık için hakka sahip değildir. Öte yandan, Aruk ve Kurmuşî: "Cuşkab büyük oğludur ve [hükümdarlık] ona uygun düşer" demiştir. *Age.*, s. 1145.

24 "merâ be-gozârid, pâdişâhi ne-mî hâhem ve be-hemîn Hırasân ki pederem ba-men erzani dâste, raziyem." *Age.*, s. 1146.

25 *Age.*, s. 1145-1146.

26 *Age.*, s. 1148.

27 *Age.*, s. 1154-1156.

gölgesinde kalmasına sebebiyet vermektir. Bu başvezir, Tegüder ile Arğun arasındaki taht mücadelesi sırasında İsfahan'a kaçan Şems el-Din Cüveynî'dir. Arğun onu affederek geri çağırılmış ve tekrardan İlhanlıların hizmetine sokmuştur.

Buğa belli ki, üstün nitelikli bir vezir olan Şahib Şems el-Din ile iktidarı paylaşmak istememiştir. Şahib Şems el-Din hayatta olduğu sürece hak ettiğini düşündüğü makama asla ulaşamayacağını anlamıştı. Bu yüzden Şems el-Din Cüveynî'yi değişik şekillerde suçlayarak, 4 Şa'ban 683/16 Ekim 1284'te ondan kurtulmuştur.²⁸

27 Zü el-Hicce 684/23 Şubat 1286'da Buğa'yı önceden hiç olmadığı kadar güçlü ve neredeyse dokunulmaz yapan bir şey olmuştu: İlhanlı tahtında meydana gelen değişikliklerle ilgili Kubilay Han'ı bilgilendirmek için Çin'e elçi olarak gönderilen *Emir* Ordu Kiya, geri dönmüş ve Arğun tarafından kabul edilmişti. Onun yanında getirdiği resmi evraklardan biri Arğun namına idi. O, Arğun'u İlhan olarak tasdik eden *yarlığı* kendisine takdim etmişti. Buğa için getirmiş olduğu unvanlar ve ayrıcalıklar çok daha önemliydi.

Kubilay Han, Buğa'ya Farsça kaynaklarda *Çingsang*²⁹ veya *Çinksank*³⁰ olarak zikredilen *Çing-sang* (ch'eng-hsiang/başvezir) unvanını göndermişti. *Çing-sang*, Yuan İmparatorluğu'nda imparatorun sonraki en yüksek rütbeydi ve o, Kubilay Han tarafından bu rütbeyle onurlandırılmıştı. T. Allsen'e göre bu dönemde imparatorlukta Buğa'nın yanı sıra sadece bir tane daha *Çing-sang* vardı: Bu kişi İlhanlı sarayına gönderilen *Çing-sang* Bolad'dı (Reşid el-Din'de Pülād *Çingsang*).³¹ Buğa'ya verilen bu rütbe, onu doğrudan Ka'an'ın ve Yuan İmparatorluğu'nun bir yetkilisi yapmıştı. Buğa, İlhan Arğun'un vezirinden daha fazlası olmuştu: O, Kubilay Han'ın veziriydi. Arğun, Kubilay Han tarafından Buğa'ya verilen yeni unvanı onayladığı takdirde, yasal olarak İlhanlı tahtına geçebilirdi. Bunun sebebi, Arğun'un *İlhan* unvanına ön koşul olarak gönderilmiş benzeyen, Buğa'nın *Çing-sang* unvanıydı.

Çing-sang unvanı, Buğa'ya verilen diğer imtiyazlar ve yetkilerle güçlendirilmişti. Bu yetkilerden birincisi, dokuz büyük suç işlemedikçe Buğa'nın yargılanamamasıydı. Buğa bu sınırı aşsa bile sadece Ka'an tarafından yargılanabilirdi.³² Bu ayrıcalıkla Buğa'ya, İlhan tarafından dahi kesinlikle dokunulamazdı.

28 *Age.*, s. 1159-1160.

29 *Age.*, s. 1161.

30 "Ez hazret (İlhan) mulakkab-i chinksank mevsüm şod" şeklindeki kayıttan, Vaşşaf'ın bu unvanın mahiyeti ve kim tarafından verildiğine ilişkin bilgiye sahip olmadığı anlamını çıkarılabilir. Bkz. Abd el-Allah İbn Faql El-Allah Şeref el-Din Şirazi, Vaşşaf el-Hadrat, *Tecziyet el-Emşâr ve Tecziyet el-A'şâr*, Tahran 1338, s. 229. *Kartlis Tskhovreba*'da bu unvan Çingizid ve Çingişan olarak geçer. *A History of Georgia, Kartlis Tskhovreba*, ed. Commission for the Study of Georgian Historical Sources, Tbilisi 2014, s. 376, 378.

31 T. Allsen, *Culture and Conquest*, s. 28; T. Allsen, "Biography of a Cultural Broker: Bolad Ch'eng-Hsiang in China and Iran", *The Court of the Ilkhans, 1290-1340*, ed. J. Raby and T. Fitzherbert, London 1994, s. 7-22, 10.

32 Vaşşaf, *Tecziyet el-Emşâr*, s. 229. Büyük suçların en fazla dokuz kez affedilmesine ilişkin örnekler, *The Secret History of the Mongols, pasajlar* 203, 205, 211, 214 ve 219'da kayıtlıdır. Bk. *The Secret History of the Mongols*, ed. U. Onon, London-New York 2001, s. 192, 195, 203, 207, 208.

Ona verilen ikinci ayrıcalık, ülkenin herhangi bir yerindeki kimsenin, Buqa'nın *al-tamğa'sının* (kırmızı mühür) ("bī *al-tamğa-i* ü aḥkām-i *yarlıg* rā mesmū' ne-dārend") bulunmadığı *yarlıg*larda yer alan emirlere uymak zorunda olmadığı idi.³³ Bu güç ve ayrıcalık, bütün yönetim yetkisini Buqa'nın kontrolü ve inisiyatifine bıraktı. Üçüncü ayrıcalık, ülkenin yönetimi hususunda Buqa'yı tamamen bağımsız yapmıştır. Qubilay Han tarafından emredildiği gibi, İlhan'ın yarlığı olmasa bile, herkes Buqa'nın yazılı buyruklarına uymak zorundaydı.³⁴ Böylelikle Buqa, İlhan'dan bağımsız olmuştu. Aksine İlhan, Buqa'nın kontrolü altındaydı ve ona bağımlıydı. Bar Hebraus, Buqa'nın bu ayrıcalıklar sayesinde elde ettiği statüyü aşağıdaki gibi tarif etmektedir: "O, Krallıkta o kadar önemli ve güçlü oldu ki; prens ve prensesler, damat ile gelinler ve Moğol ordularının komutanları gelir ve ona boyun eğerdiler, onun kapısında durup, ondan para dilenirlerdi."³⁵

En son ve en önemli yetki, "Ceyhun'dan (Amu Derya) başlayan ve Mısır sınırına kadar uzanan bölgedeki hâkimiyetin" Qubilay Han tarafından Buqa'ya devri idi.³⁶ Biz, bu yetkinin sınırlarını belirten "ez āb-i Āmüyyae tā ḥudūd-i Mişr" şeklindeki klişeye aşınayız. Mōngke Han, kardeşi Hüleğü'yü İrana gönderdiğinde, Hüleğü'nün hâkimiyet bölgesini de aynı deyimle ifade etmişti.³⁷ Buqa'nın ayrıcalıklarını tarif eden bu izahat, İlhanlılara henüz gelmemiş olan önemli yönetsel değişikliklerin habercisi olmuştur. Öyle anlaşılıyor ki Qubilay, İlhanlılar içerisindeki gelişmeleri takip ediyordu ve adem-i merkezîyetçiliğe karşı önlemler alıyordu.

Ka'an tarafından *Noyan'a* verilen bu yetkilerin, İlhan Argun'u Buqa'ya kıyasla daha aşağı mevkie düşürdüğü açıktır. Nitekim, Ka'an'ın Buqa'yı onurlandırdığı *çingsāng* unvanından bahseden Reşid el-Din, ona verilen diğer ayrıcalıklardan söz etmemektedir. Buna karşın, Vaşşāf adı geçen unvanların ve ayrıcalıkların doğrudan İlhan Argun tarafından Buqa'ya verildiğini yazmaktadır.³⁸ Belki de Vaşşāf bu ayrıcalıklar ve yetkilerin İlhan'ın otoritesine karşı bir meydan okuma olduğunu fark etmiş ve bu yüzden de onun imtiyazını İlhan tarafından yapılan cömert bir hareket olarak sunmayı tercih etmiştir. Kazvinî de Vaşşāf'la aynı şekilde Buqa'ya Argun tarafından sınırsız mutlak bir idare verildiğini söyler. Fakat Vaşşāf'ın aksine o, "*pādişāhın* bir isimden başka bir şey olmadığını" bilhassa söylemektedir.³⁹

Buqa'nın İlhan Argun'unkileri bile aşan yetkilerinden dolayı meydana gelen statüko değişiklikleri, askerî aristokrasinin diğer üyelerini de rahatsız etmişti. Tağaçar, Qonçukbal, Doladay

33 Vaşşāf, *Tecziyet el-Emsār*, s.229. Aynı şekilde Bar Hebraus "hem krallığın bütün idari şubelerinin ona teslim edildiğini hem de Mağog Hanedanlığı'nın hâkimiyeti altında bulunan bütün ülkeleri idare eden krallar ile valilerin, onun *Pukdana'sı* ve Buqa'nın kırmızı mührü (manuel) olmaksızın tanınmadığını (yani onaylanma)" söylemektedir. Budge, *The Chronography of Gregory Abū'l Faraj*, s. 560.

34 Vaşşāf, *Tecziyet el-Emsār*, s. 229.

35 Budge, *The Chronography of Gregory Abū'l Faraj*, s. 560.

36 "...bī-hük-m-i *yarlıg* az āb-i Āmüyyae tā ḥudūd-i Mişr ki qarīb-i hezār fereng bāşed der kabza-i hükümet-i ü āverde..."; Vaşşāf, *Tecziyet el-Emsār*, s. 229.

37 Reşid el-Din, *Cāmi' el-Tevārih*, s. 976.

38 Vaşşāf, *Tecziyet el-Emsār*, s. 229.

39 "... dest-i ü der mülk mutlağ gerdānīd, cünānki ber pādişāh nāmī biş nebūd..."; Hamd el-Allah Müstevfi Kazvinî, *Tārih-i Güzide*, ed. Abd el-Hüseyn Nevā'i, Tahran 1364, s. 595.

Aydaçi, Sultan Aydaçi, Toğan, Cuşi ve Ordu Kiya onun ani yükselişinden rahatsızlardı. Bu grup, mümkün oldukça Buğa'nın zenginleşmesi ve "kibri" hakkında İlhan Arğun'u bilgilendirmiş ve sürekli onu kötümüş. Reşid el-Din'e göre, Arğun kadirşinas birisi olduğundan Buğa'nın aleyhine konuşmamıştır.⁴⁰ Gerçekte ise Arğun, Buğa ve Buğa'nın kardeşi Aruğ'u saf dışı etmek için bir fırsat kolluyordu. Kasıtlı bir şekilde, – Kubilay Han tarafından Buğa'ya verilen ayrıcalıklar ve yetkilerden bahsetmeyen – Reşid el-Din, Arğun'un Buğa'ya karşı sessiz ve aciz tutumunu "kadirşinaslık" şeklinde izah ederken, Buğa'nın bağımsız hareketlerini "küstahlık" olarak ifade etmektedir.

Buğa'nın kardeşi Aruğ, Bağdâd ve Diyâr-i Bekr'in gelirini elinde tutmaktaydı. Abisinin gücünün farkında olan Aruğ, İlhan'ın ve diğer şehzâdelerin otoritesinden bağımsız hareket etmeye başlamıştı. O, *Şehzâde* Geyhatu'nun *incü'sü* Mecc el-Din İbn el-Esir'i, İlhan Arğun ve Şehzâde Geyhatu'nun izni olmaksızın idam etmişti. Aruğ, Bağdâd'dan gelen vergileri hazineye göndermiyor ve Arğun'un elçilerine iltifat etmiyordu. Reşid el-Din'e göre Aruğ, "bir *emîr* gibi değil, adeta Bağdâd'da *sultânlar* gibi yaşıyordu".⁴¹ Buğa'nın artan gücüne ilk darbe, Aruğ'un Bağdâd'daki görevinden el çektirilmesi ve yerinin Ordu Kiya, *Melik* Şeref el-Din ve Sa'd el-devle tarafından alınmasıydı. Artık Buğa'nın dokunulmazlığı tehlikedeydi ve Buğa'nın İlhan'sız bir yönetim arzuladığı haberi yayılmıştı. Fars bölgesindeki gelirin kontrolü için Buğa ile ihtilafa düşen Şadr el-Din Zencânî, *Emîr* Tağaçar'a: "Buğa kendisi için bir *pâdişâhlık* yarattı. Çünkü o, hükümdarın emri (*fermân*) olmaksızın veya *emîrlere* danışmaksızın (*kengeş*) her ne isterse yapıyor, vergi gelirlerini nasıl isterse harcıyor, üstelik Arğun Han, Buğa'dan daha küçük bir *pâdişâh* olarak görülüyor. Gidişat öyle bir hal almıştır ki, elçiler *yarlığlar* ve *payzalar* ile Tebrîz'e gittiklerinde, üzerlerinde Buğa'nın kırmızı mührü (*al-tamğa*) olmadığı için, Vali *Emîr* 'Alî tarafından onlara herhangi bir ehemmiyet verilmemiş ve elleri boş dönmüşlerdi."⁴²

İlhan Arğun, askerî aristokrasinin kendisini Buğa'dan uzak tuttuğunu ve kendi etrafında topluyor olduklarını fark etmişti. O, daha sonra bütün gelir getiren toprakları Buğa'dan almış ve Tağaçar'a vermişti.⁴³ Bu süreç Buğa'yı saraydan ayırmıştır. Büyük Han Kubilay'ın Ahmed Tegüder zamanından beri merkezî hükümetten ayrılma belirtileri gösteren İlhanlı yönetimini, merkeze bağlamak için idarede iki *Çing-sang* görevlendirme girişimi sonuç vermemişti. Buğa ve kardeşi Aruğ'a muhalif bir grubun oluşumu, İlhan Arğun'un onların maddî gelirlerini kesmesine yardımcı olmuş, bu da en azından onları finansal yönetimden uzak tutmuştu. Kubilay Han'ın yumuşak güç kullanarak yaptığı diplomatik hamle bir işe yaramadığı için, geriye sadece tek bir seçenek kalmıştı.⁴⁴ Buğa'nın bu olumsuz koşullar altında askerî bir darbeden başka şansı yoktu. Buğa, Kubilay Han tarafından kendisine tanınan ayrıcalıkları ve yetkileri veya daha doğrusu, İran yönetiminin kontrolünü güç kullanarak geri almaya karar vermişti. O, derhal kendisini destekleyen kişilerle iletişime geçmişti. Reşid el-Din, Buğa'yı destekleyen insanların

40 Reşid el-Din, *Câmi' el-Tevârih*, s. 1166.

41 *Age.*, s. 1166-1167.

42 *Age.*, s. 1167.

43 *Age.*, s. 1167; Vaşşaf, *Tecziyet el-Emsâr*, s. 231.

44 Bu, Kubilay'ın bu tipteki ilk darbe girişimi değildi: Kubilay Han, Börî'nin oğlu Abişka'yı Çağatay *Ulus*'ünün lideri yaptı ve Orkına Hatun'u devirmeye çalıştı, fakat bu girişim başarısız oldu. Bk. P. Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", s. 229.

listesinin uzun olduğunu ifade eder ve onlardan bazılarını zikreder.⁴⁵ Kurmuş (Hindü Noyan'ın oğlu), Ucan, Zengî (Naya Noyan'ın oğlu), *Emîr-i hezâr* Maycu, Gazan Bahadır, *Emîr-i Çehâr-hezâr* İshak Tuğli, Tuğluk, Bayan Bitikçi, Mikritay (Algu Bitikçi'nin oğlu), Çirik Bitikçi, Emîr 'Alî Tamğaçi, Hüsam el-Dîn Kazvîni, 'Imâd el-Dîn Münecim ve Tuşkîna bu dönemde Buğa ile bağlantılı olan isimlerdir.⁴⁶ Bunlar çoğunlukla İlhanlı yönetimi içerisindeki Celayirli, askerî aristokrasinin önde gelen üyeleri veya yüksek idari kurumdaki yerel İranlı kimselerdendi. İlhanlı devleti içerisindeki Hristiyan memurlar da Buğa'yı desteklemişlerdi.⁴⁷ Arğun, Buğa'nın bağlı devletlerde de destekçilere sahip olduğunu düşünmüştü. Gürcü Kralı Dimitri'nin (1270-89) Buğa'yı desteklediğinden şüphelenmişti.⁴⁸ Bunun nedeni, Dimitri'nin Ahmed Tegüder tahta çıktığında, onu kutlama ziyaretine gitmesi ve bu sırada kızı Rusudan'ı Buğa'nın oğlu ile evlendirmesiydi.⁴⁹ Hekim, hukukçu ve papaz gibi birçok sıfatı ile önemli bir figür olan Şem'un da Buğa'yı desteklemekle suçlanıyordu.⁵⁰ Buğa, İlhan Arğun'un kuzeni Şehzâde Cuşkab'la temasa geçmişti. *Şehzâde*, Buğa'nın amaçlarını ve Hülegü Hanedanı'nı neyin bekliyor olduğunu fark etmiş ve onunla bir ittifak yapmamıştı.⁵¹

Bunların haricinde Buğa ile birlikte hareket eden asıl isim, Kubilay Han'ın ilçisi (elçisi) Qadan'dı. Reşid el-Dîn, İlhanlılara elçi olarak gönderilen bu adamın, Arık Böke'nin cariyesi (*kumay*) İraguy'un erkek kardeşi ve Burulas kabilesinin bir üyesi olduğunu bildirmektedir.⁵² Onun İlhanlılara tam olarak ne zaman elçi olarak geldiği bilinmemektedir. Bununla birlikte, en azından Qadan'ın Ordu Kiya ve Bolad *Çing-sang* varmadan önce İlhanlı sarayında bulunduğu kaydedilmektedir.⁵³ O, Ahmed Tegüder ile Arğun arasındaki çatışmayı bizzat görmüş ve de bu süreçte Buğa'nın Büyük Hanlık'a sadakatinden emin olmuş olmalıdır. Öte yandan Arğun, amcasını ve Aka Ahmed Tegüder'i saf dışı ederek, İlhanlılardaki yetkisini bir başka Aka ile paylaşmayacağını açıkça belli etmişti. Bu yüzden İran toprakları Müslüman Ahmed Tegüder'in elinden çıkarsa bile, Arğun'un Kubilay'a boyun eğeceğinin bir garantisi yoktu. İran toprakları eğer Buğa gibi sadık bir Moğol generalinin yönetimi altında olursa, Moğol Hanlığı'nın kalıcı bir parçası olabilirdi.

Buğa'nın askerî darbe girişimi, Cuşkab'ın İlhan Arğun'u tam vaktinde uyarması ile engellenmişti. Buğa yakalanmış ve bir *yarğu*'ya gerek duyulmaksızın, 1289 yılı Ocak ayı ortasında kellesi vurulmuştur. Kafası kuru otlarla doldurulmuş ve fazlaca desteklenmiş olsalar bile İlhanlı Hanedanı'na karşı darbeye kalkışmanın başarılı olamayacağını göstermek için Çağan Köprüsü (Beyaz Köprü) altına asılmıştır. Kardeşi Aruğ da 29 Muharrem 688/22 Şubat 1289'da idam edilmiştir. Daha

45 Reşid el-Dîn, *Câmi' el-Tevârih*, s. 1168. Buğa, kendisini Şehzâde Cuşkab'a karşı destekleyenlerin detaylı bir listesini (*möçalga*) göndermiştir. Şehzâde çok sayıda güçlü kişiyi görünce kendi hayatından endişe etmeye başlamıştı. Bkz. *Age.*, s. 1169.

46 *Age.*, s. 1168, 1171; Vaşşaf, *Tecziyet el-Emsâr*, s. 233; Budge, *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj*, s. 563; *Step'annos Orbelean's History of Sisakan*, İng. trc. Robert Bedrosian, (İnternette Yayımlanan) New Jersey 2012, s. 219.

47 Ch. Pratt Atwood, *Encyclopedia of Mongolia*, s. 197.

48 *Kartlis Tskhovreba*, s. 378-379; *Step'annos Orbelean's History*, s. 219.

49 *Kartlis Tskhovreba*, s. 374.

50 Budge, *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj*, s. 563; Reşid el-Dîn, *Câmi' el-Tevârih*, s. 1171.

51 Reşid el-Dîn, *Câmi' el-Tevârih*, s. 1168-1169.

52 *Age.*, s. 940.

53 *Age.*, s. 1141.

önce bahsedilen kişilerden ikisi hariç, Buğa'yı desteklediği bilinen herkes, yargılama sonrası idam edilmiştir.⁵⁴

Hayatta kalan iki kişiden birisi, *yargu* sırasında gerçeği söylediği için affedilen Bayan Bitikçi'ydi. Diğeri daha önce adı geçen Kadan *İlçi*'ydi. Reşid el-Din'in deyişiyle "Kadan, Ka'an'ın elçisi" olduğu için bağışlanmıştır.⁵⁵ Sadece Kubilay Han tarafından yargılanabilen Buğa *Çing-sang*, *yargu* olmaksızın idam edilirken, niçin Buğa'yla birlikte hareket eden Kadan bağışlanmıştır?

Bir elçiyi öldürmenin onu gönderen hükümdara karşı büyük bir hakaret olduğunu ifade etmeye gerek yoktur. Bunun dışında Arğun'un Kubilay Han'ın elçisini bağışladığı gerçeği, İlhanlılar ile Büyük Hanlık arasındaki münasebete ilişkin emellerini anlamamızı sağlar. İlhan Arğun, kuzenlerinin hanlıklarına ve Mısır Memlûklarına karşı savaşırken, Büyük Hanlık'la – en azından görünürdeki – iyi ilişkilerini bozmak istemezdi. Bu, Kubilay Han için de geçerliydi. Kubilay bir darbeye kalkışmış ve başarısız olmuştu. Buna karşılık Arğun darbe girişimi karşısında zayıf olmadığını kanıtlamış ve sarsılmaz otoritesini göstermişti. Kubilay tam olarak, *İl-hân* isminde bulunan *hân* sözcüğünü silmek ve Buğa'nın hâkimiyeti altında olan, tamamen bağımlı bir İran yönetimi kurmak istemiş, ancak bunu yapmayı başaramamıştı. Bu darbe girişimine maruz kalan İlhan Arğun, Kubilay Han'ın yüksek rütbeli memurunu ibretlik bir şekilde idam ederek bu kalkışmaya karşı koymuştu. Her iki taraf da güçlerini gösterdiğinden, artık ilişkiler geçmişte olduğu gibi kaldığı yerden devam edebilirdi. Bu olayı bir çatışma sebebi olarak kullanmak her iki taraf için de zararlı olurdu. Buğa tarafından başlatılan ve Kubilay tarafından desteklenen bu başarısız darbe girişimi sanki asla olmamıştı (*a quasi numquam accidit*). Bu, Bolad *Çing-sang*'ın darbe girişimine niçin dâhil olmadığını açıklamaya yardımcı olabilir: O, sonucu görmek için geri planda kalmıştı. Onun tarafsız davranışı ilişkilerin kaldığı yerden devam etmesi için bir sigortaydı. Kubilay Han'ın bu darbe girişimindeki rolünden açıkça bahsetmeyen Reşid el-Din'in bu davranışı, İlhanlıların eski müspet ilişkilerin sürdürülmesinden yana olan politikasının bir sonucu olmuş olmalıdır.

54 Age., s. 1170-1171. Bu güçlü emirin idamı, neredeyse bütün Arap, Fars, Ermeni, Süryani ve Gürcü yazılı kaynaklarına yansımıştır.

55 Age., s. 1171. Reşid el-Din bu bilgiyi şöyle kaydeder: "Kadan çün *ilçi*-yi Ka'an bûd halâş yâft ve Bayan Bitikçi çün sohenhâ ba-râstî takrîr kerd hem halâş yâft." Reşid el-Din'in Farsça söz sanatının detaylarını biliyor olduğu göz önünde bulundurulursa, bu cümleden ikinci bir anlam çıkartılabilir. Tahmin niteliğinde olsa bile, bunun anlamı şöyledir: "Kadan, Ka'an'ın elçisi olduğu için bağışlandı, fakat Bayan Bitikçi'nin aksine, o doğruyu söylememişti. Öte yandan Bayan Bitikçi, Kadan'ın gizliyor olduğu gerçeği söylediği için kurtulmuştu." Öyleyse Kadan'ın saklıyor olduğu gerçek, Kubilay Han'ın bu darbedeki rolü müydü? Bu soru kesin olarak cevaplanamaz, çünkü bana göre Reşid el-Din'in amacı aslında tam da bu muğlaklıktır.

KAYNAKÇA

- 'Abd el-Allâh İbn Faql el-Allâh Şeref el-Dîn Şirâzî, Vaşşaf el-Hâdrat, *Tecziyet el-Emşâr ve Tecziyet el-A'sâr*, Tahran 1338.
- Allouche, A., "Teguder's Ultimatum to Qalawun", *International Journal of Middle East Studies*, XXII/4, (1990), s. 437-446.
- Allsen, T., "Biography of a Cultural Broker: Bolad Cheng-Hsiang in China and Iran", *The Court of the Ilkhans, 1290-1340*, ed. J. Raby and T. Fitzherbert, London 1994, [s. 7-22].
- Allsen, T., *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge 2001.
- Amitai, R., "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XLII/1, (1999), s. 27-46.
- Amitai, R., "The Conversion of Tegüder Ahmad to Islam". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXV, (2001), s. 15-43.
- Amitai, R., *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge 2004.
- [Anonim,] *The Secret History of the Mongols*, ed. U. Onon, London-New York 2001.
- Atwood, Ch. Pratt, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, New York 2004.
- Aybek el-Devâdârî, *Kenz el-Durer ve Câmi 'el-Durer ve el-Ğurer*, VIII, ed. Ulrich Haarman, Kahire 1971.
- Biran, M., *Qaidu and the Rise of Independent Mongol State in Central Asia*, Surrey 1997.
- Boyle, J. A., "Dynastic and Political History of the Ilk-Khâns", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1968, s. 303-421.
- Budge, E. A. Wallis, *The Chronography of Gregory Abû'l Faraj, the Son of Aaron, the Hebrew Physician, Commonly Known as Bar Habraus; Being the First Part of His Political History of the World*, London 1932.
- Halperin, Ch. J., "The Kipchak Connection: The Ilkhans, the Mamluks and Ayn Jalut", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, LXIII/2, (2000), s. 229-245.
- Hamd el-Allâh Müstevfî Kazwîni, *Târih-i Güzide*, ed. 'Abd el-Hüseyn Nevâî, Tahran 1364.
- Jackson, P., "The Dissolution of the Mongol Empire", *Central Asiatic Journal*, 22, (1978), s. 186-244.
- Kanat, C., "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlük Devleti'ndeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12, (2002), s. 233-247.
- [Kartlis Tskhovreba,] *A History of Georgia, Kartlis Tskhovreba*, ed. Commission for the Study of Georgian Historical Sources, Tbilisi 2014.
- May, T., *The Mongol Conquests in World History*, London 2012.
- Melville, Ch., "Pādishāh-i Islām: The Conversion of Sultān Mahmūd Ghāzān Khān", *Pembroke Papers*, I, (1990), s. 159-177.
- Morgan, D., "The Decline and Fall of the Mongol Empire", *Journal of the Royal Asiatic Society*, XIX/4, (2009), s. 427-437.
- Pfeiffer, J., "Reflections on a 'Double Rapprochement': Conversion to Islam among the Mongol Elite during the Early Ilkhanate", *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. Linda Komaroff, Leiden 2006, s. 369-389.
- Reşid el-Dîn Faql el-Allâh Hemedânî, *Câmi' el-Tevarîh-i Reşid el-Dîn Faql el-Allâh Hemedânî*, II, ed. Muhammed Rüşan-Muştafâ Müsavî, Tahran 1373.
- Rossabi, M., *Khubilai Khan: His Life and Times*, Berkeley 1988.
- Spuler, B., "Büqâ", *Encyclopedia Iranica*, IV, (1989), s. 551.
- [Step'annos Orbelean,] *Step'annos Orbelean's History of Sisakan*, İng. trc. Robert Bedrosian, (İnternette Yayınlanan) New Jersey 2012.
- Uyar, Mustafa, "İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfileri: İlhan Tegüder ve Gazan Han Devirleri", *Belleten*, LXXVI/275, (2012), s. 7-30.

BİZANS VE BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ: ÜÇ YAKLAŞIM*

BYZANTIUM AND THE FIRST CRUSADE: THREE AVENUES OF APPROACH

Çev. Ömer Faruk UYANIK**

[Öz***

Birinci Haçlı Seferi'nin tarih yazımında tekrar eden tema, Bizans imparatorunun Papa Urbanus'tan Türklere karşı küçük bir birlik göndermesini istemesi fakat bunun yerine üzerinde hiçbir kontrolünün olmadığı büyük orduları elde etmesi üzerinedir. Dolayısıyla Haçlı seferi beklenmedik bir olaydır ve oluşumunda imparatorun hiçbir rolü yoktur. Daha önce bu konu üzerine yapılmış çalışmalar bu tez üzerine idi fakat daha sonra farklı görüşler ortaya çıkmaya başladı. İkinci teori ise bunun dış politikada yeni bir çıkış olduğu üzerinedir. İmparator aslında Birinci Haçlı Seferi'nin oluşmasında oldukça etkilidir ve Haçlı Seferi'nin idealleri ile hedefinin şekillendirilmesinde öncü rol oynamıştır. Üçüncü görüş ise daha ılımlıdır. Buna göre imparator kesinlikle işin içinde olmakla birlikte bu ilk defa görülen bir durum değildir. Bu durum sadece krize karşı alışılmış bir tepkinin genişletilmesi idi. Bu tepki dış müttefikler arama, onları finansal olarak teşvik etme ve anlaşmaya manevî bir öge katmayı içermektedir. Bizans imparatoru ile Haçlılar arasında yanlış anlaşılmaya neden olan konu bu son taktiğin uygulanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Haçlılar, Bizans tarihi, İmparatorluk politikaları, Komnenoslar]

Abstract

A recurring theme in the historiography of the First Crusade is that of the Byzantine emperor asking Pope Urban to send a small contingent against the Turks and receiving instead vast armies over which he had no control. The crusade was thus completely unexpected and the emperor played no part in its genesis. Recent work has challenged that thesis and further approaches have emerged. A second theory argues that this was a novel departure in foreign policy. The emperor was in fact deeply involved in the origins of the First Crusade and played a leading role in shaping its ideals and goals. The third approach is more modest in scope: it argues that he was certainly involved but this was no unprecedented innovation, simply the extension of a tried and tested response to crisis. This response involved seeking outside allies, providing them with a financial incentive and even bringing a spiritual element into the agreement. It was the use of the last of these standard tactics that was to lead to misunderstandings between the Byzantine emperor and the crusaders.

Keywords: Crusades, Byzantine history, Imperial politics, Komnenoi

* Jonathan Harris, "Byzantium and the First Crusade: Three Avenues of Approach", *Estudios Bizantinos*, 2, (2014), 125-141. Makaleye tarafımızdan yapılan ilâveler dipnotlarda köşeli ayraç ([]) içerisinde verilmiştir (Ömer Faruk Uyanık).

** *Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul / Türkiye, farukuyanik@gmail.com*

*** Orijinal makalede Türkçe yerine İspanyolca öz bulunmaktadır (Ömer Faruk Uyanık).

Edward Gibbon (1737-1794), *Decline and Fall of the Roman Empire* adlı eserinde Hint güneşinde susuzluk çekip tanrılara su için dua eden bir çobanın hikâyesini anlatır. Yardımsever tanrılar onun bu isteğini cevaplamışsa da bu cevap çobanın beklediği şekilde olmamıştır. Tanrılar, Ganj Nehri'ni yönlendirmiş ve sel suları çobanın sürüsü ile evini alıp götürmüştür. Gibbon, bu hikâyeyi Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'u (1081-1118) şanssız çobanla kıyaslayarak anlatır. Aleksios, 1095 yılında Piacenza Konsili'ndeki Papa II. Urbanus'a elçiler göndermiş, Selçuklu Türklerine karşı bazı Batılı şövalyeleri Bizans hizmetine girmesi için cesaretlendirmesini istemişti. Ancak ordusuna faydalı bir katkı almak yerine Birinci Haçlı Seferi'nin selini elde etti.¹

Aleksios'un bir şey isteyip başka bir şey elde etmesi hakikaten yüzyıllarca Birinci Haçlı Seferi'nin tarih yazımının bir özelliği olarak kalmıştır. Bunun önemli bir yorumcusu da Grek hayranı Steven Runciman'dır (1903-2000). Runciman, Haçlı ordusunun gelişine dair haberlere Aleksios'un tepkisini yazarken imparatorun şaşırıldığını ve dehşete düştüğünü iddia eder: "Ordusuna katılmasını beklediği bazı şövalyelerin ve küçük grupların yerine bütün Frank orduları harekete geçmişti. İmparator memnun değildi[...]".² Bu bakış açısı sadece İngilizce tarih yazımıyla sınırlı değildir. Paul Lemerle'ye (1903-1989) göre Bizans imparatoruna ithafen: "[il] ne sağıssait dans son esprit que de quelques contingents d'élite, peu nombreux, qu'il prendrait a sa solde contre les Musulmans..."³[*] Ralph-Johannes Lilie de neredeyse aynı şeyleri söyler; I. Aleksios sadece "die Anwerbung von einzelnen Söldnern oder kleineren Abteilungen [...] die unter byzantinischem Oberbefehl gegen die Seldschuken kämpfen sollten [...]".⁴[**]

Bu konu evrensel olsa da eleştirilerden kurtulamamış ve son yıllarda gittikçe artan oranda detaylı olarak incelenmiştir. Konunun en büyük zaafı, I. Aleksios'un, ilk Haçlı ordularının gelişine sürpriz ve korku dolu tepki gösterdiğine dair ifadenin, tamamen onun kızı ve biyografi yazarı olan Anna Komnena'nın dediklerine dayanılarak yansıtılmasıdır.⁵ Bu yüzden doğal olarak bazı tarihçiler, Anna'nın Haçlı Seferi'nin istenmeyen sonuçlarından dolayı babasının suçlanmasına engel olmak için onun çok daha büyük rol oynadığını gizlemiş olabileceğinden şüphelenmektedir.⁶ Asıl soru ise

1 E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, ed. D. Womersley, London 1994, vol. 3, 582-583.

2 S. Runciman, *A History of the Crusades*, Cambridge 1951-1954, vol. 1, 116. Ayrıntılı bilgi için bk. W. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford (CA) 1997, 619-620; C. Tyerman, *Fighting for Christendom: Holy War and the Crusades*, Oxford 2004, 38-39; E. Sakellariou, "Byzantine and Modern Greek Perceptions of the Crusades", in H. J. Nicholson (ed.), *Palgrave Advances in the Crusades*, Basingstoke and New York 2005, 245-68, at 246; J. Philips, *Holy Warriors: A Modern History of the Crusades*, London - New York 2009, 7-8; C. Wright, "On the margins of Christendom: The Impact of the Crusades on Byzantium", in C. Kostick (ed.), *The Crusades and the Near East: Cultural Histories*, Abingdon - New York 2011, 55-82, at 56-7.

3 P. Lemerle, "Byzance et la croisade", in *Relazioni del X congresso di scienze storiche*, Florence 1955, vol. 3, 595-620, at 600-601 (yeni basım: P. Lemerle, *Le monde de Byzance: histoire et institutions*, London 1978, No. VIII).

[* Müslümanlara karşı para karşılığında sadece birkaç birlik elde etmeyi umuyordu. Çevirmenin notu (Ç.N.).]

4 R.-J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzzüge*, Stuttgart 2004, 35; a. mlf, "The crusades and Byzantium during the twelfth century", K.I. Semaan (ed.), *The Crusades: Other Experiences - Alternative Perspectives*, Binghampton (NY) 2003, 27-46, at 27.

[** Münferit paralı askerler veya küçük gruplar... Bizans komutası altında Selçuklulara karşı savaşmak üzere... Ç.N.]

5 Anna Komnene, 297 (=X.5) [çev. E. R. A. Sewter - P. Frankopan, 274].

6 J. France, "Anna Comnena, the Alexiad and the First Crusade", *Reading Medieval Studies* 10 (1984) 20-38, at 21; R. D. Thomas, "Anna Comnena's account of the First Crusade - de", *BMGS* 15 (1991) 269-312, at 274-275; M. Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History*, London - New York 1997², 159; J. Shepard, "Cross-purposes: Alexius

Aleksios'un bu rolde ne kadar ileri gittiğidir. Bu kısa makale, Birinci Haçlı Seferi'nin başlamasında Aleksios'un rolüyle ilgili geleneksel anlayışı değiştirebilecek iki muhtemel görüşü açıklayacaktır. Bunlardan ilki radikal olanıdır ki buna göre Aleksios, aslında Birinci Haçlı Seferi'nin oluşumuyla son derece ilişkili olup bu seferin idealleri ile hedeflerini şekillendirmede öncü bir rol oynamıştır. İkincisi ise daha ılımlı bir görüştür. Buna göre Aleksios kesinlikle müdahil olmakla birlikte sadece krize karşı Bizanslıların geçmişte kullanmış olduğu denenmiş ve test edilmiş bir çareye başvuruyor ve bunu şimdi Latin Batı için uyguluyordu. Aradaki fark küçük görülebilir, ancak tartışmalar daha yakından incelendiğinde iki farklı yaklaşım meydana çıkmaktadır.

İlk ve daha radikal olan görüşün en yeni savunucusu, Peter Frankopan'dır:

Kudüs'e yapılan seferin hızlandırıcısı Papa değil bambaşka bir figürdür: Papa Urban tarafından yapılan silahlanma çağrısı, Konstantinopolis [bugün: İstanbul. Ç.N.]'teki İmparator Aleksios'un doğrudan yardım isteği üzerine yapılmıştır [...].⁷

Frankopan'a göre bölgedeki Türkleri kontrol altına alamayınca 1089'dan sonra Anadolu'daki durumun hızla kötüye gitmesi Aleksios'u bu başvuruyu yapmaya sevk etmiştir. Özellikle Emir Çaka'nın Smyrna [bugün: İzmir. Ç.N.]'yı ele geçirmesi, onun buradaki limanda Konstantinopolis'e saldırmak için bir donanma kurması sebebiyle oldukça hoşnutsuzluk yaratmıştır. Aleksios, bu durumu düzeltmek adına, imparatorluğunun yardımına gelmesi için büyük bir Hristiyan seferini teşvik ve organize etmek üzere bilerek hareket etmiştir.

Frankopan'ın görüşü oldukça açıktır, ancak Birinci Haçlı Seferi üzerine çalışan bütün tarihçiler gibi o da kanıt yetersizliği ile karşı karşıyadır. Tarihçilerin yararlanabileceği kaynaklar mevcut ise de bunların hepsi problemlidir. Haçlı Seferi'ne yer veren o döneme yakın ve çağdaş tarihçiler Anna Komnena ve Ioannes Zonaras, papa ile öncelikli bir görüşmeden bahsetmemektedir.⁸ Theodoros Skoutariotes'e atfedilen alternatif bir Bizans kaynağındaki kayıtlarda Aleksios'un müdahalesinden bahsedilmekte, imparatorun Batılı şövalyeleri doğuya, onun yardımına gelmesi için Kudüs'ün cazibesini bir teşvik olarak kullandığı iddia edilmektedir. Ancak Skoutariotes ya da kroniği bir araya getiren her kimse, eseri, erken XIV. yüzyılda, yani olayların kaçınılmaz bir şekilde kanıt değerinin sorgulanmaya başladığı iki yüz yıl sonra yazmıştır.⁹

Sonuç olarak I. Aleksios'un II. Urbanus'a başvurması ile ilgili detaylar, Latin kaynakları ile tekrar inşa edilmelidir. Aleksios'un Papa Urbanus'a elçi gönderdiğine dair ifadenin kaynağı, manastır

Comnenus and the First Crusade", J. Phillips (ed.), *The First Crusade Origins and Impact*, Manchester 1997, 107-29, at 118.

7 P. Frankopan, *The First Crusade: The Call from the East*, London 2012, 6.

8 John Zonaras, vol. 4, 242-243.

9 Theodore Skoutariotes, *Synopsis Chronike*, C. N. Sathas (ed.), *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Athens – Venice – Paris 1872-94, vol. 7, 1-556, at 184-185. İngilizce çev. P. Charanis, "A Greek source on the origin of the First Crusade", *Speculum* 24 (1949), 93-4; a. mlf, "Byzantium, the West and the Origin of the First Crusade", *Byz* 19 (1949), 17-36, at 33-4 (yeni basımı: P. Charanis, *Social, Economic and Political Life in the Byzantine Empire*, London 1973, No. XIV). Ayrıca bk. K. Zafeiris, "The issue of the authorship of the Synopsis Chronike and Theodore Skoutariotes", *REB* 69 (2011), 253-263.

kronikçileri Ekkehard of Aura ve sadece kendisinin 1095'in Mart ayındaki Piacenza Konsili'ne işaret ettiği Bernold of St. Blasien'dir. İkisinin kaydı da oldukça kısa olup Bizanslı elçilerin kesin olarak ne dediklerini yansıtmadan sadece kendi yorumlarını vermektedir.¹⁰ Diğer Latin kaynaklar ise I. Aleksios'un 1090'lı yılların başında, Piacenza Konsili'nden önce, Batı Avrupa'yı heyecanlandıran yardım çağrılarını gönderdiğini iddia etmektedir. I. Aleksios, 1091 yılı civarında Flandre kontuna bir mektup göndermiş gibi görünse de bu mektup ya uydurmadır ya da mektuba çok fazla ekleme yapılmıştır.¹¹ Bir de XII. yüzyılın erken dönemlerinden *Cormery Text* olarak bilinen tercüme, imparatorun her yere feryatlar içeren mektuplarını taşıyan elçiler gönderdiğini belirtmektedir. Ancak Ekkehard of Aura ve Bernold of St. Blasien gibi *Cormery Text* de detaylar hakkında oldukça kısadır ve Bizans'ın diplomatik işleri ile ilgilenmekten ziyade, bir kutsal emaneti bulmaya ve tercüme etmeye odaklanmıştır.¹²

Bu nedenle Frankopan'ın, iddialarını bu sınırlı ve zor kanıtlara dayandırması gerekmektedir ve bazı açılardan bunda başarılı da olmuştur. Her şeye rağmen Bizans imparatoru ile papanın Hristiyan olmayan bir düşmana karşı daha önce de işbirliği yaptığını gösteren bir örnek mevcuttur: 915 yılında birleşik Bizans-Papalık güçleri Güney İtalya'daki Garigliano'da bulunan bir Müslüman kalesine taarruz etmişlerdir.¹³ Frankopan, bu örneğe dayanarak Bizans İmparatorluğu için Batı'dan istenen yardımda, Kudüs hedefinin Papa II. Urbanus'un değil imparatorun fikri olduğunu ileri sürmektedir. 1091'de Flandre kontuna gönderilen sözde mektupta ve Skoutariotes kroniğinde Kutsal Kent'ten bahsedildiği muhakkaktır.¹⁴ Frankopan bu kaynaklardaki kanıtları, 1091'de Hırvatistan Kralı Zvonimir'in huzuruna gönderilen birleşik Bizans-Papalık elçilerini delil göstererek daha da güçlendirir. Duklja papazının kroniğine göre elçiler, kâfir yönetimindeki Kudüs'te çekilen acı ile ilgili duygusal bir tablo çizerek Doğu Hristiyanlarına yardım göndermesi için Zvonimir'i kışkırtmışlardır.¹⁵ Bununla birlikte I. Aleksios'un yönetiminden önce de Bizanslıların, Batı'dan yardım almak için Kudüs'ün cazibesini kullanmış olabileceklerini gösteren bir örnek mümkündür. Alba Piskoposu Benza'nın mektubuna göre 1062 yılının Mayıs ayında Roma'ya ulaşan üç Bizans elçisinin, Bizans imparatorunun papayı Normanları İtalyadan çıkarmada Bizans'a yardım etmesi, ayrıca Kudüs'ü ve Kutsal Mezar'ı kâfir yönetiminden kurtarmak üzere bir sefer tertip etmesi için teşvik ettiği mektubunu da yanlarında

10 Ekkehard of Aura, *Chronicon Universale* (Monumenta Germaniae Historica Scrip – tores 6), Hannover 1844, 33-245, at 213; Bernold of St Blaise, *Chronicon* (Monumenta Ger – maniae Historica Scriptorum 5), Hannover 1844, 385-467, at 462. İngilizce tercüme için bk. P. Charanis, "Byzantium, the West" (cit. n. 9), 27-29; ed. T. J. H. McCarthy, *Chronicles of the Investiture Contest: Frutolf of Michelsberg and his Continuations*, Manchester 2014, 146; ed. I. S. Robinson, *Eleventh-Century Germany: The Swabian Chronicles*, Manchester 2008, 324.

11 H. Hagenmeyer, *Epistulae et Chartae*, 130-136 [çev. C. Sweetenham, 219-222].

12 Metin ve tercümesi için bk. J. Shepard, "How St James the Persian's head was brought to Cormery: A relic collector around the time of the First Crusade", L. M. Hoffmann (ed.), *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie: Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur*, Wiesbaden 2005, 287-335, at 304.

13 H. Hoffmann, *Chronica Monasterii Casinensis*, 133-135; Liudprand of Cremona, *Antapodosis* II.52, ed. P. Chiesa, 57 [çev. P. Squatriti, 99]; Constantine VII Porphyro – genitos çev. R.J.H. Jenkins, 128-129.

14 H. Hagenmeyer, *Epistulae et Chartae* (cit. n. 11), 136; Robert the Monk, 222: "Agite ergo, dum tempus habetis ne Christianorum regnum et quod maius est domini perdatis sepulchrum".

15 P. Frankopan, *The First Crusade* (cit. n. 7), 92.

getirmiştir.¹⁶ Böylelikle Bizanslıların yaptıkları çağırığı Kutsal Mezar ile ilişkilendirmek, inandırıcı ve delillerin imkân verdiği ölçüde mümkündür.

Frankopan'ın dikkate aldığı bir başka mesele de XI. yüzyılın geç dönemlerinde Batı Avrupa'da yayılmış vahşet hikâyelerinin arkasında Bizanslıların olup olmadığıdır. Flanders kontuna gönderilen mektubun ve *Cormery Text*'in ikisi de Selçuklu Türklerinin Batı Anadolu'yu ele geçirirken işledikleri sözde vahşi eylemler hakkında korkunç kayıtlara yer vermektedir. Frankopan'ın buradaki yorumu, 1095 Clermont vaazında II. Urbanus'a verilen raporların ve aktarılan hikâyelerin benzerliği düşünüldüğünde Anadolu'dan gelen bu bilginin dikkatli bir şekilde I. Aleksios tarafından kurgulandığı yönündedir:

Raporlarının uyumu, genel olarak bilginin ne kadar tutarlı bir şekilde merkezden yönetildiğini göstermektedir [...] Anlatı oldukça evrenseldir, çünkü bilginin çoğu imparator tarafından sızdırılmıştır.¹⁷

Tabii ki asıl husus bu değildir. Kutsal topraklardaki Hristiyanların çektiği sıkıntıların kayıtları, Batı Avrupa'ya, hacılar ve başpapazlar tarafından finansal yardım aramak amacıyla gönderilen elçiler aracılığıyla ulaşmıştır.¹⁸ Bu hikâyelerin sayıları, imparatorun bağımsız olarak Birinci Haçlı Seferi'nden on yıllar evvel artmaya başlamış ve Papa VI. Sergius'un sahte genelgesi örneğinde de görüldüğü üzere 1090'lı yıllardaki Haçlı propagandasına katkı sağlamıştır.¹⁹ Konstantinopolis üzerinden Anadolu yoluyla Kudüs'e giden hacıların sonradan Batı'da yayılmış olan bilgileri Anadolu'da almış olmaları muhtemeldir. Diğer taraftan, doğal olarak, Piacenza'ya giden Aleksios'un elçilerinin, sadece Kudüs ve Kutsal Mezar'a referans göstererek, çağırının etkisini artırmak için Hristiyan infazları hakkındaki korku hikâyelerini tekrar ettikleri fikrinde şaşırtıcı bir durum yoktur. Hikâyeyi mümkün olduğunca inandırıcı kılmak gayet mantıklıdır. Dahası, geçmişte vahşet hikâyeleri bu amaç için kullanılmıştır. 824'te Frank hükümdarı I. Dindar Ludwig'e gönderilen bir mektupta, Bizans İmparatoru II. Mikhael, Hristiyanlar arasında önemli oranda takipçisi olmasına rağmen isyancı Slav Thomas'ı kâfir ordusunun başında soygun yapan ve yağmada bulunan biri olarak tasvir etmiştir.²⁰ Buradaki amaç da Mikhael'in davasına karşı Batı'da bir sempati uyandırmaktır.

16 Benzo of Alba, 616-617; H. E. J. Cowdrey, "Pope Gregory VII's 'crusading' plans of 1074", in B. Z. Kedar – H. E. Mayer – R. C. Smail (eds.), *Outremer: Studies in the History of the Crusading Kingdom of Jerusalem Presented to Joshua Prawer*, Jerusalem 1982, 27-40, at 38-39.

17 P. Frankopan, *The First Crusade* (cit. n. 7), 90; krş. aynı yer, 101.

18 K. Ikononopoulos, "Byzantium and Jerusalem, 813-975: From indifference to intervention", S. Neocleous (ed.), *Papers from the First and Second Postgraduate Forums in Byzantine Studies: Sailing to Byzantium*, Newcastle-upon-Tyne 2009, 7-25, at 13-14; J. Harris, "Wars and rumours of wars: England and the Byzantine world in the eighth and ninth centuries", *Mediterranean Historical Review* 14 (1999), 29-46, at 38-39.

19 A. Jotischky, "The Christians of Jerusalem, the Holy Sepulchre and the origins of the First Crusade", *Crusades* 7 (2008), 35-57, at 36-38; J. France, "The destruction of Jerusalem and the First Crusade", *Journal of Ecclesiastical History* 47 (1996), 1-17.

20 P. Lemerle, "Thomas le Slave", *TM* 1 (1965), 255-97, at 256.

Frankopan, ayrıca Haçlı Seferi çağrısını güçlendirmek için kutsal kalıntıların kullanılması düşüncesinin arkasında Aleksios'un olduğunu da ileri sürmektedir. O, imparatorun, Hakiki Haç'ın küçük bölümlerini Papa II. Urbanus'a gönderdiği ve papanın da bunları Clermont Konsili'nden sonraki aylarda Fransa'da takdis ettiğini ve pek çok kiliseye bağışladığını düşünmektedir.²¹ Aleksios'un böyle bir hediye gönderdiğine, gönderdiyse de bu reliklerin, Haçlı ordusuna katılımı motive etmedeki etkisini önceden tahmin ettiğine dair bir kanıt mevcut değildir. Diğer yandan bu ihtimal de imkânsız değildir. Hz. İsa'nın üzerinde çarpmıha gerildiğine inanılan haçın büyük bir kısmı genel kabule göre Bizans imparatorunda olup Büyük Saray'da Pharos'un Kutsal Bakire şapelinde yer alıyordu. İmparator, haçın küçük parçalarının ve diğer kutsal emanetlerin yüksek rütbeli devlet adamlarına ve potansiyel müttefiklere geçmesine karşı değildi. Alman İmparatoru IV. Henry'e (1056-1106) içinde azizlerin kemiklerinin bulunduğu altın bir sandık göndermiştir.²² Yine bu emanetlerin Aleksios'un iktidarından çok daha önceden beri diplomatik hediyeler şeklinde dağıtıldığına dair örnekler mevcuttur. Orleans Papazı Ulfric'e Konstantinopolis'i ziyaret ettiği 1020'li yıllarda Hakiki Haç'ın parçaları verilmiş ve azizlerin kemiklerinin bulunduğu altın bir sandık da İngiliz Kral Günah Çıkartıcı Aziz Edward'a (1042-1066) gönderilmiştir.²³

Bu nedenle I. Aleksios'un II. Urbanus'a çağrısında Kudüs'ün cazibesi, zulüm hikâyeleri ve kutsal emanetlerin teşvik edici olarak kullanıldığına dair düşünce kanıtları zayıf olsa da oldukça mantıklıdır. Frankopan'ın daha ileri giderek bu ihtimalleri Aleksios'un bir şekilde II. Urbanus'un 1095'teki konsil konusunu, sefer başlar başlamaz rota ve stratejisini dikte ettiğine dair önerisinde temel alması bir problemi ortaya çıkarmaktadır. O, "Urbanus'un kelimeleri Batılı dinleyicileri için dikkatle seçilmişti, ancak çağrısı geniş kapsamlı bir şekilde Konstantinopolis'teki Aleksios tarafından plânlanmıştı." diye iddia eder.²⁴ Seferin alacağı şekli açıklamak söz konusu olduğunda ise "Stratejik hedefleri belirleyen Aleksios idi [...] Haçlı seferi için asker toplama sürecinin şekillenmesinde de Aleksios'un görüşleri esas idi"²⁵ Her ne kadar rota seçimini imparatora bağlamak için çok az kanıt olduğunu itiraf etse de Frankopan yine de "bu birliklerin seyahat aralıklarının rastlantısal biçimde uygun ve mükemmel olduğunu" iddia eder.²⁶ Frankopan'ın teorisi işte bu noktada kısmen de olsa çözülmeye başlamaktadır, çünkü sadece olası gelişmelere dayanmaktadır. Bununla birlikte aslında imparator onun önerdiği gibi hareket etmiş olsa dahi bu durum Haçlı seferini şekillendirecek ya da kontrol edecek derece değildir. II. Urbanus, Konstantinopolis'ten oldukça uzaktadır ve onun kendi gündemi bulunmaktadır. Ayrıca Aleksios'un dikte ettiklerini sorgusuz sualsiz kabul edeceği yerde Aleksios'un propagandasının bazı yönlerini kendi fikirlerini bildirmek için kullandığı daha muhtemeldir. II. Urbanus'un, Kudüs'ün ve

21 P. Frankopan, *The First Crusade* (cit. n. 7), 106.

22 Anna Komnene, 114 (=III.10) [çev. E. R. A. Sewter – P. Frankopan, 103]. Kutsal Bakire Şapeli hakkında bk. J. Harris, *Constantinople: Capital of Byzantium*, London – New York 2007, 64-66; I. Kalavrezou, "Helping hands for the empire: imperial ceremonies and the cult of relics at the Byzantine court", H. Maguire (ed.), *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, Washington DC 1997, 53-79.

23 Rodulfus Glaber, 202-203; K. N. Ciggaar, "England and Byzantium on the Eve of the Norman Conquest", *Anglo-Norman Studies* 5 (1982), 78-96, at 90-95.

24 P. Frankopan, *The First Crusade* (cit. n. 7), 101.

25 P. Frankopan, *The First Crusade* (cit. n. 7), 111.

26 P. Frankopan, *The First Crusade* (cit. n. 7), 115.

kutsal yerlerin kaderi için yaptığı çağrının, şahsî endişelerinden kaynaklandığını öne süren H. E. J. Cowdrey'in iddiaları, papanın Clermont Konsili'nden aylar sonra yazdığı mektuplarına dayandığı için daha ikna edicidir.²⁷

Bu nedenle Frankopan ve Runciman tartışmanın iki uç noktasını oluşturmaktadır: Bunlar Birinci Haçlı Seferi'nin başlamasında etkin olan ve bu işlerle hiçbir alakası olmayan iki imparator figürüdür. Dolayısıyla bu durum bizi üçüncü bir ihtimale götürmektedir: Aleksios kesinlikle işin içinde idi, fakat bu sadece krize karşı Latin Batı'dan tecrübeyle sabit bir yardım çağrısını kapsamaktaydı.²⁸ Sonuç olarak işin en başında Aleksios'un neden Batı Avrupa'dan yardım istediğini sormak gerekmektedir. Frankopan'ın cevabı, Doğu ile Batı arasında önceki on yıllardan beri artan Hristiyan dayanışmasının Aleksios'u bu yönden bakmaya sevk ettiği şeklindedir.²⁹ Bununla birlikte bu olaylara başka bir açıdan da bakılabilir. Aleksios, ortaya çıkan bazı gelişmeler nedeniyle kendisi gibi davranmıyordu. Aksine geçmişte ortaya çıkan krizlere karşı Bizanslıların sık sık kullandığı gayet geleneksel bir yöntemi uygulamaktaydı. Bu yöntemler üç şekildedir. Birincisi Bizanslıların dış müttefik arama içgüdüleri, ikincisi müttefiklere Bizans'ın yararına savaşmaları için ekonomik teşvik sağlamaktır. Üçüncüsü ise en önemli ve bu tartışmanın amacı için ihtilafli olanıdır: Bizanslılar müttefikleri ile olan anlaşmalarına manevi öğeler atfetmeyi çok severlerdi.

Geçmişteki pek çok örnekte ilk yöntem görülebilmektedir. 989'da II. Basileios (976-1025), isyancı Bardas Phokas'a karşı Kiev Prensi Vladimir'in (980-1015) desteğini sağlamıştır. IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055) Güney İtalya'da Normanlara karşı müttefik bulmak için gözlerini Papalığa çevirmiştir.³⁰ Bu yüzden Aleksios'un 1095'te Piancenza'da Papa II. Urbanus'a yaptığı çağrı bu kalıba uymaktadır. Aynı şekilde ekonomik teşvik de görülebilmektedir. 969'da Konstantinopolis'e gelen Batı İmparatoru I. Otto'nun heyetinin Bizanslılarca parası ödenmiş başka kuvvetler tarafından saldırıya uğrayabileceğine dair tehdidi de bu yöndedir:

Bize güç veren paramızla bütün dünyayı ona karşı kışkırtacağız ve onu kırık bir çömlek gibi bin parçaya ayıracağız [...].³¹

Bu teşvike bir başka örnek de 967'de II. Nikephoros Phokas'ın (963-969), Kiev Prensi Svyatoslav'a Bulgaristan'a saldırması karşılığında 1.500 pound altın ödemesinde görülebilir.³² Birinci Haçlı Seferi'nde de Haçlı liderlerine verilen benzer teşvikler hem Anna Komnena'da hem de Latin kayıtlarında sürekli olarak tasvir edilmiştir.³³

27 H. E. J. Cowdrey, "Pope Urban II's Preaching of the First Crusade", *History* 55 (1970), 177-188.

28 J. Harris, *Byzantium and the Crusades*, London – New York 2014², 39-58.

29 P. Frankopan, *The First Crusade* (cit. n. 7), 87.

30 John Skylitzes, 336 [çev. J. Wortley, 319]; Yahya of Antioch, 196; William of Apulia, 137.

31 *Pecunia qua pollemus omnes nationes super ipsum invitabimus et quasi kerami – cum ... confringemus*. Liudprand of Cremona, *Legatio* 53, ed. Chiesa, 210-211 [çev. P. Squatriti, 271].

32 Leo the Deacon, 63 [çev. A.-M. Talbot – D. Sullivan, 111-12].

33 Anna Komnene, 320 (=X.11) [çev. E. R. A. Sewter – P. Frankopan, 294-295]; Albert of Aachen, 86-87; Fulcher of Chartres, 179 [çev. H. S. Fink – F. R. Ryan, 80].

Bu noktaya kadar tartışmasız hiçbir şey yoktur. Hiç kimse Bizanslıların, diğer insanlara kendileri adına savaşmaları için para ödemeye gönüllü olduklarına itiraz edemez. Manevî öğelerin anlaşmaya dâhil edilmesi alışılmış bir durumdur, ancak bu durum Bizanslıların potansiyel Hristiyan müttefikleri ile olan ilişkilerinde daha açık bir şekilde görülebilmektedir. Sonuç olarak Bizans İmparatoru gerçekten bir Roma İmparatoru idiyse ki, hükümdar, Tanrı tarafından Hristiyanları korumak amacıyla gönderilmişti, ona karşı savaşmak bir günahı ve dolayısıyla onun için savaşmak dinî bir görevdi. Bu düşüncenin de örneği mevcuttur. Patrik I. Nicholas Mystikos 924'te Konstantinopolis'i kuşatan Bulgar Çarı Symeon'a şöyle demektedir:

[Tanrı] alçakgönüllü bir yetime karşı hata yapandan daha çok kendisini O'nun yeryüzündeki halifesi olarak kabul eden bir imparatora karşı yapılan yanlıştan iğrenir, nefret eder ve intikam alır.³⁴

Hem iyi bir Hristiyan olup hem de Bizans imparatoru ile savaşamazdı. Aynı sebeple imparatorla müttefik olanların yaptığı anlaşmalar, kendilerinin uygun bir müttefiklik sergilediğini göstermeleri açısından yazılıdır. Bunun için Robert Guiscard ile 1074 yılında yapılan anlaşmaya bakılabilir:

Sana gelince, sen [Robert] bize hak ettiğimiz itaati ve iyi niyeti göstermekle yükümlüsün.³⁵

İmparator ile yapılan ittifaka dâhil olan bu manevî öge ve ahlaki değer, müttefiklerin Orta Çağda kutsal olarak görülen, genellikle İncil'e ya da kutsal emanetler üzerine yemin etmeleri şartı ile güçlendirilmiştir. 1081'de kendisiyle bir anlaşma yapıldığında Batı İmparatoru IV. Henry'den ve 1089'da Aleksios'un emri altında hizmet etmek üzere beş yüz şövalye göndermeyi kabul eden Flanders kontundan da yemin etmeleri istenmiştir.³⁶ Anlaşmaya ilaveten bu yemin Bizans imparatoru adına savaşmanın dinî bir görev olduğunu açıkça ilan etmiş oluyordu. 1096-1097'de Konstantinopolis'e ulaşan Haçlılardan da yemin etmeleri istenmiştir. Bazı Bizans ve Latin kaynakları arasında bu yemine taahhütlerin ne olduğu konusunda anlaşmazlıklar mevcuttur. Anna Komnena daha önceden imparatorluğa ait olan ve Haçlılar tarafından ele geçirilen kasaba ve şehirlerin imparatora iadesi hakkında söz verdiklerini belirtir.³⁷ Latinler ise imparatorun Konstantinopolis'ten doğuya doğru yola çıkdıktan sonra söz verdiği erzak yardımı üzerinde durmaktadır.³⁸ Büyük ihtimalle yemin bu iki ögeyi de içermekteydi, fakat ayrıca Robert Guiscard örneğinde olduğu gibi Bizans imparatorunun üstünlüğü de belirtilmekteydi.

34 Nicolas I Mystikos, 27. [Tanrı] καὶ τὴν κατὰ τοῦ τυχόντος ὀρφανοῦ ἀδικίαν δυσχεραίνει καὶ βδελύσσεται καὶ ἀτιμώρητον οὐκ ἔξ μὴ ὅτι γε τὴν κατὰ βασιλείῳς ὄν αὐτὸς κρίμασιν οἷς ἐδικαίωσεν τῶν σκῆπτρων τῆς αὐτοῦ κληρονομίας κατέστησε δεσπότην καὶ κύριον.

35 P. Bezobrazov, "A chrysobull of Emperor Michael VII Doukas" (Rusça), VV 6 (1899), 140-143, at 141: Καὶ σὺ μὲν συμφωνεῖς ἐμοὶ συνεισενεγκεῖν τὴν πρέπουσαν ὑποταγὴν τε καὶ εὐνοίαν; Fransızca tercüme için bk. H. Bibicou, "Une page d'histoire diplo - matique de Byzance au XIe siècle: Michel VII Doukas, Robert Guiscard, et la pension des dignitaires", *Byz* 29-30 (1959), 43-75, at 45.

36 Anna Komnene, 113, 218 (=III.10, VII.6) [çev. E. R. A. Sewter - P. Frankopan, 102, 199].

37 Anna Komnene, 313 (=X.10) [çev. E. R. A. Sewter - P. Frankopan, 289].

38 Ed. R. Hill, *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum*, Oxford 1962, 12; Albert of Aachen, 87-8.

Bizans'ın müttefik arayışlarında manevî öğelerin önemi göz önünde bulundurulduğunda Birinci Haçlı Seferi'ne giden 1080'li ve 1090'lı yıllardaki asker toplama çabalarında ve sefere katılanlara imparator adına savaşarak sadece iyi ücret almayacakları, Hristiyanlık görevlerini de yerine getireceklerinin söylenmesinde de bu durum müşahede edilebilir. İmparatorun Flanders kontuna gönderilen tartışmalı mektupta söylediklerinde bunun etkisi görülebilir:

Sonuç olarak Tanrı aşkına ve tüm Grek Hristiyanların takvası aşkına size topraklarınızda bulabildiğiniz İsa'ya bağlı ne kadar hakiki savaşçı varsa buraya göndermeniz için yalvarıyoruz... bana ve tüm Grek Hristiyanlara yardım etme adına.³⁹

Problem hakkında ortaya konan üçüncü görüş, Frankopan'ın görüşü ile pek çok ortak nokta içermektedir. İkisi de Aleksios'un çabalarının Haçlı Seferi'nin manevi bir sefer olarak ortaya çıkmasına yardımcı olduğunu belirtmiştir. Aralarındaki fark ise Aleksios'un ve Haçlıların arasının neden bozulduğuna dair açıklamalardır. Steven Runciman'a göre sebep gayet basittir: Kaba ve kültürsüz Haçlılar, karmaşık Bizans medeniyetini anlayamamışlardı ve sonuç olarak ona sırt çevirdiler.⁴⁰ Bütün suçu barbar Haçlıların üzerine yıkan bir açıklama oldukça basittir ve sadece birkaç bilim insanı tarafından onaylanır. Frankopan'ın cevabı ise daha gerçekçidir. Anlaşmanın ihlali sadece Aleksios'un 1098'de Antakya'yı geri almadaki başarısızlığı ve Bohemond'un şehri geri vermeyi reddetmesi ile vuku bulmuştur.⁴¹ Ancak Frankopan, Antakya hakkındaki anlaşmazlığı tarihlendirirken Haçlılar Konstantinopolis'te iken gayet aşikâr olan gerginliği görmezden gelmekte ve kaynaklarda yazılan bu durumun öneminin sonradan anlaşıldığına inanmaktadır. Olaylara bizzat şahit olan Raymond of Aguilers'in bu konuda söyledikleri düşünüldüğünde bu görüşün kabul edilmesi zorlaşmaktadır. Efendisi Toluouse kontunun daha sonraları Bizans imparatoru ile müttefik olduğu düşünülürse kont ve imparatorun 1097 baharında savaşın eşliğinde olduğu gerçeğini saklamış olması beklenebilir. Ancak bunu saklamamaktadır ve olayları ele alan herkes oldukça açık bir şekilde görebilir ki Bohemond'un Antakya'yı işgalinden çok önce şiddetli bir gerginlik mevcuttur. Sıradan bir istek olan yemin, bazı liderlerin bu isteğe karşı sesli bir şekilde itiraz etmelerinden anlaşılmaktadır ki derin bir içermeye neden olmuştur. Bunun kendileri için değersiz olduğundan, Tanrı'dan başka bir efendileri olmadığından ve amme menfaati ile "Greklerin Kralı"na aynı anda hizmetin mümkün olmadığından dem vurarak şikâyetçi olmuşlardır.⁴² Bu durumu efendi ile işçi arasındaki "feodal" bir taahhüt olarak yorumladıkları görülmektedir. Albert of Aachen'in iddiasına göre ise Godefroi de Bouillon, birlikte hareket ettikleri bir vasala dönüşmüştür. Açıkçası bu büsbütün farklı bir yemindir.⁴³

39 H. Hagenmeyer, 133; Robert the Monk, 220: "Pro Dei amore et pro omnium Grae – corum Christianorum pietate rogamus ut quoscumque fideles Christi bellatores [...] in terra tua acquirare poteris ad auxilium mei et Graecorum Christianorum huc deducas".

40 S. Runciman, *A History of the Crusades* (cit. n. 2), vol. 3, 475.

41 P. Frankopan, *The First Crusade* (cit. n. 7), 169.

42 R. Hill, *Gesta Francorum*, 11-12; Ralph of Caen, 40-41; Raymond of Aguilers, 41 – 42 [çev. J. H. Hill – L. L. Hill, Philadelphia 1968, 23-24].

43 Albert of Aachen, 86-87. Yeminleri her iki tarafın da nasıl yorumladığı tartışmaları için bk. Harris, *Byzantium and the Crusades*, 63-64, 69-70; R.-J. Lillie, *Byzantium and the Crusader States, 1095-1204*, çev. J. C. Morris – J. C. Ridings, Oxford 1993, 24-25; J. H. Pryor, "The oaths of the leaders of the First Crusade to the Emperor Alexius I Comnenus: fealty,

Üçüncü görüş, I. Aleksios ile Haçlıların ilişkilerinin bozulmasının ve daha sonraki Bizans-Haçlı ilişkilerinin geleneksel politika ve taktik olan yardım çağrısının uygunsuz bir zamanda yapılması sonucunda meydana geldiğini belirterek probleme bir çözüm sunar. Para problem değildi: Haçlılar parayı alıp Türklere karşı imparatorun tarafında savaşmaktan ziyadesiyle memnundu. Problem çıkmasına neden olan üçüncü ögeydi. Bizans varsayımına göre kendi içinde kutsal bir görev olan Konstantinopolis'teki Hristiyan imparatora hizmet ve onun imparatorluğunu savunmak, nihai hedefi Kudüs'ü özgürleştirmek olan Haçlıların inançları ile ters düşmekteydi. Hem Anna Komnena hem de Raymond of Aguilers, Aleksios'un Haçlılara Kudüs'e kadar eşlik etmeme kararı aldığını kaydetmektedir. Çünkü onun önceliği kendi imparatorluğunun güvenliği idi.⁴⁴ Uzun vadede bakıldığında, imparatorluğun, reformcu Papalık ve Haçlı ordu liderlerinden oldukça farklı hedefler takip etmeleri ve Batı Avrupalılar tarafından çoğunlukla onursuz sayılan yöntemler kullanmaları, dini bir görev olan Kudüs'ü ve Kutsal Toprakları genel hasım olan Müslümanlara karşı savunmaya katkıda başarısız olduğu izlenimini vermiştir. Bu gelişme daha sonra olanları da geniş bir şekilde açıklamaktadır.

homage – *pistis, douleia*”, *Parergon* 2 (1984), 111–132.

44 Anna Komnene, 321 (= X.11) [çev. E. R. A. Sewter – P. Frankopan, 296]; Raymond of Aguilers, 41 [çev. H. Hill – L. L. Hill, 23].

KAYNAKÇA

- Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana: History of the Journey to Jerusalem*, çev. S. Edgington, Oxford 2007.
- Anna Komnene, *Alexias*, ed. D.R. Reinsch, Cologne 1996. İngilizce tercüme: E. R. A. Sewter and P. Frankopan, *The Alexiad*, London 2009.
- Benzo of Alba, *Ad Henricum Imperatorem Libri VII*, ed. K. Pertz (Monumenta Germaniae Historica Scriptores 11), Hannover 1854, 591-681.
- Bernold of St Blaise, *Chronicon* (Monumenta Germaniae Historica Scriptores 5), Hannover 1844, 385-467.
- Chronica Monasterii Casinensis* (Monumenta Germaniae Historica Scriptores 34), ed. H. Hoffmann, Hanover 1980.
- Constantine VII Porphyrogenitos, *De Administrando Imperio*, ed. G. Moravcsik, çev. R. J. H. Jenkins (CFHB 1), Washington DC 1967.
- Ekkehard of Aura, *Chronicon Universale* (Monumenta Germaniae Historica Scriptores 6), Hannover 1844, 33-245.
- Fulcher of Chartres, *Historia Hierosolymitana* (1095-1127), ed. H. Hagenmeyer, Heidelberg 1913. İngilizce tercüme: H. S. Fink – F. R. Ryan, *History of the Expedition to Jerusalem, 1095-1127*, New York 1969.
- Gesta Francorum. The Deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem*, ed. R. Hill, Oxford 1962.
- Hagenmeyer, H., *Epistulae et Chartae ad Historiam Primi Belli Sacri Spectantes: die Kreuzzugsbriefe aus den Jahre 1088-1100*, Innsbruck 1901.
- Leo the Deacon, *Historiae Libri Decem*, ed. C. B. Hase (CSHB), Bonn 1828. İngilizce tercüme: A. M. Talbot – D. Sullivan, *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, Washington DC 2005.
- Liudprand of Cremona, *Opera Omnia* (Corpus Christianorum Continuatio Medievalis 156), ed. P. Chiesa, Turnhout 1998. İngilizce tercüme: P. Squatriti, *The Complete Works of Liudprand of Cremona*, Washington DC 2007.
- Nicholas I Mystikos, *Letters*, ed. ve çev. R. J. H. Jenkins – L. G. Westerink (CFHB 15), Washington DC 1973.
- Ralph of Caen, *Gesta Tancredi*, çev. B. S. Bachrach – D. S. Bachrach, Aldershot 2005.
- Raymond of Aguilers, *Le "Liber" de Raymond d'Aguilers*, ed. J. H. Hill – L. L. Hill, Paris 1969; İngilizce tercüme: Raymond of Aguilers, *Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem*, trans. J. H. Hill – L. L. Hill, Philadelphia 1968.
- Robert the Monk, *Robert the Monk's History of the First Crusade*, çev. C. Sweetenham, Farnham – Burlington (VT) 2005.
- Rodulfus Glaber, *Historiarum Libri Quinque*, ed. ve çev. J. France, Oxford 1989.
- Theodore Skoutariotes, *Synopsis Chronike*, in C. N. Sathas (ed.), *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Athens – Venice – Paris 1872-94, vol. 7, 1-556.
- Skylitzes, John, *Synopsis Historiarum*, ed. J. Thurn (CFHB 5), Berlin ve New York 1973; İngilizce tercüme: J. Wortley, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, Cambridge 2010.
- William of Apulia, *Le Geste de Robert Guiscard*, çev. M. Mathieu, Palermo 1961.
- Yahya of Antioch, *Cronache dell'Egitto fatimide e dell'impero bizantino (937-1033)*, çev. B. Pirone, Milan 1997.
- Zonaras, John, *Epitome Historiarum*, ed. L. Dindorf, Leipzig 1868-75.

***Gabdulla Tukay Éntsiklopédiyesé* [Abdullah Tukay Ansiklopedisi], Baş r daktoru Z. Z. Rameev, Galimcan İbrahimov is. T l, Edebiyat hem Sengat İnstitutu, Kazan 2016, 864 b. (ISBN: 978-5-93091-203-6).**

Abdullah Tukay (1886-1913), Tatar halkının mill  kimliğini belirleyen bir sembol, estetik anlayışının ve yazılı edebiyatının gelişim sürecine en büyük katkısı yapan Tatar şairidir. Tatar halkı, şairin bıraktığı edebî mirasla günümüzde de yakından bağlantılı bir şekilde yaşamaktadır. Tukay, aynı zamanda Türk dünyasının önemli aydınlarından biri ve bilinen bir yazardır. Şairin mirasını etraflıca öğrenmek, Tatar edebiyat bilimi açısından büyük önem taşımaktadır. 2016 yılında, Tataristan'da *Abdullah Tukay Ansiklopedisi* yayımlanmıştır. Büyük şairin hayatı ve edebî mirasını geniş bir şekilde ele alan bu ansiklopedi, Tukay ile ilgili tüm bilgileri toplamak amacıyla ortaya çıkmıştır. *Abdullah Tukay Ansiklopedisi*, Tatar Kiril alfabesine göre sıralanan 2.358 makaleyi içermektedir. Bu çok ciddi ve özel bilimsel çalışmaya ilişkin çabalar, 20 yıla yakın bir zaman dilimini kapsayan bir tari e sahiptir. Böyle bir ansiklopedinin önemini, ilk defa 1978 yılında Tatar bilim insanları Nil Yuzeev (1931-1996), Ebrar Kerimullin (1925-2000) ve Fl n Musin (1939-2009) dile getirmişlerdir. Ne var ki o dönemde bunu gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Ancak 1990'lı yıllarda Sovyet sisteminin  okmesi neticesinde ortaya çıkan küresel ve toplumsal değişimlerin etkisiyle Tatar halkının edebî ve kültürel mirasının öğrenilmesi için yeni imk nlar olur. Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi'nin de kurulması ile yeni ve güncel konulara önem verilmeye başlanmıştır. 1993 yılında Tataristan Bilimler Akademisi  yesi Profesör Nil Yuzeev, *Abdullah Tukay Ansiklopedisi*'ni hazırlama görevine atanmıştır. 1998 yılında ansiklopedide yer alması düşünülen makale ve belgelerin listesi hazırlanmış ve çalışmalara başlanmıştır. *Abdullah Tukay Ansiklopedisi*; Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan Federal  niversitesi ve diğer bilim ve yüksek eğitim kurumlarında görev alan bilim adamlarının ortak çabaları ile hazırlanmıştır. Nil Yuzeev'in vefatından sonra 1996 yılında, bu çalışmanın yürütülmesi görevine Z. Z. Rameev getirilmiştir.

Ansiklopedinin büyük çoğunluğu edibin manzum ve mensur eserleri hakkında kuramsal bilgileri, eserlerin olay örgüsünü, konusunu ve ana fikrini ortaya koyan incelemelerden oluşan makalelerden ibarettir. *Tukay Ansiklopedisi*'nin büyük kısmını teşkil eden bu bölüm, Tukay'ın kaleminden çıkmış 780 eser hakkında birbirinden bağımsız yazılan makalelerden oluşmaktadır. Bu makaleler içinde, son yıllarda bulunmuş veya Sovyet ideolojisi baskısından dolayı daha önce şairin kitaplarında yer almamış, siyasi ve toplumsal konuları içeren 40 civarında yazısı da yer almıştır. Her makale; eserin türü, ne zaman ve nerede yayımlandığı, daha önce hangi kitaplarda (ciltlerde) yer

aldığı, kimler tarafından başka dillere çevrildiği, eserlerin müzik ve tiyatro ile bağlantısı hakkında bilgiler içermektedir. Bu makalelerde Tukay'ın sanatsal düşünce özellikleri; lirik eserlerinin türü, üslubu, yöntem ve yaratım süreçleri, eserlerinde yer alan dinî-ahlaki konular, halkçılık ve millilik gibi kavramlar bağlamında araştırılmaktadır. Makalelerin sonunda ise kaynakça verilmiştir.

Ansiklopedide Tukay'ın biyografisi ile ilgili bilgilere de genişçe yer verilmektedir. Bu makaleler; Tukay'ın anne babası, soy ağacı, akrabaları, dostları, tanıdıkları, meşhur çağdaşları ve okul arkadaşları hakkında, yani şairin hayat yolu ile ilgili bilgiler içermektedir. Burada Tukay'ın halk şairi olarak yetişmesinde etkili olan şahıslara da büyük bir yer ayrılmıştır. Bu makaleler için ana kaynak olarak Tukay'ın "Aklımda Kalanlar" isimli otobiyografik hikâyesi, şair ile ilgili çağdaşları tarafından kaleme alınan hatıralar, arşiv ve müzelerde muhafaza edilen fotoğraflar, nüfus kayıt defterleri ve buna benzer başka belgeler kullanılmıştır. Bununla beraber ansiklopediyi hazırlayanlar; bazı şahısların gerçek adlarının, soyadlarının, doğum, ölüm tarihlerinin ve benzeri bilgilerin tespit edilmesinin mümkün olmadığını da belirtmişlerdir.

Aynı zamanda *Tukay Ansiklopedisi'*nde yazarın biyografisi ve eserleri ile bağlantısı olan yerlerden bahsedilmektedir. Şairin eserlerinde karşılaşılan şehirler ve köyler, yaşadığı veya uğradığı misafirhaneler, kendisinin veya arkadaşlarının eğitim aldığı medreseler ve Kazan, Arça ve Uralsk'ta bulunan müzelerden bahsedilmektedir. XX. yüzyıl başında Petersburg'da Rus ve Türk-Tatar dillerinde neşredilmekte olan *Siniy Jurnal* (Синий журнал) *Jivopisnoye Obozreniye* (Живописноеобозрение), *Tovarişç* (Товарищи), *Musul'manskaya Gazeta* (Мусульманскаягазета), *Satirikon* (Сатирикон), *Ülfet* (Өлфәт), *Et-Tilmiz* (Әттилмиз) gibi gazete ve dergiler hakkında da değerlendirmelerde bulunulmuştur. Tukay, kendi eserlerinde bu yayınlara yönelik farklı yaklaşımlarını da belirtmiş, bazen bu yayınların içeriklerinden istifade etmiş ve kendi eserlerine de yansıtmıştır.

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi kapsamında ele alınan ve ansiklopedinin büyük çoğunluğunu oluşturan makalelerde Tukay yapıtları, Türk-Tatar edebiyatının bin yıllık tarihi ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Birinci sırada Tukay'ın severek okuduğu, ilham aldığı, etkilenecek yazdığı önceki dönem Türk-Tatar edipleri yer almaktadır. İkinci sırada Tukay'la aynı dönemde yaşayan yazarlar ve sonraki dönemlerde, özellikle de Ekim Devrimi'nden sonraki yıllarda yazılan eserlerde Tukay geleneğini izleyen, devam ettiren yazarlar ele alınmıştır. Örneğin, Tukay'ın şiire olan sevgisinin uyanmasında etkili olmuş Türk Tanzimat edebiyatı üzerinden onu Fransız ve Avrupa edebiyatının güzel örnekleri ile tanıştıran, Türk Abdül Veli Emrullah'ın tam adı, yaşadığı yıllar ve eserleri meçhuldür. Anlaşılan, Tukay ile ilgili bu ve buna benzer konular karşılaştırmalı edebiyat bilimi araştırmaları için ortam sağlamaktadır ve ileride yapılacak çalışmalara zemin hazırlamaktadır. Ayrıca bu bölümde çeşitli Tatar şair ve yazarlarının eserlerinde yer alan Tukay imgesine de yer verilmiştir. Ansiklopediyi oluşturan makalelerin bir kısmı tekrar elden geçirilmiştir. Çünkü son 20 yılda yazılan makalelere yeni bilgiler eklenmiş, özellikle de Sovyet ideolojisi etkisi altında yazılan makalelerin yeniden yazılmasına karar verilmiştir. Bu bölümde Tukay'ın Tatarca, Rusça ve yabancı dillerdeki süreli yayın ve neşriyatlar [*Fiker* (Фикер), *Uklar* (Уклар), *El-Asrü'l-Cedid* (Әлгасреләждид), *Yeşen* (Яшен), *Yalt-Yolt* (Ялт-йолт)] ile bağlantısını inceleyen makaleler yer almıştır.

Ansiklopedide yer alan 350 makalede Tukay eserlerinin dünya edebiyatı ile bağlantılarından bahsedilmektedir. Günümüzde Türk halkları her ne kadar Tatar şairin eserlerini orijinalinden okuyabiliyorlarsa da, onun eserleri; Türk, Rus, Avrupa ve Doğu dillerine de çevrilmiştir. Günümüze dek Tukay eserlerinin 30 dile çevrildiği bilinmektedir. Aynı zamanda dünya edebiyatının güzel örnekleri ile aşına olan ve eserleri yabancı edebiyatların etkisini başarılı bir şekilde yansıtan Tukay mirasını diğer milli, edebî, kültürel bağlantılar çizgisinde öğrenmek, içinde bulunduğumuz küreselleşme döneminde ayrı bir önem taşımaktadır. “Tukay ve İslam” alt başlığı altında birleştirebileceğimiz makaleler, yazarın eserlerindeki dinî motifler ve Sovyet Dönemi’nde farklı tartışmalara konu olan meseleler, *Tukay Ansiklopedisi*’nde günümüz araştırma ve buluşlarına dayanarak aydınlatılmıştır.

Tukay Ansiklopedisi’nde farklı ülkelerde yaşayan edebiyat bilimci ve Türkologların bilimsel makaleleri de yer almıştır. Bu makaleler, konu ile ilgili sadece bibliyografik bir zenginleştirme sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Tatar şairin eserlerinin dışarıdan değerlendirilmesine de imkân vermiştir. Türkiye ve dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan M. Fuat Köprülü, Nadir Devlet, Ali Akış, Mustafa Öner ve Fatma Özkan gibi meşhur bilim insanları Tukay’ı dünyaya tanıtmak amacıyla Türk dilinde yazmışlardır. Bu tematik yöne yurt dışında yaşayan Tatar kökenli bilim adamları, yazarlar, şairler de dâhildir. Örneğin, kökeni Tatarlara uzanan Naile Binark, çocuklar için Tukay hakkında Türk dilinde bir piyes kaleme almıştır. Ansiklopedide sadece Tatar bilim adamlarının makaleleri değil, Rusya’nın başka bölgelerinde ve yurt dışında yaşayan uzmanların, bilimsel kurumlarda çalışan (Azerbaycan Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti) bilim adamlarının da makaleleri yer almıştır.

Ansiklopedide Tukay ve eserlerinin sanatın farklı dallarına – tiyatro, televizyon, sinema, resim, heykel, dekoratif ve müzik – nasıl yansıdığı da incelenmektedir. Bu bölüme dâhil olan makaleleri üç alt başlıkta birleştirebiliriz: Tukay ve müzik, Tukay ve tiyatro, Tukay ve resim.

Ansiklopedide Tukay üzerine araştırma yapan bilim insanlarının çalışmalarını konu alan makalelere de yer verilmiştir. Tukay’ın hayatı ve eserleri hakkında görüşünü belirtmeyen Tatar edebiyat bilimcisine rastlamak neredeyse imkânsızdır. Fakat burada Tukay’ın hayatı ve eserleri ile ilgili monografi, tez gibi çalışmaları ortaya koyan, onun eserlerini toplamada hizmetleri bulunan, makalelerinde Tukay hakkında önemli ve dikkat çekici fikirlere yer veren edebiyat bilimcilere, tekstoloji uzmanlarına (metin inceleme, dil içi çevirmenler) yer verilmiştir.

Ansiklopediye Tukay’ın kullandığı müstear adlar hakkındaki makaleler de dâhil edilmiştir. Şair, eserlerini kaleme aldığı dönemde 750 eserini 70 civarında açık ve gizli imza, müstear ad kullanarak okurlara sunmuştur.

Tukay Ansiklopedisi’nin sonunda dört bölümden oluşan bir ek sunulmuştur. Ekte şairin hayatının ve eserlerinin kısa bir kronolojisi, hayatı, en önemli eserlerini içeren bir kaynakça, şairin kullandığı kafiyeler sözlüğü, Abdullah Tukay Onur Ödülü’nü kazanan şahısların listesi de yer almıştır. Ansiklopedide her makale sonunda konu ile ilgili ana kaynaklar gösterilmiştir. Bu, gelecekte Tukay ile ilgili yapılacak çalışmalar için bir anahtar ve kaynak rolünü üstlenmektedir.

Ansiklopedide 800 civarında pek çok farklı türden görsel yer almıştır: fotoğraflar, önem arz eden mekânların resimleri, heykeller, şarkı notaları, sahne eserleri (fragman) görüntüleri, sanat eserleri, şair hayattayken neşredilen kitap ve dergilerdeki resimler ve karikatürler.

Büyük Tatar şairi Abdullah Tukay'ın ebedî adını dünya medeniyetinin Shakespeare, Goethe, Schiller, Puşkin, Lermontov, Nevai ve Abay gibi temsilcileri ile aynı sırada ebedileştirerek, özel olarak Tukay'a adanmış bir ansiklopedinin hazırlanması ve yayımlanması; Tatar halkının geçmişine ilgi duyan, bugünü ve yarınını da düşünen her insan tarafından ilgi ile karşılanmıştır.

Kapsam olarak geniş ve derin bir içeriğe sahip, yeni fikirler ve belgeler ile zenginleştirilmiş makalelere yer verilen ansiklopedi, Tukay dünyasının büyüklüğü ve derinliğini sınıfsal ve ideolojik etkilerden uzak kalarak ortaya koymaktadır. *Tukay Ansiklopedisi*; şairin mirasına, farklı dillere çevrilen eserlerine, edebî geleneklerine, Doğu ve Batı edebiyatları ile bağlantılarına, Tatar edebiyatına, tiyatrosuna, sanat eserlerine ve müziğine yansımalarına ilgi duyan her insan için birbirinden farklı ve değerli bilgiler sunmaktadır. Aynı zamanda Tatar halkının Tukay'a duyduğu büyük saygı ve sevgisinin bir göstergesi olarak nitelendirilmektedir.

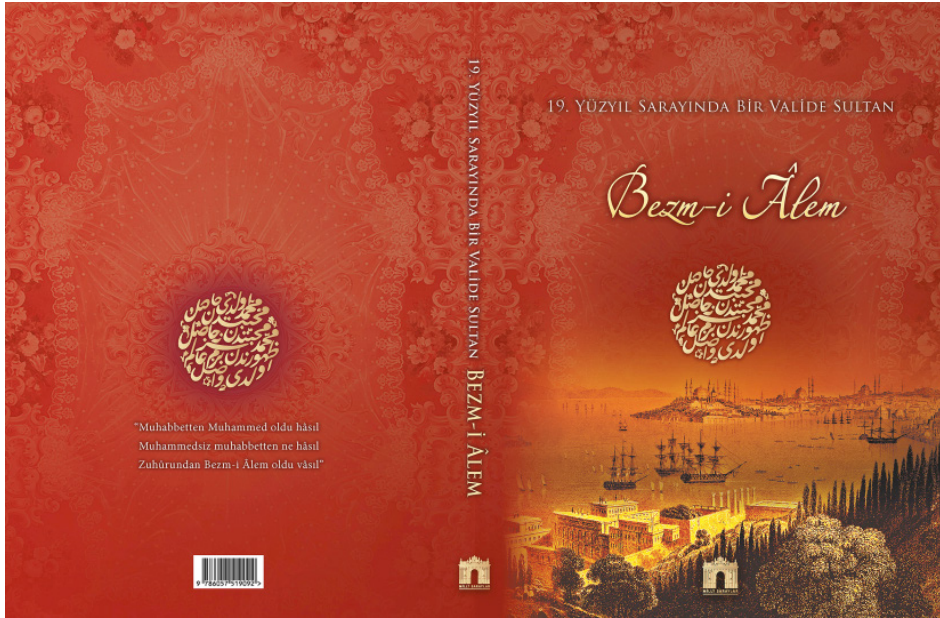
Zufar RAMEEV*
İlsever RAMİ**

* Prof. Dr., Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan / Tataristan Cumhuriyeti / Rusya Federasyonu, zylfarzayni@yandex.ru

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Okan Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Çeviribilim Bölümü, İstanbul / Türkiye, ilsiyar.rameeva@okan.edu.tr

İlona Baytar, 19. Yüzyıl Sarayında Bir Valide Sultan Bezm-i Âlem, T.C. Cumhurbaşkanlığı Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı Yayını, İstanbul 2019, 300 s. + 65 görsel (ISBN: 978.605.7519-09-2).

Dr. İlona Baytar tarafından yazılan eser, “Takdim” (s. 10), “Giriş” (s. 14), “Osmanlı Devleti’nde Valide Sultan Kavramı ve Kurumsallaşması” (s. 20-43), “Bir Valide Sultanın İzinde; Bezm-i Âlem Valide Sultan” (s. 44-75), “Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın Siyasi Kültür İçindeki Yeri” (s. 76-101), “Valide Sultan Olarak Bezm-i Âlem ve Maddi Gücü” (s. 102-175), “Valide Sultan’ın Sosyal Hayatı Yardımları” (s. 176-219), “Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın Toplumsal Konumu, Görünmeden Görünür Olma” (s. 220-261), “Hastalığı ve Vefatı” (s. 262-277), “Sonuç” (s. 278-283) olmak üzere on bölüm ile “Kaynakça” (s. 284-294) ve “Dizin” (s. 296-300) başlıklarından oluşmaktadır. Bölümler alt başlıklarla genişletilmiştir.

Fotoğraf 1. Kitap kapağı / Dış kapak

Milli Saraylar uhdesinde hazırlanan kitap, Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın hayatını anlatan biyografik çalışmanın takdimiyle (s. 10-11) başlamıştır. Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın hayat hikâyesi ile “valide sultanlık” kavramını değerlendirerek başlayan “Giriş” (s. 14-18) bölümünde literatürdeki benzer çalışmalara ve Bezm-i Âlem konusunda yazılmış yayınlara değinilmiştir. Osmanlı Haremi ve valide sultanlar, Osmanlı tarihinin en çok merak edilen konularının başında gelmesine rağmen literatür sınırlı sayıdadır. Bununla birlikte son yıllarda akademik monografiler yayınlanmıştır. Betül İpşirli Argıt'ın *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*¹ isimli kitabı, Ali Akyıldız'ın *Haremin Padişahı Valide Sultan. Harem'de Hayat ve Teşkilat*² adlı eseri valide sultanlık kavramını en iyi açıklayan çalışmalar olarak literatürde yerlerini alır. Ali Akyıldız'ın eseri, bizce uzun yıllar valide sultanlar hakkında temel başvuru kaynağı olarak kullanılacaktır. Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın hayırseverliği ve inşâ ettirdiği vakıf çalışmaları üzerine yapılmış tez çalışmaları mevcuttur. Bezm-i Âlem konusunda yazılmış önemli bir kaynak da Arzu Terzi'nin 2018 yılında yayınlanan *Bezm-i Âlem Valide Sultan* adlı eseridir.³

“Osmanlı Devleti'nde Valide Sultan Kavramı ve Kurumsallaşması” (s. 20-43) adlı birinci bölümde, kavram olarak “valide sultanlık” konusu ele alınmıştır. Osmanlı'nın idari yapılaşması ve devletin içinde bulunduğu siyasi koşulların valide sultanlık kavramının ortaya çıkışında ve gelişimindeki rolü üzerinde durulmuş, aynı zamanda valide sultanların 17. yüzyılda kurumsal kimlik kazanmaları ile siyasi güce de sahip oldukları belirtilmiştir. 19. yüzyılda ise kavramın değişimi ve kurumsal olarak sona erışı ele alınmıştır.

“Bir Valide Sultanın İzinde; Bezm-i Âlem Valide Sultan” (s. 44-75) adlı ikinci bölümde, Bezm-i Âlem Sultan'ın saraya gelişi, kadınefendiliği ve valide sultanlığa kadar yükseliş öyküsü anlatılmıştır. Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın bilinen ve görünen hayatı valide sultanlığı ile başlar. Yazar, Bezm-i Âlem Sultan'ın kadınefendilik döneminde sessiz bir hayatı olduğundan söz ederken aynı zamanda o yıllarda boş olan valide sultanlık makamına da tören ve merasimlerde vekâlet ettiğinden bahsetmiştir.

“Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın Siyasi Kültür İçindeki Yeri” (s. 76-101) adlı üçüncü bölümde Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın zaman içinde güçlü bir valide sultana dönüşmesi aktarılmıştır. Bezm-i Âlem'in, oğlu Sultan Abdülmecid ile yakın ve samimi bir diyalogu, ölümüne kadar devam edecek olan anne oğul arasındaki ilişkiler, karşılıklı olarak birbirlerine yazdıkları mektuplara da çalışmada yer verilir. Bu mektuplar annelik duygularıyla yazılmış son derece sıcak ve naif mektuplardır. 19. yüzyılın şartları göz önüne alındığında Valide Sultan'ın, siyasi hayattan da kopuk bir valide olmadığı, dönemin ve oğlunun izin verdiği oranda devlet işlerinde söz sahibi olduğu belgelerle ortaya konulmuştur. Devlet Arşivi ile Topkapı Sarayı Arşivi'nde yer alan Valide Sultan'ın oğluna yazdığı mektup örnekleri ile Devlet arşivlerinde kayıtlı Valide Sultan'a takdim edilmiş arzuhal ve padişahın irade-i seniyyesi de kitaba eklenmiştir.

1 Betül İpşirli Argıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

2 Ali Akyıldız, *Haremin Padişahı Valide Sultan. Harem'de Hayat ve Teşkilat*, Timaş Yayıncılık, İstanbul 2017.

3 Arzu Terzi, *Bezmiâlem Valide Sultan*, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

“Valide Sultan Olarak Bezm-i Âlem ve Maddi Gücü” (s. 102-175) adlı çalışmanın dördüncü bölümünde Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın gelirleri ve gelirleriyle birlikte artan gücüyle orantılı olarak yaptığı yardımları konu edilir. Valide Sultan’ın gelir kaynakları vakfiye kayıtlarıyla gösterilmiştir. Bu bölümde hassas ve yardımsever bir valide olduğunun altını çizen yazar, arşiv belgelerine dayanarak verdiği zekât defterlerinde en ince ayrıntısına kadar yapılan hesapları göstermiştir. Elbise düğmesinden ayakkabı tokasına kadar yapılan zekât hesabı, validenin hassasiyetine işaret eder.

“Valide Sultan’ın Sosyal Hayatı” (s. 176-219) adlı beşinci bölümde Valide Sultan’ın sosyal hayatı ele alınmıştır. Öncelikle banisi olduğu pek çok hayır eserinin yanı sıra tekke ve dergâhlara büyük ölçüde bağışlarda bulunduğu, fakir kızların çeyizlerini hazırlatıp evlendirdiğinden bahsedilmiş ve yaptığı tüm yardımlardan tek tek bahsedilerek arşiv belgeleriyle de desteklenmiştir. “Harem Âdetleri” alt başlığında Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın musikiye önem verdiği, Donizetti Paşa’nın Valide Sultan için bir kaside bestelediği, 1843’te Venedik’te temsil edilen Belisario operasının Bezm-i Âlem Valide Sultan ve harem kadınları için sahnelendiği de belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı sarayının en önemli geleneklerinden olan doğum ve beşik alayının önemi üzerinde durularak yapılan hazırlıklar arşiv belgeleri ile aktarılmıştır. Yazar, 19. yüzyılda Topkapı Sarayı’ndan Beşiktaş Sahil Sarayı’na geçildiğinde geleneklerin devamında bazı değişiklikler olduğuna değinerek alışla geldiği üzere ihsan dağıtımının devam ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu bölümde Valide Sultan’ın yaşadığı döneme ait mineli ajurlu elmalı fincan zarfı, seccade, sepet örgülü fincan zarfı gibi örneklerin görselleri de yer alır.

“Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın Toplumsal Konumu, Görünmeden Görünür Olma” (s. 220-261) başlıklı altıncı bölümde Nurbanu, Safiye, Kösem ve Turhan Valide Sultanların Osmanlı’da yaptırdıkları eserler ve valide sultanların mimari yapılar yaptırarak görünürlük kazandıkları ele alınmış ve bir gelenek olarak devam eden inşa faaliyetlerine Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın hastane, okul, köprü gibi kamu yapıları yanında kişisel hayratları da aktarılmıştır. Özellikle Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın banisi olduğu Gureba-i Müslimin Hastahânesi’nin Osmanlı tarihinde inşa edilen ilk modern hastane yapısı olduğunun altı çizilmiş, hastanenin giriş kapısındaki kitâbeye ve Devlet Arşivi’nde yer alan hastanenin açılış iradesine yer verilmiştir. Kitapta Valide Sultan’ın toplum tarafından kabulünde ve sevilmesinde hayırseverliğinin ve banisi olduğu yapıların etkisi vurgulanmıştır. Aynı zamanda Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu için sipariş ettiği avize ile de gerektiğinde gücünü maddi olarak ortaya çıkaracak ve varlığını hissettirecek kadar da kendinden emin bir karakter ortaya koyduğu yazar tarafından dile getirilmiştir. Yapıların her birinden yeterli sayıda fotoğrafa metin içinde yer verilmiştir.

“Hastalığı ve Vefatı” (s. 262-277) başlıklı yedinci bölümde Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın sağlığının 1845 yılında bozulması, hastalığı süresince Sultan Abdülmecid’in hekimi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne hocası Viyanalı Dr. Sigmund Spitzer ile Hekimbaşı İsmail Paşa tarafından tedavi edilmesi anlatılır. Hep geçici çözüm olarak kalan bu tedaviler Valide Sultan’ın hastalığına kalıcı bir çare olmaz ve Bezm-i Âlem Valide Sultan ardında çok sayıda hayır eseri bırakarak H 23 Receb 1269 / M 2/3 Mayıs 1853 Pazartesi gecesi vefat eder. Sandukası Divanyolu’nda Sultan II. Mahmud’un türbesindedir.

“Sonuç” (s. 278-283) bölümünde çalışmadan elde edilen bilgilerin genel bir yorumlaması yapılmıştır. Henüz bir genç kızken Topkapı Sarayı’nın harem dairesinde başlayan Bezm-i Âlem’in hikâyesi, genç bir kızıdan güçlü bir valide sultana dönüşmesi vurgulanmıştır. 19. yüzyıl ile birlikte siyasi ve sosyal yapının değişiminin Hükümdara ve Valide Sultan’a yansımaları, ılımlı, yapıcı, koruyucu, kollayıcı ve yardımsever bir valide sultan olarak halkın içine karışması, öldükten sonra dahi arkasında bıraktığı çok sayıda vakıf eseri ile nesiller sonrasına hayrı dokunduğu ifade edilmiştir.

Kitabın sonunda yer alan “Kaynakça”da (s. 284-294) metin içinde atıfta bulunulan yayınların tamamı Arşiv Belgeleri, Kaynak Eserler ve İncelemeler olarak listelenmiştir. “Dizin” (s. 296-300) bölümünde ise kitapta ismi geçen yer ve kişiler verilmiştir.

Bir araştırma çalışması olan bu eser, Osmanlı’daki yirmi üç valide sultandan biri olan Bezm-i Âlem Valide Sultan özelinde “valide sultanlık” kurumunu ele alan bir çalışmadır. Sultan II. Mahmud döneminin kadınefendisi, Sultan Abdülmecid döneminin valide sultanı olan Bezm-i Âlem Sultan’ın hayat hikâyesi, maddi gücü ve gücünü destekleyen inşa faaliyetleri ile hayırsever kişiliği ve yardımları üzerine derinlemesine yapılan çalışma, arşiv kaynakları ve dönemin kroniklerine dayanılarak hazırlanmıştır. Kitap ayrıca dönemin siyasi ve toplumsal yapısı hakkında da bilgi vermesi ve Valide Sultan’ın hayat hikâyesini konu almasıyla da Osmanlı kadın tarihine katkı sunmaktadır. Her çalışmanın olduğu gibi, Baytar’ın kitabının da eleştirilecek bazı hususlarından bahsedilebilir. Kitabın esas konusu Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın valide sultan olarak portresini çizmek olsa da Sultan II. Mahmud ile olan diyaloguna dair bilgi eksikliği de gözlenmektedir. Ancak yazar sonuç bölümünde bu noktaya değinerek Sultan II. Mahmud’un yurt gezileri esnasında kadınefendi ve ikballerin mektuplarına karşın, Bezm-i Âlem Kadın’ın yazdığı herhangi bir mektubuna rastlanmamış olmasını kocası ile olan diyalogunun bilinmezliğine, hayratlarından üçünü Sultan II. Mahmud’un ruhunu ihya etmek için yaptırmış olmasını da eşine olan bağlılığına bağlar. Bu çalışma Bezm-i Âlem Valide Sultan’ın faaliyetlerinin, anne-oğul ilişkisinin, devlet içerisindeki söz sahibi karakterinin bütüncül bir resmini çizmesi bakımından kıymetli bir çalışma olarak değerini korumaktadır.

Osmanlı’da “valide sultanlık” kavramını inceleyerek Bezm-i Âlem Valide Sultan’ı tanıtmayı amaçlayan ve 19. yüzyıl içerisinde Osmanlı’nın toplumsal yapısına dikkat çeken monografide yalın bir anlatım dili akıcı bir üslupla kullanılmıştır. Oldukça geniş bir literatür okumasına dayandırılmış olan söz konusu kitap bilimsel anlamda yeni araştırmalara ışık tutacaktır.

İlkay Canan OKKALI*

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü, Trabzon / Türkiye, icanikli@gmail.com

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Ali, *Haremin Padişahı Valide Sultan. Haremde Hayat ve Teşkilat*, Timaş Yayıncılık, İstanbul 2017.
- İpşirli Argıt, Betül, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Terzi, Arzu, *Bezmiâlem Valide Sultan*, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

SEMAVİ EYİCE İLE RUMELİ VE TÜRK TRAKYASI ÜZERİNE BİR SÖYLEŞİ*

AN INTERVIEW WITH SEMAVİ EYICE ON RUMELIA AND TURKISH THRACE

İsa KAYAALP**
Sema DOĞAN***

– *Hocam Rumeli bölgesinde Bizans ve Türk dönemine ait yaptığınız araştırmalar, bu araştırmalarla ilk defa tarafınızdan yayımlanarak ilim dünyasına kazandırdığınız eserlerin gün yüzüne çıkarılmasıyla ilgili hizmetleriniz çok büyük, öncelikle bu çalışmalarınız sebebiyle teşekkür ediyoruz. Sizinle özellikle Rumeli bölgesiyle ilgili çalışmalarınızı merkeze alarak sohbet etmek isteriz. Trakya bölgesinin kültürünü ve medeniyetini yansıtan sanat eserlerini sizden dinlemeyi çok önemsiyoruz. Hocam, isterseniz konuşmaya buradan başlayalım.*

Biz İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Balkanlar ve Rumeli Araştırmaları Enstitüsü diye resmen bir enstitü açtık. Başkanı Afif Erzen (ö. 2000) idi. Afif Erzen daha emekli olmamıştı. İkinci başkanı da bendim. Buranın merkezi Edirne'de Selimiye Camii'nin hemen yanında bir bina idi. Kadro verildi (devamlı çalışacak bir-iki kişi tayin edildi). Kütüphanesi için Rumeli'ye dair yayınlar toplanmaya başlandı ve Türkiye dışındaki memleketlerden yayınlar istendi. İlk olarak Bulgarlar cevap verdi. Bir miktar kitap geldi, mobilyaları alındı.

* Semavi Eyice, Türk Trakyası ve Rumeli'deki Türk ve Bizans eserlerine dair ilk araştırmaları yapan ilim adamlarından biridir. Hoca vefatına kadar bilgisini ve birikimini bıkmadan, usanmadan meraklılarına anlatmaya devam etti. Uzun yıllar birlikte çalıştığımız hocamızın yaşının ilerlemesi sebebiyle sağlık durumunun günden güne bozulduğunu bildiğimiz için, anlamlı bir hatıra olsun diye vefatından önce (Nisan-Mayıs 2017) aynı zamanda Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi olan İsa Kayaalp'in, Dekanlık tarafından 07.02.2017 tarihinde hakemli bir dergi hazırlamak ve yayımlamak üzere editör olarak görevlendirilmesi üzerine, bölgenin tarihi özelliğine uygun olarak adını *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* şeklinde belirlediği derginin ilk sayısında yayımlamayı düşünerek bu söyleşiyi yaptık. Hocamızın, vefatından önce verdiği en kapsamlı bu son söyleşisini her görüşmemizde, "Ne oldu, yayımlandı mı?" diye sorması da bu söyleşiye verdiği önemi gösteriyordu. Fakat dergi matbaa aşamasında iken bizim dışımızda gelişen sebepler yüzünden (13.11.2017) söyleşi orada yayımlanamadı. Kısmet *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'ne imiş... Semavi Hocamıza "teşekkür edip" sağlıklı ömürler dileyebilecekken, derginin yayımındaki gecikme sebebiyle "rahmet dilemek" durumunda kaldık. Allah rahmet eylesin (İ. Kayaalp – S. Doğan).

** Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Uzunköprü Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, Edirne / Türkiye, kayaalpisa@hotmail.com

*** Sanat tarihçisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (TDV İSAM), İstanbul / Türkiye, sema.dogan@isam.org.tr

Enstitü fiilî olarak faaliyete geçemeyince kitaplar Edebiyat Fakültesi'ne, mobilyalar da fakülte dekanlığına getirilip dağıtıldı. Hatta Bulgaristan'dan mülteci olarak gelen, iyi Bulgarca bilen okur yazar bir Türk de bu enstitüde tercüman olarak görev almak istiyordu. Bir zaman sonra Afif Bey de hiç gitmez oldu. Orada benim makamım olmadığı halde bazı yazışmalar bana geliyordu. Velhasıl o vaziyette kaldı ve enstitü kendiliğinden öldü [2013'te açılan Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Selimiye Camii'nin hemen yanında bulunan bu binada eğitim öğretime başladı, 2018 yılı başı itibariyle de buradan merkez yerleşkeye taşındı. Bina son olarak Millî Emlâk'in mülkiyetine geçmiş durumda. İK].

- Hocam, Trakya bölgesinde ilk sanat tarihi araştırmaları nasıl ve kimler tarafından başlatıldı?

Doğu Trakya'da Türklerden ilk araştırmaları yapan kişi Prof. Dr. Arif Müfit Mansel'dir (ö. 1975). Araştırmalar İç Anadolu'da sürerken Trakya da dikkatleri çekmiş ve önem kazanmaya başlamıştı. Trakya'nın çeşitli yerlerinde antik devirden kalma mezar tümülüsleri var. Tarih boyunca bunların bir kısmı açılmış, fakat açılmayanları da var. Bir program yapılıyor ve bir ekip halinde Arkeoloji Müzesi Müdürü Arif Bey idaresinde 1936'da Trakya'da araştırmalar başlıyor.

Arif Bey aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde hoca idi. İlkçağ tarihi dersleri veriyordu. Arif Bey çok yeni buluntular elde etmişti. Hatta *Trakya'nın Kültür ve Tarihî* başlıklı küçük, resimli kitabı 1938'de Edirne Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun yayınları arasında çıkmıştı. Fakat Trakya çalışmalarına dair esas ilmî yazıları 1939'dan sonra yayımlanmaya başladı. 1961-62 yıllarından bu yana da bu bölgedeki eserler daha çok ilgi uyandırmış, Arif Bey ve benden sonra başkaları tarafından da araştırmalar hızlanmaya başlanmıştı.

- Hocam sizi yormak istemiyoruz ama sizin çalışmalarınızı da öğrenmek ve okuyucularımızla paylaşmak istiyoruz. Bölgeyi karış karış bilen ve buradaki eserlere en iyi tanık sizsiniz. Çalışmalarınıza ne zaman ve nasıl başladınız? Trakya'da ve Rumeli'de başlayan araştırma ve inceleme serüveninizden bahsedebilir misiniz?

Rumeli'deki eski eserleri araştırmaya ben kendiliğimden 1950'li yıllarda başladım. O yıllarda henüz Ekrem Hakkı Ayverdi'nin de (ö. 1984) Rumeli'ye dair araştırmaları, tetkikleri yoktu. Rumeli, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Macaristan, Yugoslavya kitapları henüz yoktu. Sadece Fatih devri eserlerini yayımlamıştı. Sonra ikinci baskısını da yaptı hatta. Ayverdi, sanıyorum, o zamanki bakanlıklardan yardımlar aldı, kendi arabası ile şoförü ile bir de yanına Aydın [Yüksel]'i de alarak o memleketleri dolaşmaya başladı. Oralarda bilgiler ediniyor, yapılmış yayınları topluyordu. Ama Yunanlılardan alamadı. O yüzden o ciltte pek iyi bilgi yoktu. En iyi cilt Yugoslavya'dır. Zaten ilk oradan başlamıştı. Yugoslavya'nın bir kısmını bir defa makale halinde bir yerlerde yayımlamıştı. Sonra arkasından o büyük ciltlerin içinde onu da yayımladı. Tabii Yugoslavya'da rahattı. Epey Müslüman vardı orada... Yardım ediyorlardı, oralarda yayınlar varsa onları topluyordu. Ben de oradaki bazı eserleri tek başıma incelemiştim. Ben fırsat buldukça gidebildiğim memleketlerde bazı Türk eserlerini aradım, buldum, inceledim. Münferit, tek makaleler halinde yayımladım.

- Hocam, ilk defa gezilere çıkışınız ve incelemeleriniz nasıl oldu, maddî imkânlarımız var mıydı? Size yardım edenler kimlerdi, hâsılı ne gibi sorunlarla karşılaştınız?

Doğu ve Türk Trakyası'nda Bizans ve Türk devirleri eserlerini araştırmak, bunları incelemek üzere İstanbul Üniversitesi'nin verdiği ödenekle 1961 yılında ilk gezilerime başladım. İkinci geziyi 1962'de yaptım. 1961 yılındaki ilk gezimizde Vize, Midye, Saray, Kırklareli, Pınarhisar, Ereğli, Tekirdağ ve İncik'i, 1962'deki ikinci gezimizde de Tekirdağ, İncik, Şarköy, Eriklice, Mürefte, Hoşköy, Malkara, Keşan, Kırkkavak, Uzunköprü, Enez ve İpsala'nın eski eserlerini inceleyip notlar almıştım. İlk gezimizdeki başlıca buluntuları, aynı yıl toplanan VI. Türk Tarih Kongresi'nde bir konuşma halinde sunmuştum. Çok kısa bir rapor halinde de çıktı hatta. Tabii daha geniş ve detaylı halde daha sonraki yıllarda yine Türk Tarih Kurumu'nun dergisinde yayımlamıştım.

Bu tetkik gezilerine yanıma yalnız erkek öğrencileri alarak Mayıs ayının sonlarında çıkıyor, Haziran ortalarında İstanbul'a dönüyorduk. 1963'ten itibaren üniversitenin gezi ödeneği kesildi. Halbuki üçüncü gezi Marmara kıyıları ile Gelibolu yarımadası, dördüncü gezi Kırklareli ile Karadeniz kıyısı arasında kalan bölgeyi kapsayacaktı ki Gelibolu yarımadasını hiç kimse incelemiş değil. Ne var ne yok bilmiyoruz oralarda... Ödeneğin kesilmesiyle gezi programı tamamlanamadan kaldı öylece.

- Keşke ödenekler devam edebilseymiş hocam! O gezilerinizde nelere ulaştınız ve ne gibi bilgiler elde ettiniz, bizimle paylaşır mısınız?

İlk Edirne yolundaki Batı Trakya'da Midye'den başladık. Orada önemli bir Bizans eseri bir dağın içine oyulma bir ayazma, kilise vardır. Ayazmanın içini taşla doldurmuşlar yine de zeminde su vardı hâlâ. Çok sene, 100-150 sene evvel Fransızlar (seyyah X. Hommaire de Hell ile dolaşan ressam J. Laurens) ayazmanın içine girmişler, gravürünü yapmışlar, isimlerini yazmışlar. Büyük kemerde Hommaire de Hell'in adı ve altında tarih (1846) okunur. Hatta ben de gittim aynı yere, altına adımy Eyice diye yazıp tarih de attım. Daha sonra bir Amerikalı da gitmiş oraya, karşılaştığımızda bana, "Senin imzanı gördüm" dedi. İlk gittiğimizde ışığımız yoktu, karanlıktı. Sonra ikinci gidişimizde köyden lamba getirip aydınlatmıştık. Bilahare Bulgaristan'da da bir Bulgar tarafından bu yer hakkında makale yazılmıştı. Adı da hâlâ aklımdadır: Şkorpil. Arkeoloji Müzesi'ndeki Bulgar dergisinde o yazıyı da bulmuştum. Kiliseden bozma bir tane cami varmış, o her ne sebeptense yıkılmış. Oradan başladık, bilinmeyen veya az bilinen eserleri araştırmaya. Önce Karadeniz kıyılarına doğru çıktık. Bir sene oralarla uğraştık. Sonra Edirne'ye giden yolun sol tarafını, Marmara'ya yakın kısımlarını dolaştık. Üç sene dolaştık bu şekilde...

Bu dolaşma sırasında ilk olarak Midye'deki manastır kilisesi çıktı. İkinci olarak da Vize'de muazzam bir Bizans kilisesi var camiye çevrilmiş (Süleyman Paşa Camii), fakat cemaat yoktu, acıklı bir manzara idi. Esas, tarihî Vize tamamen boşalmış, hiçbir evde insan yoktu. Çünkü eski Vize, biraz tepede, dağdadır. Halk tamamen ovaya inmiş. Yalnız o caminin bir tek imamı vardı. Öğle ezanı vakti geldi. Toprak bir tümsek üzerine çıktı. Tek başına ezanı okudu, indi aşağıya... Bir tek halısı vardı,

yaydı onu yere, caminin içinde namazını kıldı. Ondan başka da cemaat yoktu. Vize Bizans eserleri bakımından enteresandı.

Ondan sonra ikinci devrede aşağıya doğru kaydık, Edirne yolunun sol tarafına giriştim. O zaman dikkatimi çeken bir husus oldu. Türk sanatında meydan şadırvanı dediğimiz, kasabaların, şehirlerin ana meydanının ortasında bir tane havuz olur. Bunlar İstanbul'da yoktur. Anadolu'da hiç yoktur. Yalnız Trakya'da Avrupa tesirli olarak var. Sekiz tane buldum bunlardan. Bazısı tahrip edilmiş, bazısı kurutulmuş, bazılarının taşını koparmışlar, yerde yatıyor. Bazısı çok basit, ortasında sütun şeklinde bir taş, çiçeklerle süslenmiş, manzum kitâbesi var. Bazısı çok süslü... Bunları tetkik ettim. O zaman benden Arif Bey için yapılan bir anma kitabına yazı istenmişti. Onun da Trakya üzerine araştırmaları vardı. O sebepten bu meydan şadırvanlarını Türk Tarih Kurumu'nun *Belleten*'inin "Manse'le Armağan" sayısında yayımlamıştım.

Sonra Uzunköprü vesaireyi dolaştım, köprüyü inceledim, aşağıya inecektim. En son Marmara Ereğlisi'ne gittim. Fakat orada yatacak yer bulamadım. Otel falan yok, kaymakam da yok, tayin edilmemiş. Jandarmaya gittik. "Burada yer bulunmaz, ama isterseniz askerlerin yatağında yatın" dediler. Fakat milyonlarca karasinek var. "Çocuklar, bu vaziyette ne yatılır ne yemek yenir, razı mısınız?" dedim. "Yok" dediler. "Öyleyse vazgeçelim. Seneye belki düzeler, yine geliriz. Bir çay için, bir paket bisküvi alın yiyeceğin, ilk otobüse binip İstanbul'a dönelim" dedim. Zaten 20 gün olmuştu, yorgunduk. İstanbul'a döndük.

– Çok zor şartlarda çalışmışsınız, bir daha gitme imkânınız olmadı mı hocam oralara?

Birkaç sene sonra yine aynı yere bir defa daha gittim. Ahval değişmişti. O eski hal yoktu. Orada çok büyük bir Bizans kilisesi varmış. Onun eski fotoğrafları varmış, onları arıyordum. Resimler Amerika'da Dumbarton Oaks'a intikal etmiş, buldum onları. Çok sene evvel bir Fransız deniz subayının vaktiyle gemisi oraya uğramış, bina ayakta iken fotoğraflarını çekmiş. Halbuki şimdi yok o kilise, yeri dümdüz. Sadece temeller görülüyor, izi belli toprak üstünde. Hayal meyal görülüyor o kadar. Sonrasında zaten ödenek kesildi, geziler yapılamadı. Ben yine de gezilerime tek tük devam ettim.

Bizans devrinde en önemli yer Enez. Benden sonra Afif Erzen de çalışmalar yaptı. Enez'deki kilise tamamen metrük, halk da azdı. Köy halinde beş on kişi yaşıyordu. Hatta bir öğretmen vardı, bizimle o da dolaşmıştı.

Ben toprak üstünde bulunan Bizans ve Osmanlı eserlerini derledim. Dağlarda bayırlarda tek tek ufak tefek şeyler gördüm not ettim. İki bölgeyi taradım tamamen. Kuzey bölgesi, Edirne merkez olmak üzere Karadeniz kıyısı... Sonra aşağı indim Tekirdağ'dan hududa doğru...

Bütün bu Türk Trakya araştırmalarımı kitap halinde yayınlamayı tasarlamıştım. Ancak bunu gerçekleştirilemeyince hiç değilse notlarımın bir kısmını makaleler halinde yayınlamayı uygun buldum. "Türkiye Trakyası'nda İncelemelerden Notlar: I, Trakya'da Bizans Devrine Ait Eserler" diye kalınca bir makale halinde yayımladım. Diğer ikinci makale rastladığımız Türk eserlerine dair

araştırmalarımızı kapsayacaktı, ama yayımlanamadan kaldı öylece. Benim araştırmalarım bundan ibaret. O enstitü yayınları arasında hiçbir şey çıkaramadım.

– Hocam! Rumeli’de başka nerelere gittiniz, buralardaki Türk izleri hakkında neler buldunuz ve neler gözlemlediniz?

Hariciye Vekâleti’nce Balkan memleketleri ile anlaşmalar yapılmış, oradan gelecekler burada kendi memleketlerinin tarihi ile belgeleri inceleyecekler, aynı şekilde bizden de gidecekler. Bir vesile ile bana “Gider misiniz?” dediler. “Giderim tabii” dedim. İlk parti olarak Bulgaristan, Romanya, Macaristan’ı verdiler. Gezilerde yanıma erkek öğrencileri alıyordum, çünkü bazen aynı odada, hatta bazen aynı yatakta yatmak gerekiyordu. Başladık yine atlamış olduğumuz bazı yerleri gezmeye... Midye’yi adam akıllı tetkik ettim. Bir kilise varmış, ama yıkılmışlar, izi kalmamış. Birkaç yeri daha böyle dolaştım. Uzunköprü’de yapım kitâbesi var. Değişik şekilde tefsir ediyorlar. Bursa’da Yeşilcami’yi yapan mimarın işi diyorlar. Gerçek, doğru mu uydurma mı anlayamadım pek.

Macaristan tam istediğim gibi olmadı. Orada bir Türk kasabası kalıntısı olarak kabul edilen Eger vardır. Bizim zamanımızda Eğri derler. Orda sipsivri bir minare vardır. Cami gitmiş, onu göremedim. Vâlîde Sultan Camii diyorlar. Bazı ufak kasabalarda Türk hatıraları buldum, resimlerini çektim. Mesela Budapeşte’nin güneyinde bir tane ufak bir mescit minaresi var. Şehrin merkezinde parmaklıkla çevirmişler, camisi yok. Birkaç kasabayı daha gördüm. Peç şehri var Macaristan’da. Orada birkaç Türk eseri var. Onları gördüm. Bulgaristan’da da Akyazılı Sultan Tekkesi’ni görmek için uğraştım, göstermemek için çok direndiler. Evvelden beri biliyordum tekkeyi, kimse gitmemişti oraya. Bulgar mihmandarın iyi tarafına isabet etti de gidebildim. Beni oraya götürdü. Yoksa tekkeye kimseyi götürmüyorlar.

Akyazılı Sultan Tekkesi’nin yolunda bir tane Bektaşî tekkesi var: Demir Baba. Bir dağın eteğinde... Uzaktan gördüm. Orada son kalan Müslümanlar Bulgarlara kızmışlar, minareye Türk bayrağı çekmişler. O sebeple Bulgarlar ziyareti şiddetle yasaklamışlar. Hele de Türklerin gitmesini... Oraya gidemedim. Ama inkâr etmelerine, orada bir şey yok demelerine rağmen Akyazılı Tekke’yi gördüm. İlk planını çıkararak benim ve o tekke hakkında da bir makale yayımladım. Sonra yanıma Güney Bulgaristanlı bir hanım geldi. Yine orada bir Bektaşî tekkesi varmış. “Orası hakkında malumat verebilir miyim?” diye sordu. Ama oraları dolaştırmıyorlar.

Bizim hudut ile Bulgaristan arasında bir akarsu üzerinde bir Türk köprüsü var (Cisr-i Mustafa Paşa Köprüsü). Ancak yarım yamalak tetkik edebildim. Onun hakkında da bir makale yayımladım. Böylece Bulgaristan’daki eserlerle ilgili birkaç yazım yayımlandı. En yeni olarak da Sofya’daki Bosnalı Sofu Mehmed Paşa Camii’ni yazdım. Hatta yeni yayımlandı (*Mimar Sinan’ın Gurbette Kiliseye Çevrilen Eseri: Bosnalı Sofu Mehmed Paşa Camii*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, 136 s.).

Daha başka İdris Baba Tekkesi var. O da gitmiş, ama türbesi bir hastanenin bahçesinde duruyor. Anlaşıyor ki hastane tekkenin yerine yapılmış. Bir akşam üstü götürdüler. Türbe, Gül Baba gibi kesme taştan değil, daha âdi moloz taşlardan yapılmış... Macarlar kadirşinaslık göstermişler, binayı

restore etmişler. Sanduka yerini kazmışlar. Ekseri bu tekkelerin yerinde bir şey yoktur. Hatırasına yapılır. Fakat burada İdris Baba'nın cesedi iskelet halinde çıkmış. Onun üzerine sanduka yapılmış, örtü örtülmüş ve İslam geleneklerini yerine getirmişler.

Slovakya'ya komşu Tuna kıyısında Sigetvar Kalesi var. Oraya da gittik. Onun türküsü de vardır, bilirsiniz. Karşısı Çekoslovakya dediğimiz Slovakia kısmı. Bizim zamanımızda Türk şehri imiş, ama hiçbir şey yok. Bir cami varmış, onu da yıkmışlar, yerine kilise yapmışlar. Hiç Türk izi yok. Yalnız kalede eski muhafızlardan birinin attığı imza var. Yalnız Macarlar en son kalan birkaç parçayı muhafaza etmeye çalışmışlar. Ama ondan önce yıkmışlar.

Orada eski bir kitapçada bir broşür buldum, satın aldım. Bir makalenin ayrı basımı. 1,5-2 metre boyunda Budapeşte'nin tepeden çizilme bir panorama resmi. Bizden çıktuktan birkaç ay kadar sonra çizilmiş. Pıtrak gibi camiler var. Hepsi yanık, yakılmış; damları yok, minareleri var, külahları yok vaziyette. Avusturyalılar yeni işgal ettiğinde yapılmış bir resim. Bu resim kütüphanemde vardı. Kütüphanemle birlikte o da gitti. Bir kitap daha almıştım. Macaristan'da, 1870'lerde bizim heyet, Osmanlı heyeti Avrupa seyahati yapmış. Sultan Abdülaziz ile birlikte Paris'e gitmişler. O devirde Çaylak Tevfik adında bir gazetecimiz var. Çaylak Tevfik bu Avrupa yolculuğuna dair bir de kitap yazmış. Ayrıca o heyetin oraya gidişi münasebetiyle bir Macarca kitap da çıkarmışlar. Nüshaları eski kitapçılarda bulunuyordu. Orada da resimler arasında o heyetin Gül Baba Türbesi'ni ziyaret etmesi var. Fesli, kavuklu Türk ziyaretçilerin hepsi ellerini açmış Fâtiha okuyorlar. Sonra orayı kilise yapmışlar. Sonra yeniden türbe haline getirildi. Şimdi Gül Baba Türbesi olarak ziyarete açıktır. Gittğim yerlerde böyle yayınlar toplamıştım.

- Hocam, sizin Yunanistan'daki araştırmalarınızı da biliyoruz. Bu geziniz üniversitenin ödeneği dışında idi sanırım. Bu konuda neler söylemek istersiniz?

Evet, oraya gelecektim. Demin de belirttiğim gibi Rumeli'deki gezilere ben kendiliğimden 1950'li yıllarda başladım. Yunanistan'ı bu üniversite gezilerinin dışında tek olarak tetkik ettim. O da her yerini dolaşamadım. Adalara gidemedim mesela. Girit'e gitmedim. Orada tekke falan varmış, ama ben görmedim. Esas Yunanistan'da hâlâ daha Türk merkezleri var. Onları gördüm. Muhtelif yerlerde bazıları harap halde duruyor. Bazıları kiliseye dönüştürülmüş, cami olan yok.

İstanbul'dan sonra en büyük Osmanlı şehirlerinden biri olan Selanik'te bugün cami yok. Civar köylerde Müslümanlar var, Batı Trakya Müslümanları. Fakat onların da ibadet edecekleri camileri yok. Selanik'te çok değerli birkaç cami vardı. Bunlardan biri İshak Paşa Camii. İnegöl'de de bir İshak Paşa Cami vardır ya, o da aynı paşanıdır ve İnegöl'deki caminin eşidir. Ona Alaca İmaret Camii derler. Minaresi renkli imiş, ama kökünden yıkmışlar. O yüzden o alacalığı kalmamış. Kendi kendine yıkılışın diye beklediler, ama olmadı. Kubbenin kurşunlarını söktüler. Sonra kimin aklına geldiyse yeniden bir fonksiyon vererek cami dışında farklı şekillerde kullanmaya başladılar.

Tam bir Türk eseri olan diğer cami ise ana caddenin üzerindeki Hamza Bey Camii'dir. Önceleri Alkazar adıyla sinema yapmışlar. Sonra sinemalıktan çıkarıp restore edeceğiz deyip iskele kurmuşlar.

Yirmi sene sonra gidiyorsun o iskele hâlâ duruyor. Aslında bir şey yaptıkları yok. Tek kubbeli bir cami. Hamza Bey'in kızı Hafsa Sultan, camiyi babasının anısına yaptırmış. O Hamza Paşa da Fâtih Sultan Mehmed devrinde elçi olarak gönderildiği Kazıklı Voyvoda tarafından kazığa çaktırılarak şehit edilmiş... Güzel bir cami... Mihrabı, minberi yerinde iken eski fotoğrafları da var bende. Şimdi yok tabii onlar. Sinema olduktan sonra kalır mı hiç? Uzun zamandır Yunanistan'a gitmedim, son vaziyet nedir bilmiyorum.

Batı Trakya denilen bölümde büyücek camiler var. Vasıta ile geçerken uzaktan görülüyor. Ama gösterirler mi, gidilir mi gidilmez mi bilmiyorum, inip de bakmadım onlara... Yunanistan'da epey şeyler var öyle anlaşılıyor. Tetkik etmek zor... Adalarda var bazı eserler. Bizden mezun olan Haşim Karpuz da dolaşmış. Adaların birinde Kaptan Paşa Çeşmesi diye bir çeşme bulmuş. Müzeyyen bir çeşme, mermerden... Benden de bilgi istedi. Bulabildiklerimi gönderdim. Kaptan paşanın biyografisini buldum. *Kapudânân-ı Deryâ* diye "kaptan paşalar"ı anlatan bir kitap var eski harflerle. Bir de *Sefînetü'l-vüzerâ* diye bir eser var. İki tane kitap vardır. Onları salık verdim. Bir de o adam Hasan Paşa diye bir kaptan paşa. İstanbul'da bir hatırası var mı diye aradım. Eyüp'te bir çeşmesi var, o Hasan Paşa'nın... Mezarı da Alemdar Yokuşu'nun başında Zeynep Sultan Camii'nin haziresinde... Bunları da kendisine bildirdim.

- Hocam! Balkanlar'daki gezileriniz sırasında orada yaşayan Türklerle karşılaşmalarınız, muhakkak irtibatlarınız olmuştur. Türklerin yaşantıları hakkında bize neler anlattırsınız? Biraz bunlardan da bahseder misiniz?

En fazla rahatça temas edeceğim Türkler Yugoslavya'da idi. Kalabalık oldukları için Yugoslavlar, Bulgarlar pek mani olamıyorlardı, ama mesela Arnavutluk'ta hiç kimse Türkçe konuşmuyordu. Bizi gezdiren arabanın şoförü Türkçe biliyor, fakat bir şey sorduğumda ağzını işaret edip kapatıyordu. Sonunda isyan ettim. Çünkü bizi gezdiren adam hakaret ediyor. Önümde Fransızca konuşuyor... "Türlere sürekli hakaret eden adamın yerine doğru dürüst birini bulun!" dedim. Biraz söylendim. Son iki gün onun yerine birini verdiler. Adam bir de Paris'te eğitim görmüş... Türklerin aleyhine atıp tutuyor. Doldurmuşlar tabii onları...

Yine orada bir Türk anlattı. "Bir film vardı" dedi. "Orada Balkan harplerini gösteriyor. Buralarda epey Müslüman var" dedi. "Sinemanın karanlığında Türk askerleri görüldüğünde bir alkıştıır kopuyor. Aydınlanınca herkes oturuyor, hiç kimse yok. Bulgarlar, Yugoslavlar çıkınca bunlar tek tek alkışlıyorlar" diye anlatmıştı. Adam da banka memuru idi. Para bozdururken konuştuk. Bana, "Siz Türksünüz değil mi?" dedi. "Ben sizi aramadım, sizin bir akrabanız bana sizi söyledi" dedim. "Ama başınız derde girer diye aramadım" dedim. "Kardeşim" dedi, "Şimdi sizin peşinizde de benim peşimde de sivil polis var, boş ver!" dedi.

Beni evine de davet etmişti. Evindeki hayat da hayat değildi. İki katlı evi var. Aşağı katına Sırp yerleştirilmiş, kendi katı camekânlı kapı ile ayrılmış. Bunlara yalnız bu camekânlı kapının yanındaki odayı vermişler. Bir tek oda... Adamın kendisi var, karısı var, oğlu var. Bunların hepsinin bir odada yatması gerekir. Bir antre var, belki oraya da bir karyola koydularsa oğulları orda yatıyordu. Bu

şartlarda yaşıyorlardı. Yine orada Türk sanatıyla uğraşan bir kadın sanat tarihçisi vardı Lidya adında. Kardeşi İskender, bizim İstanbul Teknik Üniversitesi'nde doçent idi. Kardeşi gelmiş Türk olmuş, kendisi orada kalmış, üstelik bir de Sırp ile evlenmiş Sırp olmuş...

Arnavutluk'ta bizi gezdiren şoför mükemmel Türkçe biliyordu. Ben yanında iken hiç konuşmadık. Çünkü hiç yalnız kalmadık. Ama benimle mihmandar bir yere doğru gittiğimizde, arabada kalmış bir Türk daha vardı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden bir profesör. Şoför ona Türkçe olarak açılmış... "Bizimki hayat değil kardeşim. Böyle hayatımızı sürdürüp duruyoruz" demiş. Sonra ben isyan edince başka mihmandar verdiler. Adı Şaban. Mükemmel Türkçe biliyor. "Türkçeyi nerede öğrendin?" dedim. "Bulgaristan'da Türkoloji Bölümü'nü bitirdim" dedi. "Onun için Türkçem var, ama kimse ile konuşamıyorum" dedi. Şaban'a sordum, "Siz ölülerinizi ne yapıyorsunuz" diye. "Evde gizlice yıkıyoruz, o şekilde gömülmeye götürüyoruz, yoksa yasak" dedi. Bunu da usulca söylüyor tabii.

Sabah saat 07.00-07.30, kış idi. Şubat ayında gitmiştim. Kafeteryada oturuyoruz. Sıcak kahve ve çay içiyorduk. Dışarıda buz gibi bir hava vardı. Bir baktım adamlar kol hareketleriyle jimnastik yapıyorlar. Mihmandar, "Efendim! Radyoda jimnastik saati var" dedi. "Jimnastik müziği verildiği an herkes nerede, ne iş yapıyorsa işini bırakır jimnastik yapar" dedi. Şaban ile de temasımız tek bu oldu. Mükemmel Türkçesi vardı, ama korkudan konuşamıyordu.

"İşte burada operamız var, tiyatromuz var" dediler. Bir binayı tiyatro binası yapmışlar, "Buyurun, oturun" dediler. İki kişi Türk, bir de mihmandar, üç kişiyiz. Başka kimse yok, seyirci yok, etrafımıza bakınırken birden kapılar açılıverdi. Büyük bir gürültü ile içeriye askerler doluverdi. Bakmışlar seyirci yok. Belli ki kışlayı aramışlar, bir tabur asker göndermişler. Ortalık leş gibi kokmaya başladı. Bütün yerler doldu. Bizim anlamadığımız, komünistlerin kahramanlığı ile ilgili bir piyes... Biz de mecburen seyrettik. Böyle maskaralıklar da yapıyorlardı.

- Hocam, ilmi araştırmaların zorlukları yanında, bir de böyle zorluklarla karşılaşmak da işin cabası oluyor demek ki! Fakat kültürel çevreyi tanımak adına bunların bilinmesi de önemli elbette, görmezden gelinemez. Daha başka şeyler de vardır muhakkak ki hocam!

Olmaz olur mu? Sanat eserlerine de aynı hoyratlığı yaşatmışlar. Bazı yerlerde camileri kapamışlar, başka işlere tahsis etmişler. Hoş aynı marifeti biz de yaptık ya birçok yerde. Bazılarını resmî dairelere vermişler. Mesela cami, Muallimler Birliği'nin salonu olmuş, toplantı yeri olmuş. Arnavutlar, merkezleri olan şehirde bir tek cami bırakmışlar yıkılmadık. O da tek Ethem Bey Camii. Onun da üzerinde asma kilit var. Arnavutların soylularından biri, Osmanlı devrinde Ethem Paşa demişler. O aile merkezde bir cami yaptırmış. En son gün özel izinle görebildik, yoksa kapalıydı. İçinde halısı, kilimi temiz vaziyette yayılı duruyor. Bir kısmını dinamikte patlatmışlar zaten. İnmiş aşağıya kalıp halinde. Priştine'de bir çukur arazide bir tane büyükçe bir cami var. Avlusu falan da vardı etrafında. Yerel paşalar kendilerini biraz sultan gibi görüyorlar. İstanbul'daki sultan camileri ayarında kendi adlarına camiler yapmışlar. O Buşatlı Mahmud Paşa da Osmanlı paşası. Doğuda bir tane cami

yaptırmış. Buşatlılar Camii diyorlar. Aynı İstanbul camilerinin taklidi, avlusu kubbesiyle ama onu da yıkmışlar. Acayip, anlaşılmas bir şey.

Taa Akyazılı Sultan Tekkesi'nin oralarda, hududa yakın Romanya'nın kuzeyinde, Ali Paşa Camii diye bir cami var, yanında da türbesi. Onu inceleyeceğim. Bir adam geldi. Türk. "Merhaba, merhaba!". Adam başladı konuşmaya: "Yarın bizim büyük bayram!". Neymiş büyük bayram, meğer Rus ordularının Romanya'yı işgalinin yıl dönümüymüş. Tabii öyle görünmek zorunda...

Üsküp'te Müslüman mezarlığı var. Müftülüğün tam karşısında... Bir sokak, sağ tarafta mezarlık, sol tarafta müftülük var. Üsküp Müftülüğü, mermerden giriş holü var dışarıya doğru, kapısı biraz içerlek... Yan duvarları var, orada Sırpça ve yeni harflerle Türkçe Üsküp Müftülüğü diye bir yazı var, ondan sonra mezarlığa şöyle bir baktım. Bizim Osmanlı devrinden mezar taşları var, daha sonrakiler var. Onlar da yarı komünist, yarı Türk, karışık. Fakat enteresani, mezar taşlarını taştan değil saçtan kesmişler, mezar işareti yapmışlar, Müslüman ise üzerinde hilal, Hristiyan ise haç var. Bir tanesinde bir haç üzerinde hilal var. Sırpın mezar kitâbesi. Komik bir şey! Müftülüğün tam kapısının karşısında idi. Bir de Türkçe bir çocuk gazetesi çıkıyordu. İdarecilerini ziyaret etmiştik, zarif bir Türk hanımdı. O gazeteden eski sayılarından bir deste verdi. Ayrılırken "Aman buralarda bizi unutmayın!" diye rica etti. Yine Üsküp kalabalık, ama oralarda da Arnavutlar bastırıyor.

Müslümanlıklarından vazgeçmiyorlar. Ekseriyetle 3 milyonun 2 milyonu Müslüman... Bizim de hatamız var tabii. Başta biz İslam'ı inkâr ettik. Ezanı bile komik bir şekilde okumaya kalkıştık. "Tanrı uludur, Tanrı uludur", "Tanrı ulu" demekle ezandaki Tanrı başka bir mefhumdur. Neticesinde bu oldu işte!

- Hocam, uzun yıllar Osmanlı toprağı olan Rumeli'ye bugünden baktığınız zaman buradaki Türk izlerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Rumeli'de Türk izlerini mümkün merteye el birliği ile ortadan kaldırmaya çalışıyorlar. Arnavutu da Boşnağı da, bunlar Türk eseridir, muhafaza edelim, koruyalım diyeni yok. Bu durum açıkça görülüyor. Yalnız Macaristan'da bir nevi antika diye kendilerinde artık insanlardan hiç kimse kalmadığı için, buralarda bir nevi gösteri olarak bir şeyler var. Tek tük Osmanlı eserleri bırakmışlar. Umulmayan bir binanın mesela bir yerini kazıyorlar, altında bir Türk eseri çıkıyor. Katlar yapmışlar, sıvamışlar, rengini değiştirmişler ev olmuş. Üç katlı ev olmuş... Halbuki iki katlı, ortasında bölmesi olan bir cami imiş. Bir bakıyorsun duvarlarında yazılar, mihrabın izi, minberin duvara dayandığı yerdeki izi, onları bulup çıkarıyorlar. Ben de bir panorama resmi var. Kıyamet gibi cami, minare var, yanık, yıkık... Bugün izi bile yok. Budapeşte'de bugün tek bir cami yoktur. Fakat o zaman varmış. Fethedildiği sırada varmış, hatta türküsü de var:

Mihraplarında namaz kılınmaz oldu.

Çeşmelerinde abdest alınmaz oldu.

Aldın namçe bu nazlı Budin'i.

“Budın” deriz biz Budapeşte’ye. Orada hiçbir izimiz kalmamış. Bütün Balkanlar’ı temizlemişler! Birazını da biz temizledik. Edirne’de birçok camiyi ya tahrip ettik, ya yıktık. Mahmud Paşa Camii (Taşlık Camii), sanki taşa ihtiyaç varmış gibi, Edirne’de koca camiyi çatır çatır yıktılar. Yaranmak için yıkmışlar, hatta rahmetli Rıfık Melül Meriç boy boy yıkımını gösteren fotoğraflarını çekirmiş. *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri* dergisinde bir sayfa sinema filmi gibi resimleri var. Önce kubbesinden başlamışlar, yıkıyorlar, yıkıyorlar, yıkıyorlar, camiyi bitirmişler tamamen...

Üsküp’te köprü başında galiba Sultan Murad’ın bir camisi varmış, o yok mesela, izi bile kalmamış. Ama son zamanlarda Müslümanlar arttığı için, Yugoslavya’da ayrı ayrı devletler oldu, bazılarını muhafaza ediyorlar. Bir tepe var orada, bir cami var, kubbeli falan, hatta yanında da türbe var onun. Sultan Türbesi diyorlar ona... Ama benim mesela şehzadelere veya padişah hanımlarından birinin orada öldüğüne dair bilgim yok. Böyle bir türbe var. Rivayete göre kadın diyorlar, anlamadım.

- Hocam! Edirne ve çevresinde de tarihî eserlerde büyük tahribatların yapıldığını yazılarınızdan okuduk ve biliyoruz. Uzunköprü’de bir meydan çeşmesinin tetkikini yaptığınız sırada karşılaştığınız korkunç, bir o kadar da acı hadiseyi anlatır mısınız?

Tabi tabi. Çok tahribatlar yapılmış. Uzunköprü’de meydan çeşmelerinden birinde, bütün kitâbeyi kabartma olduğundan kazımış, kırmışlar, yazı okunmuyor. Etrafımızı kalabalık sarmıştı, “Burada ne yapıyoruz?” diye. “Çeşmeyi kim bu hale getirdi?” dedim. Çok güzel bir çeşme, laleler, sümbüller ve benzeri ortasındaki fıskiye taşının etrafı çok süslü, üstünde de böyle iki satırlık kitâbe çepeçevre etrafını dolaşiyor. “Kim yaptı bunu?” dedim, kalabalıkta biri “Bulgar gavuru” dedi. O esnada yine başka bir ses, “Ne Bulgar gavuru be, Türk gavuru yaptı” dedi. Meğer kaymakam yapmış. Sonra sordum, “Bu kaymakam nerede, ne oldu?” diye.

Üsküp’ün köylerinden bir köy var. Paşaköy diyorlar. Orada da, o adamın bazı izleri var dediler. Yanımda iki erkek öğrenci var. Biri İlhan (Hattatoğlu), “Gidelim şu köye!” dedik ve gittik. Kasabanın dışında, tarlaların ortasında kalmış bir kubbeli cami. Harap, yıkılmak üzere... Fakat minaresi kalıp halinde yerde duruyor. Köylülere sordum, “Bu minare nasıl yıkıldı?” diye... “Kaymakam vardı, minareye halatı bağladı, kamyonun arkasına ucunu ilişti. Kamyon çekti, minare güm dedi indi aşağıya!” dedi. Türk gavurlarının kim olduğu anlaşıldı.

Amasra’da da böyle bir hadise vardır. Yine biri geliyor. Amasra Kalesi’nin üzerinde hâlâ Ceneviz devrinden kalma Cenova armaları var. Biri, “Kazıtın, kaldırım bunları!” diyor. Tabii orada yüksek bir yerde olduğu için iskele kurup o işi yapacak kimse yok çünkü. Aradan zaman geçiyor. Devlet ileri gelenlerinden bir başkası geliyor. “Burada gavurların armaları var he!” diyor. Bunlar, “Aman efendim, bütçemiz olmadı da kaldıramadık, sökecektik, kıracaktık” diyorlar. “Ne diyorsunuz, ne yapacaktınız?” diyor. Yani adam aklı başında biri imiş... “Sakin ha!” diyor. Böylelikle armalar kurtuluyor.

- Hocam! Bu tarihî eserleri yok etme düşmanlığı nedir, nereden kaynaklanıyor?

Bütün mesele Osmanlıyı inkâr etmek... İstanbul Kadıköy'de tek gözlü bir köprü vardı. Haydarpaşa ile Kadıköy arasında... Şimdi yok o. II. Abdülhamid döneminde köprüyü yaparken bir de taş dikmişler, uzun bir de kitâbe yazmışlar. Kitâbenin bir satırı yoktur. Meğer orada Abdülhamid'in adı varmış, onun için kırmışlar.

- Hocam bildiğiniz gibi 28 Mayıs 1927 tarihli 1057 sayılı bir kanun var malumunuz. "Türkiye Cumhuriyeti Dahilinde Bulunan Bircümle Mebânî-yi Resmiyye ve Milliyye Üzerindeki Tuğra ve Methiyelerin Kaldırılması Hakkında" kanununun 1. maddesinde resmî dairelerdeki arma, tuğra ve kitâbelerin kaldırılmasını şart koşturmaktadır. Ancak 2 ve 3. maddelerde de tarihî değeri yüksek veya estetik değeri olanların tahrip olunmayıp üstlerinin örtüleceği açık surette belirtilmiştir.

Birkaç tanedir o kanun... Mesela bir tanesi şöyle; 500 metrelik çevre içinde iki cami olmayacak. Şehzadebaşı'nda Şehzade Camii duvarına bitişik Burmalı Mescit var. Burmalı Mescit'i yıkın diye emir verdiler. Yıkma da başladılar. Sonra birinin aklına geldi. İstanbul'da böyle antika minareli başka mescit yok. Durdurdular yıkımı, sonra kırk yıldır da öyle. Minarenin külahı, mescidin de damı yok. Sonra mimar Cahide Tamer vardı. Erkek gibi, cerbezeli bir kadın... "Ben bunu tamir ederim" dedi ve camiyi tamamladı. Hatta bana minarenin şerefeden yukarısı petek kısmı da burmalı mı diye sordu. Bugün de o kısım yok zaten yıkılmış. Yok dedim. O kısım varken ben fotoğrafını çekmişim, orada burma yoktu dedim. Bugün o fotoğrafı bulamam, ama aynı resim çerçevenmiş olarak Arkeoloji Müzesi'nin kütüphanesinde de var, onu belge olarak kullan dedim.

Bahsini ettiğiniz kanuna gelince, kitâbeler hususunda tamam olmamakla beraber oldukça iyi bir çalışma da deniz subayı emeklisi, Osman Öndeş adında bir zat vardı, onun *Vurun Osmanlı'ya* diye bir kitabı vardı. Vaktiyle incelemeler sırasında onunla Malta'da karşılaştım. Orada bir harp gemimiz varmış. Emekli olduktan sonra kendini tarihî araştırmalara verdi. Kırılan, dökülen kitâbelerin bulabildiği fotoğraflarını topladı ve bir kitap meydana getirdi. Epey yer tespit etmiş. Mesela üniversitenin dış kapısında Bâb-ı Seraskerî diye kocaman bir yazı vardı. Üstünde de arması vardı, onun üzerini kapattılar, bereket ki kırmadılar. Sonra üzerlerinin bir kısmını açmışlardı, ama tuğra yine kapalıydı. Bunları kitabında hep kaydetmişti. Şimdi tuğrayı da açtılar.

Ayasofya'daki levhaları indirdiler aşağıya. Hâlâ onun dedikodusu sürer. Efendim niçin asılmışmış onlar... Ayasofya'nın bilmem nesini bozuyormuş; vardır böyleleri...

- Hocam! Peki, tekrar Trakya'ya dönersek Trakya'yı esas alan hangi dergiler vardı?

Enstitünün bir dergisi vardı, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. Trakya'yı esas almak üzere, çevresinde olan, hatta biraz daha kaybettüğümüz bölgeleri içine alan... Mesela Girit hakkında bir yazı gelmişti. Vaktiyle onu yayımlamıştık. Böyle bir dergimiz vardı.

Yunanlıların iki tane ilmî dergisi var. Biri Trakya, ikincisi Karadeniz kıyısındaki Rumların vaktiyle yoğun olduğu bölgeleri içine alan... Trakya'dakinin adı *Thrakika*, diğeri *Arkheion Pontou*. Bu dergiler yakın zamana kadar çıkıyordu.

Bu arada her ne kadar konumuzu doğrudan ilgilendirmese de halkevleri tarafından çıkarılan dergiler de vardı. Halk Partisi zamanında her vilayette bir halkevi dergisi çıkarmaya çalıştılar. Fakat bunlar başarılı olmadı. Yalnız bunların içinde birkaç merkez vardı ki onlar gerek yazı itibariyle gerek kadro itibariyle biraz daha kuvvetlice idi. Bunların bir tanesi Bursa idi. *Uludağ* diye bir dergileri vardı. Tabii Ankara merkez olduğu için orada da bir dergi vardı. Orada zaten bir *Ülkü* vardı. O, yıllarca çıktı. Onun başına, binaya müdür olarak M. Fuat Köprülü'yü koydular. O ciddi bir dergi idi. Daha sonra şeklini değiştirip başka isim altında devam ettirmek istediler, ama yürümedi. Öteki 110 sayı falan çıktı. Birinci sayıdan itibaren bende vardı. O, bütün Türkiye'ye şamil bir kültür dergisiydi. Halkevleri tarafından aşağı yukarı otuza yakın dergi çıkarılıyordu. Bazıları çok yavandı. Ama içinde değerli yazılar olan *Çorumlu* dergisi vardı. O da otuz beş sayı kadar çıktı sanıyorum. İyi bir dergi idi, kapandı sonra... Konya'nın dergisi vardı, o da çok iyi idi. Fakat sonra idarecileri değişti. Biraz daha başka türlü oldu. Hele *Çorumlu* dergisinde bazı son sayıları nerdeyse komünist partisinin Türkiye ajanıydı. Konya'nınki iyi idi, ilk sayılarında çok güzel yazılar vardı.

Müstakil dergiler de vardı. Eski yazı ile çıkmış *Şehbal* vardı. İçinde çok enteresan resimler vardı. Kâğıthane'de Abdülhamid'in yaptırdığı bir çeşme vardır. Çok değişik bir çeşme, bugün yok. *Şehbal*'in kapağının üstünde o çeşmenin resmi vardır. Ondan sonra *Resimli Kitap* vardır. Kalın, kitap gibi bir dergiydi. Avrupadaki o tip dergilerin benzeridir. İyi bir dergidir, epey çıktı. Mesela orada da Dolmabahçe saraylarını yanarken bütün safhasını gösteren, resimli bir yazı vardır.

- Hocam! Rumeli ve Türk Trakyası'na dair hatırlayıp da bizimle paylaşmak istediğiniz başka neler var?

Ben oranın eski eser bakımından değer itibariyle belli başlı değerlerini hiç değilse bize kalmış olan kısmında tespit etmek istiyordum. Onun için o çalışmaları üç yaz yaptım. On beş – yirmi gün. Sonra parayı kestiler, vermediler. Üniversite yönetimi 2.000 lira para veriyordu. Artık o para ile nasıl barınırsak barınıyorduk. Otel diye gösterdikleri yer bir odadan ibaretti. Yer yatakları yaymışlar. Hepimiz sırayla yatıyorduk. Öyle iptidai idi, çalışma şartları oldukça zordu.

Hatta bir yerde otobüste, Karadeniz kıyısında ufak bir kasaba var, oraya gidiyoruz. Konuşurken yolculardan biri, "Bey sizden şimdi hemen bir arkadaşınız koşsun" dedi. "Otel diye bir yer var, zaten birkaç yatağı var. Hemen yer kapsın" dedi. "Otobüste Çingeneler var, kadınlı çocuklu... Onlar giderse siz açıkta kalırsınız." Onun üzerine aramızda görevleri paylaştık. Bavullarla ben kalacağım. Asistanları oraya koşturacağım. O şekilde de yaptık. Kasabaya girdik, araba durdu. Hemen asistanlar şoförün yanındaki kapıdan atlayıp gittiler, hemen yerleşip ceketlerini asmışlar.

Ben eşyalarla bavullarla arkadan indim, girdim odamıza... "Hocam burası! Hep beraber burada yatacağız" dediler. Pekâla, biraz sonra da Çingeneler güle oynaya geldiler. Otelci "yerim yok" dedi. "Bir odam vardı orayı da aldılar" dedi. Başladılar "Olur mu böyle şey" demeye. Ben de asistanlara "Kapatın kapıyı hemen!" dedim. Onlar hâlâ konuşuyorlardı: "Biz ne yapacağız? Biz nerede kalacağız?". Otelciler onlara, "Başınızın çaresine bakın!" dediler. Sonra onlara koridora yatak koydular da, öyle yatmışlardı. Yanımıza asistanlardan birinin sırt çantasına şişe suları doldurmuştuk. Nasılsa fırınlarda

ekmek var. Fırınlardan ekmek alıp, biraz da peynir alıp o şekilde de idare ediyorduk. Ekmek, peynir, çay bizim en önemli yiyeceklerimizdi.

- Hocam, Trakya Bölgesi'nde yaşayan halkın tarihi eserlere bakışı nasıldı?

Trakya'daki halkın çoğu göçmen olduğu için onların bayağı gayretleri vardı Hristiyan eserlerine karşı... Anadolu'nun bazı yerlerinde o kadar bariz hınç duymazlar, ama Trakya'da bu daha belirgindir. Hatta daha başka bir şey daha söyleyeyim. Edirne'de baktık ki bu şahane eserlerin bir kısmı çok bakımsız. Çok harap durumda eski Edirneliler ile konuşuyorduk. Burada Halk Partisi zamanında bir milletvekili geldi, etrafa baktı baktı. "Beyefendi devlet biraz ilgi gösterebilir de buraları tanzim edelim, düzeltelim, yapalım, edelim diyecek olduk" dediler. Adam "Edirne'ye dökülecek paraya yazıktır" diye cevap verdi dediler. "Düşman ilk yürüyüşe, taarruza geçtiğinde biz Edirne'yi terkedeceğiz."

Böyle alenen de bu söylenirse ne olur? Halk zaten kaç defa istila görmüş. Kaç defa Bulgarlar girmişler, Yunanlılar girmişler. Biliyorsun Hükümet Konağı'nın üstündeki Osmanlı armasını kırmışlar, Yunan bayrağı yapmışlar. Şimdi müzededir o... Halk korkmuş tabii. Ondan sonra biliyorsunuz binlerce Türk askeri Meriç üzerindeki adaya doldurulmuş. Enterne edilmiş orada, yiyecek yok, içecek yok. Ağaç kabuklarını kemirmişler ve o vaziyette orada ölmüşler. Bir Fransız dergisinde ağaçların resimleri vardı. Ağaçların insan yetişeceği yere kadar kabukları yoktu. Bu vaziyette yaşanırmı?

Ben de orada, "Edirne nasıl kalkınır?" diye bir konuşma yapıyordum. Birkaç tane de Edirneli gazeteci vardı. Onlar da gelip dinlediler. "Edirne bir zamanlar Osmanlı'nın ikinci başşehriyken, bugün bir köy azmanı haline geldi" dedim. İrice bir köy, başka bir şey değil! Hemen ertesi günkü gazetede, "Gelen misafir Edirne'ye köy dedi" diye manşet attılar. Bunu görünce tepem attı tabii. O akşam da vilayette bir davet veriliyordu. "Efendim siz Edirne'ye köy dediniz" mealinde konuşmalar başladı. "Kardeşim, sokaklarında davarların gezdiği yerlere şehir denmez ki!" dedim. Evlerin çoğu ahır olmuş, ağıl olmuş. Ne diyeceksin? Evet, çinili eserler varmış, ama onların kıymetini anlayacak adam kalmamış ki orada.

Çok sonra biraz kalkınma başladı. Orada harikulade bir istasyon yapmış Mimar Kemaleddin Bey. Kullanılmamış ama, hiç kısmet olmamış, terkedilmiş. O da gavur toprağı içinde ama bize ait. Tren bizden gidiyor, sınırdan çıkıyor Yunanistan'a giriyor, Yunanistan'da dört istasyon geçiyor, yine bizim topraklara giriyor. İstasyon orada... Böyle maskaralık olur mu? Bunu imzalayanlar kim? Böyle şartname imzalanır mı? Ama Lozan'da İnönü Paşamızın da imzaladıkları daha farklı değil yani. İşte görüyorsunuz halimizi, hâlâ taraftarları var İnönü Paşamızın. Açın haritayı da bir bakın yaptıkları işe! Ondan sonra bizim tarih kitaplarımızda Lozan'ın kahraman kumandanı olarak yazılar yazdılar. Nesi kahraman? Herifler mahvetmiş memleketi! Adamlar ilerisi için kapıları açmış, bunlar yorgun tabii harpten, nasılsa buraları elde tutamazlar diye...

- Hocam, Edirne'yi tarihî eserleri bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz? Burada neler olup bitti?

Edirne Türk sanatının, Osmanlı sanatının İstanbul'dan sonra en önemli merkezlerinden biridir. Edirne hakikaten bedesteni, çarşısı, kapalı çarşısı, camileri, kervansarayları ile tam bir Osmanlı şehrinin karakterine sahip idi. Tabii orada azınlıklar da vardı. Onların sinegogları da, kiliseleri de vardı. Onlar da Edirne'de mimari eserler bırakmışlardı. Hatta padişahların içinde hayatında hiç İstanbul'da yaşamamış olanı da vardı. Hep Edirne'de yaşamış silik bir padişah vardı. Edirne aslında ikinci merkezdir.

Topkapı Sarayı'nda makam olarak ne varsa, mutfağı, salonları, kabul salonları vesairesi, aynıysa daha ufak ölçüde de olsa Edirne'de de vardır. Âdeta ikinci merkezdir, yani Avrupa tarafında ikinci bir merkez orasıdır. 1870'ler savaşına kadar aynen bu şekilde yaşamış, böylece devam etmiştir. Zaman zaman restore edilmiş, fotoğrafları çekilmiş. Bir Rum fotoğrafçı Edirne Sarayı'nın içinden ve dışından net fotoğraflarını çekmiştir.

Rus harbinde Ruslar ilerliyorlar. Bizimkiler savaşmak için sarayın içine cephane doldurmuşlar. Sonra valiye gitmişler, "Ruslar şehre yaklaştılar" demişler. Yani Rusların eline geçmesi artık saat meselesi olmuş. O zaman emir verilince "patlatın" demiş! Onun üzerine bakmışlar artık ümit yok. Fitali çaktıkları gibi "gümmmm" diye patlamış gitmiş. Ortada ne saray kalmış ne de başka bir şey! Elde kala kala o fotoğraflar kalmış. İşte tümsekler falan var. Onların altında salon var, başka şeyler var. Sonra zaman zaman arkeolojik araştırmalar yaptılar. Bazı şeyleri buldular, sonra "Bazılarını restore edelim" dediler. Onu da yapamadılar. Ondan sonra bir iki yeri, o Adalet Kulesi'ni yapmışlar. Aynı Topkapı Sarayı'ndaki gibi bir kule var. Bir de bir makam var, mutfakların izi var. Başka da bir şey yok. Toprak altında kalmış, gereği gibi iş yapılırsa sarayın belki hiç değilde planı çıkarılabilir. Elde fotoğraflar da olduğuna göre tahminî planı görülebilir aslında...

- Artık günümüzde yurt içinde Vakıflar Genel Müdürlüğü ve yurt dışında da kısa adı TİKA olan Başbakanlığa bağlı Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı tarafından tarihî eserlerin canlandırılması, ortaya çıkarılmasıyla ilgili projeler hızla ilerliyor. Siz yıllardır bu işin içindesiniz. Çok örnek görmüşsünüzdür. Bu konuda neler söylersiniz?

Balkanlar'da ümit yok artık. Çünkü Osmanlı eserinin kitâbesini bile yerinde bırakmıyor. Araplar da öyle! Nerede kitâbe varsa Osmanlı devrine ait indirmişler aşağıya... Mesela vilayet konağındaki yazı, hiçbir şey bırakmamışlar. Bizim Türkiye sınırları dışında hiçbir hatıramız muhafaza edilmez. Onun için hiç ümitlenmeyin! Fakat bizim sınırlarımız içindekileri de biz yıkıp kaldırmışız. İşte böyle. Sonra acayip hınçla konmuş şeyler var. Kilyos Kalesi var tepede biliyorsunuz. Onun bir camisi var, normal kale camisi. Kitâbesini sökmüşler, yerinden çıkarmışlar. Onu caminin duvarına dayayın ya da iki tane çivi ile çakın değil mi? Hayır efendim. Dış kapıdan camiye giriş bir basamak merdivenle giriliyor. O basamağa, o kitâbeyi koymuşlar, basıldıkça üzeri yazılar silinsin diye! Bu hınzırlığı

Yunanlılar bile yapmamış... Bunu da yapan o köylünün dediği gibi “Türk gavuru, Türk gavuru” demişti. İşte tam da o!

- Hocam, bu tahribatların önüne nasıl geçilebilir?

Kanun çıkaracaksın. Rahmetli Rıfkı Melül Meriç'in (1901-1964) dediği gibi İsmet İnönü ne zaman başa geçerse bir tamim çıkartır. Eski eserleri şöyle koruyun, böyle koruyun, bilmem ne diye... Bilin ki der Meriç, katliam başlıyor. Yine böyle bir gün cumhurbaşkanı olduğunda bir tamim çıkarmıştı: “Osmanlı eserlerine bakın edin!” diye. Bir baktık haftasına kalmadı. İstanbul'da ne kadar yanık cami varsa minarelerini yıkmaya başladılar. Hatta o gün merak ettim. Tulumcu Hüsam Mescidi'nin enteresan bir minaresi vardı. O zaman talebe idim. Hava soğuk, ayaz, çiselek bir gündü. Silivrikapı'nın iç taraflarındaydı. Yürüyerek oraya kadar gitmiştim, yerinde duruyordu. Sonra taşlarını Şişli Camii'nde kullanmak için onu da yıktılar zaten. Daha neler yaptılar böyle neler!

Edirne'de köprünün başında Gazi Mihal Bey Camii var. Duvarları serâpâ çini. Bu çinileri sökülüp, sökülüp götürüyorlar. Bir mescit daha vardı. O da bir köprünün başında idi. Onda da çok güzel çiniler vardı. Ne oldu bilmiyorum.

Kalanları da muhafaza edemiyoruz. O şuur verilmedi. Yani sanat tarihi dersi dediler. Sonra Avrupa kitaplarından sanat tarihi okutuyoruz. Efendim Fransız ressam Manet'in üslubunda gölge-ışık oyunu varmış. Senin öğrencin ondan ne anlar? Senin öğrencin aslını görebilir mi? Nerede bulacak da görecektir? Sen otur memleketindekileri anlat! Sonra Almanların, Fransızların liselerinde okuttukları sanat tarihi kitabı vardır, onu müfredat yapmışlar. Ona göre ders verilecek. Merak edecek olursanız bu konuda bana bir şey soran olmadı. Sorulmadığı için de ben de hiçbir şeye karışmadım.

- Hayatınız boyunca tarihi eserlere sahip çıkışınızı, onların kurtarılması için yıllardır nasıl mücadele ettiğinizi yakından biliyoruz. Zaten bunları tarihe not düşerek kayıtlara da geçirdiniz. Hem Türk hem Bizans eserlerinin kurtarılması için çok uğraştınız. Yaşantınızla her zaman bizlere, öğrencilerinize örnek oldunuz.

Evet, yalnız Fatih ile Edirnekapı arasındaki ana cadde yakınında çok sayıda camiyi kurtardım. Biliyorsunuz Mimar Sinan'ın Yenibahçe'de bir mescidi var: Mimar Sinan Mescidi. Sonra, Fener'e doğru yokuştur orası. Fener'in ense kökünde Yavuz Sultan Selim'in idam ettirdiği ve kendi adını taşıyan Tevkiî Câfer Çelebi'nin camisini ve Hâfız Ahmed Paşa Camii'ni ben yaptırım. Daha böyle niceleri var. Ben önce Türk olarak sonra Müslüman olarak elimden geleni yaptım, ama bunları sevmek, korumak için önce insanın ülkesini sevmesi gerekir.

- Hocam! Sizin tarih, sanat, kültür, medeniyet bilgileriniz ışığından bakmak gerektiğinde Rumeli adı neyi ifade eder?

Biz Bizanslılara tamamen “Rum” demişiz, ama muhakkak Rum demek değildir. Bugün Rumdan anladığımız başka bir şey... O zamandan itibaren Bizans'tan kalan, yani gavur dediğimiz insanları,

hepsini Rum farz etmişiz. O, “Romalı” demektir. Mesela Erzurum’un adı! Erzurum nedir? Burada Evliya Çelebi’nin anlattısına/palavrasına kulak asmamak lazım... Efendim neymiş, falan kız bilmem kimi sevmiş, bilmem ne demiş de... O değil. Erzen-i Rum kelimesinden gelmektedir. Yani Rumların toprakları içindeki “Erzen” şehri.

Mesela Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî diyoruz. O, Rum demek değildir. Yani Anadolu’nun yetiştirdiği, “Roma topraklarında yetişmiş olan tasavvuf insanı” demektir. Mesele bu! Biz Roma kelimesini Rumlaştırmışız. Rum demişiz, Rumu da genelleştirmişiz. Bunun farkında bile değiliz. Ondan sonra kalkıyoruz Evliya Çelebi’nin uydurduğu birtakım efsanevî isimleri sahici sanıyoruz. Mesela Kastamonu! Efendim bir Türk gencine âşık olmuş. Onu ele vermiş. O da “Kastın ne idi Moni?” diye bağırmiş. Hayır efendim. Kastr-Komneni “Komnenoslar’ın kalesi” demektir. Kastr-Komneni, deforme edile edile Kastamonu olmuş. Biz inceleyip araştırmıyoruz, lüzum da görmüyoruz, palavrayı görünce hemen inanıyoruz. Sonra da bu palavrayı doğru kabul ediyoruz.

Rumeli “Roma toprakları” demek, fakat buralar peyderpey fethedildikçe önceleri Anadolu, “Rumeli” imiş. Mevlânâ işte Orta Anadolu’dan. Anadolu o zamanlar doğrudan doğruya “Roma toprağı” idi.

- Hocam, söz “Rumeli” kelimesine geldiğine göre bu toprakların Rumeli olarak adlandırılmasında bir ufuk, hedef veya bir mesaj var mıdır?

Yani bizim kaybettiğimiz koca Rumeli toprakları, Avrupa’nın doğu kısmında boydan boya taa neredeyse Baltık denizine dayanıyor. Baltık denizine kadar çıkmıyor sınır, ama Slovakya’ya kadar çıkıyor. Slovakya da Avrupa’nın tam ortasında biliyorsunuz. Çekoslovakya beraberdi ayrıldı. Ayrı bir devlet oldu. Biz oradaki kaleyi Sigetvar’ın tam karşısındaki kaleyi elimize geçirmişiz. Türküsü bile var Sigetvar Kalesi’nin... Tam karşıda da Rozsafa diye onların bir kasabaları var. Kasabanın adı Almanca’dan geliyor. “Ey halk bakın, görün!” anlamına gelen bir ad! Sırp lar veya Çekler oraya Leçovo demişler. Ne demek bu? Niçin “Ey halk bakın” diyorlar? Çünkü Türk akıncıları geliyor, “Bakın, kaçın, saklanın!” demek istiyorlar, anlaşıldı mı? O da Türklerle ilgili. Bugün oraya gidiyorsun, Türklerin izi bile kalmamış. Tuna nehri kıyısında aynı Üsküdar ile Eminönü gibi karşı karşıya. Biri Slovakların Leçovo kasabası, biri de Avusturya’nın bir kasabası. Ben orayı gidip gördüm. Hatıra olarak ne var. Kalenin duvarına yazılmış, artık kömürle mi yazmış kalemle mi, eski dizdarının kale muhafızının attığı imzası var. O kadar, başka bir şey yok. Yalnız kalenin ortasında cami vardı. Onun yerine kubbeli kocaman bir kilise oturtmuşlar.

“Rumeli” Bizans’tan alınan bir toprak olduğuna göre bizim Avrupa’daki varlığımızı temsil eden bir isim oluyordu. Gele gele işte son kalan Trakya’nın bir parçacığı... Atatürk zamanında bir askerî harita üzerinde denemeler, manevralar yapılıyor. Manevralarda misafir olarak Medine’yi müdafaa etmeye çalışan Fahreddin Paşa’yı da çağırıyorlar. Esareten döndükten sonra, Atatürk onu çok takdir ediyor. Afganistan’a büyükelçi yapıyor. Fahreddin Paşa oradan da emekli olduktan sonra nezaketen “eski paşa” diye onu Edirne’de toplanan Harp Meclisi’ne davet ediyor. Haritayı açıyor. İşte mavi

kuvvetler şöyle geliyor, kırmızı kuvvetler şuradan geliyor diye konuşuluyor. Düşman Trakya'ya çeşitli kanallardan girmiş, Edirne ile yolu kesmeye çalışıyor. Oradan da İstanbul'a yürüyecek.

Bunları anlatırlarken harita üzerinde izahat veren kurmay asker, "Edirne'yi bir süre için bırakıyoruz, terk ediyoruz" diyor. Fahreddin Paşa başlıyor ağlamaya, "Yok, olmaz" diyor. "Edirne'yi bırakamayız efendim" diyor. "Yok, paşa diyorlar bu kâğıt üzerinde, sahiden bırakmıyoruz." "Yok katiyen, kâğıt üzerinde de bırakmam!" diyor. Kendisi Medine'yi öylesine mücadele ile müdafaa etmiş. Paşayı teselli edemiyorlar. Hüngür hüngür ağlıyor. Böyle de bir hikâyesi var. Onun da Rumelihisarı'nda evi varmış, cenazesini de oraya gömmüşler.

Bir paşa daha var: Şükrü Paşa. Edirne'yi bırakmamak için çok direnmiş. Onu da Akansel (İsmail Hakkı) Paşa'ya söylemiştim. Onunla sık sık mektuplaşmıştık. "Şükrü Paşa Edirne'ye gömülmeyi çok istedi, halbuki İstanbul'da bir yere gömülmüş. Ben, onun mezarını açtırdım, cesedini çıkarttırdım, Edirne'de ona mezar yaptırды" dedi. Akansel Paşa orada alay kumandanı iken durumu öğrenmiş. "Şükrü Paşa'nın vasiyetiydi, bu adam buraya gömülmek istiyordu, halbuki İstanbul'a gömüldü. Çıkarın, yeni bir mezar yapın Edirne'de, oraya gömün" demiş.

– Rumeli adı, bizim tarihi ve kültürel derinliğimizi hatırlatabiliyor mu?

Tabi tabi. Kaybettiğimiz Avrupadaki koca bir bölgeyi ifade ediyor. "Bölge" diyorum, çünkü bir devlet değil bir memleket değil. Düşünün ki taaa bugünkü Ukrayna'dan itibaren bir hat çekiniz. Bütün Yunanistan, bütün Bulgaristan, bütün Romanya, hatta Slovakya da dahil olmak üzere koskoca bir arazi parçası.

Nice şehitler vermişiz oralarda... Onların mezarları var. Onları da tahrip etmişler. Tek tük bazen bir taş, bir mezara falan rastlandığı oluyor, nasılsa kalabilmiş olan. Mesela Bulgaristan'da bir caminin avlusunda bir paşanın mezarı var. Balkan harbi hengâmesi içinde Hristiyanları da Müslümanları da o korumuş. Onun için hem Fransızca hem Türkçe hem daha başka dillerde, üç dört dilde mezar kitâbesi yazılmış taşına, ama bunlar unutulup gidiyor.

Çok şehit verdiğimiz bir toprak parçası burası... Edirne ve çevresi... Bir kısmı da açlıktan ölmüş! Sonunda teslim oldukları için bunlara gıda falan veren olmamış. Yüzlerce binlerce vatan evladı, hatta vatan evladı da diyemiyoruz. O zaman Rumeli'nin bütün insanları da asker. Onlar da topraklarını kaybetmişler, evleri barkları gitmiş. Bunu da hesaba katmak lazım... Korkunç şeyler bunlar. Bugünkü gençlik bunun farkında değil. Birçok yer vermişiz, ama elde kalanın da tutulması gerektiğini bilmeleri lazım. Bunların farkında olan yok.

- Bunlardan başka Rumeli'den hatırladığımız başka neler var hocam? Bizlere tavsiyeleriniz neler olur? Geçmişimizi sizin gibi bizzat yaşamış, hissetmiş, emek vermiş hocamızdan dinlemek istiyoruz.

Mesela bir İngiliz hatıratında anlatıyor. Bugün kaybettiğimiz Bulgaristan'da kalmış olan bizim Misivri dediğimiz Karadeniz kıyısında bir kasaba var. İhtiyar bir Türk, kasabayı işgal eden Bulgar ve Rus askerlerine karşı ana caddenin ortasında karşı durmuş. "Daha ileriye gidemezsiniz!" demiş. "Baba çekil bak arkamızda koca ordu var. Sen elinde bir tüfikle mani olamazsın." Adam, "Ben onu bunu bilmem, ben namusumu koruyacağım" diye cevap vermiş. "Baba çekil!" diyorlar, o çekilmiyor. Bu ihtiyar adam tetiği çekiyor, en baştaki Rus askerini vuruyor. Tak, bir askeri daha vuruyor. Hiç değilse, bütün harp müddetince mağlubiyetten mağlubiyete duçar olan Osmanlı ordusunun haysiyetini o kaç yaşındaki adam yaşıyor.

Böyle bir adamın adı yaşatılabilir. Belki adı bulunabilir. Bulunamazsa dahi bir parka, bir kaya parçasını al, Misivri şehrinin isimsiz kahramanına diye yazılabilir. Çoluk çocuğa kalsın hatırası... Biz bunu bile yapmıyoruz.

Bana Reşat Ekrem Koçu anlatmıştı. Yunanlılar adaları işgal ederken bir jandarma teğmeni yanındaki üç beş jandarma ile dağa çıkmış, teslim olmamış. Balkan harbi bitmiş adam hâlâ teslim olmuyor. Herhalde bu adamın genelkurmayın arşivlerinde falan adı sanı vardır. Bunun da adı bir şehre bir kasabaya verilebilir. Benden "Askerî Müze'ye neler konulabilir?" diye sormuşlardı. Ben bunları yazdım. Birçok silahtan, onlardan bunlardan başka kahramanlar var adları unutulup gitmiş. Bunları da bulun, bulunamazsa da "isimsiz kahramanlar" diye yazın hikâyesini de bastırın, herkes öğrensin.

Trakya'da küçük kasabaların birinde bir cami var. Caminin minberinde iki tane sancağın asılı olduğunu gördüm. Meğer Balkan Harbi'nde bizim askerler, Bulgarların işgal ettikleri bir camide o sancakları bulmuşlar, "Gavurun eline geçmesin!" diye çıkarmışlar yerinden, bizde kalan topraklardaki bir caminin mihrabına çakmışlar. Mesela bu da iki sancağın hikâyesi...

- Hocam, insanlarımızda sebebini anlayamadığımız tarihî eserlere karşı müthiş bir kayıtsızlık var, her şeye rağmen tarihî eserlerin korunmasına yönelik önerileriniz neler olabilir?

Tabii korunmalı, ama önce yıkılmasını önlemek lazım, sonra da "Daha iyisini, daha büyüğünü yapacağız" diye tahrip etmemek lazım. Eser olduğu gibi korunmalı, mevcut tarihî eser bozulmamalıdır. Bazı bulunmayan, bilinmeyen unutulmuş eserler vardır. Onları bulup çıkarmak gerekir. Mesela Gazimihalogulları... Aslında bunlar Hristiyandır. Adından belli: Bizanslı. Osmanlı'nın hizmetine girmişler. Üstelik bir de "gazi" olmuşlar. Artık onları bizden sayacağız. Yaptırdıkları camiler var. Hem Bulgaristan'da hem Edirne'de var. Bunları ihmal etmemek lazım... "Gavur yaptı" diye yıkmamak lazım. Türkleşmiş Rumların yaptıkları camiler. Osmanlı hizmetine girmiş Palailogos sülalesinden adamlar var. Adını da Müslüman yapmış. Üsküdar'daki Rum Mehmed Paşa Camii. Bizanslı ileri gelen biridir. Onun için bunlara dikkat edilmesi gerekir.

Unutulmuş türküler vardır. Hatta Bulgaristan'da duymuştum. Sonra tesadüfen bir sahafta altı sayfalık bir broşür halinde o türkünün basılmış olduğunu gördüm. 10-15 kuruşa almıştım. Akbaldır Çeşmesi diye. Sadrazamlık yapmış olan Siyavuş Paşa ile Bulgar kızına dair bir efsane, manzum bir hikâye olarak işlenmiş. Biz Bulgaristan'da toprakları almışız. Bir Bulgar kızı ayakları çamurlanmış, o çeşmede bacaklarını uzatmış yıkarken, paşa görmüş kızı, âşık olmuş. Ona dair bir şiir... Onun da camisi var Bulgaristan'da, ama çok büyük bir bazilika. Bizimkiler onu camiye çevirmiş: Siyavuş Paşa Camii. Demek ki Kanûnî Sultan Süleyman devrinin sonlarına doğru yaşamış bir kimse... Kocaman bir cami yaptırmış. On beş – yirmi sene öncesine kadar öyle kapalı duruyordu o cami... Şimdi Bulgarlar onu tekrar kiliseye çevirmeyi akıllarına koymuşlar. İçindeki aksamı sökmüşler, onu da görmüştüm.

Macaristan'ın son beylerbeyi, valisi seksen-doksan yaşlarında Abdi Paşa (Abdurrahman Abdi) diye bir adam. Elinde kılıç Macarlarla Budapeşte'yi müdafaa ederken canı gönülden savaşmış. O arada şehit düşmüş. Macarlar onun için bir taş dikmişler. Ama abuk sabuk bir taş. Yazısı da, biçimi de saçma! Bizim orada hariciyecimiz yok mu? Bir vezir taşı nasıldır gidip görsünler. Bunun benzerini yapsınlar. Üzerine son Budin valisi, Arnavut diye de bilhassa yazmışlar. Abdi Paşa şehit oldu diye yazmışlar. Bunu yapmaları kadirşinaslık, ama taş da doğru dürüst bir şey olsun.

Ben bu memlekete, bu kültüre, bu topraklara ne lazımsa elimden geleni yapmaya çalıştım. Ama değeri varmış, yokmuş, işe yararmış, yaramazmış bilemem artık. Artık bizim de miadımız doldu... Etrafıma bakıyorum da eski arkadaşlardan kimse kalmadı.

- Hocam sizi yorduk ama bu sohbetten çok şey öğrendik. Anlattıklarımızla tarihe not düştünüz. Sizin bir ömür verip araştırdığımız ve gün yüzüne çıkardığımız tarihî sanat eserleri Türk milletinin toprağa attığı imzalar idi, kapatılmaya çalışılan o imzaların ortaya çıkmasına vesile oldunuz. Çok büyük işler başardınız, hizmetleriniz bu millet var olduğu müddetçe unutulmayacaktır. Bize bu fırsatı verdiğiniz için size çok teşekkür ediyoruz.